

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

**The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters
University of Uludağ**

SAYI: 26

CİLT: 26

YIL: 15

2014/1

Uludağ Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi : Prof. Dr. İ. Naci CANGÜL

Yazı İşleri Sorumlusu:

: Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Prof. Dr. Ahmet CEVİZCİ
Prof. Dr. Saime YÜCEER
Prof. Dr. Feridun YILMAZ
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Doç. Dr. Ersin KUŞDİL
Doç. Dr. Elvan TOPALLI

Bu Sayının Hakem Kurulu

Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülgün Koroğlu (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait Başaran (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk Mülayim (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer Ergenç (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Topaloğlu (Beykent Üniv.)
Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu (Uludağ Üniv.)

Doç. Dr. Ali İhsan Karataş (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Alaattin Kızılcaoğlu (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mesut Doğan (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi)
Yard.Doç. Dr. Zeynep Çakmakçı (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Ulusal hakemli dergi niteliğinde olup yılda iki kez yayımlanan Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi ilk sayısından itibaren Index Islamicus ve EBSCO tarafından taranmaktadır.

ISSN 1302-2423

Yazışma Adresi:

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
16059 Görükle / BURSA
e-mail: sbd@uludag.edu.tr
www20.uludag.edu.tr/~sbd

Dizgi – Baskı:

Uludağ Üniversitesi
Basımevi Müdürlüğü
16059 Görükle/BURSA
Tel & Fax: 0224 294 05 31
e-mail: basimevi@uludag.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Sayfa

1. Belarus'un Coğrafi Konumu ve Fiziki Coğrafya Özellikleri
*Emin ATASOY, Vedat ÇALIŞKAN,
Elena GALAY, Mehmet ARSLAN*..... 1
2. Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyılda Giresun Şehri ve
Kalesindeki İmar Faaliyetleri
Doğın YAVAŞ..... 33
3. 1860'lı Yıllarda Hüdavendigar Vilayetindeki İtalyan Varlığı
Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ..... 51
4. Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimini
Hasan Basri ÖCALAN 71
5. Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısının Rekonstrüksiyonu
İbrahim YILMAZ..... 87
6. İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesine Uzanan Süreç
Murat PINAR..... 107
7. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sisteminde
Modernleşme Çabaları: Bursa İnas Rüşdiye Mektebi
Sadettin EĞRİ..... 127
8. Zeuksippus Tipi Seramiklerin Anadolu'daki Dağılımları
Filiz İNANAN 149
9. Divan Şiirini Hukukî Bakış Açısı İle Değerlendirmek: Suç ve Ceza
Özlem ERCAN 167
10. Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa Divan'ında Fes
Gülay DURMAZ 201

CONTENTS

Page

1. Geographic Location of Belarus and Its Physical
Geographic Features
*Emin ATASOY, Vedat ÇALIŞKAN,
Elena GALAY, Mehmet ARSLAN*..... 1
2. Archive Documents According To The Castle In The 19th
Century and In Giresun City Development Activities
Doğan YAVAŞ..... 33
3. Italians' Asset in the Province of Hudavendigâr During 1860's
Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ..... 51
4. Hamidiye Medrese-i Muallimîn in Bursa
Hasan Basri ÖCALAN 71
5. Bursa City Walls and Gates of the Reconstruction
of Taht-I Castle Gate
İbrahim YILMAZ..... 87
6. The Process of the Mudanya Armistice According to the
Documents of the England
Murat PINAR..... 107
7. Girl's Education and Bursa İnas Rüşdiye School
Sadettin EĞRİ..... 127
8. Distrubution of Zeuxippus Type Pottery in Anatolia
Filiz İNANAN..... 149
9. Court Legal Perspective of Poetry and Evaluate to:
Crime and Punishment
Özlem ERCAN 167
10. A Great Nuisance: "FEZ" in Osman Nûrî Paşa
From Diyarbakır Divan
Gülay DURMAZ..... 201

BELARUS'UN COĞRAFI KONUMU VE FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

*Emin ATASOY**, *Vedat ÇALIŞKAN***,
*Elena GALAY****, *Mehmet ARSLAN*****

ÖZET

Avrupa Birliği'nin doğu sınırlarında bulunan Belarus, Türkiye'ye coğrafi mesafe bakımından uzak bir ülke değildir. Ancak ekonomik, ticari, kültürel karşılıklı ilişkilerin henüz belirli bir olgunluğa erişmemiş olması nedeniyle ülkemizde bilinirliği yüksek olmayan bir Slav ülkesidir. Türkiye'deki ulusal literatürde de Belarus ile ilgili araştırmalar yok denecek kadar azdır. Kuşkusuz bu değerlendirme eski Sovyet mekânından doğan birçok ülke ve çeşitli statülerdeki idari yönetimler için yapılabilir. Bu nedenle ülkemizde coğrafya biliminin yapacağı en önemli katkı alanlarından birisi de ülke tanıtımları oluşturmaktadır. Üstelik hızla değişen dünya koşullarına koşut olarak ülkelerin beşeri coğrafya özellikleri de oldukça dinamik ve değişkendir. Bu bakımdan Türkiye'de coğrafyacıların belirli aralıklarla yenileyecekleri ülke tanıtım çalışmalarına büyük ihtiyaç vardır. Küresel dünyanın sürekli değişen, fırsat ve olanaklarını izleyebilmek; uluslararası ekonomik, ticari, kültürel, politik ilişkilerde yeni beliren olanakları değerlendirebilmek için güncel veriler ve değerlendirmeler içeren ülke tanıtımları giderek önem kazanmaktadır. Çalışmanın başlıca amacı, Belarus'un coğrafi konum özelliklerini ve bunun jeopolitik-jeoekonomik yansımalarını irdeleyerek Belarus'un öne çıkan temel coğrafi özelliklerini tanıtmaktır. Çalışmada Belarus'un temel doğal ortam özelliklerinin yanı sıra, bu ülkeyi farklılaştıran karakteristik özellikler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Belarus, Coğrafi Konum, Jeofiziki Konum, Eski Sovyet Devletleri, Slav Ülkeleri.*

* Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Bursa (Türkiye).

** Doç.Dr., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale (Türkiye).

*** Doç.Dr., Belarus Devlet Üniversitesi, Coğrafya Fakültesi, Coğrafya-Ekoloji Bölümü, Minsk (Belarus).

**** Dr., Al-Farabi Kazakistan Devlet Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Astana (Kazakistan).

ABSTRACT

Geographic Location of Belarus and Its Physical Geographic Features

Located on the eastern boundaries of the European Union, Belarus is not a country which is far from Turkey in terms of geographical distance. However, it is a Slavic country with no high recognition in our country since the mutual economic, commercial and cultural relations have not reached some maturity yet. There is hardly any study on Belarus in the national literature of Turkey. This evaluation can undoubtedly be made for many countries and administrative governments with various statuses which arose from the former Soviet space. Therefore, promotions of countries constitute one of the most important fields of contribution that the science of Geography will make in our country. Furthermore, the anthropogeographical characteristics of countries are quite dynamic and variable in parallel with the rapidly changing world conditions. In this respect, there is a great need in Turkey for studies regarding the promotion of countries that geographers will renew at specific intervals. Promotions of countries containing current data and evaluations are gradually gaining significance so as to be able to follow the continually changing opportunities and possibilities of the global world and utilize the newly appearing possibilities in international economic, commercial, cultural, and political relations. The principal aim of the study is to introduce the basic outstanding geographical properties of Belarus by investigating the geographical location characteristics of Belarus and their geopolitical & geoeconomic reflections. Besides the basic characteristics of the natural environment of Belarus, the characteristic features differentiating this country were discussed in the study.

Key Words: Belarus, Geographical Location, Geographical Location, Post-Soviet States, Slavic Countries.

1. Giriş

XX. yüzyılın sonuna doğru SSCB'nin dağılması neticesinde dünya siyasi haritası üzerinde 15 yeni postsovyet cumhuriyet, 15 genç bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de bu çalışmada ele alınan Belarus Cumhuriyetidir. Belarus (Beyaz Rusya), XXI. yüzyılın ilk 13 yılı geride kalırken Avrupa Kıtası'nda, sosyalist geleneklere bağlı bir yönetim anlayışına sahip, sosyalist kalkınma modelleri ile ekonomik gelişimini sürdürmeye devam eden tek ülkedir. Belarus genelinde binlerce cadde ve sokak, sinema ve tiyatro binası, kültür evi ve kent meydanı, okul ve hastane Sovetskaya Armiya (Sovyet Ordusu), Oktyabrskaya Revolyutsiya (Ekim Devrimi), Komsomolskaya Molodej (Komsomol Gençliği), Prospekt Nezavisimosti (Bağımsızlık Caddesi) Ploşça Pobeda (Zafer Meydanı), Sovetskiy Put (Sovyet Yolu), Partizanskaya (Partizan), Proletarskaya (İşçi

Sınıfı), Krasnoaymersk (Kızıl Ordu) gibi SSCB dönemini yansıtan veya o dönemde çağrıştıran adlar taşımaktadır. Benzer olarak sosyalist dönemin büyük saygı ve itibar atfedilen Dzerjinski, Karl Marks, Lenin, Frunze, Maşerov, Yuriy Gagarin gibi çeşitli yazar, sanatçı, bilim adamı, asker ve devlet yöneticilerinin isimleri de şehirlerin park ve cadde adlarında günümüzde de yaşatılmaktadır. Yabancı ziyaretçiler Sovyet döneminin politik ve kültürel izlerini park ve meydanlardaki anıtlarda, heykellerde; devlet binalarının dış mimarisinde hemen ilk bakışta fark ederler. Belarus'un tüm kentlerinde sosyalist dönemi yansıtan politik, ideolojik ve kültürel bir şehrsel peyzaj hâkimdir. Devasa ölçekte Lenin heykelleri, kızıl yıldız ve orak-çekiç sembolleri, Kızıl Ordu ve şehit olmuş askerlere adanmış İkinci Dünya Savaşı anıtları, meydanları çevreleyen binalarda yazılı "Yaşasın halkların kardeşliği" gibi çeşitli sosyalist sloganlar halen tüm büyük kentlerin merkezlerinde dikkat çekici objelerdir.

Belarus'un coğrafi ve jeopolitik konumu bu ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleri bakımından kendine özgü bazı karakteristik özellikler kazanmasında etkili olmuştur. Avrupa'nın en genç cumhuriyetlerden biri olan Belarus, aynı zamanda bu kıtada denize kıyısı olmayan en büyük karasal devlettir. Hem Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri arasında, hem de Avrupa Birliği (AB) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında adeta tampon bir bölgede yer alan Belarus, transit geçişlere elverişli konumu, Slav bilincine önem veren toplum yapısı, zengin ve renkli ulusal kültürünün yanı sıra Rusya'ya olan siyasi ve ekonomik bağımlılığı ile diğer Avrupa ve Eski Sovyet ülkelerinden belirgin bir şekilde farklılaşmaktadır.

Türkiye'de Rusya, Bulgaristan ve Ukrayna gibi birçok Slav ülkesi hakkında çok sayıda bilimsel yayın ve araştırma bulunurken, Belarus ile ilgili yayın ve araştırmalar da ciddi eksiklik gözlenmektedir. Belarus ülkemizde yeterince tanınmayan bir ülke olmakla birlikte, son yıllarda sanayi ve ticaret alanında faaliyet gösteren yatırımcıların, meraklı Türk turistlerin ve Belarus üniversitelerinde öğrenim görmek isteyen Türk öğrencilerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Son on yılda Türkiye ile Belarus arasındaki ilişkilerde sanayi, ticaret, eğitim, inşaat ve turizm sektörleri üzerinden büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Belarus'taki üç üniversitede faal Türk Dili bölümlerinin olmasının yanı sıra çok sayıda Türkçe kursu veren eğitim kurumunun bulunması bu ülkede Türkiye'ye ve Türk kültürüne olan ilginin bir göstergesidir.

Türkiye ile Belarus arasındaki ilişkilerin gelişmesinde en temel rolü turizm üstlenmiştir. Nitekim son 15 yılda Belarus turistlerinin tatil için en çok tercih ettikleri ülkeler sıralamasında Ukrayna'dan sonra ikinci sırada yer alan Türkiye, sıralamadaki yerini gün geçtikçe sağlamlaştırmıştır. Örneğin 2000 yılında sadece 7 555 Belarus vatandaşı turist Türkiye'yi ziyaret

ederken, 2005 yılında bu sayı 32 329'a ve 2010 yılında da 83 266'ya yükselmiştir. Yani, 10 yıl gibi çok uzun olmayan bir dönemde Türkiye'yi ziyaret eden Belaruslu turistlerin sayısı yaklaşık 11 kat artmıştır. 2011 yılında Rusya'dan sonra Belarus'a en çok turist gönderen ülke de bu kez Türkiye (3 596 kişi) olmuştur. 2000 yılında Belarus'u ziyaret eden Türk turist sayısı sadece 107 iken 2010 yılında bu sayı 4707 olmuştur.¹ Son beş yılda Belarus'u ziyaret eden yabancı turistlerin kaynak ülkeleri itibarıyla dağılımına bakıldığında Türkiye Belarus'a en çok turist gönderen ilk üç ülkeden birisi olmuştur. Üstelik bu veriler Belarus'un aktif dış turizme karşı katı tutumunun yansıdığı bir dönemde elde edilmiştir. Vize güçlükleri, vize ücretlerinin yüksek oluşu, döviz taşıma ile ilgili sınırlamalar, ek maliyetler içeren çeşitli konuların varlığı (zorunlu Belarus ek sağlık sigortası, 1 haftadan uzun konaklamalarda turistlerin polis merkezlerinde yaptırılmaları gereken zorunlu kayıtlar vb) Belarus'un resmi turizm politikasını yansıtan sorunlardan sadece birkaçıdır. Ancak 2014 yılında Türkiye ile Belarus arasında vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması beklenmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye'den Belarus'a giden turist sayısında büyük artış olacağı öngörülebilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, son dönemde hem Belarus halkının Türkiye'ye karşı olan ilgisi, hem de Türk halkının Belarus'a yönelik ilgisi artmıştır. Ekonomi, turizm, eğitim ve ticaret alanlarındaki etkileşim kuşkusuz bilimsel ve akademik işbirliği ile de desteklenmelidir. Nitekim ele alınan bu çalışma ile Belarus'un coğrafi konum özelliklerinin, doğal (fiziki) coğrafya özelliklerinin tanıtılmasının yanı sıra iki ülke arasında geliştirilme olanağı bulunan bazı işbirliği alanlarına dikkat çekilmesi hedeflenmiştir.

Slaveykov ve Zlatunova'ya göre herhangi bir ülkenin coğrafi konumu irdelenirken matematik (astronomik) konum, jeofiziki konum (doğal coğrafya konumu), jeoekonomik (iktisadi) konum ve jeopolitik konum olarak dört ayrı kategoride değerlendirilebilir.² Bu çalışmada Belarus'un sadece matematik ve jeofiziki konumları değerlendirilmiştir.

¹ <http://belstat.gov.by/>

² Slaveykov, P. ve Zlatunova, D. Geografiya na Balgariya, İzdatelstvo Paradigma, Sofya, 2005, s. 17

2. Belarus'un Matematik Konumu, Yüzölçümü ve Komşuları

Belarus, Avrupa ülkeleri arasında alan büyüklüğü bakımından “orta büyüklükteki ülkeler” grubunda yer alır. Ülke, 207 600 km² olan yüzölçümü ile Avrupa Kıtası topraklarının yaklaşık %2'sini oluşturmaktadır. Fransa ve İspanya gibi ülkelerden iki kat daha küçük alana sahip olan Belarus, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerden iki kat daha büyük, İrlanda ve Çek Cumhuriyetinden üç kat, Hollanda'dan ise yaklaşık beş kat daha büyüktür.³ İsviçre, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'nın toplam yüzölçümlerinden daha geniş alan kaplayan Belarus, dünyanın en büyük Slav devletlerinden biridir. İsviçre'den yaklaşık beş kat daha geniş alana sahip olan Belarus, BDT üyesi ülkeler arasında yüzölçümü bakımından Rusya, Kazakistan, Ukrayna, Özbekistan ve Türkmenistan'dan sonra altıncı büyük devlettir.⁴

Yüzölçümü ile Avrupa'nın 13'ncü⁵, dünyanın ise 84'üncü en büyük ülkesi olan Belarus, doğu-batı yönünde 650 km, kuzey-güney yönünde ise 560 km uzunluğa sahiptir.⁶ Puhoviç rayonu (ilçesindeki) Antonovo köyü yakınında yer alan ve 53° 31' kuzey enlemi ile 29° 02' doğu boylamı koordinatlarına sahip olan nokta Belarus Cumhuriyetinin coğrafi merkezi olarak kabul edilmektedir (Foto 1).⁷

Belarus, idari yapı açısından 6 oblast (il) ve 118 rayondan (ilçe) oluşmaktadır. 1 Ocak 2012 tarihi itibariyle ülke sınırları içindeki yerleşmeler 112 kent, 92 kasaba ve 23389 köyde toplanmıştır.⁸ Ulusal nüfusun yaklaşık %76'sı kentsel; %24'ü de kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır.⁹ 2012 yılında kuruluşunun 945 yılını kutlayan başkent Minsk 9 ilçeden oluşmaktadır. Minsk, 348 km²lik yüzölçümü ve 1,9 milyon nüfusu ile ülkenin en büyük

³ Belarus'un coğrafi konumu ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Lavrov, S. B. V. & Kaledin, N. V., *Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Politiçeskaya Geografiya Mira. Region i Strani, İzdatelstvo Gardariki, Moskova, 2003*

⁴ Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S., *Stranite v Sveta 2005-2006, Spravočnik, İzdatelstvo Gloriya Palas, Sofya, 2005, s. 89-90*

⁵ Rusya hariç tutulduğunda Avrupa'nın 12. büyük ülkesi Belarus Cumhuriyetidir.

⁶ Vanina, N. G., Ganuştenko, N. N., İvçenkov, V. İ., *Belarus-Strana Tvoego Buduştego, Kniga Dlya Vıypusnika, “Paçatkovaya Şkola”, Minsk, 2010, s. 8-9 ve Mişçanka, V. R., “Strani Evropi: Belarus”, Mejdunarodnyj Tsentr Kulturi Knigi, Minsk, 2011, s. 10-25*

⁷ Şaruho, İ. N., *“Geografiçeskoe Polojenie. Obştaya Harakteristika. Formirovanie Teritorii”, Yayınlanmamış Ders Notları, Mogilev, 2012, s. 4*

⁸ Zinovskiy, V. İ., *Belarus v Tsifrah 2012. Statistiçeskiy Spravočnik, Natsionalnıy Statistiçeskiy Komitet Respublika Belarus, Minsk, 2012, s. 5*

⁹ Beyaz Rusya'daki kentsel yerleşmeler grubu içinde hem şehir, hem de kasaba yerleşmeleri yer almaktadır.

kentidir. Ayrıca Minsk, ülkenin idari açıdan bağımsız ve hiç bir oblasta bağlı olmayan tek kentidir.¹⁰

Foto 1: Puhoviç Rayonu (ilçesindeki) Antonovo köyü yakınında yer alan ve Belarus'un merkezini gösteren sembolik anıt.

Transkontinental devletler (Rusya, Kanada, ABD vb.), subkontinental devletler (Hindistan, Brezilya vb.), makrotop devletler (Peru, Meksika, Arjantin, Cezayir, Mısır vb.) dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkelerini oluşturmaktadırlar. Mikrotop devletler (Arnavutluk, Belçika, İsrail, Belçika vb.) ile minitop devletler (Vatikan, Andora, San Marino, Monako vb.) ise dünyanın en küçük yüzölçümüne sahip ülkelerini oluşturmaktadırlar.¹¹ Türkiye, Almanya, İsveç, Fas, Romanya, İspanya,

¹⁰ Beyaz Rusya'daki yerleşme türleri ve kentleşme konusu ile ilgili bakınız:

- Krasovskiy, K. K., "Transformatsiya Demografiçeskih Struktur Belarusi v Naçale XXI. Veka", Sbornik "Problemi Ustoyçivogo Razvitiya Regionov Belarus i Sopredelnih Stran" Sbornik Nauçnih Statey Vtoroy Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii 27-29 Marta 2012, Otpëçatano v UO "MGU İmeni A. A. Kuleşova", Mogilev, 2012
- Krasovskiy, K. K., "Urbanistiçeskaya Evolyutsiya Belarusi", BRGU İmeni A. S. Puşkina, Brest, 2009
- Malahov, O. A., "Demografiçeski Protseki i Sotsialnaya Sreda", Sbornik "Problemi Ustoyçivogo Razvitiya Regionov Belarus i Sopredelnih Stran" Sbornik Nauçnih Statey Vtoroy Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii 27-29 Marta 2012, Otpëçatano v UO "MGU İmeni A. A. Kuleşova", Mogilev, 2012

¹¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Atasoy, E., Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2010, s. 9-11

Polonya, Filipinler, Suriye ve Belarus gibi ülkelerin her birinin yüzölçümü 40 000 ile 800 000 km² arasında değiştiğinden bu kategorideki ülkelere “mezotop ülkeler”, yani “orta büyüklükte alana sahip ülkeler” denilmektedir (Günel, 2004: 65).

Her ülkenin dünya siyasi haritasında kendine özgü bir şekli ve biçimi vardır. Bazı ülkeler toplu, bazıları ise çok parçalıdır; bazıları bir şerit biçiminde uzanış gösterirken, bazıları da çeşitli üçgen görünümleri sergiler. Bazı ülkeler adalardan oluşurken, bazı ülkeler yarımadalar üzerinde kurulmuştur.¹² Bir ülkenin kapladığı alan itibariyle yansıttığı biçim ve şekli o ülkenin gelişimini, kalkınmasını, ulaşımını ve savunmasını olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. Çok parçalı olmayan, devlet sınırları çok girintili-çıkıntılı olmayan, alanı toplu bir durum gösteren devletlerde ekonomik ve idari merkezlerden o ülkenin kenar bölgelerine doğru ekonomik ve idari hizmetler daha kolay götürülmektedir. Ayrıca bu tip toplu alana sahip (compact) ülkelerin toplam sınır uzunlukları daha kısa olduğundan, askeri savunma konusunda da büyük avantajlara sahiptirler. Belarus’un devlet sınırlarına ve dünya haritası üzerindeki şekline bakıldığında bu ülkenin beşgen şekilli tek parçalı toplu alanlı (compact) bir kara devleti olduğu görülmektedir.

Sınır bölgelerinden uzaklık mesafesi o ülkenin alan derinliğini en iyi yansıtan özelliklerinden biridir. Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Avusturya gibi ülkelerde devlet sınırından en uzakta olan yerleşmelerin uzaklığı 100-120 km iken Belarus’ta bu mesafe 200-220 kilometreye ulaşmaktadır. Özetle, coğrafi konumunda Belarus’un ilk olarak öne çıkan özelliği toplu alanlı (compact) ve tek parçalı bir ülke olmasıdır. Bu konum şekli Belarus’a önemli avantajlar sağlarken, denize kıyısının olmayışı da coğrafi konum bakımından en büyük dezavantajı meydana getirmektedir. Ayrıca başkent Minsk’in ülkenin merkezinde yer alması büyük bir avantaj sağlarken; Brest, Grodno ve Gomel gibi oblast (il) merkezlerinin ülkenin merkezinden uzak sınır kuşağında yer almaları büyük bir dezavantajdır.

¹² Şekil ve biçim bakımından ülke tipleri ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Atasoy, E., Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2010, s. 11-12; Günel, K., Coğrafyanın Siyasal Gücü, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 71-83

Tablo 1: Belarus'un Matematik Konumunu Belirleyen Coğrafi Koordinatlar¹³

Ülkenin Uç Noktaları	Kuzey Enlemi	Doğu Boylamı	Bulunduğu Yer
En Kuzey	56° 10'	28° 07'	Vitebsk oblasti, Verhnedvinski rayon, Osveysk gölünün kuzeyi
En Güney	51° 16'	30° 35'	Gomel oblasti, Braganski rayon, Komarin kasabasının güneyi
En Doğu	53° 24'	32° 47'	Mogilev oblasti, Hotimski rayon, Hotimsk kasabasının doğusu
En Batı	52° 17'	23° 11'	Brest oblasti, Kamenetski rayon, Visokoe kasabasının güneybatısı

Dünya üzerindeki herhangi bir yerin enlem ve boylam derecelerine göre coğrafi koordinatlarının belirlenmesine “matematik konum” denir.¹⁴ Tablo 1'deki coğrafi koordinatlar irdelendiğinde Belarus'un matematik konumu ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılabilir:

- Belarus devleti başlangıç enlemi olan Ekvator'un kuzeyinde ve başlangıç boylamı olan Greenwich'in doğusunda yer almaktadır. Bir başka anlatımla, dünya siyasi haritasında Belarus topraklarının tamamı kuzey ve tamamı doğu yarımkürede yer almaktadırlar.
- Ülkenin en kuzey ve en güney paralelleri arasında yaklaşık 5 enlem farkı bulunur. Böylece Belarus'un en kuzey ve en güney noktaları arasındaki kuş uçuşu uzaklık yaklaşık 550 kilometredir.
- Ülkenin en doğu ve en batı meridyenleri arasında yaklaşık 9 boylam farkı vardır. Böylece ülkenin en batı ve en doğu noktaları arasındaki yerel saat farkı yaklaşık 36 dakikadır. Bir başka anlatımla, Belarus'un en doğusunda yer alan Hotimsk kasabasında en batıdaki Visokoe kasabasına göre Güneş 36 dakika erken doğar ve 36 dakika erken batar.
- Belarus küresel ölçekli uluslararası saat dilimi konumu açısından ikinci saat dilimi kuşağında yer alır. Özetle, Belarus ve Türkiye aynı boylam kuşağında ve aynı saat dilimi kuşağında bulunurlar.
- Hem Belarus hem de Türkiye, Avrasya'nın orta kuşağında yer almalarına rağmen Türkiye ekvatora ve sıcak-tropikal kuşağına çok daha yakındır, Belarus ise kuzey kutup noktasına ve soğuk-polar kuşağına daha yakındır. Bir başka anlatımla matematik konum sonucunda her iki ülkede

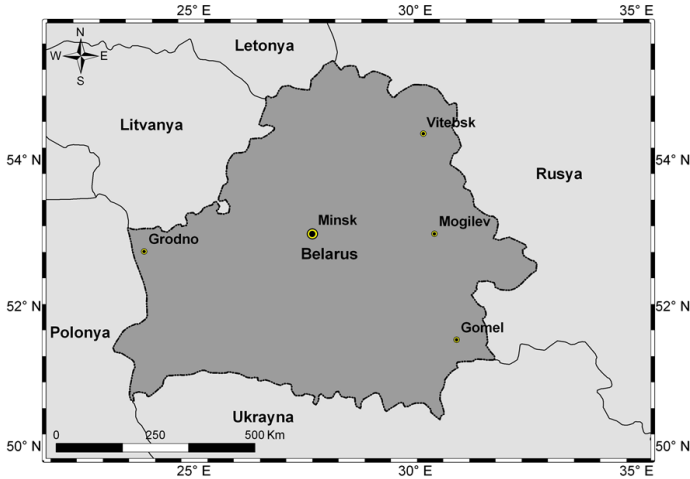
¹³ Jmoydak, R. A., Geografıya Belarusi Atlas, İzdatelskiy Dom RUP “Belkartografiya”, Minsk, 2009, s. 7

¹⁴ Atasoy, E. Coğrafya Bilimi ve Coğrafya Öğretimine Giriş, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004, s. 107

belirgin olarak dört mevsim yaşansa da, Türkiye orta kuşağının güney kanadında, Belarus ise orta kuşağın kuzey kanadında yer almaktadır. Bu nedenle iki ülke arasında iklim, bitki örtüsü, toprak tipleri, iktisadi yaşam ve yetiştirilen tarım ürünleri bakımından belirgin farklılıklar söz konusudur.

3. Belarus Cumhuriyetinin Devlet Sınırları ve Sınır Özellikleri

Güneyde Ukrayna, batıda Polonya, kuzeybatıda Litvanya ve Letonya ve doğuda Rusya Federasyonu ile çevrili olan Belarus, denize kıyısı olmayan bir Orta Avrupa¹⁵ ülkesidir (Şekil 1). Avrupa'nın en büyük ovası olan Doğu Avrupa ovasının batısında, Dinyeper ve Neman nehirlerinin yukarı havzasında yer alan Belarus, hem Karadeniz ve Baltık ülkeleri, hem de Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri arasında geçiş sağlayan stratejik bir coğrafi konuma sahiptir.¹⁶

Şekil 1. Belarus'un Coğrafi Konumu

¹⁵ Avrupa kıtasının coğrafi merkezi Kuzey Belarus'ta yer alan Polotsk kentinin 50 km. güneybatısındaki Şo isimli göl havzasında yer almaktadır. Bu nedenle Avrupa kıtasının merkezini simgeleyen simgesel heykel en yakındaki Polotsk kentinde yer almaktadır. Kullandıkları farklı hesap ve ölçüm yöntemlerinden dolayı Polonya ve Litvanya da Avrupa kıtasının coğrafi merkezine sahip olduklarını iddia etmektedirler. Bakınız: Rešetnikov, D. G., Geografiya Turizma Belarus. Učebno Metodičeskoe Posobie, İzdatelstvo "Četire Četverti", Minsk, 2011, s. 5; Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., "Geografiya Belarusi", İzdatelskiy Dom "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 12

¹⁶ Jmoydak, R. A., Geografiya Belarusi Atlas, İzdatelskiy Dom RUP "Belkartografiya", Minsk, 2009, s. 6-7

Beş ülke ile sınırdaş olan Belarus'un toplam devlet sınır uzunluğu 2969 kilometredir (Tablo 2). Bu beş ülkeden üçü Avrupa Birliği üyesidir (Polonya, Letonya ve Litvanya), üçü de Slav devleti özelliği göstermektedir (Polonya, Rusya ve Ukrayna). Böylece Belarus'un batı komşusu durumundaki Polonya, Baltık denizine kıyısı olan bir ülke olarak hem NATO ve AB üyesi, hem de Slav ulusal kimliği ile dikkat çekmektedir.¹⁷ Tablo 2'den de anlaşıldığı gibi Belarus'un en uzun kara sınırı Rusya (990 km) iledir. Bu sınır Belarus'un toplam devlet sınırlarının %33,4'ünü oluşturur. En kısa kara sınırı ise Letonya (143 km) iledir. Bu sınır da Belarus'un toplam devlet sınırlarının sadece %4,8'ini meydana getirir. 975 kilometrelik uzunluğu ile Ukrayna sınırı ikinci en uzun devlet sınırı olarak Belarus'un toplam devlet sınırlarının %32,8'ini oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Belarus'un Komşu Ülkeleri ve Sınır Özellikleri¹⁸

Sınırdış Ülke	Sınırdış Ülkenin Başkenti	Sınır Uzunluğu (km)	Toplam Sınırlar İçindeki Payı (%)	Sınır Özellikleri
Rusya	Moskova	990	33,4	Kara, Göl ve Akarsu Sınırı
Ukrayna	Kiev	975	32,8	Kara, Göl ve Akarsu Sınırı
Litvanya	Vilnius	462	15,6	Kara, Göl ve Akarsu Sınırı
Polonya	Varşova	399	13,4	Kara, Göl ve Akarsu Sınırı
Letonya	Riga	143	4,8	Kara, Göl ve Akarsu Sınırı

Belarus ile ortak devlet sınırına sahip olan tüm komşu ülkeler aynı zamanda akarsu ve göl sınırlarına da sahiptirler (Tablo 2). Bir başka anlatımla Belarus Cumhuriyetinin hiçbir komşu ülke ile %100 kara sınırı bulunmaz. Belarus, komşusu olduğu ülkelerin tamamı ile değişen uzunlukta akarsu veya göl sınırlarına sahiptir. Örneğin, Gomel oblastının en güneyindeki Loev-Komarın yöresinde Belarus-Ukrayna devlet sınırı Dinyepir ve Soj vadilerini takip ettiğinden dolayı, bu kesimdeki devlet sınırı iki ülke

¹⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız: Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S., Stranite v Sveta 2005-2006, Spravočnik, İzdatelstvo Gloriya Palas, Sofya, 2005, s. 89-90

¹⁸ Myasnikoviç, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., Sovremennaya Belarus. Entsiklopedičeskiy Spravočnik v Treh Toma. Tom 1, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2006, s. 11

arasında yaklaşık 150 kilometrelik “nehir sınırı” özelliği taşımaktadır.¹⁹ Brest oblastında Kobrin kentinin güneyinde yer alan küçük Beloe gölü, devlet sınırı tarafından adeta ikiye bölünerek yarısı Belarus’ta yarısı Ukrayna’da kalmıştır. Ayrıca Ubort ve Pripyat ırmaklarının küçük bir bölümü de Belarus ile Ukrayna arasında nehir sınırı özelliği taşımaktadır. Mogilev oblastının doğusunda, Kriçev kentinin kuzeydoğusunda yer alan Soj ırmağı ve onun kolu olan Oster ırmağı da Rusya ile Belarus arasında kısa bir devlet-nehir sınırı oluşturmaktadırlar. Ayrıca Vitebsk oblastının kuzeyinde yer alan yüzlerce gölden bazıları Rusya-Belarus devlet sınırı ile çakışmaktadırlar. Ezerişte, Velkovskoe ve Sennitsa iki ülke arasında devlet sınırı ile bölünmüş doğal göllere örneklerdir.²⁰ Vitebsk oblastının kuzeybatısında yer alan Braslav Milli Parkının yakınında yer alan Batı Dvina (Daugava) nehri ve Riçi gölü Letonya ile Belarus arasında doğal bir sınır oluşturur. Benzer bir şekilde Drisvyati ve Prutas gölü, Neman, Viliya ve Disna ırmakları da Belarus-Litvanya devlet sınırının bir bölümünü oluşturan su sınırlarına örneklerdir. Belarus-Polonya sınırında ise Batı Bug ırmağı 130 kilometreden fazla mesafede iki ülke arasında nehir sınırı görevini üstlenmektedir.²¹

Belarus, Avrupa Kıtası’nın akarsu, bataklık ve göl bakımından en zengin ülkelerinden biridir. Fakat bu hidrografik potansiyel sınır güvenliği, mülteci göçleri, yasa dışı uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi alanlarda avantajdan çok dezavantaj yaratmaktadır. Bir başka deyişle Belarus’un ulusal güvenliği ve jeopolitik hassasiyetini olumsuz etkilemektedir. Devlet sınırında yer alan göl ve akarsulardan hidroelektrik üretimi, turizm, sulama, balıkçılık, rekreasyon vb. faaliyetler için ekonomik yararlanma söz konusu olduğunda iki komşu ülke arasında anlaşmazlıklar da ortaya çıkmaktadır. Belarus sınır bölgelerinin çok seyrek nüfuslu olması şimdilik bu anlaşmazlıkları engelleyen en önemli etkenlerden birisidir.²² Özetle, Belarus devlet sınırı Batı Bug, Soj ve Dinyepr vadi-nehir sınırları dışında doğal bir özellik taşımamaktadır. Karayolları, demiryolları, petrol ve doğal gaz boru hatları ile yüzlerce farklı yerden kesilen bu sınırın neredeyse tamamı alçak ve düz ovalardan oluştuğundan jeomorfolojik engeller barındırmayan bir

¹⁹ Kompanets, L. V., Obştoğografiçeskiy Atlas Belarusi. Spravoçnoe İzdanie, RUP “Belkartografiya”, İzdatelstvo “Belaruskiy Dom Peçat”, Minsk, 2013, s. 12-17

²⁰ Kompanets, L. V., Obştoğografiçeskiy Atlas Belarusi. Spravoçnoe İzdanie, RUP “Belkartografiya”, İzdatelstvo “Belaruskiy Dom Peçat”, Minsk, 2013, s. 22-36

²¹ Jmoydak, R. A., Geografiya Belarusi Atlas, İzdatelskiy Dom RUP “Belkartografiya”, Minsk, 2009, s. 52

²² Belarus’un devlet sınırları ve doğal özellikleriyle ilgili bakınız: Doikov, V. & Demendjiev, A., Evropa. Stopanska Geografiya, İzdatelstvo Parnas, Bılgariya, 2000, s. 279-284

sınırdır. Bu nedenle dış turizm, dış ticaret, ekonomik etkileşim ve ulaşım açısından büyük avantajlar sunan Belarus'un devlet sınırları, bu ülkenin komşu ülkelerle güçlü iktisadi, kültürel ve siyasi ilişkiler kurmasını kolaylaştırmaktadır. Bir başka deyişle, komşu ülkeler ile etkileşimler göz önüne alındığında Belarus'un devlet sınırları “ayırıcı-engelleyici” değil, tam tersi “bütünleştirici-birleştirici” bir rol üstlenmektedirler.

4. Belarus'un Jeofiziki Konumu ve Doğal Coğrafya Özellikleri

Belarus topraklarının tamamı Avrupa kıtasının yüzölçümü bakımından en büyük ovası olan Doğu Avrupa Ovasında yer alır. Batıda Baltık Denizi, güneyde Azak ve Karadeniz, kuzeyde Beyaz ve Barents Denizi ile çevrili Doğu Avrupa Ovası²³ (Vostočno Evropeyskaya Ravnina); doğuda Ural dağlarına kadar uzanır. Belarus akarsularının bir bölümü sularını Baltık Denizi havzasına boşaltırken, bir bölümü de Karadeniz havzasına boşaltmaktadır. Belarus'un fiziki coğrafya unsurları göz önüne alınarak makro ölçekli jeofiziki konumu genel olarak şu şekilde ifade edilebilir: “Belarus, Doğu Avrupa Ovası'nın batısında; Baltık Denizi'nin doğusunda; Karadeniz ve Baltık denizi su toplama havzalarının sınırını oluşturan su bölümü ayırımında yer almaktadır.”²⁴

Belarus'un jeomorfolojik unsurlarına göre mikro ölçekli bir jeofiziki konum tespiti şu şekilde yapılabilir: Belarus'un güneyinde “Poleskaya Nizmenost” (Polesya düzlükleri) ve Pripet bataklıkları, kuzeyinde “Belaruskoe Poozerie” (Belarus Göller Yöresi), kuzeybatısında “Baltiyskaya Gryada” (Baltık Tepelik Sırtları) ve “Srednolitovskaya Nizmenost” (Orta Litvanya Ovası), kuzeydoğusunda ise Valdayskaya Vozvişenost (Valday tepelik arazisi) yer almaktadır. Belarus'un doğusunda “Smolenskaya Vozvişenost” (Smolensk tepelik arazisi) ve “Dohovštinskaya Vozvişenost” (Duhoviştinsk tepelik arazisi) ile “Srednorskaya Vozvişenost” (Orta Rusya Platosu), batısında Batı Bug vadisi, “Grodnenskaya Vozvişenost” (Grodno tepelik arazisi) ve “Pribugskaya Ravnina” (Bug Düzlükleri) ile çevrilidir.²⁵

Belarus geniş düzlüklerden ve ovalardan oluşan homojen bir topoğrafyaya sahiptir. Yer şekillerinin ülke genelinde gösterdiği bu

²³ “Doğu Avrupa Ovası” Türkiye’de yayınlanmış bazı atlaslarda “Rusya Ovası” olarak tanımlanmıştır. Bakınız: Prof. Faik Sabri Duran “Büyük Atlas”, Kanaat Yayınları, İstanbul, Yayın Yılı Belirtilmemiş, s. 32

²⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız: Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S., Stranite v Sveta 2005-2006, Spravočnik, İzdatelstvo Gloriya Palas, Sofya, 2005, s. 89-90

²⁵ Kompanets, L. V., Obştogeografičeskiy Atlas Belarusi. Spravočnoe İzdanie, RUP “Belkartografiya”, İzdatelstvo “Belaruskiy Dom Peçat”, Minsk, 2013, s. 10-13

sadeliğinde etkisiyle iklim, bitki örtüsü, yetiştirilen tarım ürünleri ve toprak özellikleri de benzer sadeliği sergilerler. Belarus, neredeyse bütünüyle düzlükler ve ovalardan oluştuğu için, Avrupa'nın yükseltisi en az olan ülkelerinden biridir. Öyle ki ülkenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği sadece 160 metredir; Minskaya Vozvişenost kütlesi üzerinde yer alan ve 345 metre yüksekliğe sahip Dzerjinsk zirvesi ülkenin en yüksek noktasını oluşturmaktadır (Jmoydak 2009: 6-7). Ülkede yükseltisi en az olan nokta Belarus-Litvanya sınırında, Grodno kentinin kuzeyindeki Neman vadisidir (81 metre).²⁶

Dağ sıralarından, yüksek zirvelerden, engebeli arazilerinden ve deniz kıyısından yoksun olan bu ülkede, ormanlar, göller, düzlükler, geniş ovalar, akarsu vadileri, alçak tepelikler, bataklıklar, çayır ve meralar geniş yer tutar. Belarus arazisinin büyük bir bölümünün düz, alçak ve az engebeli olması ticaret, ulaşım, sanayi, tarım, turizm ve benzeri ekonomik faaliyetleri kolaylaştırdığı gibi; nüfus dağılımını, arazi kullanımını, petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçişini, oblastlar ve bölgeler arasındaki iktisadi etkileşimi de olumlu etkilemektedir.²⁷

Düzlükler ve ovalar ülkesi olarak da tanımlanabilecek olan Belarus'ta ortalama yüksekliği 200 metrenin altındaki ovalar, vadiler ve düzlükler ülke arazisinin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadırlar.²⁸ Ülkenin güneyinde yer alan Poleskaya nizmenost, batıda yer alan Nemanskaya nizmenost, Pribugskaya ravnina, Naroçano-Vileyskaya ravnina ve Lidksya ravnina, kuzeyde yer alan Polotskaya nizmenost, güneyde yer alan Poleskaya nizmenost, güneydoğuda yer alan Pridneprovskaya nizmenost, doğuda yer alan Orşansko-Mogilevskaya ravnina ve ülkenin merkezinde yer alan Tsentralnoberezinskaya ravnina ülkenin en büyük ovalarını oluşturmaktadırlar.

Engelibeli platolardan, eğimli-sarp arazilerden ve yüksek dağlardan yoksun olan ülkede 200 ile 350 metre arasında yükselti değerlerine sahip araziler ülke topraklarının ancak %30'unu oluşturmaktadır.²⁹ Ülkenin başlıca tepelik ve görece yüksek sahalarına örnek olarak Minskaya vozvişenost (345

²⁶ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 64

²⁷ Belarus'un fiziki coğrafya özellikleriyle ilgili bakınız: Doykov, V. & Demendjiev, A., Evropa. Stopanska Geografiya, İzdatelstvo Parnas, Bılgariya, 2000, s. 279-284

²⁸ Myasnikoviç, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., Sovremennaya Belarus. Entsiklopedičeskiy Spravočnik v Treh Toma. Tom 1, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2006, s. 14

²⁹ Myasnikoviç, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., Sovremennaya Belarus. Entsiklopedičeskiy Spravočnik v Treh Toma. Tom 1, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2006, s. 12-16

m.), Novogrudsaya vozvişenost (323 m.), Oşmyanskaya vozvişenost (300 m.), Vitebskaya vozvişenost (295 m.), Orşanskaya vozvişenost (263 m.), Volkovskaya vozvişenost (255 m.), Gorodokskaya vozvişenost (263 m.), Goretsko-Mstislavskaya vozvişenost (236 m.), Kopilskaya gryada (243 m.), Mozirskaya gryada (221 m.), Sventsyanskie gryadi (227) ve Braslavskie gryadi (210 m.) gösterilebilir.³⁰

Ülkede yer alan jeomorfolojik unsurların büyük bir bölümü dördüncü jeolojik zamanda yaşanan buzul dönemlerinde şekillenmiştir. Bir başka anlatımla buzulların aşındırma ve biriktirme faaliyetleri akarsu ve göl topoğrafyasına yansıdığı gibi, toprak ve yer şekillerinin özelliklerine de doğrudan yansımıştır. Ülkede sıkça görülen sirk gölleri, moren depoları, hörgüç kayalar ve drumlinler Belarus'taki buzul topoğrafyasının etkilerini göstermektedirler.³¹ Ülkenin kuzey bölgesinde yer alan ve yaklaşık 4000 göl kapsayan “Belaruskoe Poozere”³² Belarus topraklarındaki buzul topoğrafyasının en güzel örneğidir. Logoysk yöresindeki Minsk tepelik sahasında yer alan “Siliçi” ve “Logoysk” ülkenin en önemli kış-kayak turizm merkezleridir. Bu yöre ülkede “Belarus İsviçre'si” olarak adlandırılmaktadır. Buzul topoğrafyasının şekillendirdiği Minskaya vozvişenost (345 m.) ülkenin en engebeli ve en yüksek sahasıdır. Ülkenin güneyinde yer alan Poleskaya nizmenost ise 6 000 civarında gölün yanı sıra ülkenin en geniş bataklık sahalarını kapsamaktadır. Ukrayna sınırı çevresinde uzanan bu yöre orman ve bataklık sahaları dışında, av turizmi ve ekolojik turizm potansiyeli ile de dikkat çekmektedir.³³

Belarus'un jeofiziki konumu ülkenin içerdiği ve ülkeyi çevreleyen denizler, nehirler, boğazlar, dağlar, ovalar, platolar ve diğer önemli jeomorfolojik ve hidrografik unsurlara bağlı olan konumunu yansıtır. Dolayısıyla jeofizik konum; iklim, bitki örtüsü, akarsu rejimleri, toprak tipleri ve görünen doğal afetler gibi fiziki coğrafya unsurlarına olan dolaylı

³⁰ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo “Narodnaya Asveta”, Minsk, 2012, s. 60-64

³¹ Buzul topoğrafyası ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Atalay, İ., Genel Fiziki Coğrafya, META Basım, İzmir, 2005, s. 228-233; Doğanay, H., Sever, R., Genel ve Fiziki Coğrafya, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 174-182

³² “Belaruskoe Poozere” Türkçemize “Belarus Göller Yöresi” olarak tercüme edilebilir.

³³ Belarus topoğrafyası ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Reşetnikov, D. G., Geografiya Turizma Belarus. Uçebno Metodičeskoe Posobie, İzdatelstvo “Çetire Çetverti”, Minsk, 2011, s. 44-47; Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo “Narodnaya Asveta”, Minsk, 2012, s. 56-64

yansımaları da içermektedir.³⁴ Atlas Okyanusu ve Baltık denizi havzası bu ülkenin iklimini; özellikle nemlilik ve yağış özelliklerini büyük ölçüde etkisi altında bulundurur. Belarus'un her ne kadar Baltık denizine kıyısı olmasa da, kıyıda iç kesimlere doğru 500 km kadar uzanan düzlüklere bağlı olarak denizel hava kütleleri kolaylıkla Baltık Denizi'nden Belarus'a ulaşmaktadırlar. Bu nedenle Belarus, ılıman okyanusal iklim ile ılıman karasal iklimin geçiş kuşağında yer almaktadır. Ülkenin orta kuşakta yer alması, düz ve az engebeli bir topoğrafyaya sahip olması, Baltık denizine yakın olması onun iklim özelliklerini belirleyen en önemli faktörlerdir. Belarus ikliminin en önemli özellikleri Atlas Okyanusu ve Baltık denizinin etkisinde kalması; soğuk Arktik hava kütlelerine açık olması; denizselliğin etkisiyle yer aldığı enleme göre yumuşak bir iklime sahip olması; düşük günlük sıcaklık farkları; yüksek yağış miktarı ve yüksek nemlilik oranları; sıkça görülen sisler; yetersiz güneşlenme süresi ve gün içinde değişken hava durumu olarak sıralanabilir.³⁵

Bir yandan Baltık denizinden gelen nemli ve ılık hava kütlelerinin, diğer yandan da Batı rüzgârlarının egemen olduğu Belarus'ta kış mevsiminde güneybatı rüzgârları, yaz mevsiminde ise kuzeybatı rüzgârları sıklıkla etkili olur. Bu nedenle yıl boyunca ülkede batı rüzgârları etkinliğini sürdürür. Genelde yaz aylarında etkili olan tropikal hava kütleleri sıcaklık ortalamalarının yükselmesine ve havanın ısınmasına yol açarken, genelde kış aylarında etkili olan kuzey kökenli arktik (kutupsal) hava kütleleri sıcaklık ortalamalarının düşmesine ve havanın soğumasına yol açmaktadırlar. Yıl boyunca siklon ve antisiklonların sıklıkla değişmesi, istikrarsız hava durumuna işaret etmektedir. Özetle, kuzey ve güney kökenli, karasal ve okyanusal kökenli hava kütleleri arasındaki rekabet ve etkileşimin Belarus iklimini şekillendirdiği söylenebilir. Fakat ülkenin iklim yapısı üzerinde Atlas Okyanusu kökenli hava kütlelerinin etkisi, Tropikal ve Arktik hava kütlelerine göre çok daha fazladır. Ayrıca genel olarak batıdan doğuya doğru gidildikçe denizselliğin etkisi azalırken karasallığın etkisi artar. Bu nedenle diğer yörelere nazaran Mogilev, Vitebsk ve Gomel yörelerinde karasal iklim daha sert ve daha belirgindir.³⁶

³⁴ Belarus'un jeofiziki konumu ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Lavrov, S. B. V. & Kaledin, N. V., *Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Političeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani*, İzdatelstvo Gardariki, Moskova, 2003

³⁵ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., *Geografiya Belarusi*, İzdatelstvo "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 65

³⁶ Myasnikov, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., *Sovremennaya Belarus. Entsiklopedičeskij Spravočnik v Treh Toma. Tom 1*, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2006, s. 18-19

Belarus iklimi genel olarak karasal özellik gösterir. Ülkede yaz mevsimi ılık, kış mevsimi ise soğuk geçmektedir ve yılın önemli bir bölümünde don olayları egemendir. Baltık Denizi'nin etkileriyle ülkenin batı bölümü nemli hava kütlelerine açıktır. Batı rüzgârlarının egemen olduğu Belarus'ta kış mevsiminde güneybatı rüzgârları, yaz mevsiminde ise kuzeybatı rüzgârları sıklıkla etkili olur. Bu nedenle yıl boyunca ülkede batı rüzgârları etkinliğini sürdürür. Ortalama sıcaklıklar ülkenin batısından doğusuna doğru gidildikçe değişiklik gösterir. Ülkenin batısında denizellik etkisiyle kış ve yaz mevsimi arasındaki sıcaklık farkı az iken ülkenin doğusunda karasal etkisinin artmasına bağlı olarak sıcaklık farkı da artmaktadır. Bu nedenle diğer yörelere nazaran Mogilev, Vitebsk ve Gomel yörelerinde karasal iklim özellikleri daha belirgin hale gelmektedir. Yıl boyunca siklon ve antisiklonların sıklıkla değişmesi, istikrarsız hava durumuna işaret etmektedir. Özetle, kuzey ve güney kökenli, karasal ve okyanusal kökenli hava kütleleri arasındaki rekabet ve etkileşimin Belarus iklimini şekillendirdiği söylenebilir. Ülkenin iklim yapısı üzerinde Atlas Okyanusu kökenli hava kütlelerinin etkisi oldukça belirgindir.

Belarus topraklarının büyük bölümü ılıman karasal iklim kuşağında yer almaktadırlar. Ülke sınırları içinde yıllık sıcaklık ortalamaları özel konum ve enleme göre 5,5°C ile 7,5°C arasında değişmektedir. Belarus'ta kışlar nemli ve ılık, fakat bazen çok soğuk olabilmektedir. En soğuk ay olan Ocak ayı sıcaklık ortalamaları ülkenin farklı kesimlerinde -3,4°C ile -7,2°C arasında değişirken, en sıcak ay olan Temmuz ayı sıcaklık ortalamaları da 17°C ile 19°C arasında değişmektedir. Yaz mevsimindeki aylık sıcaklık ortalamalarında enleme bağlı olan farklılaşma, kış aylarına göre çok daha azdır. Bazı kış günlerinde uç (ekstrem) sıcaklık değerleri -20°C hatta -30°C'a kadar düşerken, bazı yaz günlerinde de uç (ekstrem) günlük sıcaklık ortalamalar 35°C hatta 38°C'ye kadar yükselmektedir.³⁷ Örneğin başkent Minsk kentinde Ocak ayı sıcaklık ortalaması -6,9°C iken, ortalama her dört yılda bir -9°C'nin altına düşmektedir. Minsk'te Temmuz ayı ortalama sıcaklık değeri 17,8°C'dir. Fakat her 30 yılda bir 30°C'yi aşan Temmuz ayı ortalama sıcaklığı da söz konusudur.³⁸

Baltık denizi ve Atlas okyanusunun etkisiyle Belarus'ta yıl boyunca yüksek nemlilik oranları gözlenmektedir. Sonbahar-kış döneminde atmosferdeki bağıl nem oranları yükselerek %80 hatta %90 seviyelerine yükselir. Oysa ilkbahar-yaz döneminde bağıl nem oranları %65-70 seviyelerinde bulunur. Mayıs ve Haziran aylarında en düşük nemlilik

³⁷ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 64-67

³⁸ Myasnikov, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., Sovremennaya Belarus. Entsiklopedičeskiy Spravočnik v Treh Toma. Tom 1, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2006, s. 18-19

oranları gözlenmektedir. Nitekim bu aylardaki bazı günlerde bağıl nem oranları %30'a kadar düşmektedir. Atmosferdeki yüksek nemlilik oranları bir yandan ülke genelinde bulutlu gün sayısını artırırken, diğer yandan da sık sık sis oluşumuna yol açar. Belarus'ta yıllık ortalama sisli gün sayısı da özel konuma bağlı olarak 35 ile 100 arasında değişir. Özellikle alçak vadi sahalarında, çukur ovalarda, bataklık sahalarda, göl havzalarında sıkça sis oluşmaktadır. Ülkedeki sisli günlerin %70'ten fazlası Ekim-Mart döneminde gerçekleşmektedir.³⁹ Sonuç olarak iklim özelliklerinin büyük ölçüde belirleyici olduğu tarımsal üretim koşulları göz önüne alındığında Belarus topraklarını üç ana bölgeye ayırabiliriz: çok elverişli "Güney Bölge", orta elverişli "Merkezi Bölge" ve en az elverişli "Kuzey Bölge".⁴⁰

Belarus yüzölçümünün yaklaşık %2'si doğal göl, akarsu, bataklık, baraj gölü gibi su yüzeyleri ile kaplıdır. Ayrıca ülke topraklarının %57'si Karadeniz havzasında ve %43'ü Baltık Denizi havzasında yer almaktadır. Yer üstü su kaynakları bakımından Belarus, Avrupa kıtasının en şanslı, en zengin ülkelerinin başında gelir. Nitekim Belarus'un akarsu yoğunluğu 0,44 km/km² dir. Bir başka anlatımla, ülke arazileri içinde her km²'ye 0,44 km akarsu uzunluğu düşmektedir. Ülke sınırları içinde toplam 20800 akarsu vardır. Bu akarsuların toplam uzunluğu ise 90600 kilometreyi bulmaktadır. Fakat uzunluğu 500 kilometreden fazla olan sadece 9 akarsu vardır: Dinyeper, Berezina, Pripyat, Soj, Zapadnaya Dvina (Batı Dvina), Zapadny Bug (Batı Bug), Neman, Gorin ve Lovat. Bu dokuz akarsuyun tamamı transit karakterli olup, sadece Berezina ırmağın tamamı Belarus sınırları içindedir.⁴¹ Örneğin Dinyeper ve Batı Dvina nehirleri kaynaklarını Rusya'dan aldıktan sonra Belarus topraklarından geçerek, Ukrayna ve Letonya'da akışlarına devam ederler. Diğer yandan Viliya ve Neman ırmaklarının kaynağı da Belarus'ta olmasına rağmen Litvanya'da akışlarını sürdürmektedirler.⁴²

Belarus sınırları içindeki 20800 akarsudan 19300'ün uzunluğu 100 km'den azdır. Bu nedenle ülkede küçük dere ve çaylar çoğunluktadır; büyük nehir sistemleri sayıca çok azdır. Baltık denizine sularını boşaltan Batı Dvina ve Neman ile Karadeniz'e sularını boşaltan Dinyeper ülkenin en büyük nehir

³⁹ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 67; Myasnikov, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., Sovremennaya Belarus. Entsiklopedičeskiy Spravočnik v Treh Toma. Tom 1, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2006, s. 18-19

⁴⁰ Belarus'un iklim özellikleriyle ilgili bakınız: Doykov, V. & Demendjiev, A., Evropa. Stopanska Geografiya, İzdatelstvo Parnas, Bılgariya, 2000, s. 279-284

⁴¹ Rešetnikov, D. G., Geografiya Turizma Belarus. Učebno Metodičeskoe Posobie, İzdatelstvo "Çetire Çetverti", Minsk, 2011, s. 49

⁴² Kompanets, L. V., *Obştogeografičeskiy Atlas Belarusi. Spravočnoe İzdanie*, RUP "Belkartografiya", İzdatelstvo "Belaruskij Dom Peçat", Minsk, 2013, s. 12-13

sistemlerini oluşturmaktadır. Tablo 3'te de görüldüğü gibi Belarus sınırları içinde uzunluğu 250 kilometreden fazla olan akarsu sayısı 20'yi aşmamaktadır.

Tablo 3: Belarus'ta Uzunluğu 250 km'den Fazla Olan Akarsular ve Özellikleri⁴³

Akarsu ⁴⁴	Toplam Uzunluğu (km)	Belarus içindeki Uzunluğu (km)	Yıllık Ortalama Akım (m ³ /s)
Dinyeper	2145	689	583
Zapadnaya Dvina	1020	328	441
Neman	937	459	214
Zapadny Bug	772	154	100
Pripyat	761	500	450
Gorin	659	82	110
Soj	648	493	219
Berezina	613	613	142
Viliya	498	264	80
Stir	494	70	50
İput	437	64	56
Ptiç	421	421	50
Ştara	325	325	38
Drut	295	295	32
Ubort	292	126	24
Svisloç	285	285	50
Oster	274	50	22
Besed	261	185	28
Yaselda	250	250	36

Belarus genelde düz ve az eğimli bir ülke olduğundan dolayı akarsuların akış hızları da düşüktür. Akarsu debileri genellikle 0,5-0,7 metre/saniyeyi aşmazlar. Bu nedenle ülke genelinde akarsu aşındırmasına bağlı heyelan ve erozyon olayları Türkiye'de olduğu gibi etkili ve yaygın değildir. Kar örtüsünün erimesiyle ilkbahar mevsiminde Belarus akarsularının debisi de hızla yükselir. Yaz ve kış aylarında akarsu debileri oldukça düşüktür. Sonbahar yağmurlarına bağlı olarak akarsu debilerinde tekrar yükselme meydana gelir. Genelde Kasım ayı sonu veya en geç Aralık

⁴³ Rešetnikov, D. G., Geografiya Turizma Belarus. Učebno Metodičeskoe Posobie, Izdatelstvo "Çetire Çetverti", Minsk, 2011, s. 50

⁴⁴ Akarsu adları Türkçeleştirmeden Belarus'ta var olan isimleri ile değiştirilmeden verilmiştir.

ayı başında tüm akarsular donmaya başlar ve akarsu yüzeyleri 20-50 cm. arasında kalın buzullarla 3-4 ay boyunca örtülü kalır. Doğu Avrupa akım rejimine sahip olan Belarus akarsularının tamamında en yüksek debi ilkbahar mevsiminde görülmektedir.⁴⁵

Belarus'un zengin akarsu varlığına karşın nehir ulaşımına elverişli olanlar sadece Dinyeper, Pripyat, Berezina ve Soj akarsularıdır. Batı Dvina ve Neman nehirlerinin bir bölümünde de akarsu ulaşımı ve yük taşımacılığı yapılmaktadır. Belarus sınırları içinde akarsu ulaşımının düzenli olarak yapıldığı akarsu bölümlerinin toplam uzunluğu 500 km civarındadır. Gomel, Brest, Bobruysk, Mogilev, Pinsk, Mozir, Mikaşeviç ve Reçitsa kentlerinde ülkenin en büyük akarsu limanları bulunur.⁴⁶

Belarus akarsularının 5 ortak özelliği şu şekilde özetlenebilir:

1. Ülkedeki akarsuların genelde boyları kısadır ve tamamı Atlas okyanusu havzasındaki denizlere sularını boşaltırlar.
2. Belarus topraklarından akıp geçen büyük nehirlerinin neredeyse tamamı Belarus sınırlarını aşarak transit özellik gösterirler; yani, uluslararası akarsu sınıfında yer alırlar.
3. Tüm akarsuların yatak eğimleri az olduğundan dolayı akış hızları yavaştır; su erozyonu ve mekanik aşındırma güçleri zayıftır.
4. Belarus akarsuları genelde nehir ulaşımı, hidroelektrik üretim, içme suyu temini, rekreasyon faaliyetleri ve sulama amacıyla kullanılırlar.
5. Yaz aylarında hiçbir akarsu kurumaz. Buna karşılık kış aylarında ise akarsuların tamamı 3-4 ay boyunca donmaktadır.

Belarus'taki bazı akarsu vadileri arasında ulaşım ve diğer amaçlarla kanallar da inşa edilmiştir. Ülke sınırları içindeki en önemli 4 ulaşım kanalı şunlardır: Dneprovsko-Bugski kanalı, Oginski kanalı, Avgustovski kanalı ve Berezinskaya vodnaya sistema kanalı. Dneprovsko-Bugski (Korolevskiy) kanalı 1775-1848 döneminde inşa edilmiş ve 196 km. uzunluğa sahiptir. Pripyat ırmağının bir kolu olan Pina ile Zapadnyy Bug'un bir kolu olan Muhavets akarsularını birbirine bağlayan bu kanal genelde yük taşımacılığı ve sulama amacıyla kullanılır. Sadece 54 km. uzunluğu olan Oginski kanalı, Pripyat ırmağının bir kolu olan Yaseldu ile Neman nehrinin bir kolu olan Ştaru ırmaklarını birbirlerine bağlar. Belarus tarihinde önemli bir yere sahip

⁴⁵ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 73-78; Reşetnikov, D. G., Geografiya Turizma Belarus. Uçebno Metodičeskoe Posobie, İzdatelstvo "Çetire Çetverti", Minsk, 2011, s. 49-51

⁴⁶ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 248

olan Mihail Kazimir Oginski tarafından 1767-1783 döneminde inşa edilen ve onun adını taşıyan Oginski kanalının büyük bir bölümü nehir ulaşımına elverişli olmadığından daha çok turizm ve rekreasyon amaçlı olarak kullanılmaktadır.

1824-1839 döneminde inşa edilen Avgustovski kanalı, Neman ve Visla nehirlerini birbirlerine bağlamaktadır. Kanalın toplam uzunluğu 102 km.dir. Söz konusu uzunluğun sadece 22 kilometrelik bölümü Belarus sınırları içindedir. Kanalın yaklaşık 80 kilometrelik bölümü ise Polonya sınırları içinde yer almaktadır. İnşaat ve onarım işleri sonucunda yenilenen kanal; Polonya, Belarus ve Litvanya arasında nehir gezileri ve turizm faaliyetlerine elverişli oluşuyla uluslararası turizm potansiyeline de sahiptir.⁴⁷ 1797-1805 döneminde inşa edilen Berezinskaya vodnaya sistema kanalı,⁴⁸ 169 km. uzunluğundadır. Berezina ve Zapadnaya Dvina (Batı Dvina) nehirlerini birbirlerine bağlayan bu kanalın bir bölümü Berezinski Biosfer Koruma Alanı'ndan geçmektedir.⁴⁹

Belaruslular ülkelerine “sineokaya” yani “mavi gözlüm” olarak hitap etmektedir. Gerçekten de 10 800 gölü ile Belarus “mavi gözlü” unvanını hak eden bir ülkedir. Ülke sınırları içindeki göllerin toplam alanı 1 600 km²'ye ulaşmakta; su hacmi ise 7 km³ olarak hesaplanmaktadır.⁵⁰ Ülkedeki göller yer aldıkları çevrelerin jeolojik, jeomorfolojik, biyolojik ve hidrografik özelliklerine göre farklılaştıkları gibi, su özellikleri, derinlikleri, yüzölçümleri, şekilleri, kullanımları ve oluşumları bakımından da büyük farklılıklar gösterirler. Ülkede karstik, tektonik, moren set ve alüvyal set gölleri yer alsa da en kalabalık grubu (yaklaşık 1900 adet) buzul (glasyal) gölleri oluşturmaktadır.

Belarus'ta büyük ve derin göllerin sayıca azlığına karşın, küçük alanlı ve sığ göller oldukça yaygındır. Nitekim yüzölçümleri 0,25 km²'den az olan küçük göller Belarus'taki tüm göllerin %90'ını oluşturur. Ülke sınırları içinde 470 gölün yüzölçümü 0,5 km²'den büyüktür ve yine sadece 22 gölün yüzölçümü 10 km²'den büyüktür (Tablo 4). Belarus'ta geniş alan

⁴⁷ Belarus'taki akarsu kanallarının turizm potansiyeli ve turistik özellikleriyle ilgili bakınız: Lokotko, A. İ., Knyazeva, O. N., Morozov, E. V., İzotova, O. V., Turistiçeskaya Mozaika Belarusi, İzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2011

⁴⁸ “Berezinskaya Vodnaya Sistema” Türkçemize “Berezinsk Su Sistemi” olarak tercüme edilebilir.

⁴⁹ Belarus'taki akarsu kanallarının özellikleriyle ilgili bakınız: Reşetnikov, D. G., Geografiya Turizma Belarus. Uçebno Metodičeskoe Posobie, İzdatelstvo “Çetire Çetverti”, Minsk, 2011, s. 50-51; Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo “Narodnaya Asveta”, Minsk, 2012, s. 77-78

⁵⁰ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo “Narodnaya Asveta”, Minsk, 2012, s. 79-81

kaplayan göllerin sayısı oldukça azdır. Örneğin ülke sınırları içinde yüzölçümü 20 km²'den büyük olan sadece 10 göl vardır (Tablo 4). Bu 10 göl arasında 79,6 km²'lik alanı ile Naroç gölü, Belarus'un en büyük gölüdür. Glubokskiy rayonda yer alan Dolgoe gölü ise 53,7 metrelik derinliği ile Belarus'un en derin gölüdür. Riçi, Ginkovo ve Voloso Yujnyy gölleri de derinliği 40 metreden fazla olan diğer 3 göldür.⁵¹

Belarus'taki göllerin coğrafi dağılışı özellikleri incelendiğinde esas olarak 3 yörede yoğunlaştıkları gözlenmektedir. Bu üç büyük göller yöresi şunlardır: Braslav, Naroç ve Uşaçi göller yöresi. Tablo 4'te de görüldüğü gibi Belarus'ta en çok göl Vitebsk oblastında yer almaktadır. Belarus'un kuzeydoğusunda yer alan Braslav göller yöresi ise Belarus'un en büyük göller yöresidir. 113 km²'lik göl alanına sahip olan Braslav göller yöresinde 30'dan fazla göl bulunmaktadır. Vittebsk oblastının batısında, Letonya ve Litvanya sınır bölgelerine yakın konumda yer alan Braslav Göller Yöresinin başlıca büyük gölleri ise şunlardır: Drivyati, Snudi, Riçi, Strusto, Uklya, Nobi, Obster, Obole, Obsterno, İkazn, Voloso, Nespiş, Nedrovo, Nıvyata, Dolgoe, Visokoe, Boginskoe, Sita ve Raka.⁵² Braslav yöresi av turizmi, spor turizmi ve ekolojik turizmi potansiyeli bakımından Belarus'un en elverişli bölgelerinin başında gelir. Belarus'un ikinci büyük göller yöresi olan Naroç 100 km²'lik alana sahiptir. Burası aynı zamanda beş alt göl yöresini kapsar: Naroç göller yöresi,⁵³ Myadel göller yöresi, Bolduk göller yöresi, Svirsk göller yöresi ve Şvakştinsk göller yöresi:

- Naroç göller yöresinde 14 göl yer alır. Yörenin başlıca büyük gölleri şunlardır: Naroç, Myastroü, Batarino, Beloe, Gryadskoe, Zaportovo, Kozie, Skripovo, Mlinok Podşapie.
- Myadel göller yöresinde ise toplam 11 göl vardır. Bu göllerin başlıcaları şunlardır: Myadel, Volçino, Lotvini, Rudakovo, Rossohi, Hodosi, Çertok, Barsuki.
- Bolduk göller yöresi, alt göl yöreleri içinde en fazla göle sahip kesimdir. Bolduk'ta toplam 15 göl bulunur. Bu göllerin başlıcaları şunlardır: Bolduk, Glublya, Glubelka, İlşniya, Okunek, Svinok, Mertvoe, Gluhoe, Amşernik ve Yaçmenets.

⁵¹ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 79-81

⁵² Braslav Göller Yöresi ile ilgili bakınız: Lokotko, A. İ., Knyazeva, O. N., Morozov, E. V., İzotova, O. V., Turistiçeskaya Mozaika Belarusi, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2011, s. 152-178

⁵³ Naroç Milli Parkı ve Naroç Göller Yöresi ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Agronov, A. G., Lyuştik, V. S., Jukov, T. V., Vodnie Resursi Natsionalnogo Parka Naroçanskiy, İzdatelstvo "Riftur Print", Minsk, 2012

- Svirsk göller yöresinde ise sadece 4 göl vardır: Svir, Vişnevskoe, Svirnişte ve Gluhoe.
- Şvaktinsk göller yöresinde de sadece 3 göl vardır: Velikie Şvaktşti, Malie Şvaktşti ve Belogolovoe.⁵⁴

Tablo 4: Belarus'ta Yüzölçümü 10 km²'den Büyük Olan Göller ve Başlıca Özellikleri⁵⁵

Göl	Yüzölçümü (km ²)	Maksimum Derinlik (m)	Yer Aldığı Oblast (il)	Yer Aldığı Rayon (ilçe)
Naroç	79,6	24,8	Minsk	Myadelskiy
Osveyskoe	62,8	7,5	Vitebsk	Verhnedvinskiy
Drisyati	44,5	31,0	Vitebsk	Braslavskiy
Çervonoe	40,8	2,9	Gomel	Jitkoviçskiy
Lukomliskoe	37,7	11,5	Vitebsk	Çaşnikskiy
Drivyati	36,1	12,0	Vitebsk	Braslavskiy
Viygonoştanskoe	26,0	2,3	Brest	İvatseviçskiy
Neşterdo	24,6	8,1	Vitebsk	Rossonskiy
Svir	22,3	8,7	Minsk	Myadelskiy
Snudi	22,0	16,5	Vitebsk	Braslavskiy
Çernoe	17,3	3,0	Brest	Berozovskiy
Myadel	16,2	24,6	Minsk	Myadelskiy
Lisno	15,7	6,1	Vitebsk	Verhnedvinskiy
Ezerişte	15,4	11,5	Vitebsk	Gorodokskiy
Selyava	15,0	17,6	Minsk	Krupskiy
Boginskoe	13,2	15,0	Vitebsk	Braslavskiy
Myastro	13,1	11,3	Minsk	Myadelskiy
Strusto	13,0	23,0	Vitebsk	Braslavskiy
Riçi	12,8	51,9	Vitebsk	Braslavskiy
Losvido	11,4	20,2	Vitebsk	Gorodokskiy
Sporovskoe	11,1	1,5	Brest	Berozovskiy
Lepelskoe	10,2	33,7	Vitebsk	Lepelskiy

Belarus'un üçüncü büyük göller yöresi olan Uşaçi 75 km²'lik göl alanı üzerinde yaklaşık 60 gölü kapsamaktadır. Vitbesk oblast sınırları içinde Lepel-Uşaçi yöresinde yer alan bu göller yöresinin en büyük gölleri şunlardır: Çerstvyadskoe, Yanovo, Paulskoe, Otolovo, Polozerie, Berezovskoe, Krivoe ve Gomel.⁵⁶ Naroç ve Uşaçi yöreleri temiz gölleri,

⁵⁴ Agronov, A. G., Lyuştik, V. S., Jukov, T. V., Vodnie Resursi Natsionalnogo Parka Naroçanskiy, İzdatelstvo "Riftur Print", Minsk, 2012, s. 4-9

⁵⁵ Reşetnikov, D. G., Geografiya Turizma Belarus. Uçebno Metodičeskoe Posobie, İzdatelstvo "Çetire Çetverti", Minsk, 2011, s. 53

⁵⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız: <http://www.fishtour.by/lakes/?cat=1101>

ormanları ve yaban hayatının doğal çekicilikleri ile her yıl binlerce turist çekmektedirler.

Sulama, balıkçılık, rekreasyon faaliyetleri, peyzaj estetiği, hayvancılık faaliyetleri vb. farklı nedenlere bağlı olarak, Belarus'ta 1500'den fazla irili ufaklı gölet inşa edilmiştir. Doğal göllerin olmadığı ve su kaynakların sınırlı olduğu kırsal kesimlerde bu tür göletlere sıkça rastlanmaktadır. Doğal göllerin zamanla sazlık ve otlarla kaplanması, sığlaşması sonucunda birçok göl sulak alan niteliğindeki alana dönüşmektedir. Belarus'un güneyinde yer alan Pripyat havzası ve Poleskaya nizmenost (Polesye Ovası) sulak alanlar bakımından ülkenin en zengin bölgesidir. Yüksek ve engebeli olmayan topografya şartları, arazinin düşük eğim derecesi, zengin yerüstü ve yer altı su kaynakları bu bölgede sulak alanların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ancak ne var ki sulak alanların geniş bir alanda dağılışı göstermesi yer aldıkları sahalarda ulaşım, tarım, sanayi ve yerleşme faaliyetlerini zorlaştırmaktadır. Belarus'ta ekolojik ve kırsal turizmin gelişme göstermesi ile bu tür alanlardan ekonomik yararlanma çok üst seviyelere çıkabilecektir.

Tablo 5: Belarus'ta Yer Alan Başlıca Baraj Gölleri ve Özellikleri⁵⁷

Baraj Gölü	Yüzölçümü (km ²)	Yer Aldığı Akarsu Havzası ⁵⁸	Yer Aldığı Oblast (İl)
Horobrovka	31,97	Zapadnaya Dvina	Vitebsk
Ezeriştinskoe	16,60	Zapadnaya Dvina	Vitebsk
Belovejskaya Puşta	3,32	Zapadny Bug	Brest
Lukovskoe	5,04	Zapadny Bug	Brest
Vileyskoe	77,00	Neman	Minsk
Zelvenskoe	11,90	Neman	Grodno
Zaslavskoe	26,86	Dnepr	Minsk
Osipoviçskoe	11,87	Dnepr	Mogilev
Svetlogorskoe	14,37	Dnepr	Gomel
Çigirinskoe	21,19	Dnepr	Mogilev
Krasnoslobodksoe	23,65	Pripyat	Minsk
Lyubanskoe	22,50	Pripyat	Minsk
Pogost	16,16	Pripyat	Brest
Selets	20,70	Pripyat	Brest
Soligorskoe	23,10	Pripyat	Minsk

⁵⁷ Kosteviç, İ. A., İzuçajem Belarus. Statistika Dlya Şkolnikov, Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Respubliki Belarus, İzdatelstvo "Adukatsiya i Viyhavanne", Minsk, 2012, s. 21

⁵⁸ Tablodaki tüm akarsular Belarus'taki orijinal Rusça isimleriyle Türkçeleştirilmeden yazılmıştır.

Belarus arazisinin büyük bir bölümünün alçak düzlükler ve az eğimli ovalardan meydana gelmesi bu ülkenin büyük kapasiteli ve güçlü hidroelektrik santrallerinden yoksun olmasına neden olmuştur. Bu nedenle komşu ülkelerle karşılaştırıldığında Belarus'un hidroelektrik üretim potansiyelinin düşük olduğu görülür. Örneğin, Litvanya'nın yıllık hidroelektrik üretim potansiyeli 1,5 milyar/kWh, Polonya'nın 7,0 milyar/kWh, Ukrayna'nın da 19,0 milyar/kWh iken Belarus'un hidroelektrik potansiyeli sadece 1,3 milyar/kWh'tir. Belarus'ta çeşitli tarihlerde, farklı akarsular üzerinde, değişik yararlanma amaçlarıyla çeşitli büyüklükte barajlar inşa edilmiştir (Tablo 5). Bugün ülkedeki toplam baraj sayısı 160 civarındadır. Yüzölçümü bakımından en büyük baraj gölü ise 77 km.²'lik alana sahip olan Vileysk gölüdür (Tablo 5). Vileysk-Minsk su sisteminin başlangıç halkası olan bu baraj gölü başkent Minsk'in en önemli tatlı su kaynağını oluşturmaktadır.⁵⁹ Belarus'taki baraj göllerin derinliği fazla olmamasına rağmen, bazıları büyük su rezervine ve geniş yüzölçümüne sahiptirler. Örneğin ülke içindeki 160 baraj gölünden 16'sının su hacmi 50 milyon m³'ü aşmaktadır.⁶⁰

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümünde Belarus'u bir ülke olarak farklı kılan, temel ülke özellikleri, açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Belarus'u diğer Postsovyet cumhuriyetlerinden ayıran başlıca özellikler irdelenerek, Türkiye açısından sunmuş olduğu bazı fırsatlara dikkat çekilmek istenmiştir.

Belarus Türkiye'de çok fazla bilinmeyen, dış ilişkilerin çok güçlü olmadığı, hakkında çok fazla araştırma bulunmayan Postsovyet cumhuriyetlerin başında gelir. Belarus, Slav ve Batı medeniyeti kültürel değerlerinin; Ortodoks ve Katolik inançlarını benimseyen toplulukların; ekonomide sosyalist ve liberal yaklaşımların; zenginlik ile fakirliğin ilginç bir şekilde harmanlandığı bir ülkedir. Belarus dışında bu tür karakteristik özelliklere sahip başka bir Avrupa ülkesi olmadığı söylenebilir. Batı dünyasına meydan okuyan, komşu ülkelerle sık sık politik restleşmeler yaşayan ama kendi ulusal çıkarlar ve değerler konusunda aşırı hassas ve tavizsiz olan bu ülke kendi bildiği yolda ilerlerken bazıları tarafından alkışlanmakta, bazıları tarafından ise sert eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu nedenle “görecelik” ve “değişkenlik” Belarus'un kültürünü, tarihini, siyasal

⁵⁹ Myasnikoviç, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., Sovremennaya Belarus. Entsiklopedičeskiy Spravočnik v Treh Toma. Tom 1, İzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2006, s. 60-65

⁶⁰ Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., Geografiya Belarusi, İzdatelstvo “Narodnaya Asveta”, Minsk, 2012, s. 81-82

yapısını ve ekonomik yaşamını algılamada çok önemli iki etkindir. Hem jeopolitik ve jeoekonomik tercihlerde, hem eğitim, sanat, iktisadi planlama veya gündelik yaşamda Belarus realitesini yansıtan “görecelik” ve “değişkenlik” kavramları, kardeş iki sihirli kelime olarak yan yana varlığını sürdürmektedirler.

- SSCB’den en isteksiz ayrılan cumhuriyet Belarus’tur. Bugün de SSCB’nin tekrar diriltilmesini en çok arzu eden ulusların başında Belaruslar gelir. Nitekim Belarus, çok sayıda araştırmacı ve uzman tarafından Avrupa’nın son sosyalist ülkesi olarak tanımlanmaktadır. Gerçekten de ülkedeki güncel mimari yapılardan, eğitim sistemine kadar, ekonomik kalkınma anlayışından kültürel yaşama kadar her alanda sosyalist mirasın sürdürüldüğü belirgin olarak hissedilmektedir. Belarus siyasal yönetim ve ekonomik kalkınma anlayışları bakımından küresel siyasi platformda Çin Halk Cumhuriyeti ile Kuzey Kore arasında konumlandırılabilir. Ancak Çin’de olduğu gibi Belarus hükümetleri de hem kapitalizmin hem de sosyalizmin en olumlu, en faydalı yönlerini bir araya getirerek çağa uyumlu bir sistem yaratmaya çalışmaktadırlar.
- Postsovyet cumhuriyetleri arasında gerek ekonomi, gerekse siyasi ve askeri ilişkiler bakımından Rusya Federasyonuna en bağımlı ülke Belarus’tur. Rusya ile Belarus arasında 1999 yılında imzalanan ortak devlet antlaşması iki ülke arasındaki işbirliğini daha da arttırmış; bu iki devleti adeta bütünleştirmiştir. Daha da önemlisi, dil, sanat, edebiyat, eğitim ve kültür alanlarında, kendini Ruslara en yakın hisseden halkların başında Belaruslar gelir. Belarus ve Rus halkı adeta aynı ulusun, aynı kültürün, aynı medeniyetin ikiz parçalarıdır. Sıradan işçiden cumhurbaşkanına, ilkokul öğrencisinden milletvekiline kadar, sıradan köylüden fabrika yöneticisine kadar halkın neredeyse tamamının gündelik hayatta Rus Dilini kullanması Sovyet kültür mirasının bir yansımasıdır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Belarus, 1995 yılında Rus dilini “resmi ulusal dil” olarak kabul etmiştir. Postsovyet cumhuriyetler içinde Rus dilini resmi ulusal dil olarak kendi meclisinde onaylayıp kabul eden ilk ülke Belarus olmuştur.⁶¹ Belarus ve Rus kimlikleri, ülkede adeta iki dilli ve iki kültürlü bir beşeri yapı oluşturmuştur. Belarusça ve Rusça dillerinin her ikisi de resmi dil olarak kabul edilmesine karşın, Belarus halkı genellikle Rusça konuşmaktadır. Belarus nüfusunun %60’ı Belarus dilini ana dil olarak kabul etmiş olsa da, ulusal nüfusun sadece %23’ü

⁶¹ Daha detaylı bilgi için bakınız: Kristev, V. & Mihaylov, V., Regionalni Geopolitičeski İzsledvaniya, İzdatelska Kışta “Steno”, Varna, 2009, s. 172-177

gündelik iletişim dili olarak Belarusça konuşurken; %70'i Rusçayı tercih etmektedir.⁶²

- Postsovyet cumhuriyetleri arasında ekonomide özelleştirmenin en yavaş ilerlediği, ABD ve Batı Avrupa sermayesinin ulusal pazarına girmekte en çok zorlandığı Avrupa ülkesi kuşkusuz Belarus'tur. ABD ve AB tarafından en çok eleştirilen, bu ülkelerle en inişli-çıkışlı, en soğuk siyasi ve ekonomik ilişkilere sahip Postsovyet devlet yine Belarus'tur. Washington açısından Belarus, NATO'nun doğuya ilerleyişini durduran inatçı bir engeldir, Moskova içinse AB ve NATO'nun ilerleyişini durduran güvenilir bir müttefiktir.
- Uluslararası siyaset sahnesinde Belarus, Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri, Karadeniz ve Baltık ülkeleri, BDT ve AB ülkeleri arasında bir tampon devlet iken, ticaret ve ulaşım bakımından da bir geçiş ülkesidir. Kuşkusuz bu hassas coğrafi konumu Belarus'a birçok avantajla birlikte çok sayıda dezavantaj da kazandırmıştır.
- Sovyet Rusya'nın dağılmasının ardından, 1994 yılında yapılan seçimleri kazanan A.G. Lukaşenko halen Belarus Devlet Başkanlığı görevindedir. ABD ve AB yönetimleri birçok politik ve ticari konuda uluslararası hukuka aykırı yasa ve kuralların varlığı nedeniyle Belarus yönetimini diktatörlükle itham etmektedirler. Özellikle politik suçlar ve insan hakları ihlalleri nedeniyle Avrupa Birliği tarafından yaptırımlar uygulanan bir ülke durumundadır. Bu yaptırımlardan birisi 2006 yılında Lukaşenko ile beraber Belarus yönetimindeki 31 kişilik diğer üst düzey yetkilinin AB ülkelerine seyahatlerinin yasaklanmasıydı. Yine 2006 yılında Avrupa Birliği, Lukaşenko ve 35 hükümet yetkilisinin hesaplarını dondurma kararı almıştır. Son dönemde Belarus aktif ve çok yönlü bir dış politika siyaseti izleyerek hem Rusya ve BDT, hem ABD ve AB ülkeleriyle sıcak ilişkiler kurarak, dengeli bir yaklaşım sergilemektedir.
- Makedonya, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan'da görülen Balkan kültürel-jeopolitik mozaik, Belarus'ta Baltık-Slav mozaigi olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı tarihsel dönemlerde Belarus halkının bazen Litvanya Büyük Düklüğü, bazen Rus Çarlığı, bazen Polonya devlet sınırları içinde varlığını sürdürmesi, bu mozağin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Polonya-Rusya-Litvanya karışımı bir kültürel kokteyl hazırlanmış olsa kuşkusuz adı Belarus kokteyli olurdu. Gerçekten de Belarus tarihi, Belarus kültürü, Belarus siyasi yaşamı bu üç komşu ülkenin değerleri ve karakteristik özellikleri ile adeta iç içe geçmiş

⁶² Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., "Geografıya Belarusı", İzdatelskiy Dom "Narodnaya Asveta", Minsk, 2012, s. 173

durumdadır.⁶³ Bir başka anlatımla, Rusya, Polonya ve Litvanya üçlüsü Belarus devletinin kültürel, tarihsel, ekonomik ve siyasal kaderini temelden etkileyen ilk ülke grubunu oluştururken; İsveç, Ukrayna, Letonya ve Almanya ise Belarus üzerinde etkili olmuş ikincil ülke grubunu oluşturmaktadırlar.⁶⁴

- Belarus, bünyesinde çeşitli zıtlıklar barındıran bir ülkedir. Bu nedenle sıradan yabancı bir ziyaretçinin başkent Minsk'te 1 haftalık bir turistik gezi sonunda kolaylıkla tanımlayamayacağı, algılayamayacağı, kavrayamayacağı bir ülkedir. Belarus ne doğudur ne batı, ne tam olarak bir Baltık devleti ne de koyu bir Ortodoks devletidir; ne Rusya'ya benzer ne de Polonya veya Ukrayna'ya. Belarus'u komşu ülkelerden ayıran özellikleri ülkenin yaşadığı tarihsel, kültürel süreçlerde; stratejik coğrafi konumunda; kendine özgü yaşam ve kalkınma anlayışında; kendine özgü siyasal ve toplumsal dinamiklerinde saklıdır. Ama görünen o ki yakın bir gelecekte Belarus kendi kalkınma ve gelişme anlayışından, kendi kültür ve medeniyet anlayışından vazgeçmeyerek, sovyetik-sosyalist miras altında çizdiği yoluna devam edecektir. En azından Lukaşenko yaşadığı sürece bunun böylece olacağı kesin gibidir. Fakat Lukaşenko sonrası dönemde ülkenin farklı bir yol çizgisine geçip geçmeyeceğini şimdiden söylemek oldukça güçtür.
- Son dönemde Türkiye ile Belarus arasındaki ilişkiler ve özellikle turizm ve ekonomik ilişkiler hızlı bir gelişme içindedir. Bu bakımdan turizm, iki ülke arasındaki ilişkilerde özel yere sahiptir. Belarusların Türkiye'ye olan ilgi ve turistik talebi her geçen gün artmaktadır. Bu sürecin bir yansıması olarak 2014 yılı başından itibaren Türkiye ile Belarus arasında vizeler karşılıklı olarak kaldırılacaktır. Bu yeni uygulamanın Türkiye'den Belarus'a giden turist sayısında büyük ölçüde artış olması beklenmektedir. Diğer yandan Belarus ile Türkiye'nin turizm alanında yapabileceği birçok ortak yatırım alanı bulunmaktadır. Nitekim günümüzde de Belarus'ta bazı büyük otellerin inşaat ve işletmeleri de Türk yatırımcılar tarafından gerçekleştirilmektedir.⁶⁵
- Belarus ile Türkiye'nin işbirliği yapabileceği alanların yavaş yavaş belirmesiyle çeşitli anlaşmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu işbirliğinin en son kanıtlarından birisi traktör üretiminde yapılan önemli

⁶³ Belarus tarihi ile ilgili bakınız: Goluboviç, V. İ., Bohan, Y. N., İstoriya Belarusi v Kontekste Mirovih Tsivilizatsiy, İzdatelstvo Ekoperspektiva, Minsk, 2011

⁶⁴ Belarus'un coğrafi konum özellikleriyle ilgili bakınız: Doikov, V. & Demendjiev, A., Evropa. Stopanska Geografiya, İzdatelstvo Parnas, Bilgariya, 2000, s. 279-284

⁶⁵ Türkler tarafından işletilen Minsk kentindeki "Growne Plaza" oteli buna örnek gösterilebilir.

bir anlaşmadır. “Belarus Traktör” Sovyet döneminden itibaren dünyanın önde gelen bir markasıdır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Belarus’ta kurulan fabrika yıllarca Sovyetler Birliği’nin traktör ihtiyacını karşılayan geniş üretim yelpazesıyla dikkat çekmiştir. Günümüzde otomotiv sektörünün anavatanları olan ABD ve Almanya dâhil olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerine ihracat yapan Belarus Traktör, Türk yatırımcıların da ilgisini çekmiştir. Kasım 2013 itibarıyla Belarus Traktör için üç ülke arasında (Belarus, Kırgızistan ve Türkiye) ortak bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde 2015 yılına kadar yılda 5 bin Belarus traktörü üretme kapasitesine sahip bir tesisin Türkiye’de kurulması öngörülmektedir. Tesisin kuruluş yeri olarak Tokat ya da Düzce illeri arasında kısa bir süre içinde tercih yapılarak, üretim aşamasına geçilmesi beklenmektedir.

- Türkiye’nin Belarus’ta ilgi göstermesi gereken bir diğer önemli nokta lojistik ve taşımacılık sektörüdür. Belarus’un coğrafi konum özelliklerine bağlı olarak kuzey-güney, batı-doğu ulaşım koridorlarında lojistik ve taşımacılık potansiyeli çok yüksektir. Ayrıca Belarus, Kazakistan ve Rusya arasındaki gümrük birliği 1 Ocak 2014’ten itibaren tek ekonomik bölge haline gelmiştir. Bu durum göz önüne alındığında Belarus geniş bir coğrafi alanın adeta batıya açılan kapısı olacaktır. Bu yeni süreç, Türkiye’de büyük gelişme gösteren lojistik ve taşımacılık sektörü bakımından önemli fırsatlar sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Agronov, A. G., Lyuştik, V. S., Jukov, T. V., *Vodnie Resursi Natsionalnogo Parka Naroçanskiy*, İzdatelstvo “Riftur Print”, Minsk, 2012
- Atalay, İ., *Genel Fiziki Coğrafya*, META Basım, İzmir, 2005
- Atalay, İ. *Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001
- Atalay, İ. *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, META Basım, İzmir, 2007
- Atasoy, E., *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2010
- Atasoy, E., *Demografi Yazuları*, MKM Yayınları, Bursa, 2013
- Atasoy, E. *Coğrafya Bilimi ve Coğrafya Öğretimine Giriş*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004
- Atasoy, E., *Beşeri Sorunlar Açmazında Belarus Cumhuriyeti*, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 25, Cilt: 25, Yıl : 14, Bursa, 2013/2

- Atasoy, E. & Şenşekerci, E., *Kentleşme Açısından Belarus*, Uludağ Üniversitesi II. Uluslararası Felsefe Kongresi “Şehir ve Felsefe”, Uludağ Üniversitesi, Yapım: Bursa Kültür A. Ş., Bursa, 2012
- Barançik, Y., *Osnovnite Vektori v Geopolitikata na Belarus*, Spisanie “Geopolitika & Geostrategiya”, Bilgarsko Geopolitičesko Drujestvo, Godina 6, Broy 1, Sofiya, 2009
- Bobkov, V. A. & Yakimçenko V. V., *Belarus v İntegratsionnyh Proektah*, Natsionalnaya Akademiya Nauk Belarusi İnstitut Ekonomiki, İzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2011
- Brilevskiy, M. N. & Smolyakov, G. S., *Geografiya Belarusi*, İzdatelstvo “Narodnaya Asveta”, Minsk, 2012
- Bulatov A. S., *Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Političeskiy Spravočnik*, İzdatelstvo Prospekt, Moskova, 2005
- Goluboviç, V. İ. & Bohan, Y. N., *İstoriya Belarusi v Kontekste Mirovih Tsvilizatsiy*, İzdatelstvo Ekoperspektiva, Minsk, 2011
- Gurko, A. V., Bondareviç, V. K. Kasperoviç, G. İ., Lokotko, A. İ., Babosov, E. M., Koşele, V. S., *Kto Jivet v Belarusi*, Natsionalnaya Akademiya Nauk Belarusi, İzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2012
- Günel, K., *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1997
- Doğanay, H. & Sever, R., *Genel ve Fiziki Coğrafya*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011
- Doykov, V. & Demendjiev, A., *Evropa. Stopanska Geografiya*, İzdatelstvo Parnas, Bilgariya, 2000
- Jmoydak, R. A., *Geografiya Belarusi Atlas*, İzdatelskiy Dom RUP “Belkartografiya”, Minsk, 2009
- Juravlev, D., *Mir v Tsifrah 2005 Karmanny Spravočnik*, İzdatelstvo ZAO “Olimp-Biznes”, Moskova, 2005
- Klitsunovoy, V. A., *Selskiy Turizm Belarusi: Sovremennoe Sostoyanie i Perspektivi Razvitiya*, İzdatelskiy Dom “Çetirie Çetverti”, Minsk, 2011
- Kompanets, L. V., *Obştogeografičeskiy Atlas Belarusi. Spravoçnoe İzдание*, RUP “Belkartografiya”, İzdatelstvo “Belaruskij Dom Peçat”, Minsk, 2013
- Kosteviç, İ. A., *İzuçаем Belarus. Statistika Dlya Şkolnikov*, Natsionalniy Statističeskiy Komitet Respubliki Belarus, İzdatelstvo “Adukatsiya i Vyhavanne”, Minsk, 2012
- Krasovskiy, K. K., *Transformatsiya Demografičeskih Struktur Belarusi v Naçale XXI. Veka*, Sbornik “Problemi Ustoyçivogo Razvitiya

Regionov Belarus i Sopredelnih Stran” Sbornik Naučnih Statey Vtoroy Mejdunarodnoy Naučno-Praktičeskoy Konferentsii 27-29 Marta 2012, Otpečatano v UO “MGU İmeni A. A. Kuleşova”, Mogilev, 2012

- Krasovskiy, K. K., *Urbanističeskaya Evolyutsiya Belarusi*, BRGU İmeni A. S. Puşkina, Brest, 2009
- Kristev, V. & Mihaylov, V., *Regionalni Geopolitičeski İzsledvaniya*, İzdatelska Kışta “Steno”, Varna, 2009
- Kristev, V., *Geopolitičesko Polojenie na Belarus*, Statiya v Knigata: *Regionalni Geopolitičeski İzsledvaniya*, İzdatelska Kışta “Steno”, Varna, 2009
- Lavrov, S. B. V. & Kaledin, N. V., *Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Političeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani*, İzdatelstvo Gardariki, Moskova, 2003
- Lemeşevskiy, İ. M., *Natsionalnaya Ekonomika Belarusi. Osnovi Strategii Razvitiya*, “FUA inform”, Minsk, 2012
- Lokotko, A. İ., Knyazeva, O. N., Morozov, E. V., İzotova, O. V., *Turistiçeskaya Mozaika Belarusi*, İzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2011
- Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S., *Stranite v Sveta 2005-2006, Spravoçnik*, İzdatelstvo Gloriya Palas, Sofya, 2005
- Malahov, O. A., *Demografiçeski Protsesi i Sotsialnaya Sreda*, Sbornik “Problemi Ustoyçivogo Razvitiya Regionov Belarus i Sopredelnih Stran” Sbornik Naučnih Statey Vtoroy Mejdunarodnoy Naučno-Praktičeskoy Konferentsii 27-29 Marta 2012, Otpečatano v UO “MGU İmeni A. A. Kuleşova”, Mogilev, 2012
- Menlik, V. A., *Osnovi İdeologii Beloruskogo Gosudarstvo*, İzdatelskiy Dom “Vıyşeyşaya Şkola”, Minsk, 2011
- Mihaylov, V., *Stranite ot Vişegradskata Grupa – 20 Godini Sled “Nejnite Revolyutsii”*, Statiya v Knigata: *Regionalni Geopolitičeski İzsledvaniya*, İzdatelska Kışta “Steno”, Varna, 2009
- Mihaylov, V., *Tsivilizatsionnitate i Geopolitičeskite Kristopitişta na Slavyanskiya Svyat*, Statiya v Knigata: *Regionalni Geopolitičeski İzsledvaniya*, İzdatelska Kışta “Steno”, Varna, 2009
- Myasnikovič, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., *Sovremennaya Belarus. Entsiklopediçeskiy Spravoçnik v Treh Toma. Tom 1*, İzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2006
- Pirojnik, İ. İ., *Geopolitika v Sovremennom Mire*, İzdatelstvo “Tetra Sistem”, Minsk, 2008

- Prihodčenko, O. Ī., *Natsionalnaya Ekonomika Belarusi*, Īzdatelstvo “FUAinform”, Minsk, 2009
- Pozdnyak, G. V. & Polunkina, N. N. (2003) *Atlas Mira*, Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO “Kartografiya”, Īzdatelskiy Dom “Oniks 21 Vek”, Moskova.
- Proleskovskiy, O. V., Kravtsov, S. P., Çeštevik, A. B., *Belarus i Strani Mira*, Īnformatsionno-Analitiçeskiy Tsent pri Adminstratsii Prezidenta Respubliki Belarus, Ministerstvo Statistiki i Analiza Respubliki Belarus, Minsk, 2008
- Rešetnikov, D. G., *Geografiya Turizma Belarus. Uçebno Metodiçeskoe Posobie*, Īzdatelstvo “Çetire Çetverti”, Minsk, 2011
- Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V., *Sovremennaya Belarus. Emtsiklopediçeskiy Spravoçnik v Treh Toma. Tom 2*, Īzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2006
- Simonoviç, L., Plitkeviç, S., Mitrofanov, D., *Belarus – Putevoditel*, Ruskiy Gid Poliglot, Īzdatelstvo “Ayaks-Press”, Moskva, 2012
- Slaveykov, P. & Zlatunova, D., *Geografiya na Balgariya*, Īzdatelstvo Paradigma, Sofya, 2005
- Solodovnikov, S. Y. & Nikitenko, P. G., *Demografiçeskaya Situatsiya, Çeloveçeskiy i Sotsialny Kapital Respubliki Belarus; Sistemnyy Analiz i Otsenka*, Natsionalnaya Akademiya Nauk Belarusi, Īnstitut Ekonomiki, Īzdatelskiy Dom “Belaruskaya Nauka”, Minsk, 2008
- Stabnikov, V., *Mir v Tsifrah – 2011. Karmanny Spravoçnik*, Īzdatelstvo “Olimp-Biznes”, Moskova, 2011
- Şaruho, Ī. N. & Tupitsina, N. B., *Pokazateli i Kriteri Otsenki Kulturno-Geografiçeskogo Potantsiala*, Sbornik “Problemi Ustoyçivogo Razvitiya Regionov Belarus i Sopredelnih Stran” Sbornik Nauçnih Statey Vtoroy Mejdunarodnoy Nauçno-Praktiçeskoj Konferentsii 27-29 Marta 2012, Otpeçatano v UO “MGU Īmeni A. A. Kuleşova”, Mogilev, 2012
- Şaruho, Ī. N., Pirojnikai Ī. Ī., Barinoviy, Ī. Ī., Poznyakov, A. L., *Problemi Ustoyçivogo Razvitiya Regionov Belarus i Sopredelnih Stran*, Sbornik Nauçnih Statey Vtoroy Mejdunarodnoy Nauçno-Praktiçeskoj Konferentsii 27-29 Marta 2012, Otpeçatano v UO “MGU Īmeni A. A. Kuleşova”, Mogilev, 2012
- Şaruho, Ī. N., “Geografiçeskoe Polojenie. Obştaya Harakteristika. Formirovanie Teritorii”, Yayınlanmamış Ders Notları, Mogilev, 2012

- Vanina, N. G., Ganuştenko, N. N., İvçenkov, V. İ., *Belarus-Strana Tvoego Buduştego, Kniga Dlya Viypusnika*, “Paçatkovaya Şkola”, Minsk, 2010
- Zinovskiy, V. İ. & Palkovskaya, E. M., *Belarus v Tsifrah 2012. Statistiçeskiy Spravoçnik*, Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Respublika Belarus, Minsk, 2012
- Zinovskiy, V. İ., Kosteviç, İ. A., Kangro, İ. S., Kuhareviç, E. İ., *Belarus i Strani Mira. Statistiçeskiy Sbornik*, Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Respublika Belarus, Minsk, 2011
- Zubko, N. M., Kallaur, A. N., Zubko A. N., *Natsionalnaya Ekonomika Balarusi*, İzdatelskiy Dom “Tetra Sisems”, Minsk, 2012

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- <http://belavia.by/home/>
- <http://belstat.gov.by/>
- <http://by.holiday.by/park>
- <http://belarustourism.by/>
- <http://nasb.gov.by/rus/index.php>
- <http://www.belarus.by/en/>

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 19. YÜZYILDA GİRESUN ŞEHİRİ ve KALESİNDEKİ İMAR FAALİYETLERİ

*Doğan YAVAŞ**

ÖZET

19. yüzyılda Giresun, Trabzon vilayetine bağlı bir kazadır. Giresun kazasının stratejik konumundan dolayı savunmasına çok fazla önem verildiğini anlıyoruz. Kalenin ve etrafındaki adalarda bulunan kale, palanga, hisarpeçe gibi savunma yapılarının devamlı bir şekilde bakım ve onarımlarının yapılması, her türlü teçhizat ve ihtiyaç malzemelerinin tedarik edilmesi yanında müstahfizlerinin maaşlarının titizlikle ödenmesi de bu fikri desteklemektedir.

Bu yazımızda Giresun Kalesi, kale içindeki cami, Giresun iskelesi ve rıhtımının inşası, Giresun Hükümet Konağı'nın ve Gümrük binasının yeniden inşası, Kokora Mahallesi'ndeki derenin üzerine bir köprü yapımı, hapishanenin tamiri ve Giresun limanında şalope yapımı gibi konular yer almaktadır. Bunlardan başka yine bu şehirde bulunan bir çok cami, türbe, medrese ve zaviyenin de onarımları hakkında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan vesikalardan faydalanarak bir bilgi derlemesi yapılacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Giresun Şehri, Osmanlı Mimarisi, Anadolu Kaleleri, Onarım, Askeri Savunma.*

ABSTRACT

Archive Documents According To The Castle In The 19th Century and In Giresun City Development Activities

19 century, Giresun, was a part of Province Trabzon in status of a kaza. The strategic importance of the town was recognized. This paper deals with the documents from the Ottoman Archive contending construction activities in the town

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

such as the construction of the bridge over creek in Kokora, restoration of the prison, ship constructions in the harbor. It's also mentioned that many mosques, türbe, medrese and zaviye in several neighboring of the town have been restored.

Key Words: *City of Giresun, Ottoman Architecture, Castles of Anatolia, Restoration, Military Defence.*

Karadeniz Bölgesi'nin stratejik konumundan dolayı tarih içinde çok önemli rol oynadığı bilinmektedir. Anadolu'dan Orta-Asya'ya geçişte, Kırım'la ilişkileri sürdürmekte ve Azak Denizi'nin doğal liman özelliğinden faydalanmakta önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Özellikle Doğu Karadeniz'in yakın gelecekte Doğu Akdeniz'i andıracak gelişmelere sahne olacağına ilişkin belirtiler çoktandır ortaya çıkmaya başlamıştır. Karadeniz'i ilgilendiren o kadar temel gelişmeler oluyor ki, bunlara bakıp da önümüzdeki yıllarda neler olabileceğini anlamak mümkündür. Sadece Kafkaslar'daki gelişmeler ya da Balkanlar'daki güç mücadelesi değil, çok uzaklardaki gerilimler de Karadeniz'i bu kadar önemli hale getirmektedir. Akdeniz'in bir Türk gölü haline gelmesi Osmanlı İmparatorluğu'na tabii ki birçok imkânlar sağlamıştır. Bugün de, Akdeniz'de olduğu gibi Karadeniz'in üzerinde de çeşitli politikalar üretilmekte ve komşu devletler olan Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'ın içinde Karadeniz'e en uzun sahili olan ülke konumunda olduğumuz için de bu politikalar en çok bizi etkilemektedir.

19. Yüzyıl başında, gayet karışık ve kargaşalı bir ortamda cülûs etmiş olan II. Mahmut, saltanatı boyunca tedbiri elden bırakmamış ve alacağı her kararda ihtiyatlı davranmıştır. Anadolu, Rumeli ve Arabistan'da derebeyi namıyla Pasbanoğlu, Tuzcuoğlu, Nasuhoğlu, Bıyıkoğlu, Dağdevirenöğlu, Hasanpaşaoğlu, Kalyoncuoğlu, Tekelioğlu, İbrahim Ağa, Kâtiboğlu, Sarı Osman, Kara Osman, Dede Bey, Es'ad Bey, Kara Feyzi, Kel Ahmed, Hasköy Âyânı Emin Ağa, Haroğlu, Tepedelenli Ali Paşa, Revandizli Kör Ahmed Paşa ve İshak Paşa'yı terbiye ederek Akçadağ, Sincar Dağı gibi eşkıya yataklarını ortadan kaldırmış ve Bağdad valisi Davud Paşa ile İşkodralı Mustafa Paşa'nın da hatalarını affetmiş ve onları bağışlamıştır.

Bu gibi gailelerin üstesinden gelmeyi başaran II. Mahmut, daima hazırlıklı olmanın gereğini çok iyi anlamış, bilhassa savunma yapılarını bazen tamir bazen da ilavelerle sağlamlaştırmış, cephane ve mühimmatından başka gerekli sayıda muhafızları da yerleştirerek buraların emniyetini sağlamıştır. Bu dönemde Edirne, Kale-i Sultaniye, Silistre, Rusçuk, İbrail, Varna gibi kaleler ile birlikte bir çok tabya, palanga ve hisarpeçenin de onarımları yapılmıştır ki Giresun Kalesi de bunlardan biridir.

Diğer yandan bakıldığında keşif, tamir, bina ve inşaat defterleri sanat tarihi araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu defterler, tamirlerin

yapılması sırasında takip edilen bürokratik işlemleri, mimar halife ve ehl-i vukuf denilen meslek erbabının, bir binanın keşfini yaparken ne gibi incelikleri göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Çağının ekonomik, sosyal ve siyasal ortamını ortaya koymasıyla birlikte inşaat konusundaki istilâhların kullanımı, malzemesiyle ilgili esnaf ve sanatkâr gibi meslek gruplarının çalışma alanları ile bunların demografik yapısı, mimari öğeler ile inşai malzeme, bunların cins, miktar ve fiyatları hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadırlar.

GİRESUN KALESİ

14 Temmuz 1810 tarihli bir tezkirede, Giresun kalesi için hazırlanan cebehane ve tophane mühimmatının adı geçen kaleye nakledilmesi için bir geminin kiralandığı ve kira bedeli olarak altı yüz elli kuruş navlunun Darphâne-i Âmire'de olan seferiye akçesinden ödenmesi istenmektedir¹ (Belge 1).

(Belge 1)

¹ Arz-ı bendeleridir ki:

İşbu tezkire-i divân Gümrükemîni Ağa kullarının i'lâmı mantûkı üzere bu def'a Giresun kal'asına irsâli irâde buyurulan cebehâne ve tophâne ve mühimmât-ı sâirenin Giresun iskelesine nakli ve isâliçün reisler kethüdâsı marifetiyle istîcâr olunan Çavuş nâm reisîn râkîb olduğu bir kıt'a sefinenin lâzım gelen altı yüz elli kuruş navlının Darphâne-i Âmire'de olan seferiye akçesinden virilmesîçün tezkiresi ve sûret i'tâ olunmak iktizâ eylediği ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda başmuhâsebeye kayd ve tezkiresi ve sûreti i'tâ olunmak bâbında emr u fermân devletlû sa'âdetlû sultânım hazretlerindir fâ 14 Cemâziyelâhîr 1225 (17 Temmuz 1810) C.AS. 11108

Bir diğ er takrîr ise, Karadeniz'in tek adası olan, Giresun açıklarındaki adada bulunan kalelerin onarımı hakkında olup harcanacak olan yedi bin beş yüz kuruşun Tersâne-i Âmire hazînesinden ödenmesi istenmektedir² (Belge 2). Bir diğ er belgede, eğer kaleler, gereği gibi baştan aşağı tamir edilecek olursa çok büyük paralara mal olacağı ama şimdilik sadece elzem olan belli başlı mevzilerinin onarımının yeterli olacağı ve bunun da daha ucuza çıkacağı anlatılmaktadır. Bu vesikadaki bir önemli taraf da bu gibi savunma yapılarının hemen onarılması gerektiği halde devlet çarkının yavaş işlediğ inden şikâyetle, Dersaadet'ten mimar halifenin gelip gitmesinin ve daha sonra keşfin onaylanmasının çok zaman alacağı, mimar gelinceye kadar zamandan kazanmak amacıyla, bina emini tayin olunan kişinin tamirata başlayıp daha sonraki aşamada mimar halifenin gelip keşif yapmasının daha uygun olacağı ve işleri hızlandıracağı belirtilmektedir ki, kısaca söylemek gerekirse onarımın, yasal olmayan yoldan yapılmak istenmesi teklif edilmektedir³ (Belge 3).

² Ma'rûz-ı bendeleridir ki: Derûn-ı takrîrde muharrer olduğu vechile Giresun kazası civarında vâkı' adada kâin kal'aların mesârifçün ale'l-hesab olarak bundan akdem seferiye akçesinden virilmesi irâde ve tezkiresi i'tâ olunan yedi bin beş yüz guruş teshîlen lil-musliha tersâne hazînesi ba'de seferiye akçesinden istifâ itmek üzere hazîne-i mazkûre mürettebâtından olan Trabzon cizyesi malından havâle ile tanzîmi bâbında sâdir olan fermân-ı âlî mücebine meblağ-ı mezbûr yedi bin beş yüz guruş cizye-i mezkûre malından tersâne-i âmire hazînesine Fî 7 Safer 1226 (M. 3 Mart 1811) C. AS. 11108

³ Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından hâlen Trabzon mütesellimi Hazinedarzaade Süleyman Ağa kullarından gelen evrâkın hulâsasında Trabzon eyâleti kazalarından Giresun kazası civarında vâkı' adada kâin kal'aların tamir ve tecdidini kaza-i mezbur ahalisi arz eylediklerine mebnî Hâlen Giresun Muhafızı el-Hâc Mustafa Ağa kulları kal'ateyn-i mezbûreteynin ta'mir ve termîmine bâ-emr-i âlî binâ emîni nasb ve ta'yin ile ale'l-hesâb yedi bin beş yüz guruş i'tâ buyurulacak olduğundan mumaileyh kulları dahi emr-i inşâsına şürû' itmiş olub ancak kal'ateyn-i mezbûreteyn hey'et-i kadîmesi üzere tekmîlen ta'mir olunmak lâzım gelse külliyyetli meblâğ ile vücûda geleceği ehl-i vukuf indinde kazâyâ-yı müslimeden ve mehmâ emken ta'miri yüz elli bin guruş miktarı akçe ile vücûda geleceğ inden bahisle şimdilik semt-i sâhil olan bazı mahallerinin ta'miri ehem ve lâzım olduğundan bu vechile ta'miriçün tîz elden mumaileyh bina eminine bir miktar meblağ i'tâ buyurulması hususunu mütesellim-i mumaileyh arz-ı hâlinde Giresun kadısı i'lâmında tahrîr ve inhâ iderler der-kenâra havâle olundukda husûs-ı mezbûr mukaddemen taraf-ı hazret-i serdâr-ı ekremiden bâ-tahrîrât inhâ ve mi'mâr halifesi irsâliyle keşf olunup defteri takdîm edilmiş ise de bir hayrı zuhûr itmediğ inden kal'a-i merkûme ile civârında vâkı' ada kal'asının ta'mir olunmasını müsted'â vürûd iden evrâk hulâsâsını isrâ ve tanzîmi husûsu tahrîr ve îmâ buyurulmuş olduğundan o makûle ebniye-i mîriyenin evvel emirde Deraliyye'den mi'mâr halifesi irsâl ve ma'rifet-i şer'le keşf ve defter olunub mesârif-i inşâsı tahkik olundukdan sonra binâ emîni nasb ve ta'yin olunması kâide-i mer'iyyeden ise de muktezâ-yı vakt ü hâle nazaran Dersa'âdet'den halîfe irsâliyle keşf ve ba'de binâemîni nasb oluncaya değ in imrâr-ı vakti mûcib olacağına binâen kal'ateyn-i mezbûreteynin eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mir olan ebniyesi mahallinde erbâb-ı vukufdan ve neccâr kalfaları ma'rifetiyle ru'yet ve her bir mahallin tûl ü arzı ve ve

سازید و این قیوم است
لکه این بفرمایید و این است
معرض سزایند که
در دن عقیده و خرداوردی درجه که سون نفسی همانده واقع الهه و کانت
فعله که فرقی بکسایند علی حساب اولی و اولی بود که اولی سزایند
و بیجا داده و ندر که کجای افوات بیجا بک نشود عوقی است و اولی
نرساز خرابی بعد سزایند سزای استغنا است که اولی خرابی سزایند
المون خرابی سزایند حواله که بیجا باشد صادره و سزایند
موجبی مبلغ فرمودی بک نشود عوقی جز سزایند سزایند سزایند
سزای سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند
نه سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند
افه سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند
بوده سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند

معرض سزایند که
در دن عقیده و خرداوردی درجه که سون نفسی همانده واقع الهه و کانت
فعله که فرقی بکسایند علی حساب اولی و اولی بود که اولی سزایند
و بیجا داده و ندر که کجای افوات بیجا بک نشود عوقی است و اولی
نرساز خرابی بعد سزایند سزای استغنا است که اولی خرابی سزایند
المون خرابی سزایند حواله که بیجا باشد صادره و سزایند
موجبی مبلغ فرمودی بک نشود عوقی جز سزایند سزایند سزایند
سزای سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند
نه سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند
افه سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند
بوده سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند سزایند

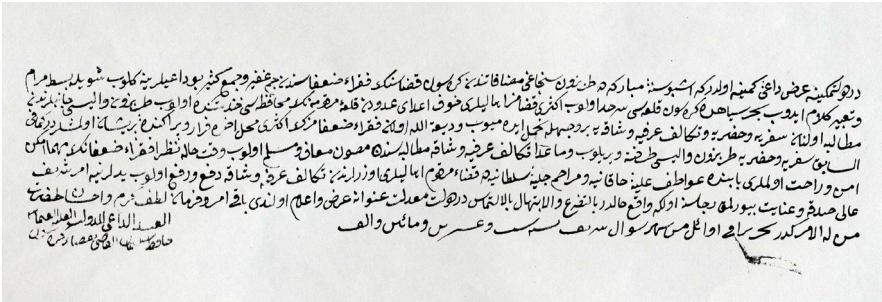
(Belge 2).

(Belge 3).

zirâ'ları tasrîh ve beyân olunarak ma'rifet-i şer'le defter olunmak üzere emr-i şerîf verilmiş ise de henüz cevâbî vürûduna dâir kayd bulunmadığı der-kenâr olunduktan sonra ol vakitte mi'mar ağadan lede'l-isti'lâm kal'ateyn-i mezbûreteynin ta'mîr ve tecdîde muhtâc olan mahalleriyle tob kundaklarının keşifçün Mahmûd Halîfe ta'yîn olunub ta'mîrât-ı mezkûreyi mahallinde keşf ile bir kıt'a defterini istihâb ve Der'aliyye'ye vürûd ile defter-i mezkûr vaz'-ı fiyât için kendüye havâle olunmadığından pes-mânde kalmış ise de şimdi tekrar keşifçün Der'aliyye'den halîfe irsâlî imrâr-ı vakti mücib olduğundan bir münâsib binâemini ta'yîn ile ta'mîr ve tecdîd olunduktan sonra kavâ'id-i mîriye üzere keşf defteri takdîm olunmasını ilâm eylediği ecilden kal'a-i merkûmenin ta'mîri ve zikr olunan tob kundaklarının tecdîdçün Der'aliyye'den binâemini nasb ve ta'yîn için sene-i sâbika cumâde'l-ülâsınm beşinci günü emri ve ale'l-hesâb olarak darbhâne-i âmîrede olan seferiye akçesinden yedi bin beş yüz gurusu tezkire ve sûret virilmiş olduğu başmuhâsibeden ba'de'l-ihrâc kal'a-i merkûmenin yalnız sâhil tarafı yüz elli bin gurusu tahmin olunmuş olub mesârif-i mezkûre fâhiş olmağla ol tarafa gidüb gelen mi'mâr halfinesinden hakikat-i hâl suâl olunarak vakt ü hâle nazaran iktizâ-yı hüs-en-i nizâmî mi'mâr ağa kullarından isti'lâm olunduktan kal'a-i merkûmenin ta'mîr ve tecdîde muhtâc olan mahal ve mevâzî'nı bundan akdem keşf ü mu'âyene iden mi'mâr halfesi kulları el-hâletu hâzihî Der'aliyye'de olmadığından ve kal'a-i mezkûrenin bu hengâmdaya takviye ve tahkîmi lâzîmeden ise dahî ta'mîrât-ı külliyesinden sarf-ı enzâr ile muktezâ-yı vakt ü hâle nazaran gâyet ehem ve elzem olan mahaller ta'mîr ve tecdîd olunmak üzere binâemini mumaileyh kullarına bir mikdâr akçe dahî irsâlî menûb irâde-i seniyyeleri idüğünü mehmûren i'lâm ıder bu sûrette ilâmî mücebince iktizâ iden emr-i şerîfinin takdîrî lâzım gelüb ancak ebniye-i mezkûre için ale'l-hesâb tezkire ve sûret virilen yedi bin beş yüz gurusu henüz virilmediği darphâne-i âmire defterleri der-kenârından müstebân olmağla akçe husûsunda ne vechile irâde-i seniyyeleri buyurulub ise ol bâbda emr u fermân devletlû sultânım hazretlerindir 23 Cemaziyelâhir 1226 (15 Temmuz 1811) C. AS. 11108

GİRESUN KALESİ TAMİRLERİNDE ÇALIŞAN AHALİNİN TEKÂLİFDEN MUAFİYET RİCASI İÇİN GİRESUN KADISININ İ'LÂMİ

Giresun kadısı, şehir ve etraf köylerde yaşamakta olan fakir halkın kendisine gelip, Karadeniz'de bir serhad şehri konumunda olan Giresun kalesinde muhafızlık yapmakta olduklarını ancak sefer dolayısıyla vergilerin kendilerine ağır geldiğini ve perişan olup sağa sola dağıldıklarını ve hiç olmazsa tekâlif-i örfiye ve şakka vergisinden muâf tutulmak istediklerini devlete arz etmektedir⁴ (Belge 4). Giresun ahalisinin tekâlifden muafiyet ricası için, aynı tarihte, Giresun kalesi muhafızlığı ile binaeminliği görevini bir arada yürüten Hâc Mustafa'nın i'lâmı da gönderilmiştir ki, içeriği aynıdır.

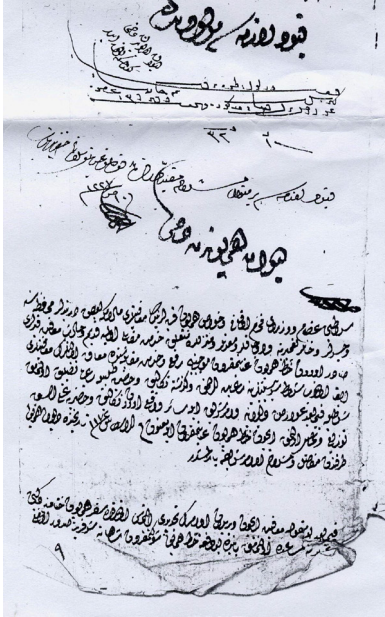

(Belge 4).

⁴ Der-i devlet-mekîne arz-ı dâî-i kemine oldur ki; işbu sene-i mubârekeke Trabzon sancağı muzâfâtından Giresun kazâsının fukarâ-i zu'afâsından cem'-i gaffir ve cem'-i kesîr bu dâ'îlerine gelüb şöyle bast-ı merâm ve ta'bir-i kelâm idüb Bahr-ı Siyah'da Giresun kal'ası serhad olub ekserî kazâmız ahâlîleri havf-i a'dâ-yı 'adûdan kal'a-i merkûmenin muhâfazası hizmetinde olub Trabzon vâlisi câniblerinden mutâlebe olanın seferiye ve hazeriye ve tekâlif-i örfiye ve şakkaya bir vehile tahammül idemeyüb vedî'atullah olan fukarâ-i zu'afâmızın ekserisi mahal-i âhire firâr ve perakende-i perişân olmuşlardır kemâ fi's-sâbık seferiye ve hazeriye Trabzon vâlisi tarafına virilüb ve mâ'adâ tekâlif-i örfiye ve şakka mutâlebesinden masûn-ı mu'âf ve müsellemler olub vakt-i hâle nazaran fukarâ-i zu'afâmın mehâmâ emken emn ü râhat olmaları bâbında avâtıf-ı aliye-i hâkâniye ve merâhim-i celîle-i sultâniyede kazâ-i merkûm ahâlîleri üzerlerinden tekâlif-i örfiye ve şakka def' u ref' olub yedlerine emr-i şerîf-i 'âlî sadaka ve inâyet buyurulmak ricâsına evvelki vâkı' hâldir bi't-tazarru' ve'l-ibtihâl bi'l-iltimâs der-i devlet-i ma'delet-rivânâ arz u i'lâm olundu bâkî emr u fermân lutf-ı kerem ü ihsân hazret-i men lehu'l-emrindir tahfîren fi evâil-i min şehri-i Şevvâl-i Şerîf sene sitte ve 'ısrîne ve meteyni ve elf (Ekim/kasım 1811) C. ML. 518/21182
el-abdu'd-dâ'î li'd-Devleti'l-Aliyeti'l-Osmâniye Hâfız Süleyman el-Kâdı bi-kazâ-i Giresun

GİRESUN KALESİ TAMİRLERİNDE ÇALIŞAN AHALİNİN TEKÂLİFDEN MUAFİYET RİCALARINA DİVAN-I HÜMAYUN'DAN GELEN CEVAP

Dîvân-ı Hümâyûn'dan gelen cevâbî yazıda, sultanların ve vezirlerin vakıflarından olan köylerin halklarının muâfiyetleri, derbent muhafızlığı ya da köprü ve hanların tamiri ile maden ve menzillerde hizmet görenleri içindir. Ellerinde muâf olduklarına dair hatt-ı hümayun var ise olabilir ama yoksa vergiden muâf olamazlar gibi bir sonuç çıkmaktadır⁵.

(Belge 5).

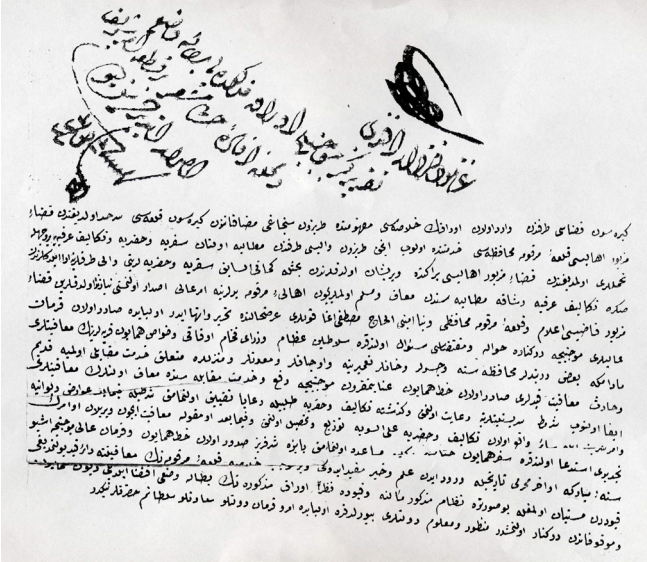
⁵ Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî

Selâtin-i 'izâm ve vüzerâ-yı fehâm evkâfî ve havâss-ı hümâyûn karyelerinin mu'âfiyetleri mâdâmkî ba'zı derbentler muhâfazasına ve cisrler ve hanlar ta'mîrine ve ocaklar ve ma'denler ve menzillere müteallik hizmet mukâbili olmaya kadîm ve hâdis mu'âfiyet kayıtları olan hatt-ı hümâyûn inâyet-makrûn mücebince ref' ve hizmet mukâbelesinde mu'âf olanların mu'âfiyetleri fbkâ olunub şurût-i serbestiyetlerine ri'âyet olunmak ve gûzeşte tekâlîf ve hazeriye talebiyle re'âyâ tazyîk olunmamak şartıyla fi mâ ba'd avârız-ı dîvâniye ve emr-i şerîf ile sâir vâkı' olan tekâlîf ve hazeriye ale's-seviye tevzî' ve tahsîl olunmak için hatt-ı hümâyûn inâyet-makrûn ile mu'anven fi evâsıt-ı Şa'bân 1173 (Nisan 1760) târihinde dîvân-ı hümâyûn tarafından mufassal ve meşrûh evâmir-i şerîfe yazılmıştır

Fî mâ ba'd bu makûle mu'âfiyet için virilen evâmirin tecdîdi iltimâs olundukda sefer-i hümâyûn hitâmına değin tahrîrine müsâ'ade olunmamak bâbında bu def'a hatt-ı hümâyûn şevket-makrûn-ı şâhâne şeref-rîz-i sudûr oldığı 10 Safer 1227 (24 Şubat 1812)

GİRESUN KALESİ MUHAFAZASINDA ÇALIŞAN AHALİNİN TEKÂLİFDEN MUAFİYETİ İÇİN DEFTERDAR EFENDİYE EMR-İ ŞERİF

Fakat defterdar efendiye yazılan bir yazıda, yapılan kontrollerde, Giresun kalesinin adına rastlanmadığı dolayısıyla muâfiyete dahil olmadığı bildirilmektedir⁶ (Belge 6).

(Belge 6).

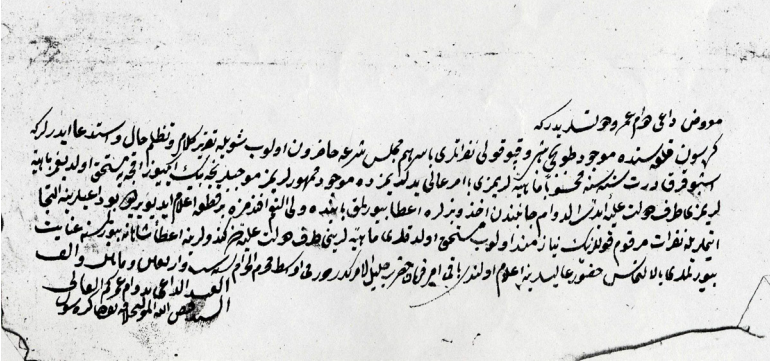
GİRESUN KALESİ MÜSTAHFIZLARININ MAAŞLARININ ÖDENMESİ

Giresun kalesinin topçubaşısı ile kapıkulu askerleri Giresun kadısı Seyyid Feyzullah Efendi'ye gelip, 1244 (M.1828/29) yılına ait aylıkları olan 1200 akçenin kendilerine ödenmesi için bir dilekçe yazmasını rica etmişler ve bu rica üzerine kadı efendi de maaşların ödenmesi için devlete bu

⁶ evâhir-i Muharremi tarihiyle vürüd iden ilm u haber mukayyed idüğü ve kal'â-i merkûmenin mu'âfiyetine dâir kayd bulunmadığı kuyüddan müstebân olmağla bu sûrette nizâm-ı mezkûr meâlîne ve kuyüda nazaran evrâk-ı mezkûrenin battâla vaz'ı iktizâ eylediği dîvân-ı hümâyûn ve mevkûfâtıdan der-kenâr olunmuşdur manzûr ve ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda ol bâbda emr u fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.

17 Safer 1227 (2 Mart 1812)

istid'âyı yazmıştır⁷ (Belge 7). Aynı şekilde bir dilekçe de Trabzon Valisi Osman Paşa tarafından gönderilmiştir⁸.

(Belge 7).

GİRESUN İSKELESİ

11 Safer 1290 (M. 10 Nisan 1873) tarihinde Trabzon valiliği ile Bahriye Nezareti'ne yazılmış olan bir yazıda, Giresun kazasında iskele olmadığı, taştan bir iskele yapılması istendiği, bunun için gümrükönünde ve karantinahane bitişiğinde uygun bir yer olduğu ve yapılan keşifte kırk bir bin beş yüz otuz altı kuruş masrafı gerektirdiği bildirilmektedir. İnşaat masraflarının belediyece karşılanamayacağı için, yapılacak olan iskelenin iki yıllık gelirine karşılık olmak üzere borç alınarak inşa edilebileceği teklif

⁷ Ma'rûz-ı dâ'i-i devâm-ı ömr-i devletleridir ki:

Giresun kal'asında mevcûd topçibaşı ve kapıkulu neferâtıbaşı meclis-i şer'a hâzirûn olup şöyle takrîr-i kelâm ve tezallüm-i hâl ve istid'â iderler ki işbu kırk dört senesine mahsûben mâhiyelerimizi bâ-emr-i âlî yedlerimizde mevcûd memhûrlarımız müceblerince bin iki yüz akçibey müstehak olduğumuz mâhiyelerimizi taraf-ı Devlet-i Aliye-i ebediyyü'd-devâm cânibinden ahz ve bizlere i'tâ buyurulmak bâbinda veliyyü'n-ni'am efendimize bir kıt'a i'lâm idiver deyiş bu dâ'îlerine ilticâ itmeleriyle neferât-ı merkûm kullarının niyâz-mend olub müstahik oldukları mâhiyelerini taraf-ı devlet-i aliyyeden kendilerine i'tâ-yı şâhâne buyurulmasına inâyet buyurulmaları bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu bâkî emr u fermân hazret-i celfilü'l-emrindir harrere fi evâsıt-ı Muharremü'l-harâm li-seneti sitte ve ve erba'îne ve meteyni ve elf 1246 (M. Temmuz 1830).

el-abdu'd-dâ'i bi-devâmü ömrikümü'l-âli es-Seyyid Feyzullah el-müvellâ hilâfeti be-kazâ-i Giresun C.A.S. 31933

⁸ Trabzon eyâletine tâbi Giresun kal'asında mevcûd yerlû tobçularının kırk dört senesine mahsûben icâb iden mâhiyelerinin i'tâsı kapu kethüdâsı olduğum Hâlen Trabzon vâlisi devletlü Osman Paşa hazretleri taraflarına bâ-tahrîrât u i'lâm istid'â olunmuş olmağla neferât-ı merkûmenin sene-i merkûma mahsûben iktizâ iden mâhiyelerinin tanzim ve i'tâsına müsâ'ade-i aliyyeleri erzân buyurulmak bâbinda emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir 11 Safer 1246 (1 Ağustos 1830)

edilmektedir. İskeleden gelip geçen her yolcudan alınacak ücretin yirmi paradan on paraya indirilmesine karar verilmiştir⁹ (Belge 8). Borç bittiğinde, istenirse rüsum alınmayacağı ve eğer alınırsa da belediyeye gelir kaydedileceği, her sene sonunda gelir cetvelinin düzenlenip vilâyete gönderilmesi kararlaştırıldığı, tamir ve bakım masraflarının da Ordu kazası iskelesinin gelirinden karşılanacağı anlaşılmaktadır¹⁰ (Belge 9). Bu durum Bâb-ı Âlî Meclis-i Mahsûs'ta görüşülmüş ve bu tekliflerin yapılabilmesi için Trabzon vilâyetine izin verilmiştir¹¹ (Belge 10).

⁹ Trabzon vilâyetine ve Bahriye Nezâreti Celfesine:

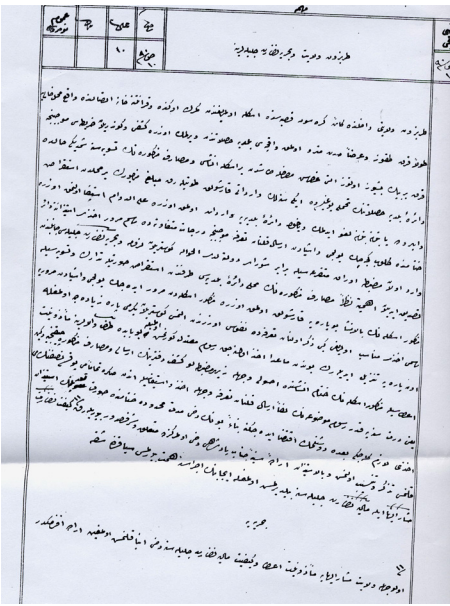
Trabzon vilâyeti dâhilinde kâin Giresun kazâsında iskele olmadığından gümrük önünde ve karantinahâne ittisâlinde vâkı' mahall-i hâlfîyî tûlan kırk tokuz ve arzan dört metro olmak ve hâsılâtı belediye hâsılâtından virilmek üzere keşf ve gönderilen haritası mücebince kırk bir bin beş yüz otuz altı guruş masrafla taştan bir iskele inşâsı ve mesârif-i mezkûrenin tesviyesine şimdiki halde dâire-i belediye hâsılâtının tahammülü yoğise de iki senelik vâridâtı karşılık tutularak meblağ-ı mezbûrun bir mahalden istikrâz dâyinlerden ya bütün bütün lağv idilmek ve yahud dâire-i belediyeye vâridât olmak üzere ale'd-devam istifâ olunmak üzere hitâmında gelüb geçecek yolcu ve eşyâdan irsâl kılınan ta'rife mücebince derecât-ı mütefâvitde resm-i mürûr ahzı istizânına dâir vârid olan mazbata evrâk-ı müteferri'asıyla berâber Şûrâ-yı Devlet'e lede'l-havâle gösterilen lüzûma ve Bahriye Nezâret-i Celfesi cânibinden tasdik edilen ehemmiyete nazaran mesârif-i mezkûrenin mahallî dâire-i belediyesi tarafından istikrâz sûretiyle tedârik ve tesviyesiyle mezkûr iskelenin bi'l-inşâ bu paraya karşılık olmak üzere mezkûr iskeleden mürûr idecek yolcu ve eşyâdan mürûriye resmi ahzı münâsib olduğu gibi zikrolunan ta'rifede nüfûs üzerinden alınmış gösterilen yirmi para ziyade olmağla on paraya tenzil idilerek bundan mâ'adâ ahz olunacak (11 Safer 1290 (10 Nisan 1873) A. MKT. MHM. 451/89

¹⁰ Huzur-ı Aliyye-i Hazret-i Sadâretpenâhiye

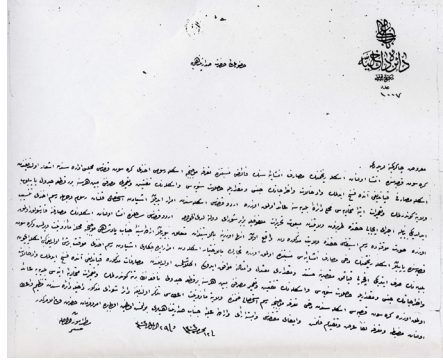
Giresun kasabasında inşâ olunan iskele rıhtımının masârif-i inşâiyesinde fâizi nisbetinde ta'rife mücebince iskele rüsûmı ahzı Giresun kazası meclis irâdesinden iş'âr olındığından iskele masârif-i kapandığı anda feth idilmek ve idhâlât ve ihrâcâtın cins ve mikdârıyla hâsılât-ı seneviyesi ve iskelenin teftiş ve ta'miri masrafını mübeyyin her sene birer kıt'a cedvel yapılip vilâyete gönderilmek ve ta'mirât-ı âtiye-i mütemâdiyesi mahallî dâire-i belediyesine âid olmak üzere Ordu kazâsı iskelesinden imrâr idilen eşyâdan istihsâl kılınan rüsûm ahzı tensib idildiği beyânıyla icrâ-yı icâbı hakkında Trabzon vilâyetinden meb'ûs tahrîrât melfûfiyetiyle berâber Şûrâ-yı Devlet'e lede'l-husûs Ordu kazâsı sâhilinde inşâ olunan iskelenin mesârifine karşılık olmak üzere sûret-i muvakkatede resm-i istifâsı hakkında vilâyet-i mezkûreden vâkı' olan inhâ üzerine beste-i re'y-i irâde-i aliyye-i cenâb-ı sadâret-penâhileri bulunmuş olmağın ol bâbda 12 Muharrem 304 (11 Ekim 1886) DH: MKT: 1371/35

¹¹ Bâb-ı Âlî Meclis-i Mahsûs

Giresun kasabasında inşâ olunan iskele rıhtımının masârif-i inşâiyesi kapandığı anda feth idilmek ve idhâlât ve ihrâcâtın cins ve mikdârıyla hâsılât-ı seneviyesi ve iskelenin teftiş ve ta'miri masrafını mübeyyin her sene birer kıt'a cedvel yapılip vilâyete gönderilmek ve ta'mirât-ı âtiye ve mütemâdiyesi mâhallî dâire-i belediyesine âid olmak üzere mesârif-i inşâiyenin fâizi nisbetinde ve melfûf ta'rife mücebince resm-i istihsâlî hakkında Trabzon vilâyetinden vukû'bulan iş'âr üzerine Şûrâ-yı Devlet dâhiliye dâiresinde kaleme alınan mazbatanın leffiyeli Dâhiliye Nezâreti'nden vârid olub meclis-i âcizânemizde mutâla'a olunan tezkerede mukaddemen Ordu kazâsı sâhilinde inşâ olunan iskelenin mesârifine

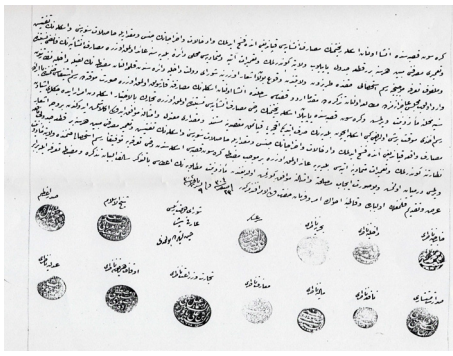
(Belge 8).

(Belge 9).

karşılık olmak üzere sûret-i muvakkatete resm-i istifâsı zımnında bâ-irâde-i seniyye mahalline me'zûniyet virilmiş ve Giresun kasabasında yapılan iskele rıhtımının dahî mesârif-i inşâiyesi nisbetinde olmak üzere tüccârın bi'l-ihitiyâr iskeleden imrâr edecekleri eşyadan resim ahzı muvakkat bir şeye olduğu gibi iskele için belediyenin sarf ettiği akçeyi kapatmak maksadına müstenid ve mikdârı mu'tedil ve emsâline muvâfık idüğü anlaşılmış idüğünden ber-vech-i iş'âr mesârif-i vâkı'a mezkûre bulunduğında ve idhâlât ve ihrâcâtın cinsi ve mikdârıyla hâsılât-ı seneviyesini ve iskelenin tefîş ve ta'mîr masrafını mübeyyin her sene bir kıt'a cedveli Nâfia Nezâreti'ne gönderilmek ve ta'mîrât-ı mütemâdiye-i âtiyesi beledîyeye âid olmak üzere ber-müceb-i mazbata Giresun kasabası iskelesinden dahî ta'rifeye tevfiakan resm-i istihâlî zımnında vilâyete me'zûniyet verilmesi der-meyân olunmuş ve bu sûret icâb-ı maslahata ve emsâline muvâfık görünmüş olduğundan me'zûniyet-i matlubenin i'tâsı bi't-tezkâr sâlifü'l-beyân tezkere ve mazbata ta'rif ile beraber arz ve takdim kılınmağla ol bâkda ve kâtib-e ahvâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir 23 Safer 1304 - 9 Teşrin-i sâni 1302 (M. 21 Kasım 1886) İ. MMS 86/3711

Sadrâzam Mehmed Kâmil	Şeyhülislâm Ahmed Esâd	Şûrâ-yı Devlet Reisi Ârifî Paşa (hîn-i temhîrde bulunmadı)	Serasker Ali Sâib	Bahriye Nâzırı	Dâhiliye Nâzırı Mehmed Said
Hâriciye Nâzırı Mehmed Said	Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet	Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı Mansûrîzade Seyyid Mustafa	Ticaret ve Ziraat Nâzırı Seyyid İsmail Hakkı		Maârif Nâzırı
Mâliye Nâzırı Mustafa Zihni	Nâfia Nâzırı	Sadâret Müsteşarı Seyyid Ali			

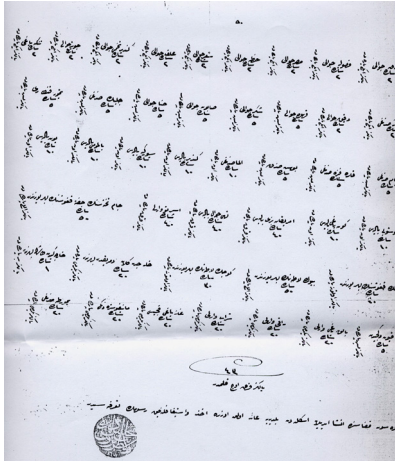

(Belge 10).

GİRESUN KAZASINDA İNŞÂ OLUNAN İSKELEDEN BELEDİYEYE AİT OLMAK ÜZERE AHZ U İSTİFÂ KILINACAK RÜSUMUN TARİFESİDİR (Belge 11)

Fındık, fasulye, mısır, hınta (buğday), şaîr (arpa), alef (yulaf), kendir tohumu, ceviz, dakik (un) gibi malzemelerin çuvalı 2 para, teneke yağ, gazın sandığı 2 para, kahve, şeker, sabun, hınna (kına) çuvalı 5 para, çelik sandığı, çam sandığı, boş sandık, demirin kantarı 5 para, elmanın sandığı, kendirin balyası, süpürgenin balyası, balmumu balyası, yün balyası, üstübü balyası, gonyağı balyası 10 para, Amerikan bezi, kahve çuvalı balyası ve ispirto varili 40 para, çam tahtasının çifte koğutunun beher yüzünden 50 para, tek koğutunun beher yüzünden 30 para, Büyük latanın beher yüzünden 50 para, küçük latanın beher yüzünden 30 para, hariçden gelen demrikden beherinden 20 para, harice giden taşın beherinden 1 para, koyun ve keçiden 5 para, balıkyağı, rakı, şarap varil başına 20 para, gazyağı fiçı başına 20 para, manifotra dengi 20 para, yumurta sandık başına 20 para.

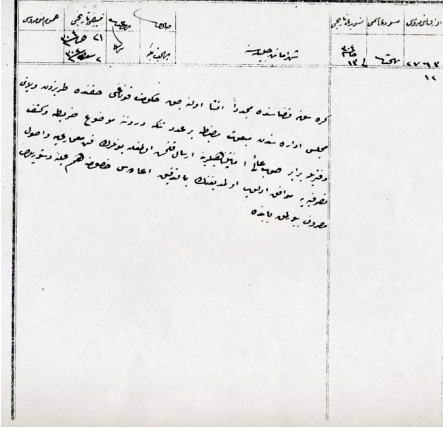
Mühür Vilâyet-i Trabzon Meclis-i İdare

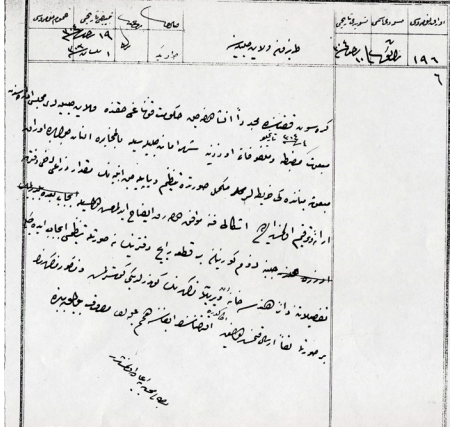
(Belge 11).

GİRESUN HÜKÜMET KONAĞI

15 Şubat 1887 tarihinde, Giresun'da inşa edilmesi düşünülen hükümet konağı için Trabzon Vilâyeti İdare Meclisi'nden, yapının planı ve keşif defteri gönderilerek yapılacak bina için uygun olup olmadığı sorulmakta¹² (Belge 12), 13 Nisan 1887 tarihinde Trabzon vilâyetine gelen cevâbî yazıda ise, planın mükemmel olduğu, ölçülerin de plan üzerinde verildiği ancak mimarlık bilimine uygun olup olmadığı söylenmediği belirtilmektedir¹³ (Belge 13).

(Belge 12).

(Belge 13).

¹² Şehremânet-i Celîlesine

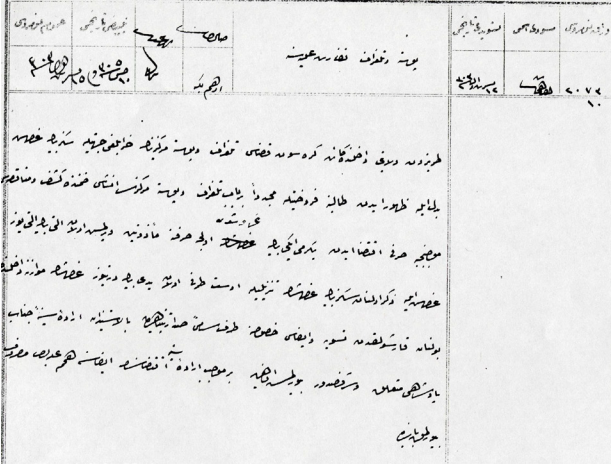
Giresun kazâsında müceddeden inşâ olınacak hükümet konağı hakkında Trabzon Vilâyeti Meclis-i İdâre'sinden meb'ûs mazbata bir aded teneke derûnına mevzû harita ve keşif defteriyle berâber süb-ı âlî-i emânet-penâhîlerine irsâl kılınmış olmağla bunların fenni mi'mârîye ve usûl-i tasarrufiyeye muvâfık olup olmadığına bâ-tedkk i'âdesi husûsuna himem-i aliye-i düsturîden masrûf buyurulmak bâbında 21 Cemâziyelevvel 1304 (M.15 Şubat 1887) DH. MKT. 1399/104

¹³ Trabzon Vilâyet-i Celîlesine

Giresun kazâsında müceddeden inşâ olınacak hükümet konağı hakkında vilâyet-i celîleleri meclis-i idâresinden meb'ûs 4 Receb 304 tarihli mazbata ve melfûfâtı üzerine şehremânet-i celîlesine bi'l-muhâbere alınan cevabda evrâk-ı meb'ûse meyânındaki haritalar mükemmel sûrette tanzim ve yapılacak ebniyenin mikdâr-ı zirâ'i dahî defterde irâe ve terkîm olunmuş ise de eşkâlî fenne muvâfık olarak izâh idilmemiş olmasıyla celbine lüzûm görünen bir kıt'a râyic defterinin ne sûretle tanzîmi icâb ideceği tafsilâtına dâir hendeshânedan virilen tasavvurenin gönderildiği gösterilmiş ve tasavvur-ı mezkûrenin bir sûretle leffen irsâl kılınmış olmağla âna göre iktizâsında îfâsına himem-i aliye-yeleri masrûf buyurulmak bâbında 19 Receb 1304 (13 Nisan 1887) DH. MKT. 1412/58

GİRESUN POSTA VE TELGRAFHANESİ

Giresun kazası posta ve telgraf merkezinin harab halde bulunmasından dolayı bu bina sekiz bin liraya satılarak yerine yirmi iki bin liraya yeni bir posta ve telgraf merkezi inşa edilmiştir. Belge, 28 Ekim 1887 tarihli olduğuna göre bu tarihten kısa bir süre önce inşaat bitmiş olmalıdır¹⁴ (Belge 14).

(Belge 14).

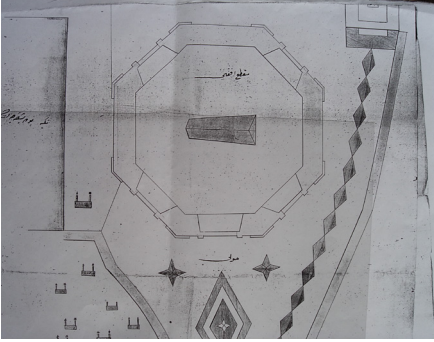
İBN-İ VAKKAS TÜRBESİ

23 Eylül 1888 senesinde Giresun Kaymakamı Mehmet Ali Bey, Giresun'da gömülü büyük zatlardan olan İbn-i Vakkas'ın harab olmaya yüz tutmuş durumdaki türbesini, kendi gayreti ve mahallî halkın yardımlarıyla yeniden inşa etmiştir. Sekiz dilimli kubbesi ve tamamen kârgir olan yapının Karadeniz sahilinde bir numara olduğunu ve çok güzel görüldüğünü belirttiği türbenin planı da elimizdedir (Belge 15-15 a), şimdi de yine Giresun kazasında bulunan Çınar Camii'nin yeniden inşasının

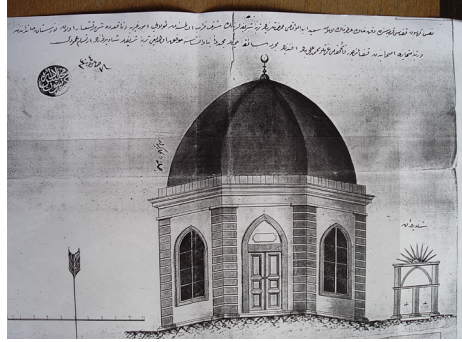
¹⁴ Posta ve Telgraf Nezâret-i Aliyyesi'ne

Trabzon vilâyeti dâhilinde kâin Giresun kazâsı telgraf ve posta merkezinin harâblığı cihetiyle sekiz bin guruş bedel ile zuhûr iden tâlibine fûruhtıyla müceddeden bir bâb telgraf ve posta merkezi inşâsı zımında keşf ü münâkasası mücebince sarfı iktizâ iden yigirmi iki bin guruşdan evvelce sarfına me'zûniyet virilmiş olan altı bin altı yüz guruş ile zikrolunan sekiz bin guruşun tenzîliyle üst tarafı olan yedi bin dört yüz guruşun müvâzene dâhilinde bulunan karşılıktan tesviye ve îfâsı hususuna taraf-ı sâmi-î-i sadâret-penâhîden bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müteallik ve şeref-südûr buyurulmuş olmağın ber-müceb-i irâde-i seniyye iktizâsının îfâsına himem-i aliyeleri masrûf buyurulmak bâbında 10 Safer 1305 (M.28 Ekim 1887) DH. MKT. 1458/41

kararlaştırıldığını anlatan kaymakam bey, Giresun yollarının da yapım çalışmalarının başladığını söylemektedir¹⁵ (Belge 16).

(Belge 15 a).

(Belge 15).

15 Sivas Vilâyet-i Celilesine

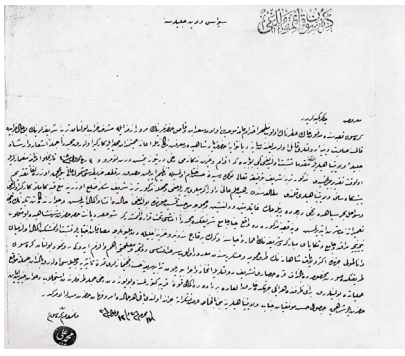
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Giresun kasabasında medfûn-ı hâk-i itır-nâk olub mazhar-ı ihtirâm-ı âmme-i muvahhidîn olan Sa'd ibn-i Vakkas hazretlerinin mürûr-ı ezmine ile müşrif-i harâb bulunan türbe-i şerîfelerinin bu hâl-i harâbiyetde kalmasına salâbet-i diniye-i devletleri kâil olamadığından sâye-i diyânet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde ve ma'rifet-i bendegânemle iâne-i hamiyet-mendân-ı mahalliye ile kârgîr olarak müceddeden cümle-i iş'âr ve irşâd celîle-i vilâyet-penâhîleriyle inşâsına mukaddemen teşebbüs olunduğu gibi bu bâbdaki ikdâm u gayret-i bendegânemi dahî 474 numara ve 3 Rebiyülevvel 305 (M.19 Kasım 1887) târihlü emirnâme-i mün'imâneleriyle ol vakt takdîr buyurulmuşdi mezkûr türbe-i şerîf bi-tevfikhî ta'âlâ bu kere resîde-i hüsn-i hitâm olmasıyla tanzîm idilmiş musaddak bir kıt'a haritası meşmûl-i âlî buyurulmak üzere leffen takdîm-i pişgâh-ı sâmi-i vilâyet-penâhîleri kılındı mütâla'asından rehîn-i ilm-i âlî-i dâver-i ekremîleri buyurılacağı vechile mezkûr türbe-i şerîf sekiz dıl' üzerine ma'a kubbe kâmilen kârgîr olduğu ve sevâhil-i Bahr-ı siyâhda birinci derecede dinilecek gâyetle metîn ve dil-nişîn ve cümlece müceb-i tahsîn sûretde bulunduğu halde inşâ ve ikmâl idilmiş ve civârında kâin tekyenin dahî ta'mîrâtına mübâşeret itdirilmiş ve yine kasaba-i mezkûrede vâkı' Çınar Câmî-i Şerîfi'nde müceddeden inşâsı taht-ı karâra alınmışdır ki şu asr-ı diyânet-hasr-ı hazret-i şehinşâhîde bu misillü nice nice merâkid ve cevâmî' ve tekâyâ-yı mübareke ve şerifenin i'mâr ve ihyâsına ve gerek birkaç seneden berû hazîne-i celîleden milyonlarca mesârifât ihtiyârıyla teşebbüs olunmuşken ikmâl olunamayan ve Anadolu cihetinde ekser vilâyet-i şâhânenin taraf-ı umûmiye ve askeriyesinden ma'dûd olup sür'at-i inşâsı devletce ve maslahatca ehem ve elzem idüğü rû-nümûd bulunan Giresun tarîkının da sûret-i mahsûsada bizzat Karahisar'ı teşrif-i devletleriyle ittihâz ve icrâ buyurulan tedâbîr-i serî'a-i hasene-i fehîmâneleri semere-i te'sriye ve celîlesi olarak bizzât cümle-i mevkı-i amelîyâtda bulunarak bir ay zarfında her iki cihetinde hârikulâde bir raddede ikmâlî kuvve-i karîbe getirilmesine ve bu yüzden dahî cümle taraflarından isticlâb-ı da'vât-ı hayriyyet-âyât-ı cenâb-ı hazret-i pâdişâhîye ... hüsn-i muvaffakiyât-ı cenâb-ı vilâyet-penâhîlerine mebnî bilhassa arz-ı teşekkürâta cür'et olundu bâkî her halde emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir. 17 Muharrem 306 (23 Eylül 1888)

Mühür Kâimmakâm-ı Giresun Mehmed Ali

Giresun Kaimmakamlığı

V. PRK.. UM. 13/16

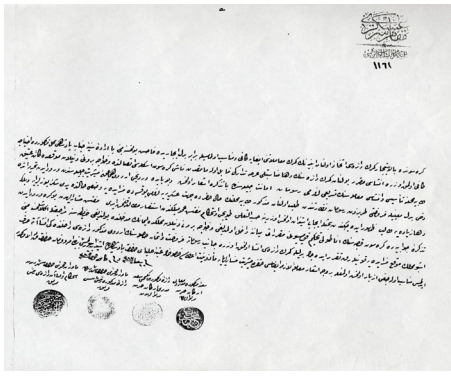
(Belge 16).

GİRESUN GÜMRÜK BİNASI

Giresun'daki gümrük binasına hem yüksek rakamda kira ödendiği hem de gümrük işlemlerini yapmaya müsait olmadığı için padişah iradesiyle, ihtiyaca cevap verecek ölçüde bir gümrük binası inşaatına uygun arsa aranmıştır. Bu inşaat için iskelenin bitişiğinde ve limanın girişinde yer alan Hocaburnu denilen mevkîdeki eski tabya mahallinden daha elverişli bir arsa olmadığından buraya inşa edilmesi tavsiye edilmiş ve Rüsûmât Emâneti'ne yazılmıştır. Bu bölgenin askerî bölge olup olmadığı da sorulmuş ve Dördüncü Ordu Müşirliği'nden gelen yazıda, askeri yönden bir sakıncası olmadığı, bu arsanın açık arttırmaya çıkarılarak yaklaşık sekiz yüz liraya ulaşabileceği, elde edilen rakamla Rüsûmat Dairesi'ne satılarak bu paranın da dördüncü ordu dairesindeki inşaatla harcanacağı bildirilmiştir¹⁶ (Belge 17).

¹⁶ Makâm-ı Seraskeri

Giresun'da bi'l-isticâr gümrük dairesi ittihâz olunan ebniyenin gümrük muâmelâtını iffaya kâfi ve münâsib olmamasıyla berâber bedel-i icârîde fâhiş bulunmasına mebnî bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mahal-i mezkûrda ihtiyâca kâfi olmak üzere ve inşâsı mukarrer bulunan gümrük dairesinin daha münâsebetli arsa tedârîki kâbil olamamaktan nâşi Giresun iskelesi ittisâlinde ve Hocaburnu denilen mevki'de kâin atık tabya mahalline te'sis ve inşâsı mu'amelesinin tesrîfi lüzûmu Rüsûmât Emânet-i Celilesi'nde bâ-tezkere iş'âr olunmuş ve bu bâbda dördüncü ordu-yı hümâyûn müşîriyet-i celilesinden vürûd iden tahrîrâtında dahî bedel-i mu'ayyeneyle fûruhtu Trabzon rüsûmât nezâretinden talep olunan mezkûr tabya mahallinin hâl-i hazırda cihet-i askeriyeye lüzûmu yoksa da müzâyedeye vaz'ı hâlinde yedi-sekiz yüz liraya ve belki daha ziyâdeye tâlib zuhûr ideceğinden icâbı istîzân olunması üzerine hasbe't-tahalluk topcı ve istihkâm müfettiş-i umûmilîğinden istifsâr-ı mütâla'a kılınmış idi müfettiş-i muşarunileyhden bu kere vürûd iden tezkere-i cevâbiyede Giresun kasabasının Anatolî Tahkîm Komisyonu mukarrerâtı meyânına dâhil olmadığı ve Hocaburnu denilen mahallin de limanın medhalinde bulunduğu haritasına mürâca'atla anlaşılmasına mebnî işbu mahallin mevki-i müzâyedeye konularak takarrür idecek bedeliyle gümrük dairesi inşâ olunmak üzere cânib-i rüsûmâta fûruht ve esmân-ı hâsilasının ordu-yı mezkûr dairesi dâhilindeki inşaatla sarf idilmesi münâsib olacağı izbâr

(Belge 17).

GİRESUN HAPİSHANESİ

Giresun'daki hapishanenin bazı yerlerinin tamiri için ihale yapılmış ve beş bin dokuz yüz kuruşa bir müteahhide verilmiştir. Ancak Trabzon vilâyetinden Şûrâ-yı Devlete gönderilen dosyalardan, yapılan keşfin yetersiz olduğu ve tam olarak ne yapılmak istendiği, hangi malzemelerin sarfedileceği, sarfedilecek malzemenin adedi ve rayiç bedelleri gibi hususların nizamnamelerde belirtilen kaidelere uymadığı anlaşılmıştır. Şûrâ-yı Devlet'ten gelen yazıda, yukarıdaki konuların tekrar düzenlenerek inşaat ve tamirat nizamnamesine uygun hale getirilmesi istenmektedir. Hapishane gibi binaların tamir işlerinin geciktirilmesi doğru olamayacağından, ucuza kaçmamak ama aşırıya da gitmemek ve onarım işinin hızlıca yapılması tavsiye edilmektedir¹⁷ (Belge 18).

olunmuş olmağla ber-vech-i iş'âr mu'âmele-i lâzime îfâsı hakkında müşîriyyet-i muşarunileyhâya me'zûniyet i'tâsı husûsunda atebe-i ulyâ-yı hazret-i pâdişâhîden istizân buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir
fi 10 Şaban 317 (M.14 Aralık 1899) Y.MTV. 197/157

Yâverân-ı fahrî-i hazret-i şehriyârîden

Yâverân-ı fahrî-i hazret-i şehriyârîden

İstaihkâm ve İnşaat Dairesi Reisi

dâire-i mezkûre reîs-i sânisî

Ferik Hüseyin Remzî

Ferik (isim okunmuyor)

Dâire-i mezkûre ikinci şû'be müdürü

Şû'be-i mezkûre müdür muâvini

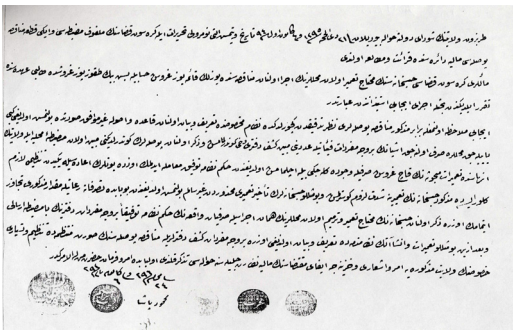
Erkân-ı harbiye mirlivâlarından Lütfi

Erkân-ı harbiye mirlivâlarından Mehmet İzzet

¹⁷ Trabzon vilâyetinin Şûrâ-yı Devlet'e havale buyurulan tahrîrât ile Giresun kazasının melfûf mazbatası ve iki kıt'a münâkasa pusulası mâliye dâiresinde kırât ve mütâla'a olundu

Meâlleri Giresun kazası hapishânesinin muhtâc-ı ta'mîr olan mahallerinin icrâ olunan münâkasasında yüzlük kâime yüz gurus hesabıyla beş bin tokuz yüz gurusda tâlibi uhdesinde takarrür eylediğinden bahisle icrâ-yı îcâbî istifzândan ibâretidir

İcâbî mülâhaza olunmakla berâber mezkûr münâkasa pusulaları nazar-ı tedkîkten geçürildikde nizam-ı mahsûsında ta'rif ve beyân olunan kâide ve usûle gayrı muvâfık sûretde bulunmuş olduğu gibi yapılacak mahallere sarf olunacak eşyanın ber-vech-i müfredât fiyatıyla adedini mübeyyin keşf defteri dahî gönderilmemiş ve zıkr olunan pusulaların gönderildiğini mübeyyin olan mazbata-i mahalliye ile vilâyetin inhâsında

(Belge 18).

Arşivlerimizde Giresun ile daha pek çok belge mevcuttur ve bu belgeler araştırmacılar tarafından incelenmeyi beklemektedir. Buraya aldığımız belli başlı vesikalar 19. Yüz yılda yapılan bazı inşai faaliyetleri içermektedir. Şüphesiz Karadeniz'in bu şirin bölgesi hakkında çok daha kapsamlı araştırma ve incelemelerin yapılması gereklidir.

ta'mirât-ı mebhûsenin kaç guruş sarfiyla vücûda geleceği bile açılmamış olduğundan hükm-i nizâma tevfiğ mu'amele idilmek üzere bunların i'âdesiyle yeniden tanzimi lâzım gelür ise de mezkûr hapishânenin ta'mirine şiddet-i lüzûm gösterilmiş ve bu misillû hapishânelerin te'hîri ta'miri mahzûrdan gayr-ı sâlim bulunmuş olduğundan bu bâbda tasarrufâta ri'âyetle mikdâr-ı mezkûri tecâvüz itmemek üzere zikrolunan hapishânenin muhtâc-ı ta'mir ve termim olan mahallerinin hemân icrâsiyle sarfiyât-ı vâki'anın hükm-i nizâma tevfiğan ber-vech-i müfredât defterinin bâ-mazbata irsâli ve ba'de ezîn bu misillû ta'mirât ve inşâatın nizâmında da tefriğ ve beyân olduğu üzere ber-vech-i müfredât keşf defterleriyle münâkasa pusulasının sûret-i muntazamda tanzim ve tesyârî hususunun vilâyet-i mezkûreye emr u iş'ârı ve hazînece îfâ-yı muktezâsının Maliye Nezâret-i Celîlesi'ne havâlesi tezekkür kılını ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. İ. ŞD. 2317/43 24 Safer 1296 (M.17 Şubat 1879)

Şûrâ-yı Devlet İbrahim Edhem Mahmud Paşa İzzet

1860'LI YILLARDA HÜDAVENDİGAR VİLAYETİNDEKİ İTALYAN VARLIĞI

*Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ**

ÖZET

Çalışmanın ilk adımında Osmanlı iç siyasi durumuna, Osmanlı modernleşmesine ve bunun taşraya yansımalarına kısaca bakılacak, ardından Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri, bu bağlamda İtalya'nın durumu ortaya koyulacaktır. Hüdavendigar Vilayeti ve Bursa hakkında döneme ilişkin bilgiler sunulduktan sonra kullanılan belge grubu tanıtılarak bu belgelerin ışığında Osmanlı Bursası'nda İtalyan varlığına ilişkin örnekler sunulmuş ve değerlendirilmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Bursa, Hüdavendigar Vilayeti, İtalyan, Osmanlı.*

ABSTRACT

Italians' Asset in the Province of Hudavendigar During 1860's

At the beginning, politics in Ottoman Empire and modernization at provincial will be seen. Foreign relations of Ottoman Empire and Italy will be explained and acquaintance about Province of Hüdavendigar and Sanjak of Bursa will be presented. Overview of series of documents, examples and conclusions will be the last part of paper.

***Key Words:** Bursa, Province of Hüdavendigar, Italian, Ottoman.*

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fulyaduvenci@yahoo.com (Bu makalede kullanılan belge grubunun tanıtımı ve bazı örneklerin değerlendirmesi 1-5 Ekim 2013'de Madrid'te düzenlenen ICOSEH 13. International Congress of Ottoman Social and Economic History'de tebliğ olarak sunulmuştur.)

Giriş

İncelediğimiz konunun öznesini teşkil eden İtalyan tebaasından olan insanların Osmanlı alanında 19. Yüzyıldaki varlığı özellikle Osmanlı düzeni ile ilgilidir. Bu bağlamda Osmanlı Devletinin iktisadi ve yönetsel alanlarda gerçekleştirdiği ıslahatın dış dünyaya açılmasını kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti Kırım savaşı ile beraber 1854’de dış borçlanmaya başladı. Buna iç borç tahvillerinin dış pazarlarda satışı eklendi. %8 Faizli kaimelerin tadını alan Avrupalı yatırımcı, yüksek riskine rağmen Osmanlı Devleti’ne borç vermek istiyordu. Çünkü kendi piyasasında %3’ün üzerinde faiz sağlayamıyordu. İncelediğimiz dönemde sanayi devrimi sonrasında oluşan Avrupa finans kapitali yatırım arayışları içindeydi. Osmanlı Devleti, 1854-1875 aralığındaki yirmi yıllık süreçte 16 kez borç alma yapmış, ve istikraz koşulları giderek ağırlaşmıştı. İhraç ettiği kağıtların nominal değerinin ancak yarısı devletin eline geçiyor, bunun önemli kısmı da eski borçların faizi olarak dışarı transfer ediliyordu.¹ Osmanlı Devleti dış borçlarını ödeyemez durumda kaldığı için 1875’de moratoryum ilan etti ve çok yönden bunalıma girdi.²

Diğer yandan taşradaki idari örgütlenmeler de bu süreçte değişikliklere uğradı. 1861’de tahta geçen Sultan Abdülaziz’in taşradaki kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesine öncelik verdiğini görüyoruz. Bu sıralarda Hükümet işleri reform yanlısı olan Ali ve Fuat Paşalar’ın elinde bulunuyordu. Vilayet Nizamnamesi Onların katkılarıyla hazırlanacaktır. (1863) Bu düzenleme yürütme ve yargıyı ayırıyor, belediye seçimi ilkesini benimsiyordu. İmparatorluk Vilayet adı verilen geniş bölümlere ayrılarak başlarına vali olarak sivil yöneticiler getirildi. Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyelere bölünüyordu. Her vilayette bir mahkeme, bir de eşraftan oluşan vilayet meclisi bulunuyordu. Üçü Müslüman üçü gayrimüslim olan üyelerin yarısı atamayla yarısı seçimle göreve geliyordu.

Sultan Abdülaziz Şura-yı Devlet (Danıştay)’in açıldığı gün güven verici şu demeci verdi;

“Benim gözümde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında hiç bir ayrım yoktur. Hıristiyanların dinleri ve hakları bugüne kadar korundu. Fakat

¹ Gülten Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.22 vd. Krş. İsmail Cem, Türkiye’de Gerikalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970., s.178 vd.

² 1879-1881’den 1897-1899’a kadar geçen yirmi yıllık süreçte ihracatın yıllık artışı %1.2’ye düşerken, ithalatın ise %0.6’ya inmişti. Bu süreçte Avrupalı alacaklıların oluşturduğu bir “mali yönetim konsorsiyumu” yani Düyun-ı Umumiye (Genel Devlet Borçları) İdaresi kurulacaktır. (1881)

Hıristiyanlar imparatorluğun yüksek görevlerine atanmıyordu. Eski sistemdi bu. Şimdi bütün görevler, Sadrazamlık bile Müslüman olmayanlara açıktır. Artık yalnız kişinin yeteneği söz konusu olacaktır. Benim iyi niyetime güvenin; din ve ırk ayrımı gözetmeksizin bütün uyruklularımın refahını istiyorum.”³

İslahat düzenlemeleri kapsamında arazi kanunnamesi ile hukuk düzenini yeniden yapılandıran kanunnameler çıkarıldı. Bu durum, yönetimin tabana yayılmasını beraberinde getirdi. Belediyeler kuruldu. Vilayet meclislerinde ve belediye meclislerinde Osmanlı tebaası olan milletlerin kendilerini temsil etmeleri yasal bir statüye bağlandı.⁴

İncelediğimiz dönemde yabancıların Osmanlı topraklarında ticaret ve üretim yapması için uygun şartlar mevcuttu. 1840 Yılından itibaren Osmanlı Karma ticaret mahkemelerinde, Avrupa ticaret teamülleri uygulanıyordu. Bu alandaki büyük eksikliği gidermek üzere 1849 yılında Fransız Ticaret Kanunu “Kanunname-i Ticaret” adıyla çıkarıldı. Kanunun gerekçesinde ticaretin önemi vurgulanmış ve Fransız Kanunundan söz edilmeden uygulanan ticaret kanunlarının hükümlerinden yararlanılarak hazırlanan tasarının tüccar ve daha başka kimselerden kurulu bir komisyondan da geçirildiği belirtilmiştir. 314 Madde ve üç bölümden oluşan kanunnamenin ilk bölümünde ticaret muameleleri, şirket akdi ve poliçe usulleri, ikinci bölümde deniz ticareti, son bölümde ise iflasla ilgili işlemler yer alıyordu. Kanunnamenin yürürlüğe girmesi, takip edilecek usul konusunda çıkan sorunlara cevap vermediğinden, 1861’de yine Fransız Ticaret Usul Kanununun tercümesi yoluyla “Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi” kabul edildi. 140 maddeden oluşan bu düzenlemede, dava açılması, dilekçe verilmesi, tarafların mahkemeye celbi, ticari yargılamanın aleniliği, davanın görülmesi, karar, gıyabi yargılama, karara itiraz, üçüncü şahısların hükme itirazı, istinaf ve yargılamanın iadesi ile ilgili hükümler getirilmişti.⁵

30 Nisan 1860’da, Ticaret Kanunname-i Hümayunu’na Zeyl ile ticaret Mahkemelerinin kuruluşu ayrıntılı olarak düzenlendi. Böylece tüm ticari davaları kapsayan muntazam ticaret mahkemeleri kurulmuş oldu. Yeni düzenlemeye göre ticaret mahkemeleri devletçe tayin edilen bir reis ve iki devamlı üye ile, tüccarın seçtiği iki geçici üyeden oluşuyordu. Hüdavendigar

³ Paul Imbert, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri, Havass, İstanbul, 1981, s.141 vd.

⁴ Osmanlı vilayet salnameleri bu düzenlemelerin uygulanmış olduğunu yansıtmaktadır..

⁵ Gülnihal Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci 1839-1939, Türk tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.151 vd.

Vilayet Salnamelerine göre, Bursa'da da ticaret mahkemesi kurulmuştu.1863 Yılından itibaren İstanbul'da Liman İdaresi'ne bağlı olarak deniz ticaret mahkemeleri kuruldu. Eyalet limanlarındaki deniz ihtilaflarını çözmek için ise, o bölgelerdeki ticaret mahkemeleri yetkili idi.

İncelediğimiz dönemde artan ticaret hacmini karşılamak üzere iskeleler vapurlar için yeniden düzenlendi. Kimi yerlerde demiryolları, şoseler inşa edilmeye başlandı. Madenlerin çıkarılması için yabancı şirketlere imtiyazlar verildi. Osmanlı devletinde yeterli iç finansman mevcut olmadığı için, Avrupalılar her türlü sanayi ve ticari etkinliklerde rol almaya başladılar. Osmanlı yönetimi bunu teşvik etti. Sanayi devriminin ardından oluşmaya başlayan Avrupa finans kapitali için Osmanlı alanı kârlılık derecesi yüksek, yatırıma elverişli bir alandı. İşte bu bağlamda İtalyanlar da Osmanlı alanında sanayi ve ticari işler elde ettiler.

Osmanlı Devleti ve İtalya

1853 Kırım Savaşı sırasında bir İtalyan devleti olan Piyamonte Osmanlılarla birlikte savaşmıştı. Bu durum elbette iki taraf arasında bir yakınlık yarattı. Kırım savaşı İtalyanlara milli birliği sağlamak için fırsat verdi.⁶ Piyamonte önce Güney İtalya'daki İspanyol hâkimiyetine son verdi. Ancak Kırım savaşında İngiltere ile birlikte Rusya'nın karşısında yer almış Fransa'nın, savaştan kısa süre sonra Rusya ile yakınlaşması siyasal dengeleri etkiledi. Fransa, Avrupa'nın haritasını değiştirmek üzere İtalyan birliğini desteklemekte ve diğer Avrupa devletleri yayılmacı politika izliyorlardı, ve özellikle İngiltere Fransa'ya güvenmiyorlardı.⁷

1861'de kurulan İtalyan krallığı Venedik ve Roma dışındaki tüm İtalya'yı yönetmeye başladı. İtalyanlar kendilerini dış dünyaya taşıyacak

⁶ Napolyon'un savaşları sırasında İtalya'daki ayrı unsurları Avusturya'ya karşı güçlendirme politikası, milli birliğin alt yapısı için önemli oldu. Böylece milli birliğin sağlanmasında dış desteğinin önemi de kavranmıştı.1853-56 Kırım savaşı, İtalyanlara bu konuda fırsat verdi. İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girdiler ve savaş sonunda Paris kongresinde İtalyan birliğinin sorunlarının konuşulmasına olanak doğurdular. Bunun ardından Fransa ve Piemonte (İtalya), Avusturya'nın aleyhine ve kendi çıkarlarına olan gizli anlaşma yaptılar. İtalyanlar sınıra asker yığdığı yaparak Avusturya'nın önce ultimatom çekmesine, ardından savaş ilan etmesine neden oldular. Olay Latin- Germen karşılaşması gibi algılandığından Prusya Avusturya'nın yanında yer aldı. Fransa da gizli anlaşmaya uygun olarak İtalyanları yalnız bırakmayacağını açıkladı. Latinler galip geldi. Ancak Fransa, güçsüz ve dağınık bir İtalya'nın çıkarlarına daha uygun olması nedeniyle İtalyanların isteklerine tam olarak kavuşmasına engel oldu. İtalyan birliğini bu durum engelleyemedi.

⁷ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-2010), Genişletilmiş 8. Basım, DER Yayınları, İstanbul, 2010.

yeni bir kimlik elde etmişlerdi. O sıralarda Venedik'i Avusturya'dan, Roma'yı papalıktan alacak güçte olmadıkları için bu iki konu hep gündemlerini meşgul etmekteydi. 1866'da Avusturya ve Prusya arasında çıkan savaşta İtalya Prusya'yı destekledi. Elde edilen zafer İtalyanlara Viyana Anlaşması ile İtalya'nın bir parçası olan Venedik'i kazandırdı. Ancak Roma hala birlik dışındaydı ve dahil olması Fransız çıkarlarına uygun değildi. Zira Fransızlar katoliklerin desteğine dayanıyordu ve Roma İtalyan birliğini çok güçlü hale getirebilirdi. 1870'de Prusya ve Fransa savaşında, asker gerektiğinden Roma'daki Fransız askerleri savaşa katılmak için geri çekildiler. Buna Fransa'nın mağlubiyeti de eklenince İtalyanlar Roma'yı işgal edip, başkenti buraya taşıdı. Bu gelişmeden hoşnut olmayan papalık için de garanti kanunu çıkarılarak statüsü netleştirildi. Bundan sonra İtalya Avrupa'da önemli güçlerden biri haline geldi.⁸

İşte incelediğimiz dönemi (1862-1872 yılları arasında) İtalya'nın Avrupa'da varlığını kanıtladığı ve Osmanlı Devleti ile de sorunlarının bulunmadığı bir süreç olarak görmekteyiz.

Osmanlı Topraklarında Görev Yapan Konsolosluklar

Devletlerin bir başka ülkedeki temsilcilikleri olan konsoloslukların başlıca işlevleri, gemi tayfaları arasında asayişi sağlamak, ticari ve sair uyumsuzlukları çözmek, kapitülasyonların kendilerine sağladıkları yargılama yetkisini kullanmak olarak sıralanabilir.⁹

1850'lerin başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupalıların varlığı ciddi bir artış gösterdi. Kırım Savaşı'ndaki "silah arkadaşlığı", Osmanlıların toprak bütünlüğünün korunmasına katkı sağlamıştı. 1854'de başlayan Osmanlı dış borçlanması Avrupa finans kapitaline ihtiyaç gösteriyordu. Nihayet 1856 Paris Kongresi ve ardından çıkarılan Islahat Fermanı Avrupa Devletlerinin Osmanlı iç siyasetinde de etkili olmasını beraberinde getirdi. Bu koşullarda Osmanlı alanında Avrupa uyruklu ve onların himayesi altında bulunan kişilerin sayısı artmaya başladı. Bu gelişmeleri Bursa bağlamında örneklediğimizde, İngiltere'nin 1858 yılında Bursa'ya ihracatı 311 bin Sterlin iken, bu rakam 1871 yılında 526 bin Sterline yükselmişti. Aynı şekilde İngiltere'nin Bursa'dan ithalatı 1858

⁸ Ahmet Eyicil, Siyasi Tarih, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991, s.11 vd; Haluk Ülman, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş, SBF Yayınları, Ankara, 1973, s.96 vd, Timothy W. Childs, Trablusgarp Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri, Çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.13 vd.

⁹ Uygur Kocabaşaoğlu, Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsolosları (1880-1919), İstanbul, 2004, ss.34-35.

yılında 230 bin Liret düzeyinden 1871 yılında 424 bin Lirete yükselmiştir.¹⁰ İtalya için Bursa özelinde böyle bir rakama sahip değiliz. İstanbul'un İngiliz konsolosluğuna ait bir raporda 1870 yılında İtalyan gemilerinin İstanbul limanına 1.053.333 tonluk mal getirdiği anlaşılıyor. İzmir için örneklediğimizde 1868-1870 yıllarında ortalama 34 İtalyan gemisi İzmir limanından 58.087 Liret değerinde ithalat, 30.810 Liretlik ihracat yapmıştı. Bu tarihlerde İzmir bölgesinde ticaretle uğraşan 3.500 İtalyan uyruklu kişinin varlığı görülüyor.¹¹

Bu koşullar altında Avrupa'nın Osmanlı topraklarında temsilcilerinin bulunması ayrı bir önem kazanmıştı. Hüdavendigar Vilayeti'nde 1839 sonrası İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya Macaristan, Almanya, İtalya, Yunanistan ve İran'ın konsolosluk temsilcilerinin bulunduğu görülmektedir. Konsolosların öncelikli görevi devletin ticari çıkarlarını gözetmek, vatandaşlarının ve tüccarlarının haklarını korumak, ticaret gemilerinin sorunsuzca geliş gidişine nezaret etmektir. Konsoloslar buldukları ülkenin resmi makamlarınca tanınmış görevlilerdir.¹²

İngiltere'nin Osmanlı pazarına ilgisi diğer ülkelerden daha erken tarihte başlamış, buna bağlı olarak da Bursa'daki ilk konsolosluk İngiltere'ye ait olmuştur. 1870 Tarihli kayıtlarda Yunanistan, İtalya, Fransa, Rusya, İran, Prusya, Avusturya Macaristan vilayete temsilcilik bulundurmakta; hatta Gemlik (İngiltere ve Yunanistan) ve Bandırma'da (İngiltere) bazı konsoloslukların memuriyetleri yer almaktadır. Konsolosluklar, vilayetteki ticari işlemleri ve vatandaşlarının durumunu takip ettiği kadar, gayrimüslimleri de yakından izlemekte, azınlık okullarını takip emektedirler. Bursa'da bulunan İtalyan konsolosluğunun Bursa Katolik Ermeni Okulu'na ilişkin ayrıntılı bilgiler içeren raporları dikkat çekicidir. Yıllık ödeneklerden İtalyanca klasik eserlerin sayısına dek geniş bilgiler bu raporlarda yer almaktadır. Konsoloslukların tercümanlık ve diğer hizmetler için gayrimüslimleri çalıştırmasını sınırlandırmak amacıyla 1863'de Konsoloslar Nizamnamesi çıkartılmıştır. Ancak bunun ardından yabancı tabiiyetine geçmelerde bir miktar artış görülmüştür.¹³

¹⁰ Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898. Report by Mr. Sandison, British Consul at Brussa, on he Trade of his Consulate for the year 1858; Kocabaşoğlu, s.105.

¹¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.106

¹² M. Tayyib Gökbilgin, "Konsolos", İslam Ansiklopedisi, C.6, MEB Yayınları, İstanbul, 1985, s.836.

¹³ Zeynep Dörtok Abacı, "Bursa'daki Yabancı Konsolosluklar (19. Yüzyıl)", Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa, ed. Cafer Çiftçi, Bronz Grup, Bursa, 2009, ss.243-245.

Bursa

Osmanlı Bursa'sının sadece bir başkent olarak değil, sahip olduğu yeni nüfusla birlikte kazandığı büyük şehir niteliğiyle ve yine bu nüfusun üretici, dinamik ve hoşgörülü özellikleri ile yeni bir açılım kazanmış olduğu görülür. Bursa gelişmekte ve dünyaya açılmaktadır. I. Bayezid dönemindeki (1389-1402) hızlı gelişmeler, Bursa'ya Bedesten ile çevresindeki Uzun Çarşı'yı oluşturan hanları, çarşıları ve etrafındaki esnaf loncalarının konuşlandığı suk adı verilen sokakları kazandırmıştır. Böylece Bursa transit ticaret merkezi olmuştur. Bir yandan Tokat üzerinden Tebriz'e açılarak İran ham ipeğini üretime katılmış diğer taraftan Konya üzerinden Şam- Halep kültür- ticaret merkezleriyle ilişki içinde olmuş ve Güneydoğu Asya kökenli her çeşit baharatın antreposu durumuna gelmiştir. Bu dönemde ürünlerin Braşov yoluyla Macaristan'a buradan da Doğu ve Orta Avrupa'ya ulaştırılması sağlanmıştır. Kaza yönetimi (mahkeme) ve çarşı pazarda üretim faaliyetlerini ve ticareti düzenleyen kanunnameler ticaretin hukuki bir güvence içinde yapılmasını sağlıyordu. Esnaf loncaları şeyh, kethüda, yiğitbaşı gibi temsilcilikleri aracılığıyla hem kendi iç sorunlarını çözümlüyorlardı, hem de hammadde sağlanması, yönetimle ilişkilerin yürütülmesi gibi dışa yönelik ilişkileri düzenliyorlardı.

Bursa 17. ve 18. Yüzyıllarda durağan bir dönem geçirdikten sonar 19. Yüzyılda yeniden gelişti. Sanayinin adaptasyonu bağlamında, buharlı dokuma makineleri Çin gerekli iplik üretimi için 1838 sonrasında buharla işleyen flatür fabrikaları kurulmaya başlandı. 1850'den itibaren ise ipekçilik makineleşmeye yöneldi. 1858 Yılına gelindiğinde Bursa'da yeni yöntemlerle ipek üreten 38 kuruluş vardı. İpek dokuma fabrikalarının büyük çoğunluğu Hıristiyan azınlıklara aitti. Fabrikalar hem koza üretimini teşvik etmiş hem de yeni iş olanakları yaratmıştı. Bu fabrikalarda çalışanlar kaza nüfusunun %9-12'sini oluşturmaktaydı. 1870'lerde Bursa'da sermaye birikimine sahip azınlıklardan oluşan bir burjuvazi mevcuttu.¹⁴

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden biri Hüdavendigar vilayeti, buranın merkezi ise Bursa idi. Güney Marmara'yı kapsayan bu vilayet, Bursa, Karesi (Balıkesir), Kütahya, Ertuğrul (Bilecik) ve Karahisar-ı Sahib (Afyon Karahisar) sancaklarından oluşmakta idi. Bursa'nın nüfusu 95 bin kişiyi buluyordu. Bunun 8 bini Ermeni, 4 bini Rum, 2 bini Yahudi idi. Yani vilayet genelinde Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerin nüfusu %14,7'lik bir paya sahipti.¹⁵

¹⁴ Yusuf Oğuzoğlu, 8500 Yıllık Uygarlığın İzinden Bursa Tarihi, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, ss.146,147.

¹⁵ Aynı eser, s.209.

Modernleşmenin taşraya etkileri elbette Bursa’da da açıkça hissedildi. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Bursa’sında diğer büyük Osmanlı kentlerinde olduğu gibi bir modernleşme süreci yaşandı. 1863 Vilayet Nizamnamesi taşrada yeni bir örgütlenmeye neden oldu. Bursa Valiliği’nde bir İdare Meclisi oluşturuldu, böylece yönetilenlerin isteklerini sunma olanağı ortaya çıktı. Bu bağlamda Müslümanlardan başka Rum, Ermeni, Yahudi milletleri de temsil ediliyorlardı.

1870-73 aralığında Bursa sancağının merkez kazasında %64 Müslüman, %36 gayrimüslim olmak üzere 35.709 erkek nüfus ve 16.408 hane bulunmaktadır.

1870-73	16.408 hane	35.709 erkek
1873-75	16.587 hane	35.709 erkek
1875-78	7.896 hane	15.272 erkek
1878-80	7.896 hane	34.674 erkek
1888-89	20.328 hane	59.167 erkek ¹⁶

Yüzyılın sonuna doğru Bursa sancağı merkez kazasında önemli nüfus artışı dikkati çeker. Bazı araştırmalar incelenen dönemde Bursa’ya Doğu Anadolu bölgesinden önemli Ermeni göçü aldığını ortaya koymaktadır.¹⁷ Bu durum ekonomik faaliyetlerdeki artışın sağladığı olanaklardan kaynaklanmış olmalıdır.

¹⁶ Gürsu Gürsakar, “Modernleşme Dönemi Bursa’sında Nüfus Hareketleri”, Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa, Ed. Cafer Çiftçi, Bronz Grup, Bursa, 2009, ss.279, 284.

¹⁷ Raif Kaplanoğlu, 1830-1843 Yılları Nüfus Defterlerine Göre Bursa’nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı, Nilüfer Belediyesi, Bursa, 2013, s.78.

Bursa'da İtalyan ve diğer yabancı devlet tebaasının yaşadığı, iş kurduğu dönemde Telgraf ve Posta İdaresi, Yabancı İşleri Müdürlüğü, Bayındırlık İdaresi, Maarif İdaresi gibi birimler vardı. Ulaşımın buharlı gemilerle yapılmaya başlanması, telgraf iletişiminin sağlanması ve yapılan yatırımlar yabancıların Bursa'ya gelmesini hatta yerleşmesini hızlandırmıştır. Bu bağlamda Katolik Kilisesi de inşa edilmiştir. Tüm bu olanaklar, Avrupa finans kapitalinin birikimlerinin Bursa'da ipek fabrikaları kurmasına, yol yapımlarına, madenlerin işletilmesine, zengin tarımsal ürünlerin ihracatına yönelik bir hareketlilik getirmiştir. Bunun neticesi olarak dönemin Bursa'sında çok sayıda otel ve hanın faaliyette olduğu da dikkati çeker. Batılı tarzdaki oteller, konaklama hususundaki değişimi ve gelişimi de ortaya koymaktadır. Bunlar arasında Hotel Olympos (Eski Çekirge Yolu), Hotel Splendid (Çekirge), Hotel Continental (Çekirge), Hotel d'Anatolie (Altıparmak), Hotel Nuriye (Setbaşı), Şark Oteli (Setbaşı) sayılabilir.¹⁸

İşte Bursa'daki İtalyan varlığı bu ortamda ortaya çıkmıştır. İtalyanlar bölgede ekonomik faaliyetler içindeydi. 1862'de 17bin ton, 1864'de 16bin tonluk dış ticaret hacmi doğrudan Bursa ve İtalya arasında gerçekleşmiştir.¹⁹

¹⁸ Bkz. İsmail Yaşayanlar, Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri, Akkılıç Kütüphanesi Yayını, Bursa, 2013.

¹⁹ "The direct trade... foreign countries and the ports... total value 68.600 Sterlin. Under various flags... Bice, East India and Italian hags 2.000 and 4.000 Sterlin." Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898. Report by Mr. Consul Sandison on he Trade fort he year 1861

"Barley	Italy	17000 buschels value of 1550
Wheat	Italy and Malta	value of 1100
Oats	Italy Trieste (Greek ships)	28000 buschels value of 2300.

However, hat the same substancial texture of such sorts as long clothes, madapollams, and the like, is no longer brought here, and the best to be had are lighter than wont. All plain goods in which less yarn could be used have been attenuated, and some made flimsy to the last degree, and all reduced one-fifth to oue-third in weigh per piece. In prins and chintz it is he same as with those, and become difficult to buy any of a proper and durable sort for female dress and house furnishing in curtains and sofa covering. The deterioration is necessarily much owing certain native importers at the capital, who have the gods ticketed with own name, wih lengths marked, always some years shor of he wonted measurement, he object being to bring out at the lowest gods under the name and semblance of articles which hey no longer represent in substance and utiliy." Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898. Report by Mr. Consul Sanditin on Ihd Trade and Agriculture of Brussa for the year 1862, Brussa, 11th March 1863.

"OatsItaly quantiy 16000 value of 1.160... Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898. Report by Mr. Consul Sandison on the trade of Brussa fort he year 1864, Brussa, march 26, 1864.

Bursa havluları ve ipek İtalya'ya satışı yapılan önemli kalemlerdir.²⁰ Bir başka konsolosluk kaydında Bursa'daki ipek üretim yöntemleri Avrupa'dakilerle karşılaştırılmakta ve bilgi aktarımı da yapılmaktadır.²¹ Bu iletişimde Bursa'da yaşamayan İtalyanların bölgeye sıklıkla gelip gitmeleri etkili olmalıdır. Zaman zaman bu ziyaretçilerin Tifo gibi tehlikeli bulaşıcı hastalıkları taşımalarına karşı önlemler alınmaktadır. Mudanya'da bu konuda yapılan düzenlemeler belgelere yansımaktadır.²²

Hüdavendigar Vilayetindeki İtalyanlarla İlgili Belgeler

Bursa'da Gazeteciler Cemiyeti'nin bir müzayedede satın aldığı İtalyan Konsolosluk Evrakı, 1862-1915 yılları arasındaki süreci kapsayan toplam 3.638 adet belgeden oluşan bir koleksiyondur. Belgelerde genellikle İtalyan Konsolosluk işlerine Fransız Konsolosu vekalet etiği için ikili işlemler mevcuttur. Kimi evraklar İtalyan vatandaşlarının İtalyanca başvurusu ile başlamaktadır. Eğer konu Osmanlı yerel yönetimi ile ilgili ise, başvuru ilgili makama iletilmekte, daha sonra Osmanlıca olarak olay özetlenip varılan sonuç konsolosluğa bildirilmektedir. Kimi kayıtlar ise, Fransızca olarak İstanbul'daki İtalyan ya da Fransız Başkonsolosluğu'na intikal ettirilmiştir. Bu çalışmada henüz yayınlanmamış bu belgelerin Osmanlı makamlarınca işlem gören ve Osmanlıca düzenlenen 1860'lara ait

20 "There are 200 looms in the town engaged in making towels and bath wrappers of cotton..." Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898. July 31, 1857 report by Mr. Sandison, British Consul at Brussa, on the Agriculture of that District.

21 "The method of hatching and heating.. till the completion of their researches, as more conducive to preserving the brood in a healthy state than the practice in Vrmneo and Italy. Here the leaves are not gathered from the trees, and distributed for the food of the worms, rani.rfd in layers, reuniting also to be constantly cleansed of the impurities voided by the worm, But-twiis or branches are cut oil with the leaves upon hem, and placed on the beds where the worms lie, which naturally ascend to reach the fresh food, and are protected by the twigs from being hik'nnixed with the deposit underneath." Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898. July 31, 1857 report by Mr. Sandison, British Consul at Brussa, on the Agriculture of that District

22 "...Public Health and Circassian Immigration- the sanitary status here was much imperilled by the influx of those immigrants, who brought typhus and small-pox in their train, and various cases of typhus, some fatal, did occur among the inhabitants of Mundania, where the strangers landed; others also at Ghio, but less numerous, from the same cause. On their transit into the interior for Kuahia, it was at first intended that they should be temporarily lodged in this city." Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898. Report by Mr. Consul Sandison on the trade of Brussa for the year 1864, Brussa, march 26, 1864.

olanları incelenerek, Bursa ve yöresindeki (Hüdavendigâr Vilayeti) İtalyan varlığına ilişkin değerlendirmelerde bulunulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda 2 nolu defterde bulunan İtalyan konsolosluğuna ait Osmanlı makamlarının yaptığı işlemleri içeren 46 belge ele alınmış, 37'si üzerinde çalışılmıştır.

Belgelerin Tasnifi

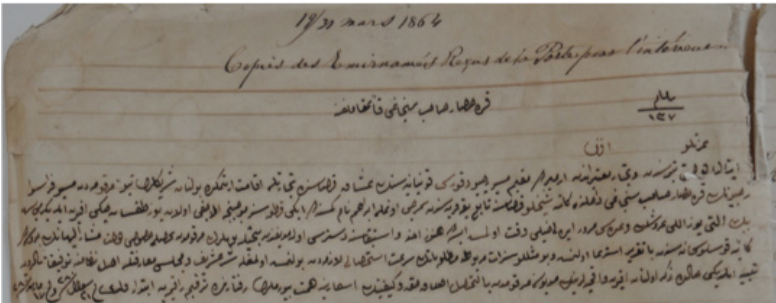
KONU	BELGE SAYISI
İtalyan tüccar ya da meslek erbabının Osmanlı müşterileri ya da ortakları ile ilgili alacak sorunları	14
Tarım üreticiliği (zeytin) yapan İtalyanların kira ve ürün sorunları	7
İtalyan tüccarının ticari mallarının yerine teslim edilmemesi ve yasadışı satılması	6
İtalyan tüccarlarının iç güvenlikle ilgili Osmanlı makamlarıyla olan sorunları	2
İpek ticareti yapan tüccarların sorunları	2
Odun ticareti	2
Suç işleyen İtalyan tebaasının adli işlemlerinin izlenmesi	1
Madencilik	1
Konsolosluğun iç düzenine ilişkin sorunlar	1
Aile hukukuna ilişkin sorunları	1

İncelediğimiz belgeler içeriklerine göre gruplandırıldıklarında, çoğunlukla iktisadi yaşama ait örnekler dikkati çeker. Odun, ipek, zeytin, maden gibi çeşitli ikisadi alanları, tabiblik gibi mesleki alanları ve genel olarak tüccarların sorunlarını ihtiva etmektedirler. Az sayıda aile hukuku ve konsolosluğun iç düzenlemelerine ilişkin örnekler bulunur.

Örnek 1.

27 Mart 1864

İtalya Devleti tebaasından Mösyö Fransuva Reçyo vadesi gelen senedinin tahsili için Bursa'daki konsolosluğa başvurmuştur. İzmir'de bulunan Kumpanyası adına Uşak kazasında ticaret yapmakta ve ikamet emektedir. Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı Karahisar-ı Sahip sancağının Şehli kazası içinde ticaretini yaptığı 190 çeki (yaklaşık 43 ton) afyon ile 25.650 kuruşa ait iki senet mevcuttur. Karahisar-ı Sahip sancağı kaymakamlığından mahkeme ve Kaza İdaresi Meclisi marifetiyle borçludan tahsil edilmesi süreci başlatılmıştır.

Karahisar-ı Sahip Sancağı Kaymakamlığı'na

Rakam: 137

İzzetli Efendi,

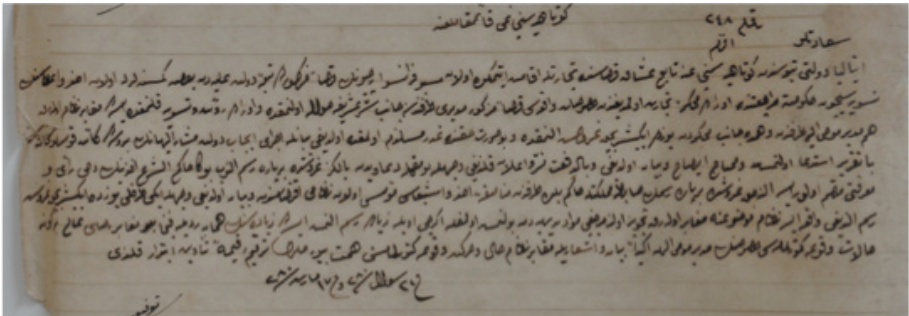
İtalya Devleti tebeasından ve tüccar-ı mu'teberândan İzmir'de mukim Mösyö Reçyo de Kors Kumpanyası'nın Uşak kazasında ticaretle ikamet etmekte bulunan şerikleri tebea-i merkumeden Mösyö Fransuva Reçyo'nun Karahisar-ı Sahip sancağı dahilinde kâin Şeyhli kazasına tabi Yaka karyesinden Semerci oğlu İbrahim nam kimesnede iki kıta sened mucebince alacağı olan yüz doksan çeki afyon ile yirmi beş bin altı yüz elli kuruşun vadesi mürûr edeli hayli vakit olmuş ise de henüz ahz ve istifasından dest-res olamağından bahisle bunların merkumdan tahsili hususu devlet-i müşârun-ileyhanın Bursa'da kâin konsoloshanesinden ba-takrir istida olunmuş ve bu misillü senedat-ı merbuta matbulabatın sür'at-ı istihsâli lazimededen bulunmuş olmakla şer'-i şerif ve meclis marifetiyle asıl nizamına tevfikân mallardan tespit eylediği halde zikr olunan afyon ve akçalarının medyun-ı merkumdan bi't-tahsil ihkak-ı hak ve keyfiyyetin iş'ârına himmet buyurmaları refîârında terkim-ı rakımıyyeye ibtidar kılındı.

Fî 18 Şevval sene 1280 ve fi 17 Mart 1280 (27 Mart 1864)

İncelediğimiz dönemde İtalyan tüccarları Anadolu'nun içinde ikamet etmekte ve şirketleri aracılığıyla afyon ticareti yapmaktadır. Bu kişiler ticari anlaşmazlıklarını önce konsolosluklarına başvurarak yansıtmakta, konsolosluk Bursa Valiliğine bildirmekte, valilik de kendi yöntemleriyle konunun yaşandığı kaymakamlığa gereğini yapmak üzere yansıtmaktadır. Bu işleyiş örnek olayda izlenebilmektedir.

Örnek 2.

30 Mart 1864

Kütahya Sancağı Kaymakamlığı'na,

Rakam: 248

Saadetlü Efendim,

İtalya Devleti tebeasından Kütahya sancağına tabi Uşak kazasında ticaretle ikamet etmekte olan Mösyö Fransuva Reçyo'nun kaza-i mezkurda tebea-i

Devlet-i Aliyye'den bazı kimesnelere olan ahz ve itasının tesviyesiyçün hükümete müracaatında orada Mahkeme-i Ticaret olmadığından hususat-ı vakıası kaza-i mezkur müdürü tarafından cânib-i şer'-i şerife havale olunmakta ve orada rü'yet ve tesviye kılınmakta ise de mugayir-i nizam olarak hem müdir-i mûmâ-ileyh tarafından ve hem de canib-i mahkemedden yüzde ikişer buçuk kuruş alınmaktata ve bu suret hakkında gadr müstelzim olmakta olduğu beyanı ile icra-yı icabı devlet-i müşarun-ileyhanın Bursa'da kâin konsoloshanesinden ba-takrir istid'a olunmuş ve muhtac-ı izah ve beyan olduğu bi'd-defaat neşr ve ilan kılındığı vechile bu makule da'aviden yalnız kuruşta bir para resm alınıp buna hakimü's-şer' efendinin dahi re'y ve muvafakati munzam olur ise alınacak kuruşta bir para resmin zabıtı-i memleketle hakim-i belde tarafından munasafaten ahz ve istifası müesses olan nizamı iktizasından ve beyan olduğu vechile iki taraflı yüzde ikişer buçuk kuruş resm alındığı vakıta ise nizam-ı mevdûna mugayir olarak tecviz olunamayacağı mevadd-ı bedihiyyeden bulunmuş olmakla eğerçi öyle ziyade resm alınmış ise de ziyadesinin hemen reddiyle fi-mâ-ba'd mugayir-i rızâ-yı âlî bir gûne hâlât vukua getirilmemesi hususunun müdir-i muma-ileyhe ekiden beyan ve iş'ârıyla mugayir-i nizam hal ve hareket vukua getirilmemesini himmet buyurmaları terkîm-i rakime-i senaveriye ibtidar kılındı.

Fî 21 Şevval sene 1280 ve fi 17 Mart sene 1280 (30 Mart 1864)

Aynı konuyla ilgili 2 nolu belgede ise Uşak kazasında ticaret mahkemesi olmadığından konu normal mahkemeye intikal ettirilmiş ancak %2,5 masraf alınmıştır. İlgili tüccarın bu ödemeyi uygun görmediği ve yeni bir bürokratik süreci başlattığı görülmektedir.

Bu İtalyan tüccarı başka bir olayda da dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır. İtalyan tüccarı Fotaki, Mösyö Fransua da Reçyo'nun begedeki tabir ile "adamı"dır. Osmanlı tüccarı Sergis Aga –Ermeni olmalı- zimmetinde 60bin frank alacağı vardır ve tahsil edememektedir. Sergis Ağa'nın Mudanya'daki ipek fabrikasının içinde eşyası bulunmakta ve borcunu bu eşyanın bedeline saydırmak istediği anlaşılmaktadır. Bu ihtilafın çözümü için önce İtalyan konsolosluğuna başvurulmuş, sonra Hüdavendigâr vilayeti yönetimi devreye girmiştir.

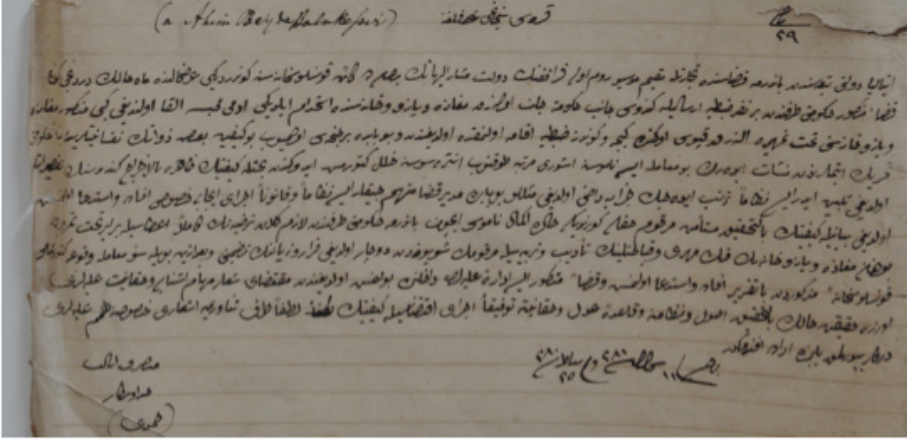
Bu belge değerlendirildiğinde; Mudanya'da bir "harir fabrika-yı hümayunu" yani Osmanlı devletine ait ipek fabrikası bulunduğunu görüyoruz. Bursa'daki İran Şehbenderi Agop'un da bu olayın taraflarından

biri olduğu anlaşılıyor. İncelediğimiz dönemdeki ticaret işlemlerinin sadece Osmanlı parasıyla yapılmadığı, frank üzerinden de işlem yapıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı tüccarı Sergis Ağa'nın alacağını takas etmek istemesi doğrudan gerçekleşecek bir işlem olarak görülmediği için konu ilgili makamların çözümüne götürülmüştür.

Aynı yıla ait bir başka belgede, burada adı geçen Fotaki'nin Mudanya'da oturduğunu, buradan emlak satın aldığını ancak kendi üzerine kaydedilmediği için ihtilaf çıktığını öğreniyoruz.

Örnek 3.

9 Mart 1865

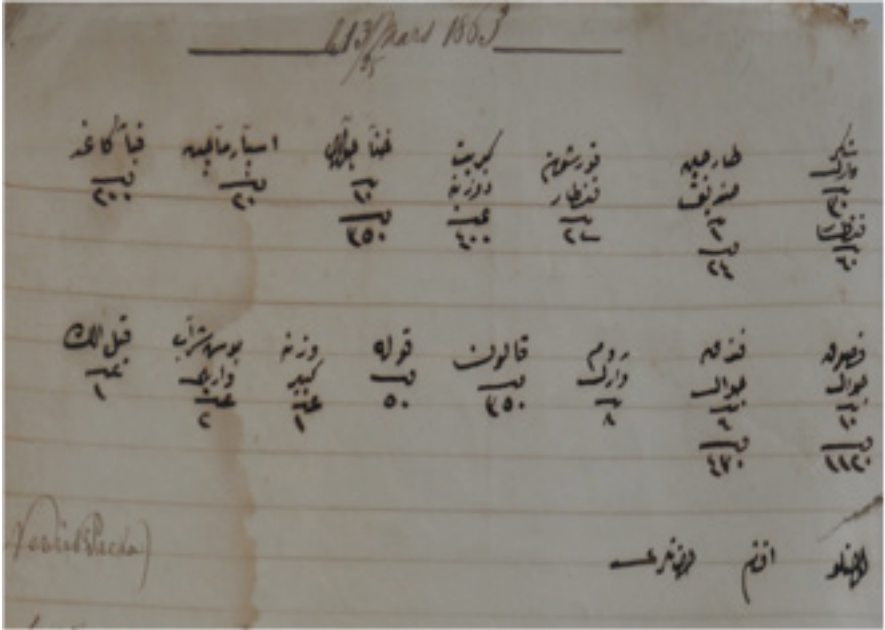
Bu belge de, Bandırma kazasında ticaret yapan İtalyan Mösyö Rumoli Kraffen ile ilgilidir. Bursa İtalyan konsolosluğuna gönderdiği dilekçesinde kaza yönetimi tarafından kendisinin celbedildiği, mağaza ve yazıhanesinde çalıştırdığı adamın tutuklandığı ve işyerinin mühürlendiği anlaşılmaktadır. Mösyö Rumoli, ticari itibarına zarar getiren bu işlerin haksız gerçekleştiğini belirterek, zarar ve ziyanının tazmin edilmesini talep etmektedir. Hüdavendigâr eyaleti mutasarrıfı konsolosluğun yansıttığı bu başvuruyu ele almış, Bandırma kazasının bağlı bulunduğu Karasi sancağı mutasarrıfına incelediğimiz belgedeki yazıyı yazarak sorunun çözümünü talep etmiştir.

Örnek 4.

26 Nisan 1863

Bu belge grubunda İtalya devleti tebaasından Hayyim isimli tüccarın dilekçesi konu edilmektedir. Olayın kapsamında İstanbul'da bir komisyoncu, Çanakkale tesalesine gönderilmek üzere teslim edilen mallar, bunları kayıkla taşıyacak kişiler ve ilgili kayıkların Mudanya civarında boş bulunarak malların kaçırılmış olması vardır. Dökümüne baktığımızda İtalyan tüccarın ihracatına konu olan malları görmekteyiz. Bunlar şeker, baharat, fındık, fıstık, kağıt gibi farklı ürünlerdir.

ÜRÜN	MİKTAR
Şeker	Varil aded 30, Kantar 60
Tarçın	Sandık aded 1, Kıyye 24
Kurşun	Kantar 2,5
Kibrit	Düzine 400
Kına	Çuval aded 10, kıyye 350
Kaba kâğıd	Kıyye 200
Fıstık	Çuval aded 10, kıyye 1120
Fındık	Çuval aded 6, kıyye 470
Rom	Varil aded 8
Boş şarap varili	Aded 2
Kıl elek	Aded 1

Bu malları Sirkeci iskelesinden Çanakkale'ye taşıyacak kayıkların Rum kaptanlarının yol üzerindeki Mudanya kıyısına yanaşıp gasp suçunu işledikleri anlaşılıyor. İlgili tüccar önce konsolosluga durumu yansıtmıştır.

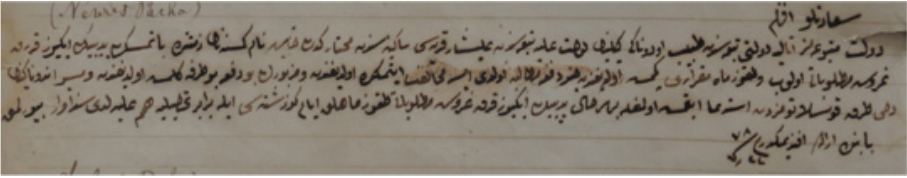
Daha sonra da yerel güvenlik birimleri aracılığıyla belirtilen eşyanın ve suçluların bulunması için bir süreç başlatılmıştır. İlgili başka bir belgede, Osmanlı yönetiminin olaya el koyduğu görülüyor. İtalyan tüccarın mallarının Mudanya karşısındaki Emir Ali (İmralı) adasında Hacı Yuvan ve Kara Nikola isimli kişilere satıldığı belirlenmiş ve bunlar suçlu kaptanlar bulunana kadar göz altına alınmıştır. Osmanlı yönetimi bu kaptanların yaşadıkları köylerdeki bütün mallarına, emlakine ve kayıklarına Gemlik kazası marifetiyle el koydurmuştur.

Bir başka belgede yer alan bilgiler olayın intikalinden 3 ay sonra da ciddiyetle izlendiğini açığa çıkarmaktadır. İtalyan tüccarının mallarını İmralı adasında satan reislerden “batakçı ve malkapıcı, yatak” ifadeleriyle söz edilmektedir. Erdek kaymakamının da bilgilendirildiği ve ilgililerin aranmasının sürdüğü anlaşılmaktadır.

İlgili yazıda Osmanlı yönetiminin, bu konunun sürüncemede kalmasının yönetimin saygınlığına zarar getireceğini vurgulaması dikkati çekmektedir.

Örnek 5.

1862, 1863, 1864, 1865

Bir diğer belge grubunun ilki İtalyan Devleti tebaasından Tabip Odadaki le ilgilidir. Bursa'nın Alişar köyünden bir kişinin zimmetinde senetli 7200 kuruş alacağı ödeme süresi dokuz ay geçmesine rağmen tahsil edilemediğinden durum konsolosluga yansıtılmıştır. Bu başvuru üzerine konsolosluk Osmanlı yönetimine durumu intikal ettirmiş ve süreç başlatılmıştır. İtalyan tabibi Andonaki Bursa'nın kırsal kesimiyle ilişkili olarak yörede bulunmaktadır. Sadece bir köyden 7200 kuruş gibi önemli bir meblağı içeren senetli alacağının bulunması dikkati çekmektedir. Tabiplik kazancı yanısıra ticaret kazancının bulunduğuna ilişkin açıklık yoktur.

Başka bir belge de aynı İtalyan tabib ile ilgilidir. Kendisinin bu kez Bursa kentinin hemen yakınında bulunan Soğanlı köyünde çiftlik nazırı Abdülaziz Bey zimmetinde 15 bin kuruşluk alacağı olduğunu öğreniyoruz. Tabib, alacağının Meclis-i Ticaret marifetiyle tahsil edilmesi için başvurmuştur. Konunun devamını başka bir belgeden takip ediyoruz. Tabip Andonaki'nin alacak meselesi Bursa ticaret mahkemesine yansıtılmıştır. Alacakların defterlerindeki makbuzların eksik olduğu, borçlular tarafından belirtilmiştir. Konsolosluk ilgili tabibin tüccar olmadığından ilgili kuralları

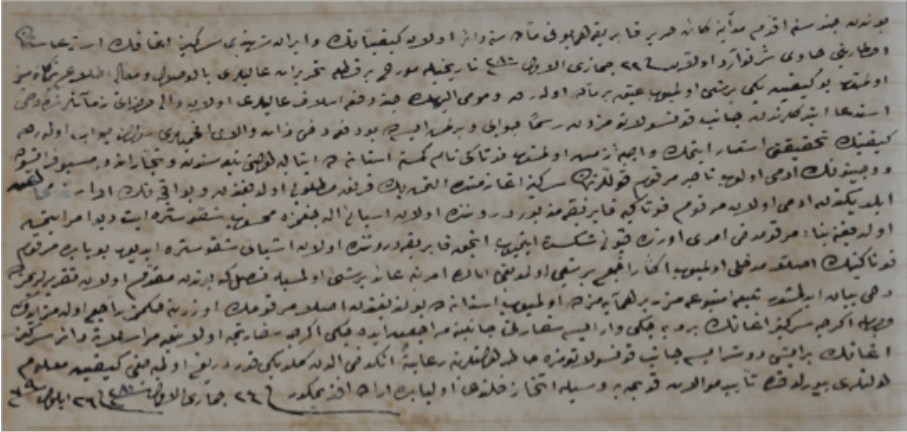
ve defter düzenlemeyi bilmediğini cevaben yansıtmıştır. Kayıtlarda ayrıca “nizamen yemin etmeyi lazım geldiği ve tabibi merkum dahi imtina ettiği” yani yeminden kaçındığı bilgisi görülmektedir. İtalyan tabibin “yemin aldirmek teklifi kendisine hakaret olacağından” yerine getirmediği belirtilmektedir.

1864’de düzenlenen bir belgede, mahkeme kararıyla tahsiline karar verilmiş ancak bir yıldır tahsil edilememiş alacakların borçlularını yakalamak üzere valilikten yardım istendiğini görmekteyiz.

Tabibin 17 Temmuz 1865 tarihli yeni bir belgesi daha bulunmaktadır. Bu kez 19.791 kuruşluk tahsil olunamayan alacağı ile ilgilidir. Alacak listesinin konsolosluğa verilmesinin ardından Osmanlı yönetimi devreye girmiştir. Tabip Andonaki’nin alacak listesi incelendiğinde 12 kişiden tutarları 114 ila 2300 kuruş arasında değişen alacakları olduğu anlaşılıyor. Ticaret ya da tabiplik konularıyla ilgili ilişkide olduğu şahısların isimlerinin hepsi de gayrimüslimdir. Tabiblik dışında da ticari ilişkilerde bulunduğu 4 yıla yaygın belge ve bilgilerden anlaşılmaktadır. Her tahsilat sorununda yetkililere başvuruyor olması, bu yolla sonuç aldığını düşünmemize neden olur. İktisadi düzenlemelerin çeşitlenmiş olduğunu, farklı yollardan sorunların çözümlenebildiği alternatiflerin bulunduğu dikkati çekmektedir.

Örnek 6.

26 Ekim 1863

İtalyan tüccarı Müsyö Barfo “Mültezim Mehmet Bey emrine ciro eylediği bir kıta bono mucibince Mudanya’da Mehmet Ragıp Efendi’de olan üçyüz liranın tahsili” konusunda yardım istemektedir. Osmanlı yönetimi kendisine intikal eden bu konuyu ticaret kanunu gereğince değerlendirerek tahsili gerektiğine karar vermiştir. İlgili belgede bono, poliçe, senet, tazminat gibi modern ticari terimlerin varlığı ve konunun Osmanlı Ticaret Kanunu’na

göre değerlendirilmiş olması Osmanlı taşrasında bu bağlamda ciddi bir birikim olduğunu göstermektedir. Elbette böyle bir ortam yabancı tüccarların ülkedeki faaliyetlerini teşvik edecektir.

Örnek 7.

21 Haziran 1865

Bir başka belgede İtalyan tebaasından tüccar Mösyö Leo Valli'nin Bursa'nın Nilüfer odunluğundan ticari amaçla odun satın aldığı ancak bu malların çalınıp satıldığı anlaşılmakta, konunun takibi yapılmaktadır. İlgilinin çalan, çalıntıları satın alan kişiler hakkındaki duyumları yetkililere iletilmiş ve işlem başlatılmıştır.

Değerlendirme

Odun, ipek, zeytin, afyon, maden, tabiblik gibi çok çeşitli ticari ve mesleki alanlarda İtalyan girişimcilerin faaliyet halinde olduğunu söyleyebiliriz. Tüccarların sadece ithalat ya da ihracat yapmayı, Osmanlı toprakları içindeki ticari olanakları değerlendirecek biçimde şehirler arası örgütlenmeler meydana getirdiklerini de düşünebiliriz.

Bu tüccarların zaman zaman kredi ilişkisi içine girdiği ve senetli alacakların bir kısmının bu şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Bu tür ilişkiler İtalyan tüccarlarla daha sık olarak gayrimüslim Osmanlılar arasında ortaya çıkmaktadır.

Ticaret işlemlerinin sadece Osmanlı parasıyla yapılmadığını, bono, poliçe, senet, tazminat gibi modern ticari terimlerin varlığını görüyoruz.

İtalyanların her konuda konsolosluk aracılığı ile Osmanlı makamlarına başvurabildiğini görüyoruz. Osmanlı yönetimi de idari birimler aracılığıyla konuları çözmeye ve süreçleri takip etmeye gayret göstermektedir. Bu bazen yerel yöneticiler bazen de mahkemeler kanalıyla olmaktadır. Yabancıların sorunlarının hızlı çözümü devlet itibarı ile ilişkili değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

Bursa Gazeteciler Cemiyeti arşivi İtalyan Konsolosluk Belgeleri, Kitap 4, Defter 2 Belgeleri

Accounts and Papers, No:460, Miscellaneous Series, Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Vilayet of Brussa, London, 1898:

Report by Mr. Sandison, British Consul at Brussa, on he Trade of his Consulate for the year 1858

Report by Mr. Consul Sandison on he Trade for the year 1861.

- Report by Mr. Consul Sanditin on Ihd Trade and Agriculture of Brussa for the year 1862, Brussa, 11th March 1863.
- Report by Mr. Consul Sandison on the trade of Brussa for the year 1864, Brussa, march 26, 1864.
- Report by Mr. Sandison, British Consul at Brussa, on the Agriculture of that District.
- Report by Mr. Sandison, British Consul at Brussa, on the Agriculture of that District
- Report by Mr. Consul Sandison on the trade of Brussa for the year 1864, Brussa, march 26, 1864.
- Bozkurt, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci 1839-1939, Türk tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- Childs, Timothy W., Trablusgarp Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri, Çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Dörtok Abacı, Zeynep, “Bursa’daki Yabancı Konsolosluklar (19. Yüzyıl)”, Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa, ed. Cafer Çiftçi, Bronz Grup, Bursa, 2009.
- Eyicil, Ahmet, Siyasi Tarih, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991, s.11 vd; Haluk Ülman, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş, SBF Yayınları, Ankara, 1973.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Konsolos”, İslam Ansiklopedisi, C.6, MEB Yayınları, İstanbul, 1985.
- Gürsakar, Gürsu, “Modernleşme Dönemi Bursa’sında Nüfus Hareketleri”, Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa, Ed. Cafer Çiftçi, Bronz Grup, Bursa, 2009.
- Imbert, Paul, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri, Havass, İstanbul, 1981, s.141 vd.
- Kaplanoğlu, Raif, 1830-1843 Yılları Nüfus Defterlerine Göre Bursa’nın Ekonmik ve Sosyal Yapısı, Nilüfer Belediyesi, Bursa, 2013.
- Kazgan, Gülten, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kocabaşaoğlu, Uygur, Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsolosları (1580-1919), İstanbul, 2004.
- Oğuzoğlu, Yusuf, 8500 Yıllık Uygarlığın İzinden Bursa Tarihi, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013.
- Yaşayanlar, İsmail, Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri, Nilüfer Belediyesi, Bursa, 2013.

BURSA HAMİDİYE MEDRESE-İ MUALLİMİNİ

*Hasan Basri ÖCALAN**

ÖZET

Türk eğitim tarihinde öğretmen yetiştirmekle ilgili ilk önemli teşebbüsler 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile başlatılmıştır. Ancak öğretmen yetiştirmekle ilgili maddelerin bu nizamnâmeye dahil edilmesi, 22 Şubat 1867 tarihinde Fransız Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne verdiği notadan kaynaklanmaktadır. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde öğretmen okulu "Mekâtib-i Âliye" yani Yüksek Okul olarak sınıflandırılmıştır. Nizamnâme'nin 57 ila 67 arasındaki maddelerde Dârümuallimîn ile ilgili, 68 ile 78 arasındaki maddelerde de ise Dârümuallimât ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. II. Meşrutiyet öncesinde ise, öğretmen yetiştirmek için Mederese-i Muallimîn adlı kurumların açılıp yaygınlaştırılması söz konusu olmuştur. Bu okulların kurulmasındaki amaç köy ibtidâilerine öğretmen yetiştirmektir. Zira daha önce öğretmen yetiştirmek için kurulan okullara yeterince ilgi olmadığından böyle bir alternatif okul kurulması gündeme getirilmiştir. Bu konudaki tek Mederese-i Muallimîn, 1906 yılında açılan ve bir müddet öğretime devam eden Bursa'daki Hamidiye Mederese-i Muallimîn'i'dir. Söz konusu medrese ibtidâî (ilkokul) okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla yatılı olarak açılan bir yüksekokuldur.

Medrese-i Muallimîn, Bursa'da 1906 tarihinde, Karaağaç mahallesinde elli öğrenci kapasite ile eğitim-öğretime başlamıştır. Okulun öğrenim süresi üç yıl olup, yanında mezun olacak öğrencilerin uygulama yapabilmeleri için bir de ibtidâî kısmı mevcuttur. Okulun kuruluş amacı olarak, "çocukları eğitecek muallimlerin en iyi şekilde eğitilmeleri" hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için de okulun yatılı olması ön görülmüştür. Üçüncü senede öğrenciler, nöbetleşe olarak Medrese-i Muallimîn'in yanındaki ilkokulda muallimlik yaparak tecrübe kazanacaklardır. Türkiye'de modern eğitime geçiş sürecinde öğretmen yetiştirme

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
habasri@uludag.edu.tr

kurumlarından birisi olan Medrese-i Muallimîn'in kuruluşu, öğretim müfredatı ve diğer yönleriyle araştırılması, Türk eğitim tarihi açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, II. Abdülhamid, Bursa, Medrese-i Muallimîn.

ABSTRACT

Hamidiye Medrese-i Muallimîn in Bursa

The first important attempts in the history of Turkish education were made with 1869 dated Regulation of the Ministry of Education of the General Staff (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi). However, the inclusion of these teacher training-related substances in this regulation derived from the note that French Government gave to the Ottoman Empire in 22 February 1867. The teacher's training school was classified as "Mekâtib-i Aliye", that is to say college, in 1869 dated Regulation of the Ministry of Education of the General Staff. The articles from 57 to 67 of Nizamnâme were about regulations on Dârümuallimîn and the articles from 68 to 78 were about regulations on Dârümuallimât. Before the 2nd Constitutional Monarchy, the opening and dissemination of the institutions, named Medrese-i Muallimîn, to train teachers were concerned. The purpose of the establishment of these schools was to train teachers for village schools. Because there wasn't enough interest to the previous schools founded to train teachers, the establishment of such an alternative school was brought to the agenda. The only Medrese-i Muallimîn on this subject, which opened in 1906 and continued education for a while, was Hamidiye Medrese-i Muallimîn in Bursa. The madrasah in question was a boarding college which opened on the purpose to train teachers for ibtidâi (primary school).

Medrese-i Muallimîn, in Bursa in 1906, began education with a capacity of fifty students in Karaağaç neighbourhood. The education period of the school was three years and a primary school next to the Medrese-i Muallimîn was available for graduates to practice. The purpose of the establishment of the school 'Training the teachers in the best way who would educate children' was determined as target. To achieve this, the school was foreseen to be as a boarding school. In the third year, students would gain experience by teaching in turns at the school next to Medrese-i Muallimîn. The establishment and curriculum of Medrese-i Muallimîn, which is a teacher training institution in the process of transition to modern education, and investigation of it with its other aspects are important for the history of Turkish education

Key Words: Modernization, Abdülhamid II, Bursa, Medrese-i Muallimîn.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren eğitim sahasında köklü değişikliklerin yapıldığı bilinmektedir. Bu konuda, II. Abdülhamid devrinde hem yeni açılan farklı okullar, hem de bu okullar ve diğer okullarda uygulanan müfredat programlarında önemli çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu yeniliklerden birisi de daha önce başlanan ve II. Abdülhamid devrinde de devam eden öğretmen yetiştirme programlarının uygulanmaya konulmasıdır. Türk eğitim tarihinde öğretmen yetiştirmekle ilgili ilk öğretmen okulu “Darümuallimîn” adıyla 16 Mart 1848 tarihinde İstanbul Fatih'te Ahmet Kemal Bey tarafından açılmıştır. Bu okulun adı daha sonra Darümuallimîn-i Rüşdî olarak da anılmıştır¹. Bu tarihten sonra 1868 tarihinde Darümuallimîn-i Sıbyan adıyla bir okulun açılışına kadar öğretmen yetiştiren başka okul açılmamıştır. 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile bu iş kanunlaştırıldıktan sonra, ancak 1874 senesinde “İstanbul Darümuallimîn'i” adıyla bir öğretmen okulu açılmıştır². Söz konusu nizamnâmeğe öğretmen yetiştirmekle ilgili maddelerin dahil edilmesinin, 22 Şubat 1867'de Fransız Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne verdiği notada yer almasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bahsi geçen notada öğretmen yetiştirme meselesinin yanı sıra Hıristiyan okullarının korunması, bu konuda yeni okulların açılması, Osmanlı coğrafyasındaki okulların karma hale getirilmesi, herkesin istifade edebileceği kütüphanelerin açılması gibi konular da vardır³. Nizamnâmenin getirdiği yeniliklerden biri okulların muhtelif kısımlara ve derecelere ayrılması ve bunlar arasında öğretmen okullarının “*Mekâtib-i Âliye*” yani Yüksek Okul olarak sınıflandırılmasıdır. Nizamnâme'nin 51 maddesinde “*Mekâtib-i Âliye Dârümuallimîn ve Dârümuallimât ile Fünûn ve Sanayî-i muhtelif mektepleridir*” denilmektedir. 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesinin 57–67 arasındaki on maddede Dârümuallimîn'e, 68 ile 78 arasındaki maddelerde de Dârümuallimât'a yer verilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak İstanbul'da rüştiye, idadî ve sultanı bölümleri olan büyük bir Dârümuallimîn kurulacaktır⁴. Nizamnâme ile Osmanlı eğitim tarihinde öğretmen yetiştirmek için ciddi adımlar atılmış, bundan sonra eğitim

¹ Akyüz Yahya, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, *Türkler*, Editörler: Hasan celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt. XV, s. 16.

² Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK yayını, Ankara 1999, s. 145-146; Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB, 1970, İstanbul, s. 146; Yelkenci, Ömer Faruk, *Türk Modernleşmesi Ve II. Abdülhamid’in Eğitim Hamlesi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2012, s. 161.

³ Altın, Hamza, “1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi Ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13:1 (2008), s. 273.

⁴ Altın, agm, s. 276.

sahasında yapılan çalışmaların da bu nizamnâmenin temeli üzerine kurulmuştur. Nizamnâmede ayrıca öğretmenlerin iyi yetişmeleri ve itibarlarının artırılması için gerekli tedbirlerin alınması da öngörülmüştür.

Öğretmen yetiştirme konularında da çeşitli düzenlemeler yapan 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, II. Meşrutiyet Devri'nde hala yürürlükte idi. Meşrutiyet hükümetleri buna alternatif olarak, Maârif-i Umumiye Kanun Layihası'nı 3 fasıl ve 220 madde halinde kanunlaştırdılar. Bu devirde 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre daha önce kurulan Dârümuallimîn-i Rüşdî, Dârümuallimîn-i Sıbyan ve Dârümuallimât adlı öğretmen okullarından başka sonradan kurulan kurumlar şunlardır:

- 1-Meşe-i Muallimîn,
- 2-Ana Muallime Mektebi,
- 3-İnas Dârülfünûnu,
- 4-Medrese-i Muallimîn⁵.

Yukarıdaki sıralamada görüldüğü gibi Meşrutiyet devrinde açılıp yaygınlaştırılması düşünülen ve öğretmen yetiştiren kurumlardan biri de Mederese-i Muallimîn'dir. Bu okulların kurulmasındaki amaç köy ibtidâilerine öğretmen yetiştirmektir. Zira daha önce öğretmen yetiştirmek için kurulan okullara yeterince ilgi olmadığından böyle bir alternatif okul kurulması gündeme getirilmiştir. Devlet, Mederese-i Muallimîn açarak dârümuallimînlere gitmek istemeyen öğrencileri buraya çekmeyi, dolayısı ile taşrada öğretmen sayısını artırmayı hedeflemiştir⁶. Nitekim Hudavendigâr Maârif Müdürlüğü'nden Maârif Nezareti'ne yazılan bir yazıda söz konusu okulun açılmasının amaçları şu şekilde sıralanmaktadır: “Dârü'l-Muallimîn-i İbtidâilerine mahsus ders programı derece-i ihtiyâcin Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimîn'i hakkında vuku' bulan ma'rûzâtın îcâb ettirdiği üç sene müddetde te'mîn edilecek derece-i tahsilin pek derûnunda olup köylerdeki mekâtib-i gayr-i müslimeye varıncaya değin mevcûd olan muallimlerin kısm-ı a'zamı i'dâdî hatta bazıları dahi âlî derecesinde tahsil görmüş zevât olacağından ve ala'l-ekser şimdiye kadar dârül'l-muallimîn-i mezkûrdan me'zûn olanların derecât-ı efrâzı ta'yîn ve iğrâm olan livâ ve kazalarda kâfi görülemediğinden ders programının hâl ve ihtiyaca göre daha mükemmelce bir hâle ifrağına ve üçüncü senede az ders çok tatbîkât ve

⁵ Altın, Hamza, “Osmanlı Son döneminde Muallim Okulları Dışındaki Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Genel Bir Bakış”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1 (2011), s. 12-22.

⁶ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 155.

amelîyyât görmelerine mecbûriyyet hâsıl ve bu da pek fevâid ve mühassehat te'mînini kâfil olduğu gibi..."⁷

Bu yazıdan açıkça anlaşıldığı üzere mevcut öğretmen okullarından özellikle Dârü'l-Muallimîn-i İbtidâîlerinden mezun olanların iyi derecede yetişmediği belirtilmekte ve belgenin devamında da Medrese-i Mu'allimîn'in yanına bir ibtidaî mektebi açılarak, üçüncü senede dersten ziyade uygulama ve staja önem verileceği ifade edilmektedir.

Medrese-i Muallimîn'in açılmasındaki temel amaçlardan biri de köy ilkokullarına öğretmen yetiştirmektir. Bundan dolayı okulun ders programı dinî, millî ve sosyal gayelere uygun olacağı hedeflenmiştir. Çünkü şehirlerde bulunan öğretmen okulları şehir ilkokullarına göre öğretmen yetiştiriyor ve bu okullardan mezun olanlar köylere bile gitmiyorlardı⁸. Bu amaca yönelik olarak kurulan, II. Meşrutîyet'in ilanından iki sene önce açılıp, daha sonra da bir müddet öğrenimine devam eden tek örnek Bursa'daki Hamidiye Medrese-i Muallimîn'idir. Zira 12 Aralık 1913 tarihli Sabah gazetesinde yazılan bir habere göre, Uşak'ta 1913 tarihinde "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" tarafından açılması tasarlanan Medrese-i Muallimîn'in; mutfak, yemekhane, derslikler ve her bir odada üçer kişi olmak üzere 40 kişilik bir yatakhanelen ibaret olduğu yazılmıştır. Uşak'ta okulun açılıp açılmadığı konusunda bilgiler olmadığı belirtilmektedir⁹.

Hamidiye Medrese-i Muallimîn'i Bursa maârif tarihinde istisnai bir durum arz etmektedir. Zira Tanzimat devrinde İstanbul dışına çıkarılamayan maârif hizmetleri, ancak 1878 tarihinden sonra taşraya kadar götürülmüştür. Buna paralel olarak taşrada maârif teşkilatı da kurulmaya başlanmıştır. İlk defa 1881'de Yanya Maârif müdürlüğüne bir zatın atandığı kayıtlarda geçmekteyse de, 1879 (1297) tarihinde Bursa'ya maârif müdürü tayin edildiği salnamede geçmektedir¹⁰, ki bu kayda göre Osmanlı Devleti'nde ilk defa maârif müdürü Bursa'ya tayin edilmiştir. "Bin ikiyüz doksan yedi târihinde vilâyet-i celîleye ilk def'a olarak maârif müdürü tayin buyruldu. O vakitler henüz vâridât-ı maârif tayin ve tahakkuk, mektebler ta'addüd ve kesb-i salâh edememiş olduğundan eşrâf ve ulemâ-i memleketden mürekkeb bir meclis-i maârifde maârif müdürü de hazır bulunarak bazı müzâkerât ve islahâtda bulunur idi."¹¹

⁷ BOA, MF. MKT., Dosya No:993, Gömlek Sıra No:1, Orijinal Kayıt No:85384. (3 Rebiülevvel 1324/26 Mayıs 1906)

⁸ Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrutîyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996, s. 442.

⁹ Ergün, *İkinci Meşrutîyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, s. 442.

¹⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 38, 40.

¹¹ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, s. 328.

İstanbul'dan sonra Bursa'da 1300/1882-83 tarihinde ibtidaîye ve sıbyan mektebine muallim yetiştirmek üzere bir Darümuallimîn kurulmuş ise de, söz konusu okulun ihtiyacı karşılayamamasından, leyfî (yatılı) bir "medrese-i muallimîn"ın kurulmasına karar verilmiştir. Bu okulda okuyan öğrencilerin okulda buldukları müddetçe iyi bir şekilde eğitim almaları için büyük yatırımlar yapılmış, aldıkları eğitimi tecrübe etmeleri ve uygulamaları için de, okulun yanına bir de ibtidaî açılması ve her iki okulun adının "Hamidiye" olarak isimlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

Okulun Bursa'nın Karaağaç Mahallesiinde daha önce Fransız okulu yapılmak üzere başlanan, ancak vazgeçilen binada açılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu bina hazine adına satın alınmış, yatılı bir Medrese-i Muallimîn ile yanına bir de uygulama okulu olmak üzere İbtidaî Mektebi açılmasına başlanmıştır. Ancak okulun üzerinde kurulduğu arsası okulun genişletilmesine imkân vermediğinden, okulun bitişiğindeki evin de okula dahil edilmesi istenmiştir. Üstelik bu ev okul binasına çok yapışık olduğu için okul binasına gerekli ışık ve havayı da engellediğinden bahçesi ile beraber 54.000 kuruşa istimlak edilerek, okul binasına dahil edilmesi talep edilmiştir¹². Okulun inşaatına başlandıktan sonra müteaddid defalar saraydan inşaatın erken bitirilmesi için para istenmiştir. Okulun açılmasına yakın Hudavendigâr Vilayeti Maârif Müdürlüğü ile Maârif Nezareti arasında yapılan yazışmalar sonucu okulun bütçesinin şu şekilde olması kararlaştırılmıştır:

Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimîn İle Yanındaki İbtidaî Mektebin Bütçesi

17 Haziran 1322/30 Haziran 1906 tarihinde Komisyon tarafından tanzim edilmiştir¹³.

¹² BOA, İ.HUS., Dosya:142, Gömlek Sıra No:70, Orijinal No: 1324 (24 Rebiülahir 1324/17 Haziran 1906).

¹³ MF. MKT., Dosya No:993, Gömlek Sıra No:1, Orijinal Kayıt No:85384.

Görev	Aylık	Senelik
Müdüriyet (ders ile beraber)	600	
Muavinlik (ders ile beraber)	500	
Muallimlik	400	
Dahiliye memuru	250	
Hatt muallimi	100	
Resim muallimi	100	
Tababet	100	
Aşçı ve yamağı	250	
4 Hademe, 1 kapıcı	480	
TOPLAM	3.130	37.560
Me'kûlat 50 talebe 10 memur nefer başı	700	42.000
Tenvirat		3000
Mahrukât		5000
Mesârif-i mütefarrika ve ecza-i tıbbiye		2800
Çamaşırhane mesârifi		1298
Sigorta bedeli		1542
TOPLAM		93.200
MEKTEB-İ İBTİDÂİ-İ HAMİDİYE		
Muallim-i evvelik	280	
Hademe	120	
Toplam	390 (400)	3740
Mesârif-i mütefarrika ve tevzi-i mükafat		1060
Genel Toplam		99.000

Yukarıdaki bütçe 10 Mayıs 1322 (23 Mayıs 1906) tarihinde Hudavendigâr Vilayeti Maârif Müdürlüğü tarafından tanzim edilerek Dersaadet'e gönderilmiştir. Bütçede sigorta bedeli olarak ayrılan meblağla ilgili 1 Cemaziyelevvel 1324 (23 Haziran 1906) tarihinde yeni bir yazı yazılarak sigorta şirketlerinin sigorta bedellerine zam yaptığı ve bütçede medresenin binası için 5.000 Osmanî lirası kıymet biçilmiş olduğu, bir senelik sigorta bedeli olarak da 1542 kuruş konulduğuna işaret edilmektedir. Ancak sigorta kumpanyalarının fiyatları artırarak her lira için 15 para ücret istedikleri, buna göre sigorta bedelinin 1926 kuruş 30 paraya çıkacağı belirtilmektedir. Bu miktarın bütçeye konulması talep edilmiş ise de, komisyon yazdığı cevabi yazıda, bunun mümkün olmadığını, sigorta şirketlerinin yeniden fiyat ayarlaması yapmalarının beklenmesi, ya da mevcut bütçeden tasarruf yapılarak artan farkın ödenme yoluna gidilmesi tavsiye edilmektedir¹⁴.

Okulun açılışından bir sene sonra yani 1324/1907 senesinde ise Bursa vilayetinin gelirlerinden Maârif müdürlüğünün bütçesi ve söz konusu okula ayrılan miktar aşağıdaki gibidir:

¹⁴ BOA, MF. MKT., Dosya No:947, gömlek Sıra no:72, Orjinal Kayıt no:80175.

Vilayet Maârif idaresi	72.550
Merkez-i Vilayet Mekteb-i İ' dad-i Leylîsi	297.810
Merkez-i Vilayet Hamidiye Medrese-i Muallimîn leylîsi ve merbutu Hamidiye Mekteb-i İbtidâîsi	99.000
Mekâtib-i gayr-i müslime lisân-ı Osmanî muallimleri	6.840
Karesi, Kütahya, Karahisar, Ertuğrul ve Söğüt neharî i' dadileri	233.000
Otuzaltı bâb mekteb-i rüşdî	312,880
Dört bâb mekteb-i ibtidâî	16.740
Yekûn	1.028.820 kuruş ¹⁵

1325/1908 yılı Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesine göre ise Bursa vilayetinin gelirlerinden Maârif müdürlüğüne ayrılan paylar aşağıdaki gibidir:

Vilayet Maârif İdaresi	75.000 kuruş
Merkez-i Vilayet Mekteb-i İ' dad-i Leylî	305.010
Merkez-i Vilayet Hamidiye Medrese-i Muallimîn leylîsi ve merbutu Hamidiye Mekteb-i İbtidâîsi	99.000
Mekâtib-i gayr-i müslime lisân-ı Osmanî muallimleri	6.840
Karesi, Kütahya, Karahisar, Ertuğrul ve Söğüt neharî İ' dadileri	222.768
Otuzaltı bâb mekteb-i rüşdî	308,530
Dört bâb mekteb-i ibtidâî	16.740
Yekûn	1.034.438 kuruş ¹⁶ .

1906-1908 yılları arasında okula ayrılan bütçenin değişmediği görülmektedir.

Bütçe komisyonuna sunulan bir başka belgede okulda görev yapacak personel ile alacakları ücretler ve ders programlarının da ekte olduğu bildirilmesine karşılık, belgelerde okulun ders programlarına rastlanılmamıştır. Okulda görev yapacak personelin görevi, eski görevleri ve alacakları maaşlara ilişkin cetvel ise şu şekilde tanzim edilmiştir¹⁷:

¹⁵ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1324, s. 587.

¹⁶ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, S. 329.

¹⁷ BOA, MF. MKT., Dosya No:993, Gömlek Sıra No:1, Orijinal Kayıt No:85384. (19 Haziran 1322/2 Temmuz 1906)

Eski görevi	İsmi	Yeni Görevi	Maaşı
Karahisar-i Sahib İdadisi muallimi (Edebiyat şubesi mezunu)	Abdurrezzak Efendi	Hamidiye Medrese-i Muallimîn müdürü	600
İnegöl Rüşdiyesi muallim-i evveli	Kadri Efendi	Müdür muavini	500
Muallim-i daimi (Edebiyat şubesi mezunu)	Hafız Mehmed Efendi	Muallim-i dâimi	400
Bursa İdadisi anbar memuru	Naim Efendi	Vekiliharc ve kâtib	350
Dahiliye memuru			250
Darümuallimîn hatt muallimi	Abdurrahman Efendi	Hat muallimi	100
Nafia kondüktörlerinden	Rıza Efendi ¹⁸	Resim muallimi	100
Mekteb-i İdadi Tabibi	Petros Efendi	Tabebet	100
		4 Hademe her birine	125
		Açşı ve yamağı	250
Hudavendigâr Maârif Müdürlüğü katibi	Refiki Abdurrahman Efendi	Anbar memuru	250
Hisar'da Hamidiye Mektebi muallim-i sânisî	İsmail Efendi	İbtidai muallimi	250

Yapılan yazışmalar, ayrılan bütçe ve alınması kararlaştırılan görevlilerin belirlenmesinden sonra okul 19 Ağustos 1322/1 Eylül 1906 günü açılmıştır¹⁹.

Okulun açıldığı cadde. (Dostoğlu, c:I, s. 395)

¹⁸ Bu göreve teklif edilen Rıza Efendi'nin tayin edilmesi için yaptığı resim örneğinin görülmesi kararlaştırmıştır.

¹⁹ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, s. 337; Girgin, İsmail, *20. Yüzyıl Başlarında Bursa'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 69.

Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in Resmi açılış töreni.
(Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene: 1325, s. 75)

Bursa'da kurulan Medrese-i Muallimîn, ibtidâî (ilkokul) okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla yatılı olarak açılan bir yüksekokuldur. Okul açılınca daha önce açılan Dârümuallimînler bünyesinde yer alan ibtidâî şubesi lağv edilmiştir. Yeni kurulan okulun öğretmen ve memurlarının da Maârif Nezaretince tayin edilmesi kararlaştırılmıştır²⁰.

Okulun açılış haberi o dönemin önemli yayın organlarından Servet-i Fünûn'da şu şekilde verilmektedir:

“Ahîren Burusa'da nâm-ı nâmi-i Cenâb-ı cihân-bânî'ye izâfette tevsîm olunan ve resm-i küşâdî icrâ kılınan Medrese-i Muallimîn mekâtib-i ibtidâiyye için muktedir muallimler yetiştirmek üzere te'sîs edilmiş bir mekteb-i âlî olup leylî olarak elli talebe kayd ve kabüle müsâid bir sûretde tertîb olunmuş ve müddet-i tahsiliyye üç seneden ibâret olunmuştur. Medrese-i Muallimîn'in bir de ibtidâî kısmı bulunup muallimlik tahsil edenler üçüncü senede münâvebe ile burada tedrîsâtta bulunarak böylece mümârase kesb eyleyeceklerdir. İbtidâî kısmına şimdilik yüz ve îcabı hâlinde ikiyüz şâkird kabul edilecektir.

Mekteb Burusa'nın Karaağaç mahallesinde ve güzel bir mevkide inşâ edilmiştir. Arsasıyla birlikte mesârif-i inşâiyyesi üçyüz bin kuruş raddesindedir. Sâye-i Terekkiyât-vâye-i Cenâb-ı mülûkânede mükemmelen

²⁰ Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene: 1324, s. 252.

vücuda gelen bu mektebin resm-i küşâdı Maârif Müdürü saadetlü Azmi Bey Efendi hazretleri tarafından îrâd edilmiş olan nutuk, mektebin ehemmiyetine ve sûret-i tertibine dâir malûmâtı muhtevî olmasıyla ber-vech-i zîr nakl ederiz:”

سایه مداروایه حضرت خلائقار احمد بروسمده جدیداً تأسیس و بنا ایلهدولک بؤکره رسم کنادی اجرا ایدیش و نام اقدسی جاب شهریاریه اشافله توسع لئیش اولان مدرسه معلیمین
La nouvelle école de Brousse.

انسان ، جناب علام حکیمک احسان ایلرکی چوم عقل وادراک سامیسنده قوای بدنیسندهنم زافده ملکات عقلیسنی استعمال ایلک صورتیه یشاقی استمدادنده بولدیشین اولاسرده بوملکاتک تریبه و تقویسهن استا ایلک حیوریتدور . ملکات عقلیه و یریهلک تعلم و تریبه دخی سن طقوبینه ایشلامیدر . چونکه اطفاک دماغی اشایی صریحه فی عینیه خبط ایدن طوقراف جامی کئی کنلیسنده ویریلن معلوماتی نامی تامنه اخذ و قبول ایلک استمدادنده بولدیشی حالده سنک تریایدی نسبتده یوقالیبت تناص و تحول ایلدیکندن بیوش ، سن معروف تحصیل کیریش اولانری ایستکان برطرز تریبه تالیع طوقوق قابل اولانقدور . بنا علیه اولاد صاحب اولانلرک ایلک دوشجهسی و قی کیدن چوجقارنیک تریبه عقلیسنی آتام ایلکنن عازندر . و تریبهک اسه قهرمانی یک چوقدر بالموم اولمای اطفاک بو قهرمانی حقیبه ییلملری قابل اولسه بیله تأمین میثت ایچون حیور اولانقوی ساسی روزمره دن اختلاس وقت ایدودده چوجقارنی حقیبه تعلم و تریبه مقدر اولدیجهلری طیبیدر . آحق اولمای اطفال بوکون بووشنجه دن ، چوجقارنی بظاننات انام و تریبه ایتک حیوریتدور بولقدن آزاددر . چونکه هی حقیق دولت

بروسه حیدیه مدرسه معلیمین

اخیراً بروسمده نامهای جناب جهانباریه اشافله توسیم اولان رسم کنادی اجرا قانان مدرسه معلیمین مکاتب ابتداییه ایچون مقدر مصلحان یقشدیرمک اوزره تأسیس ایدیش برمکتب عالی اولوب لیلی اولهوق الی طلیه قید و قبوله مساعد برصورتده ترکیب اولیشی ومدت تحصیل اوج سنه دن عبارت بولمیشدر . مدرسه معلیمینک برده ایشیقانی قسمی بولوب مملکت تحصیل ایدان اولیسنی سنه ده ثانویه ایله بوراده تدریسآنده بولهورق بولدهجه مامرسه کسالیله کچکدر . ابتدائی قسمه شمدیلک یوز واجیای حالده اکی یوز شاگرد قبول ایدیلده بیله کچکدر . مکتب بروسمهک قرداعاج مجلهسنده و کورل بر موقدمده انشا ایلدیشدر . عرصهسنک برکنده مصارف انشاییسی اوچ یوز بیك عرض ایدانسندهدر . سایه ترقیاتوایه جناب ملکالده مکملآ وجوده کان بومکتبک رسم کنادنده مصارف مدبری ساداتلر هر بیکی اقدسی حضرتلری طرفدن ایراد ایدیش اولان لطقنکتک اهمیته وصورت ترکیبه دائر معلوماتی هتوی اولسیله بروسمه زیر نقل ایدرز :

Sevet-i Fünûn, 16. Sene, C. 31, (21 Eylül 1322,)

Azmi Bey, konuşmasının eğitimin önemine vurgu yapan bölümünden sonra, Sultan Abdülhamid döneminde eğitim için önemli okulların açıldığını belirterek sözü bu okulun açılışına getirmiştir ve konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“...İşte derûnunda bulunduğumuz bu binayı muhteşem dahi Şehriyâr-i münevvirü'l-efkâr ve Şehinşâh-ı Meâlî girdâr Efendimiz Hazretlerinin ihyâ-ı maârif nâmına meşhûd-ı bâsire-i şükrân ve mehmedet olan âsâr-ı bî-nihâye-i mülûkânelerine bir zamîme-i nevîn-i bî-adîldir. Binanın bedel-i iştirâsı ile mesârif-i inşaiyye ve tesisiyyesi taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden ihsân ve inâyet buyrulduğu gibi sâye-i maârif-vâye-i Hazreti Hilâfet-penâhîde vilayetin en küçük köylerinde dahi küşâd olunmuş ve ba'de ez-în küşâd edilecek olan mekâtib-i ibtidaiyyeye muktedir

muallimler yetiştirilmek üzere leylî bir medrese-i muallimîn ve ona merbut nehârî bir mekteb-i ibtidâî halinde isti'mâlîne ve her ikisinin nâm-ı nâmî-i Cenâb-ı Cihân-bâni ile tevsîmine müsaade-i lütf-âde-i Hazreti Hilâfât-penâhî şâyân buyurmuşlardır. Hamidiye Medrese-i Muallimîn'i ile Hamidiye Mekteb-i İbtidâisi'nden ahâlî-i vilayetin edeceği istifade pek büyüktür. Mektebin leylî olmasından mütevellid muhasenâtdan başka maârif-i umumiyye nezâret-i celilesince mükemmel bir ders programı tanzim ve müteaddid memur ve muallim tayin olunarak vezâif-i idâre ve talim hakkıyla taht-ı te'mine alınmıştır. Müddet-i tahsiliyyisi üç seneden ibâret olan Hamidiye Medrese-i Muallimîn'in müntehi sınıfı şâkirdânı bi'l-münâvebe ibtidâî kısmında muallimlik ederek ma'lûmât-ı müktesebelerini tatbik ve muallimliğe ehliyet ve ve liyakatları olduğu isbât ve tevsik eyledikten sonra mektebden neş'et edeceklerdir.

Bu vesile-i hasene ile de ziver-i zebân-ı musâdakat beyanımız olan fezâyiş-i ömr ve celâl-i Hazreti Veliyyü-ni'met bi-minnet-i uzmâ ve da'vâtını kemâl-ı hulûs ile tekrar eylerim.”²¹

Yukarıda da değinildiği gibi, Medrese-i Mu'allimîn, Bursa'da 1906 tarihinde, Karaağaç mahallesinde elli öğrenci kapasite ile eğitim-öğretime başlamıştır. Okulun öğrenim süresi üç yıl olup, okulun yanında mezun olacak öğrencilerin uygulama yapabilmeleri için bir de ibtidâî kısmı inşa edilmiştir. Okulun kuruluş amacı olarak, “çocukları eğitecek muallimlerin en iyi şekilde eğitilmeleri hedef” olarak belirlenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için de okulun “leylî” (yatılı) olması ön görülmüştür. Üçüncü senede öğrenciler, nöbetleşe olarak Medrese-i Mu'allimîn'in yanındaki ibtidâide mu'allimlik yaparak tecrübe kazanacaklardır. Öğretmen adaylarının okulda okurken, dersleriyle ilgili uygulama yapmaları sağlanmış ve böylece gittikleri köylerde acemilik çekmemeleri sağlanmıştır. Bir belgede okulun ihtiyacı olarak istenen hendese alet ve edevatta bu durum açıkça görülmektedir:

Medrese-i Maullimîn için lâzım olan âlet ve edevât-ı hendesiyye:

Filama	6
Mimar gönyesi	1
Grafometre	1
Mükemmel plançete	1
Su tesviyesi	1
Tesviye ruhu	2
Pusulâ	2
Pantometre	1

²¹ *Sevet-i Fünûn*, 16. Sene, C. 31, (21 Eylül 1322.), s. 405-406.

Pantoğraf	1
Taksimatlı şahıs*	1
Misaha zinciri	1
Misaha şeridi	1
Demir veted**	6
Üstünc takımı***	1 ²²

Bazı kayıtlarda okulda görev yapan kimseleri dönem dönem takip etmek mümkündür. Buna göre; 1324/1907 senesinde Medrese-i Muallimîne bağlı Hamidiye İbtidaiyesinin muallim-i evveli “müderris” rütbesiyle görev yapan İsmail Efendi olup, okul yeni açıldığı için başka öğretmen tayin edilmemiştir. Bu tarihte okulda 60 öğrenci, bir de hademe mevcuttur²³. 1325/1908 senesinde de aynı kişi, aynı görevi yapmakta iken, ancak bu sene okulda kendisinden başka 3 muallim daha görev yapmaktadır. Aynı sene elli öğrenci Darümuallimîn kısmında olmak üzere²⁴ okulda bir hademe ile 98 öğrenci bulunmaktadır²⁵.

1325/1908 senesinde okulda müdür olarak Niyazi Efendi, Müdür muavini Arif Hikmet Efendi, Muallim-i Daimi Rifat Efendi, Katib ve Vekiliharç Abdi Bey, Dahiliye memuru Hüseyin Efendi görev yapmaktadırlar²⁶.

1330, 31 ve 32 senelerinde Karağaç mahallesindeki Hamidiye mektebi, Hisar’daki Hamidiye, Osmaniyeye, Hudavendigâr, Murad-ı Sâni, Darülfeyz, Rehber-i Ma’rifet, Reyhan İnâs, İsa Bey, Apolyond ve Kızıklı mektepleri ile birlikte mücedden inşa ve küşâd olunmuştur²⁷.

Hamidiye Medrese-i Muallimîn’i, Sultan Abdülhamid döneminde bu adla açılmış ve devam etmiş iken, onun tahttan indirilmesinden sonra baştaki ismi çıkarılarak, sadece Medrese-i Muallimîn ismiyle bir müddet eğitim-öğretime devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde ise ismi “Dârü’l-Muallimîn (Erkek Muallim Mektebi)” olan okul 1927-1928 eğitim-öğretim yılında kapatılmıştır. Okulun binası ise, önce Birinci Ortaokul, daha sonra

* şahıs: Misaha için dikilen ve ittihaz olunan nişan. Şemseddîn Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 726.

** veted: Bir mevkii misâha etmek için nikât-ı lâzimeye dikilen renkli yaprak gönderi. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1486.

*** üstünc takımı: Cerrahi alet takımı ve bunların muhafazası, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 206.

²² MF. MKT., Dosya no:1113, Gömlek Sıra No.32, Orijinal Kayıt no:101013. (15 Teşrinisani 1324/28 Eylül 1908).

²³ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1324, s. 593.

²⁴ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, s. 340.

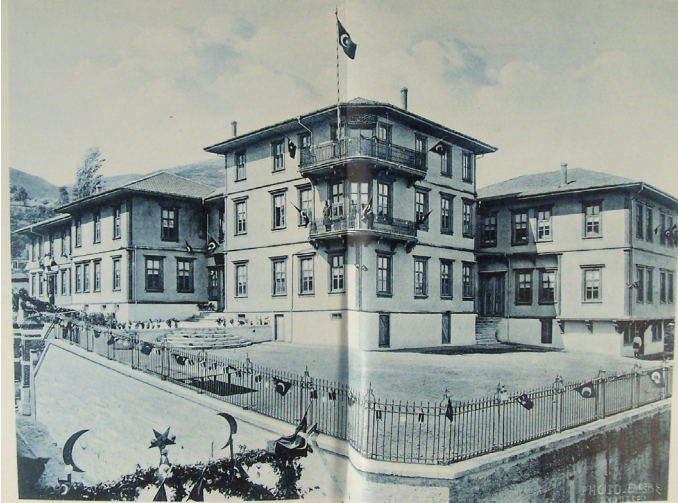
²⁵ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, s. 334.

²⁶ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, s. 369.

²⁷ *Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, s. 335.

ise Çelebi Mehmet Ortaokulu, bir müddet sonra da Lisesi olarak kullanılmaya başlanmış ve halen aynı yerde Çelebi Mehmet Anadolu Lisesi ile adıyla yeni yapılan binalarda yeni bir okul olarak eğitime devam edilmektedir²⁸.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Türkiye’de modern eğitime geçiş sürecinde öğretmen yetiştiren kurumlarından birisi olan Medrese-i Mu’allimîn’in kuruluşu, öğretim müfredatı ve diğer yönleriyle araştırılması, Türk eğitim tarihi açısından oldukça önemlidir. Zira Sultan II. Abdülhamid devrinde kurulan okullarda daha önce açılan okulların eksik yönleri tesbit edilerek, bunların telafisi yapılmaya çalışılmıştır. Daha önce açılan dârümuallimîn adıyla açılan okullara ilgi olmadığını gören yöneticiler bu okulunu isminin başına “medrese” ismini ilave ederek, bir anlamda geleneksel Osmanlı eğitim sistemine çağrışım yapmak istemişler ve diğer okullara çocuklarını göndermek istemeyenlerin çocuklarını buraya çekmek istemişlerdir. Ayrıca açılan okullarda uygulama ve staj konularına önem verilmiştir. Bursa’da kurulan Sanat mektebi, Ziraat Mektebi ve İpekçilik okulları bunlara örnek olarak verilebilir. Bu anlamda Medrese-i Muallimîn’in bitişiğine kurulan ve uygulama okulu olan Hamidiye İbtidâî Mektebi bunun en güzel örneklerindedir. Ayrıca Medrese-i Maullimîn’in kuruluş amaçları arasında sayılan ve özellikle köylerde görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesine vurgu yapılması bu dönemde eğitimin ücre yerlere kadar götürülmesinin gayretleri görülmektedir.

Okulun Genel Görünümü.
(*Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi*, Sene: 1325, s. 49)

²⁸ Akkılıç, Yılmaz, *Bursa Ansiklopedisi*, Burdef Yayınları, İstanbul 2002, cilt: II, s.835.

KAYNAKÇA

A-ARŞİV BELGELERİ

- BOA, İ.HUS., Dosya:142, Gömlek Sıra No:70, Orijinal No: 1324.
BOA, MF. MKT., Dosya no:1113, Gömlek Sıra No.32, Orijinal Kayıt no:101013.
BOA, MF. MKT., Dosya No:947, gömlek Sıra no:72, Orijinal Kayıt no:80175.
BOA, MF. MKT., Dosya No:993, Gömlek Sıra No:1, Orijinal Kayıt No:85384.

B-DİĞER ESERLER

- Akkılıç, Yılmaz, *Bursa Ansiklopedisi*, Burdef Yayınları, İstanbul 2002, cilt: II.
- Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, *Türkler*, Editörler: Hasan celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt. XV.
- Altın, Hamza, “1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi Ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13:1 (2008).
- Altın, Hamza, “Osmanlı Son döneminde Muallim Okulları Dışındaki Öğretmen Yetiştiren Kurumlara Genel Bir Bakış”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1 (2011).
- Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996.
- Girgin, İsmail, *20. Yüzyıl Başlarında Bursa’da Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi Sene: 1324, Def’a: 34, Matbaa-i Vilâyet Bursa 1324.
- Hudavendigâr Vilayeti Salnâmesi Sene: 1325, Def’a: 34, Matbaa-i Vilâyet Bursa 1325.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB, İstanbul 1970.
- Kodaman, Bayram, *Abdühâmid Devri Eğitim Sistemi*, TTK yayını, Ankara 1999.
- Sevet-i Fünûn, 16. Sene, C. 31, (21 Eylül 1322.), s. 405-406.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- Yelkenci, Ömer Faruk, *Türk Modernleşmesi Ve II. Abdülhamid’in Eğitim Hamlesi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2012.

BURSA SUR KAPILARI VE TAHT-I KALE KAPISI REKONSTRÜKSİYONU

İbrahim YILMAZ *

ÖZET

İlk çağlardan beri insanlar güvenliklerini sağlamak amacıyla yerleşim alanlarının etrafını sur duvarları ile çevirmiştir. Ayrıca, yerleşim alanlarından giriş ve çıkışları sağlamak üzere de sur duvar yüzeylerinde kapılar açmışlardır. Bu kapılar, topografinin izin verdiği ölçülerde kulelerle veya sur duvarları ile korunmuştur. Savunma ihtiyacının ortadan kalkmasıyla birlikte, savunma yapılarında özellikle sur kapıları yıkılarak yok olmuştur. Benzer biçimde, Bursa sur kapıları da yol genişletme çalışmaları nedeniyle yıkılmış, ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarla bazı şehir kapıları ihya edilerek ayağa kaldırılmıştır. Bu çalışmada, Bursa Surlarına ait kapıların özellikleri ve korunma yöntemleri araştırılmış ayrıca, iki sur arasına giren Taht-ı Kale Kapısı'nın rekonstrüksiyon yöntemiyle ayağa kaldırma çalışmaları anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Mimarisi, Bursa Surları, Şehir Kapıları, Rekonstrüksiyon, Taht-ı Kale Kapısı.

ABSTRACT

Bursa City Walls and Gates of the Reconstruction of Taht-I Castle Gate

Since the early ages people have constructed city walls around settlements for protection. City gates were also built on the city walls to provide access to and departure from a walled city. These gates were protected with towers or city walls in line with the topography of the site. As there was no longer a need for defense,

* Dr. Mimar, Nilüfer, Bursa, hmi6yilmaz@hotmail.com

structures of defense, especially city gates, were demolished. Likewise, city gates of Bursa were also demolished as a part of road-broadening works. However, some of the city gates have recently been reconstructed. This study sheds a light on characteristics of city gates of Bursa and the related conservation methods and the reconstruction of the Taht-ı Castle Gate.

Key Words: *Defense architecture, city walls of Bursa, city gates, reconstruction, Taht-ı Castle Gate.*

BURSA SURLARI VE TARİHÇESİ

Savaş insanlık tarihi kadar, savunma mimarisi de hemen hemen savaş kadar eskidir. İnsanlar yüzlerce yıl boyunca saldırılardan korunmak için önce sur duvarları ve kaleler yapmışlar, daha sonra da içinde güvenle yaşayacakları binaları inşa ederek şehirler kurmuşlardır (Boran 2001; s.8). Bu yüzden, kurulan kent (polis) devletlerin ilk mimarlık ürünleri surlardır. Surlar aynı zamanda kentin sınırlarını da belirlemiştir.

Bursa'nın yaklaşık 2200 yıl önce bir kent devleti (polis) olarak kurulduğu döneme kadar uzanan surlarının yapımına I.Prusias döneminde başlanmıştır (Osmangazi Belediyesi, 2006; s.23). İlk plan kurgusunun ünlü Kartacalı komutan Hannibal tarafından yapıldığı birçok tarihsel kaynak tarafından ifade edilen Bursa Surları, İlk ve Ortaçağ şehir savunma mimarisinin önemli bir örneğini sergilemektedir. **Antik** kaynaklara göre; kentin kurucusu Bithynia Kralı I. Prusias'dır (M.Ö.232-192). **Kartacalı komutan Hannibal**, Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşı kaybedince **Prusias'a** sığınmıştır. Hannibal burada zafer kazanan bir komutan gibi karşılanıp saygı görmüştür. Prusias, Hannibal'dan çok yararlanmış savaşlarda fikirlerinden faydalandığı gibi, şehir kurmakta da onun yaptığı planlara göre hareket etmiştir (Baykal, 1950; s.6). Kent, bizzat Hannibal'in çizdiği plan ve bilgiler ışığında inşa edilmiştir (Yalman, 2002; s.160). Bursa surlarının takriben M.Ö.185 tarihinde inşa edildiği sanılmaktadır. İç kalenin inşası ise daha öncelere dayanmaktadır (Wilde, 1909; s.2).

Prusia'nın Surları, kentin kurulduğu tepe üstü düzlüğün çevresini bir taç gibi, güneydeki ikinci sur ile birlikte yaklaşık 3500 m; lik uzunluğu ile kuşatmaktadır. Surlar, savunmanın güç olmadığı kuzey, doğu ve batı yönlerinde yüksek treverten kayaç yamaçları üzerinde tek sur halinde, savunmanın daha güç olduğu güneydeki düzlükte ise, dış sur ve iç sur olmak üzere iki sur halinde inşa edilmiştir. Çift sur, doğu ucundan girilen bir ana kapı ile başlayıp batı ucunda zindan ile sonlanmaktadır. Ayrıca, kenti çevreleyen surların içinde devleti idare eden tekfur ya da sultanların kullandığı sarayın bulunduğu, etrafı yine sur duvarları ve kulelerle çevrili iyi savunulan bir iç kale bulunmaktadır. Savunma mimarisinde, savunmanın en

yoğun yapıldığı ve en iyi korunan yer “hisar” olarak tanımlanmaktadır (Boran, 2001; s.8). Bu yüzden, İç Kale’yi Bursa’nın hisarı olarak tanımlamak gerekmektedir.

Bursa Kalesi için ilk büyük devrenin Roma istilâsına kadar olan dönem olduğu söylenebilir. Romalılar ve Bizanslılar döneminde sınırlar çok uzakta olduğundan, Bursa Kalesi stratejik anlamda önemini kaybetmiştir. MS 6. yüzyıla doğru İranlılar’ın hücumları ve 7. yüzyılda Arapların işgalleriyle Selçuklulara kadar devam eden devre kalenin ikinci devresidir. Kalenin üçüncü devresi ise, Selçuklular, Haçlılar ve Osmanlılar zamanındaki devredir (Yavaş, 2010; s.110).

Özellikle 11. yüzyılda Selçukluların işgalinden, Osmanlıların kenti ele geçirmesine kadar geçen, yani 13. yüzyıla kadar olan sürede Bursa, Bizans’ın sınır kalesi olarak kalmıştır. Bursa Osmanlılar tarafından 1326 tarihinde alındıktan sonra, surların ilk onarım ve güçlendirme çalışması Orhan bey tarafından yaptırılmıştır. Timur saldırıları ve Karaman oğulları saldırıları sırasında da Çelebi Mehmet tarafından güçlendirilmiştir. Bu güçlendirmeler sırasında Bizans yapılarına ait bazı malzemeler spolie malzeme olarak kullanılmıştır (Yavaş, 2010; s.111).

İlk yerleşim alanı olması nedeniyle, geçmişten günümüze birçok medeniyete ait izleri görebileceğimiz Bursa, tarih ve kültür yolu üzerinde önemli bir bölge niteliğindedir. Bu yüzden, aradan geçen yaklaşık 2200 yıllık tarihi içinde sur duvarlarının, kulelerin ve şehir kapılarının işlevini koruduğu sürece pek çok değişikliğe ve onarıma uğradığını, bugünkü durumuna bakarak kolayca anlamak mümkündür.

ŞEHİR SUR KAPILARI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Savunma mimarisinde kapı, en genel anlamıyla kullanım amacına uygun olarak sur duvarlarının yüzeyine açılmış birer geçittir. Açılan bu kapılar sayesinde kentin dışına çıkmak, ya da dışarıdan sur duvarları ile korunan kentin içine girmek mümkün olmuştur. Kapılar, sur duvarları ve kuleler kadar stratejik öneme sahiptir. Kapıların, doğru yönlerde ve önemine göre doğru ölçülerde açılması, özellikle ana kapıların tehlikeli girişleri engelleyecek düzeyde teknik donanım ve korunma özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, kapı planlamasında ortaya çıkan en önemli problem, kapının kullanım amacına uygun olan yerde tasarlanması ve tasarlanan kapının korunmasının sağlanmasıdır. Bu yüzden, şehir sur kapılarını sur planındaki işlevlerine ve korunma (savunma) yöntemlerine göre iki farklı kategoride değerlendirmek gerekmektedir.

Bu bağlamda, şehir sur kapıları sur planındaki işlevlerine göre 3 ayrı türe ayrılmaktadır. Bunlar, ana kapılar, iç kapılar ve günlük giriş ve çıkışların yapıldığı dar koridorlu kapılardır. Bu kapıların, kullanım

amaçlarına ve taşıdıkları öneme göre genişlikleri, yükseklikleri, mimari ve teknik özellikleri farklılıklar göstermektedir.

1- Ana kapılar: Bu kapılar, doğrudan kente ya da iki sur arası gibi iç şehirle bağlantılı şehrin ana bölümlerine giren, aynı zamanda tekerlekli araçların da geçebileceği genişlikte planlanmış yüksek kapılardır. Bu kapılar, diğer kapılara göre daha gösterişli mimari ve teknik özelliklere sahiptir. Genişlikleri, genellikle 3 - 5 m. arasındadır.

2- İç kapılar: Şehrin ana bölümlerini birbirine bağlayan, genellikle ana kapı ile bağlantılı kapılardır. Ana kapıdan girildikten sonra gelen bir iç kapı vasıtasıyla kentin içine girilmektedir. Bu kapılar, genellikle birden çok sıralı sur duvarlarına sahip savunma yapılarında iç sur beden duvarı üzerinde bulunmaktadır. Bu kapıların açıldığı iki sur arası koridordan şehir dışına çıkan şehir ana kapısı da bulunmaktadır. Bu yüzden, şehir sur ana kapıları gibi, iç kapılarda tekerlekli araç giriş ve çıkışını sağlayacak ölçülerde planlanmıştır. Ayrıca, iç sur duvarı üzerinde, yine iki sur arası koridordan kentin içine bağlanan önu açık huruç kapıları da bulunmaktadır. Huruç kapılarının genişlikleri genellikle 2 m; civarındadır. Bu kapılar aynı zamanda askeri amaçlı da kullanılmıştır. Diğer yandan, iç kalesi bulunan şehirlerde, esas yerleşimden (Şehristan) iç kaleye giren kapının da şehir iç sur kapısı olarak tanımlanması gerekmektedir. Çünkü, bu kapılarda gerek boyut, gerekse mimari ve teknik özellikleriyle ana kapı niteliği taşımaktadır.

3- Günlük giriş ve çıkışların yapıldığı kapılar: Barış zamanlarında şehir dışına, tarlalara, kırlara, ibadet yapılan yerlere günlük olarak bireysel giriş ve çıkışların yapıldığı dar koridorlu kapılardır. Genellikle genişlikleri 1-1,5 m; olup, koridor üzeri tonoz ile örtülüdür. Bu kapıların dış sur duvar yüzeylerinde açılan örnekleri bulunduğu gibi, daha güvenli giriş ve çıkışı sağlamak amacıyla kulelerin duvar yüzeylerinde açılan örnekleri de bulunmaktadır. Bu kapılar kulelerin altında açılan koridorun iç ve dış ucunda bulunmaktadır. Dış kapı kulenin dış yüzünde, iç kapı ise genellikle şaşırtmalı L- giriş sağlamak amacıyla, kulenin girişe göre dik açı yapan iç yan yüzlerinde açılmaktadır.

Şehir sur kapıları, topografyanın gerektirdiği şekilde kulelerden ya da sur duvarlarından savunulmaktaydı. Kapının savunulması çok defa 4. Yüzyıldan bu yana L- şeklinde bir plana dayanıyordu. Özellikle yamaçlarda bulunan ana kapılar, sur beden duvarları üzerinden uzun bir hat boyunca savunulurdu. Bu şekilde, kapıya ulaşana kadar düşman, geniş bir platformda sürekli ateş tehdidi altında bulundurulurdu (Kromayer ve Veith 1928; s.42).

A- Kapının savunması sur duvarlarından yapılıyorsa, duvarların plan şeması genellikle aşağıdaki gibi biçimlenmektedir (Akarca, 1987; s.151);

1) Sur duvarları kapının bir yanından, ya da iki yanından dirsek yapmaktadır,

2) Kapı, V- şeklinde içeri çekilerek kavuşan sur duvarlarının ortasında yer almaktadır.

3) Birbirini aşacak şekilde, birbiri üzerine bindirilen sur duvarları arasına yerleştirilmektedir.

B- Kapının savunması kuleler vasıtasıyla yapılıyorsa ve kapının stratejik önemine göre kuleler aşağıdaki gibi konumlandırılmaktadır (Akarca, 1987; s.151);

1) Kapının her iki yanında kapıya saplanmış vaziyette iki kule bulunmaktadır.

2) Özellikle kapının giriş yüzü esas alındığında, kapının sağ tarafına gelecek biçimde tek kule konumlandırılmaktadır,

3) Kapının girişe göre sağ yanında konumlandırılan tek kule ile birlikte, içeriden bir iç kule ile kapının iç kısımdan da korunması şeklinde olmaktadır.

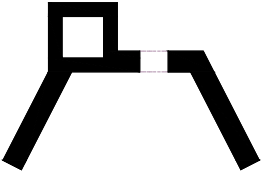
Şehir sur kapılarını, korunma biçimlerine göre de genel olarak dört ayrı tipe ayırmak mümkündür (çizim 1). Bunlar (Akarca, 1987; s.149-150);

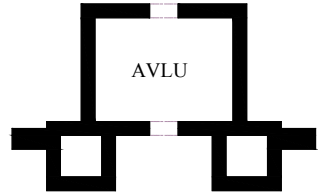
BİNDİRMELİ TİP

İKİ KULELİ TİP

TEK KULELİ TİP

AVLULU TİP

Çizim 1: Korunma biçimlerine göre ana kapı tipleri

- Bindirmeli Tip. Yüzünü kapıya dönmüş düşmanı sağ tarafından vurmaya yönelik, kapıya dirsek yaparak uzayan beden duvarlarının ucunda yer alan ana kapı tipidir.
- İki Kuleli Tip. Kapı, sur duvarlarından ileriye doğru fırlanmış iki kulenin ortasında yer almaktadır. Planları gözlük çerçevesine benzemektedir.

- Tek Kuleli Tip. Kule, kapının girişine göre sağ yanında bulunmaktadır. Kule, doğrudan kapıya saplanır ya da kapıya dirsek yapan beden duvarı üzerinde bulunur.
- Avlulu Tip. İç avlulu ve dış avlulu tip olmak üzere ikiye ayrılır. Bir meydan ya da avlu gerisine alınmış kapılardır. Avlu hem bindirmeli, hem de iki kuleli kapılarda görülür. Bindirmeli kapılarda avlu, sur duvarlarından içeriye ya da dışarıya doğru değişik formlarda çıkıntı yaparak oluşturulmuş koridorlardır. İç avlulu tiplerde genellikle iki kapı arasında koridor bulunmaktadır. İki kuleli avlularda ise, iki kule arasından avluya girilmektedir. Avlulu tip ana kapılarda düşman avluya girdiği takdirde, onu avlunun dar alanı içinde sıkıştırarak imha etme imkanı bulunmaktadır (Mussche, 1963; s.132).

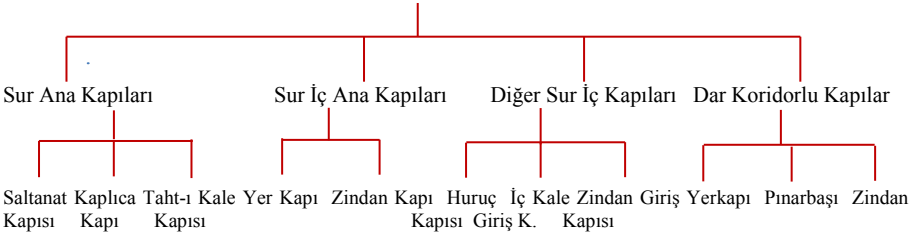
BURSA SUR KAPILARI

Bursa şehir sur kapıları ile ilgili incelenen kaynaklarda, Bursa surlarına ait, Saltanat Kapı, Yer Kapı, Fetih Kapı, Kaplıca Kapı ve Zindan Kapı olmak üzere beş adet ana kapının bulunduğu belirtilmektedir. Ancak, kaynaklarda Bursa sur kapılarının kullanım amaçları, yapısal özellikleri, hangi tür korunma yöntemlerine sahip olduğu ve tipolojileri konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden, bugüne kadar Bursa sur kapılarının kullanım özelliklerine ve korunma yöntemlerine göre kategorik değerlendirmeler yapılamamıştır. Bu durum, özellikle ana kapı tanımlamalarında ve kapıların günümüzde kullanılan isimlerinde de kargaşa yaşanmasına neden olmuştur.

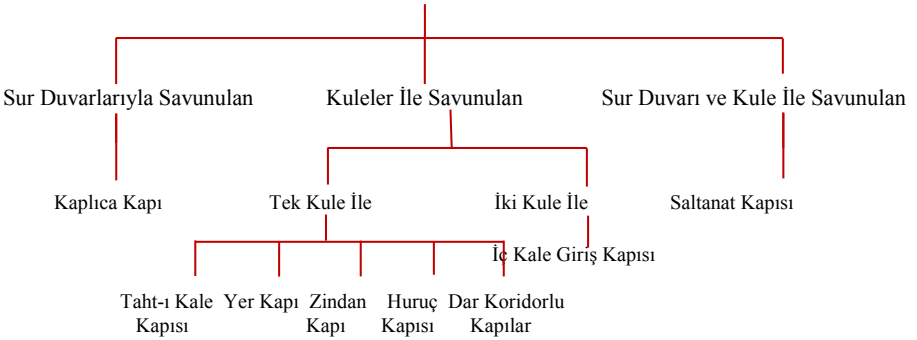
Bu amaçla, Bursa surlarının yerinde olmayan kapılarını tespit, belgeleme, analiz, ve ayağa kaldırma çalışmaları kapsamında proje müellifi olarak bu makalenin yazarı tarafından, kapılara (Bursa sur) ait rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon proje çalışmaları yapılmıştır. Osmangazi Belediyesi tarafından 2004 yılında başlatılan, halen Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından devam ettirilen çalışmalar sonucu, Bursa surlarına ait kapılar, gerek günümüze ulaşmış kalıntıları, gerekse yerinde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan buluntular ve diğer restitüsyona yönelik elde edilen belgeler değerlendirilerek konumları, nitelikleri, mimari, teknik ve stratejik tüm özellikleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, makalenin yazarı tarafından hazırlanan restitüsyonlara göre yapılan rekonstrüksiyon projeleri ile, günümüzde yerinde olmayan, sırasıyla Saltanat Kapısı, Yer Kapı ve en son olarak yapıyı 2012 yılında tamamlanan Taht-ı Kale Kapısı aslına uygun olarak inşa edilerek ayağa kaldırılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde, Bursa surlarına ait kapıların, yukarıdaki bölümlerde genel özellikleri anlatılan diğer sur kapıları ile benzer özellikler taşıdığı görülmüştür. Buna göre, Bursa surlarında ana kapıların bindirme tipe

sahip uzun sur beden duvarlarıyla ve dıştan tek kule ile korunduğu belirlenmiştir. Şehirden iç kaleye giren kapı haricinde, çift kule ile korunan başka bir kapıya rastlanılmamıştır. Bursa surlarında bulunan kapılar, kullanma amaçlarına ve savunma (korunma) yöntemlerine göre iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Bursa sur kapıları, sur planındaki konumlarına ve savunma yöntemlerine göre (şekil 1)'de gösterildiği gibi sınıflandırılmıştır.

Kullanım Amaçlarına Göre

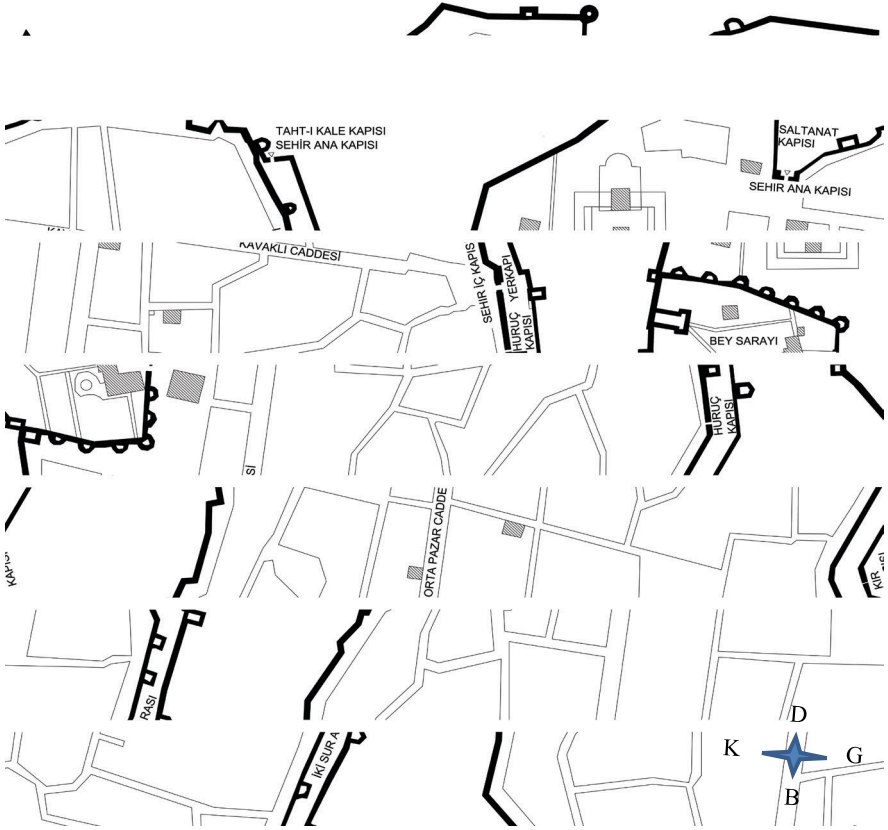

Savunma Yöntemlerine Göre

Şekil 1: Kullanım amaçlarına ve savunma yöntemlerine göre Bursa sur Kapıları

Ayrıca, Bursa şehir sur kapılarının bulunduğu yerler, sur içinde bulunan kente ait restitüsyon planı üzerinde (çizim 2)'de gösterilmiştir.

Çizim 2: Bursa sur kapılarının şehir planı restitüsyonu üzerinde yerleri ve tipleri

Bursa sur kapılarının tipleri, özellikleri ve savunma yöntemleri aşağıda anlatılmıştır.

1) Şehir ana sur kapıları: Bursa Surlarında, Saltanat, Kaplıca ve Taht-ı Kale olmak üzere toplam üç adet şehir ana sur kapısı bulunmaktadır. Bunlardan Saltanat Kapısı ve Kaplıca Kapı, sur içinde bulunan kente dışarıdan ve doğrudan giren ana kapılardır. Taht-ı Kale Kapısı ise, doğrudan kent içine açılmamakla beraber, şehrin içine bağlanan kapıları bulunan iki sur arası boşluğa şehir dışından girdiğinden üçüncü ana sur kapısı olarak

değerlendirilmiştir. Bursa şehir ana sur kapıları, tekerlekli araçların da girip çıkabileceği genişliğe sahip olup, genişlikleri 3-5 m; arasındadır.

Günümüzde kullanılan isimleriyle Bursa Surlarında bulunan şehir sur ana kapıları;

- **Saltanat Kapısı:** Bursa Surlarına ait 3 şehir ana kapısından birisidir. (şekil 2)'de en solda Saltanat Kapısının, 1850 yılında Clement Le Maitre tarafından çizilmiş gravür resmi, ortada kapının rekonstrüksiyon sonrası bu günkü hali, en sağda ise, kapının ön yüz restitüsyon görünüş çizimi görülmektedir.

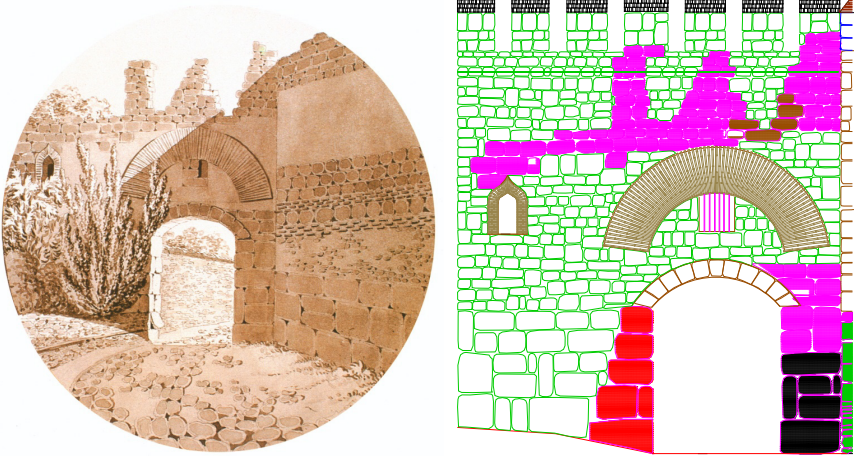
Şekil 2: Saltanat Kapısına ait gravür resmi (1850), günümüz fotoğrafı ve cephe restitüsyon çizimi

Bu kapı, doğu istikametinden kente doğrudan giren önemli ve diğerlerine göre de en görkemli kapıdır. Bey Sarayı'na çıkan yolun başında bulunduğu için Saltanat Kapısı denilmiştir. Osmanlı döneminde, Kale ve Hisar Kapısı olarak da bilinmekteydi (Hammer, 1818). Bu kapı tekfurların, devlet yöneticilerinin kente giriş ve çıkışta kullandıkları aynı zamanda, gösterişli alayların da gerçekleştirilmesi söz konusu olduğu zaman kullanılan ana kapıdır. Kapı açıklığının her iki yanında bulunan ön yüz duvarları rektogonel pseudo isodomos düzgün kesme taş ile harçsız örülmüş Helenistik dönem örgü tekniğine sahiptir. Taş sıraları, kareye yakın blok taş ve yatay ince taşlardan oluşmuştur. Kapı boşluğunun üzerinde basık taş kemer bulunmaktadır. Kapı açıklığında yukarıya doğru devam eden üst form, seğirdime doğru kalın bir sivri taş-tuğla almaşık kemerle bitmektedir. Arada bulunan tuğla yüz, göz penceresi ile kitabe üzerinde ve tuğla yüzün ortasında bulunan sivri tuğla kemerlerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca, tuğla yüz içerisinde girişi ve çıkışı kontrol eden pencereleri de bulunan bir gözetleme odası bulunmaktadır. Gözetleme odası kapıyı koruyan dış kule ile bağlantılıdır.

Saltanat kapısı, savunma stratejisi yönünden hem sur duvarlarıyla, hem de tek kule ile korunan bindirmeli tipe girmektedir. Girişe göre sağ

tarafında dörtgen bir dış kulesi bulunmaktadır. Kapıya saplanan sur beden duvarı, kapının dış yüzüne göre sol tarafından “V” şekliyle gelip, sağ tarafından kule vasıtasıyla dirsek yaparak uzayan bir beden duvarı savunma hattı oluşturmaktadır. Bu hat, bu günkü İl Kültür Müdürlüğü önünden geçmektedir. Bu sayede, hem kapıya doğru ilerleyen düşmanı sürekli ateş altında tutacak uzun bir hat oluşturulmuş, hem de yüzünü kapıya dönen düşmanı sağ tarafından vuracak dar bir avlu alanı yaratılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde önemini koruyarak sürdüren kapı, 1855 depreminde zarar gördüğünden, 1904 yılında vilâyet idare meclisinin aldığı bir kararla yıkılmıştır. Kapının özgün genişliği 3,30 m; iç yüksekliği ise, 4,50 m; dir.

- **Kaplıca Kapısı:** Batı istikametinden kente doğrudan giren ikinci şehir ana sur kapısıdır. Bursa Kalesinin batıya açılan tek kapısıdır. Bu kapı, Bursa surlarında bindirme tipe sahip L- planlı şemayla korunan tek şehir ana giriş kapısıdır. Kapı, dışarıdan ya da içeriden herhangi bir kule ile korunmamaktadır. Sur beden duvarı, kapının giriş yüzüne göre sağ yanından dirsek yaparak uzun bir savunma hattı boyunca devam etmektedir. Bu kapının korunması için, dirsek yaparak uzayan sur beden duvarı ile yetinilmesi topografik yapının gerekliliği yanında, düşmanın bu kapıdan kente girebilme ihtimalinin diğer şehir ana kapılarına göre daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Aşağıda (şekil 3)’de sol tarafta, kapının kente giriş yüzünü gösteren 1827 yılında Carl Gustav Löwenhielm tarafından çizilmiş gravür resmi (Yenal, 2003; s.179), sağ tarafta ise, gravüre uygun biçimde hazırlanmış cephe restitüsyon çizimi görülmektedir.

Şekil 3: Kaplıca Kapısına ait gravür resmi (1827) ve cephe restitüsyon çizimi

- **Taht-ı Kale Kapısı:** Bursa Surlarının üçüncü şehir ana kapısıdır (resim 1).

Resim 1: Taht-ı Kale Kapısı iç yüz görünümü

Bu kapı doğrudan kente değil, iki sur arası koridora geçit vermektedir. Kapı, mimari özellikleriyle Saltanat ve Kaplıca Kapısına benzememektedir. Diğer kapılarda olduğu gibi, kapı açıklığının üzerinde taş kemer değil, ahşap hatıl bulunmaktadır. Ahşap hatılın üzerinde yükselen tuğla yüz taş kemerle sonlanmaktadır. Giriş boşluğunun üzeri ahşap düz tavadır. Kapının sağ ve sol yanakları düzgün kesim kesme taş örgülüdür. Kapı, dış sur duvarı üzerinden gelen bir servis duvarı ile dış kuleye bağlanmıştır. Bu ana kapı Osmanlı dönemi öncesi, dışarıdan bir dış kule ile korunurken, Osmanlı döneminde iç sur duvar yüzünde ilave edilen üçgen yüzlü bir iç kule ile içeriden de korunması sağlanmıştır. Kapının genişliği 3,60 m; iç yüksekliği ise, 4,50 m; dir.

2) Şehir sur iç kapıları: Bu kapılar, şehir iç ana sur kapıları ve diğer şehir iç sur kapıları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şehir iç ana kapıları, antik şehrin güney tarafında savunmayı güçlendirmek amacıyla yapılan iki sur arası koridordan kente giren, yine tekerlekli araçların da girip çıkabildiği iç sur duvar yüzeyinde açılmış geniş kapılardır. Bu kapılar, şehrin bölümlerini birbirine bağladığından, ayrıca boyutsal, mimari ve teknik özellikleriyle de ana kapı niteliğindedir. Bursa Surlarında, iki sur arasından kente giren iki adet şehir iç ana sur kapısı tespit edilmiştir. Bunlar, Yer Kapı ve Zindan Kapıdır. Bursa sur kapıları ile ilgili var olan kaynaklarda belirtildiği gibi, Fetih Kapısı isimli tekerlekli araçların girip çıkabileceği genişlikte bir şehir ana kapısına ya da iki sur arası koridora açılan iç sur

kapısına rastlanılmamıştır. Su kulesinin bulunduğu Pınarbaşı bölgesinde, sadece günlük giriş ve çıkışların yapılabildiği 1,15 m; genişliğinde bir kır kapısı bulunmaktadır. Kaynaklarda, burada bulunan kır kapısı ya da su kulesi şehir ana kapısı olarak belirtilmiştir. Diğer sur iç kapıları ise, şehrin diğer bölümleri olarak kabul edilebilecek iç kale ve zindan boşluğuna giren kapılardır. Bu kapılar şehrin farklı bölümlerini birbirine bağladığından, şehir iç sur kapıları olarak tanımlanması gerekmektedir.

Bursa Surlarının iki sur arasından kente giren şehir iç ana sur kapıları,

- **Yer Kapı (Bab-ı Zemin):** Taht-ı Kale isimli şehir ana sur kapısından iki sur arası koridora girildikten sonra yaklaşık 100 m. ileride bulunan, iki sur arası koridordan kente giren ilk şehir iç sur kapısıdır (şekil 4). Şeklin sol tarafında kapının 1890 yılında Sebah&Joailier tarafından çekilmiş iç yüz fotoğrafı, ortada fotoğrafa göre çizilmiş restitüsyon çizimi, en sağ tarafta ise, kapının rekonstrüksiyon sonrası günümüzdeki hali gösterilmiştir.

Şekil 4: Yer Kapı 1890 yılına ait fotoğraf, cephe restitüsyonu ve günümüzdeki fotoğrafı

Kapı mimari form yönünden yakınında bulunan Taht-ı Kale kapısına benzemektedir. Kapı açıklığının üzerinde ahşap bir hatıl bulunmaktadır. Ahşap hatılın üzerinde bulunan alının üstü taş bir kemerle tamamlanmaktadır. Kapının iç ve dış yüzeylerinde, ahşap hatıl ile taş kemer arasında bulunan yarım daire formulu alında 19. Yüzyıla ait barok usulü bir süsleme bulunmaktadır. Kapı sağ yanında bulunan dörtgen bir kule ile korunmaktadır. Kapının genişliği 3,60 m; iç yüksekliği ise, 4,50 m; dir.

- **Zindan Kapı (Bâb-ı Siccîn):** Bu kapı, batı yönüne doğru uzayan iki sur arası koridorun zindan boşluğu ile sonlanan duvarına dik olarak saplanmış iç sur duvar yüzeyinde yer almaktadır. İki sur arasından kente giren ikinci iç sur kapısıdır. Bu kapı da dörtgen genişçe bir kule ile

korunmaktadır. Kapının mimari formu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3) Günlük giriş ve çıkışların yapıldığı dar koridorlu kapılar: Bu kapılar, iki sur arası koridordan şehir dışına çıkmak amacıyla dış sur duvarı yüzeyinde açılmış dar bir geçitten ibarettir. Bursa Surlarında bu kapılardan bir tane tespit edilmiştir. Fetih Kapı olarak isimlendirilen bu kapı, Su Kulesinin koruması altında halkın günlük olarak şehir dışına, kırlara, Olimpiyos’a, tarlalara gidip geri döndüğü 1,15 m; genişliğinde dar bir geçittir. Bu kapılardan, Zindan Kapı ile Yer Kapı karşısına denk gelen dış sur duvarı üzerinde de bulunması muhtemeldir. Çünkü, Ortapazar Caddesini dik keserek şehir iç kapılarına doğru gelen tüm yolların aksı, dış sur duvar yüzeyine açılmış bu dar geçitlere çıkmaktadır. Ancak, olması muhtemel diğer iki dar geçit kapıya ait bu güne kadar herhangi bir iz ya da kalıntı bulunamamıştır.

4) Huruç kapıları: Bursa Surlarına ait iki sur arası koridordan kente giren, iç sur duvarı yüzeyinde açılmış üzeri tuğla tonozlu huruç kapıları bulunmaktadır. Bu kapıların genişliği 2,20 m; yüksekliği ise 2,50 m; dir. İç sur duvarı yüzeyine açılmış, aralarında 45 m; mesafe bulunan 2 adet huruç kapısı tespit edilmiştir. Bu kapıların iki sur arası koridor boyunca her 45 m; lik mesafelerde ritmik olarak devam edip etmediği ancak bu alanda yapılacak kamulaştırma, temizlik ve kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkacaktır. Mevcut huruç kapılarının her ikisi de dörtgen iç kuleler tarafından korunmaktadır. Bu kapıların askeri amaçlı kullanılmış olması gerekmektedir.

TAHT-I KALE KAPISI REKONSTRÜKSİYONU

Yukarıda da belirtildiği gibi, Taht-ı Kale Kapısı Bursa Surlarının, şehir dışından iki sur arası bölümüne giren, günümüzde Yokuş Caddesi başlangıcında bulunan şehir ana giriş kapısıdır. Bursa Surlarının üç ana şehir sur kapısından birisi olmasına rağmen günümüze kadar varlığı bilinmemekteydi. Bursa ile ilgili kaynaklarda bu bölgede tek bir kapının var olduğu belirtilmektedir. Özellikle yerli kaynaklarda, iki sur arasından kente giren günümüzde kullanılan ismiyle Kavaklı Caddesi’ne açılan Yer Kapı (Bab-ı Zemin) ana kapı olarak ifade edilmektedir. Oysa, gerek bu bölgede yapılan kazı çalışmaları, gerekse incelenen yabancı kaynaklar, eski dönemlerden günümüze ulaşmış Bursa haritaları ve şehir kapılarına ait eski tarihli fotoğraf ve gravür çizimleri bu kesimde iki ayrı ana kapının bulunduğunu göstermektedir. Walker’a (1870) ait “Brousse; Album Historique” isimli eserde, iki sur arasına giren ve gravür çizimi de bulunan şehir ana sur kapısının adı Yer Kapı olarak belirtilmiştir. Yine, Hammer (1818) “Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos” isimli eserinde, Bursa surlarına ait 5 ana kapı ismini sıralarken,

adı Yer Kapı olarak bilinen diğer kapı ile birlikte iki sur arası koridora giren bu kapının ismini de Yer Kapı olarak belirtmiştir. Görüldüğü gibi, gerek yerli kaynaklarda gerekse yabancı kaynaklarda, birbirine yakın noktalarda bulunan her iki ana kapının ismi, sanki tek bir kapıymış gibi Yer Kapı olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda, iki sur arası bölümden kente giren şehir iç ana sur kapısının isminin bilindiği gibi Yer Kapı olarak kalması gerekmektedir. İki sur arasına giren şehir ana sur kapısı ise, onu koruyan dış kulenin hemen altında bulunduğundan Taht-ı Kale Kapısı olarak isimlendirilmiştir.

Bursa sur kapılarını ayağa kaldırma çalışmaları kapsamında, gerek kültür varlığı, gerekse kültürel çevreye olan tarihsel katkısı açısından Taht-ı Kale Kapısının yeniden ihya edilmesinde yarar görülmüştür. Makalenin yazarı tarafından bu maçla yapılan çalışmada, öncelikli olarak kapının yerinin doğru olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, yer altında kapıya ait temel ve duvar kalıntıları elde edilmiştir (Şekil 5). Yer altında elde edilen kalıntılar, aynı noktalarda kapıya ait var olan yerüstü mevcut kalıntılar ile ilişkilendirilmiş ayrıca, kapının yerini gösteren 1862 yılında Suphi Bey tarafından hazırlanmış Bursa haritası (şekil 5), diğer Bursa haritaları ve restitüsyon planları da karşılaştırmalı olarak incelenerek kapının yeri doğru olarak belirlenmiştir.

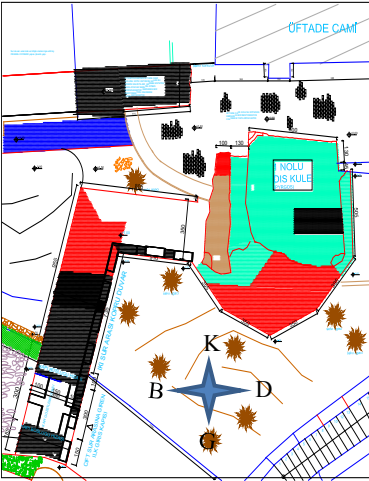

Şekil 5: Suphi Bey Haritasında (1862) Taht-ı Kale Kapısı'nın yeri ve kapıya ait kalıntılar

Ancak, kapının cephesini kapsamlı ve özgün özelliklerine uygun olarak ifade eden, ayakta olduğu zamanları gösteren gravür, fotoğraf gibi görsel içerikli geçerli belgelere ilk zamanlar ulaşılmadığından ilk yapılan restitüsyon çalışmalarında, Bursa Surlarının diğer ana giriş kapıları ile, aynı dönemlerde yapılmış diğer sur yapılarına ait giriş kapı örneklerinin cephe

özelliklerinden yararlanılmıştır. Fotoğraf ve gravürleri mevcut olan Saltanat kapısı ve Kaplıca kapısı benzer örnekler olarak ele alınmıştır. Buna göre hazırlanan ilk restitüsyon ve rekonstrüksiyon projelerinde, iki sur arasında giren şehir ana giriş kapısının özgün yapısı ve tarihsel kimliğiyle çatışmayacak bir giriş kapısının yapılması planlanmıştır. Önerilerde, diğer şehir ana kapıları gibi, kapı giriş boşluğunun üzerinde basık bir taş kemer, kemer üzerinde tuğla yüz kullanılmıştır. Tuğla yüzün üzeri ise daha geniş tuğla bir sağır kemerle bitirilmiştir. Buna göre hazırlanan rekonstrüksiyon projeleri, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 02.08.2011 tarih ve 7086 sayılı kararı ile onaylanarak yapım çalışmalarına başlanılmıştır. Ancak, kapı imalatı gerçekleştirildikten sonra uygun olan ve görünen bir yerde kapının, gerek Bursa Surlarının diğer şehir ana sur kapıları, gerekse aynı dönemlerde yapılmış benzer şehir ana giriş sur kapıları örnek alınarak hazırlanan rekonstrüksiyon projelerine uygun olarak inşa edildiğini belirten bir yazı konulması önerilmiştir.

Ancak, yapım sürecinde belge araştırmasına devam edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen Walker'e (1870) ait "Brousse Album Historique" isimli eserde, iki sur arasında giren bu şehir ana giriş sur kapısına ait, kapının 1870'li yıllardaki ön yüz konumunu gösteren bir gravür çizimi bulunmuştur (Çalışkan, 2010; s. 235). Elde edilen gravür, kapının Osmanlı dönemindeki durumunu ifade ederken, aynı zamanda bu konuda yeniden hazırlanacak dönemsel restitüsyonların da doğru çizimine azami ölçüde imkan tanımıştır. Aşağıda (şekil 6)'de kapıya ait restitüsyon plan çizimi ile 1870'li yıllarda Mary Walker tarafından çizilmiş kapının giriş yüzünü gösteren gravür çizimi görülmektedir.

Şekil 6: Taht-ı Kale Kapısı restitüsyon planı ve 1870'li yıllarda çizilmiş gravür resmi

Gravür çizimlerini ölçekli mimari proje gibi değerlendirmek mümkün değildir. Ancak, yapı ve çevresi hakkında kapsamlı ve görünür bilgiler içerdiğinden, bu tür verileri restitüsyon çizimlerine olanak sağlayan geçerli belgeler olarak kullanmak mümkündür. Elde edilen gravürün iki sur arasına giren şehir ana kapısı ve çevresi hakkında çizildiği döneme ait önemli bilgiler verdiği muhakkaktır. Gravür çizimi dikkatli biçimde incelendiğinde, resmin sağ üst tarafında Üftade Camisi ile minaresi, onun önünde iki sur arasına giren ana kapıyı koruyan yüksekçe kayaçların üzerine oturtulmuş dış kule ile, sanki oyularak karşılıklı iki kayaç arasında açılmış iki sur arasına giren ana giriş kapısı görülmektedir.

Gravür çizimine göre incelenen kapının dikdörtgen bir forma sahip olduğu görülmektedir. Kapının sağ ve sol yanaklarında dar taş duvar pazenleri bulunmaktadır. Kapı boşluğu çift sur yönüne doğru derinlemesine bir genişlik arz etmektedir. Kapı boşluğunun üzerinde ahşap bir hatıl bulunmaktadır. Ahşap hatıla oturan alın taş bir kemerle sonlanmaktadır. Kapının üst noktalarına doğru kemerin üzerinde başlayan ve tuğla hatılla tamamlanan ilk iki sırası ince, diğer iki sırası kalın dört sıra kesme taş bloğu bulunmaktadır. Tuğla hatılın üzerinde düzgün kesim bir sıra taş ile, bu sıranın üzerinde de büyük ihtimalle spolien profilli ince yatay taş dizisi görülmektedir. Profilli taş dizisinin üzerinde seğirdime kadar olan kısımda üç sıra, dendanelerin başlangıç noktasına kadar da iki sıra olmak üzere beş sıra taş örgüsü bulunmaktadır. Kapı konstrüksiyonunu oluşturan taş bloklar, rektogonel düzgün kesim pseudo isodomos örgü sistemine sahiptir. Kapı gravürünün arka fonunda görünen duvar kalıntısı ise, Üftade Cami avlusuna doğru uzayan iç sur duvarının cephe görüntüsüdür. Kapıya ait gravürün oranlanması ve bu oranların kapının yerindeki gerçek konumuna göre değerlendirilmesi sonucu, seğirdime kadar olan toplam yüksekliğin ön cephede yaklaşık, 10,00 m; civarında olduğu tespit edilmiştir.

Kapının özgün cephe özelliklerinin gerek Bizans, gerekse Osmanlı dönemlerinde aynı kaldığı düşünülmektedir. Gravür Osmanlı döneminde çizildiğinden, kapının çevresinde Osmanlı dönemine ait yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar, kapıyı dışarıdan koruyan dış kule ile hemen arka tarafında inşa edilmiş Üftade Cami'sidir. İki sur arasına giren bu ana sur kapısına ait gravür ve yerindeki kalıntılar esas alınarak Osmanlı ve Bizans dönemi olmak üzere iki dönem halinde dönemsel restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır. Buna paralel olarak daha önce onaylanan rekonstrüksiyon projesinin, yeniden hazırlanan restitüsyon projelerine uygun olarak tadil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla yeniden yapılan rekonstrüksiyon projesinde, kapı genişliği 3,60 m; kapının üst ahşap hatıla kadar yüksekliği 4,50 m; duvar kalınlığı ise, dış sur duvarlarında olduğu gibi 3,00 m; olarak kabul edilmiştir. Yeni duruma göre hazırlanan rekonstrüksiyon tadilat projeleri, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek

Kurulunun 26.04.2012 tarih ve 36 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Rekonstrüksiyon projesine uygun olarak gerçekleştirilen imalatlarda, kapının özgün malzemesi olan yüzeyi boşluklu Cilimboz trevertenine yakın treverten cinsi taş malzemeler kullanılmıştır (resim 2).

Resim 2: Taht-ı Kale Kapısı dış yüz görünümü

Taşlar, özgününde olduğu gibi, rektogonel pseudo isodomos örgü tekniği ile, önceden analizleri yapılan numune özelliklerine uygun biçimde hazırlanan horasan harç bağlayıcı kullanılarak örülmüştür. Kapı üstü hatlı ile üst taş kemer arasında bulunan alın 4/31/31cm; ebatlarında pişmiş toprak tuğla malzeme, her tuğla arası 3 cm; derz bırakılarak horasan harç ile örülmüştür. Taht-ı Kale Kapısının tarihi olma özelliği ve belge değeri yüksek olduğundan gelecek kuşaklara özgün yapım sistemi ile aktarılması hedeflenmiştir. Bu yüzden, yapının ayağa kaldırılmasında özgün malzeme ve özgün yapım sistemleri kullanılarak gerçekleştirilen yeniden yapım yöntemi kullanılmıştır.

SONUÇ

Bursa şehir sur kapıları ile ilgili incelenen tüm yerli kaynaklarda, şehrin beş adet ana sur kapısının var olduğu belirtilmektedir. Bunlar Saltanat Kapısı, Yer Kapı, Kaplıca Kapısı, Fetih Kapısı ve Zindan Kapı şeklinde sıralanmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Yer Kapı kesiminde 1 adet ana kapının bulunduğu ifade edilmektedir. Bu kapı, iki sur arası bölümden kente giren Bab-ı Zemin ismiyle de bilinen iç sur kapıdır. Yerli kaynaklarda, yine bu kesimde bulunan ve kent dışından iki sur arası bölüme giren diğer ana sur kapısından hiç söz edilmediği görülmektedir. Yabancı bazı kaynaklarda ise,

iç kapı (Yer Kapı) ile birlikte kent dışından iki sur arası koridora giren bir ana kapının da bulunduğu belirtilmektedir. Ancak, bu kaynaklarda her iki kapının ismi tek bir kapıymış gibi Yer Kapı olarak verilmiştir. Kent dışından kentin iki sur arası bölümüne giren ana kapının varlığı, Bursa sur kapılarının, tespit, belgeleme, analiz ve ayağa kaldırma çalışmaları kapsamında yapılan kazı çalışmaları ve detaylı araştırmalar sonucu elde edilen buluntularla da kanıtlanmıştır. Sözü edilen her iki kapı, bu makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilen restitüsyon çalışmaları sonucu hazırlanan rekonstrüksiyon projelerine uygun olarak inşa edilmiş ve ayağa kaldırılmıştır. Görüleceği gibi, iki kapı da gerek boyutsal, mimari ve teknik özellikleriyle, gerekse korunma özellikleri ile ana kapı niteliği taşımaktadır. Bu yüzden, isim yönünden bir kargaşaya meydan vermemek amacıyla, iki sur arası bölümden kente giren şehir sur iç kapısı isminin, günümüzde de bilindiği gibi Yer Kapı (Bab-1 Zemin) olarak kalmasında, şehir dışından iki sur arası bölüme giren şehir ana sur kapısı isminin ise, onu koruyan kulenin altında kalmasından ve semte de adını vermesinden dolayı Taht-1 Kale Kapısı olarak kabul edilmesinde yarar bulunmaktadır.

Diğer yandan, yine yapılan çalışmalar sonucu, kentin dış bölümü olarak tanımlanabilecek iki sur arası koridora açılan Yer Kapı (Bab-1 Zemin) dışında, ana kapı niteliğinde 1 adet daha şehir sur iç kapısının bulunduğu belirlenmiştir. Bu kapı Zindan Kapıdır. Bu iki kapı dışında, iki sur arası koridordan kente giren ana kapı niteliğinde şehir iç kapısı tespit edilememiştir. Bu durum, kaynaklarda belirtildiği gibi, Pınarbaşı kesiminde Fetih Kapı isimli ana kapı özelliği taşıyan bir kapının bulunmadığını göstermektedir. Burada, dış sur duvarı yüzeyine açılmış dar bir geçitten ibaret bir kır kapısı bulunmaktadır. Yine burada kır kapısını ve kente su getiren su yolunu koruyan ve içinde sarnıcı bulunan bir su kulesi bulunmaktadır. Burada bulunan gerek kır kapısının, gerekse bazı yayınlarda ana kapı olarak belirtilen su kulesinin, ana kapı özelliği göstermediği muhakkaktır. Pınarbaşı kesiminde yapılacak kazı çalışmaları ve detaylı etüdler sonucu, yeterli veriler elde edilene kadar sembolik ve tarihsel değerleriyle günümüze ulaşmış olan Fetih Kapısı isminin artık bilimsel literatürlerde ana sur kapısı olarak belirtilmemesi gerekmektedir.

Sonuç olarak bu günkü verilerle, Bursa Surlarında beş adet ana kapı özelliği gösteren sur kapısı bulunmaktadır. Bu kapılardan üç adedi kente dışarıdan ve doğrudan giren şehir ana sur kapılarıdır. Bunlar, Saltanat Kapısı, Kaplıca Kapı ve Taht-1 Kale kapısıdır. Diğer iki adet kapı ise, iki sur arası bölümden kente giren Yer Kapı ve Zindan Kapı isimli şehir iç ana sur kapılarıdır.

Ayrıca, Bursa kenti için surların ve sur kapılarının dün savunma amaçlı önemi ne ise, bugün de kentin kültür ve yapı tarihinin anlaşılması açısından önemi aynıdır. Rekonstrüksiyon çalışmaları sonucu ayağa

kaldırılan Bursa sur kapıları, kentin tarihi silüetinde esaslı bir kaide oluşturarak, tarihi kent imgesini yaratma açısından mekansal ve boyutsal etkileriyle Bursa kimliğinin ayrılmaz birer parçaları haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarca, A. (1987). “Şehir ve Savunması”, (2. b.). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Baykal, K. (1959). “Bursa ve Anıtları”, Aysan Matbaası, Bursa.
- Boran, A. (2001). “Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescidleri”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çalışkan, N. (2010). “Bursa İle İlgili Osmanlı Dönemi Görsel Belgelerinin Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Hammer, J. (1818). “Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos und von da Zurück Über Nicea und Nicomedien”, (ss: 98), Pesth.
- Kromayer, J., Veith, G. (1928). “Herwesen und Kriegführung der Griechen und Römer”, Handbuch der Altertumwissenschaft, Münih.
- Mussche, H.F. (1963). “Monumenta Graeca et Romana. Vol.II. Greek Architectura”, (fasc.2.) Civil and Military Architecture, Leiden.
- Osmangazi Belediyesi. (2006). “Bir İmparatorluğun İzi Osmangazi”, Seçil Ofset, İstanbul.
- Walker, M. (1870). “Brousse, Album Historique Constantinople”.
- Wilde, H. (1909). “Brussa, Eine Entwicklungsstätte Türkischer Architektur in Kleinasien Unter den Ersten Osmanien”, Doktora Tezi, Dresden Technischen Hochschule, Verlag von Ernst Wasmuth A-G, Berlin.
- Yalman, B. (2002). “Düş Kapı Bursa”, (ss: 159-165), Pera Basın Yayın, Bursa.
- Yavaş, D. (2010). “Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler”, (ss: 110-115). Akmat Akinoğlu Matbaacılık, Bursa.
- YENAL, Engin (2003), “Bir Zamanlar Türkiye, Carl Gustaf Löwenhielm bir İsveç Elçisi’nin 1820’lerdeki Türkiye Albümü”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE MUDANYA MÜTAREKESİNE UZANAN SÜREÇ

*Murat PINAR**

ÖZET

Mudanya Mütarekesi, tarihsel anlamda sadece heyetler arasındaki görüşmeler ve sonunda imzalanan metin ile açıklanamaz. Büyük Zafer'den sonra ateşkes imzalanmasına ve bu arada Yunanlıların daha fazla zarar görmemesine yönelik İngiliz diplomatik çabalar ile diğer siyasi trafik de önemlidir. Bu araştırmamızda yayımlanmış İngiliz gizli belgeleri ışığında Mudanya Mütarekesine giden süreç ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Ulusal Zaferi, Mudanya Mütarekesi, Anadolu hareketi, Bolşevik.*

ABSTRACT

The Process of the Mudanya Armistice According to the Documents of the England

For the better understanding of the Mudanya Armistice, the process of the armistice and the historic clearance of the parts must be known better. The Bolshevik rebellion in Russia not only influenced the Anatolian movement but also reveal the differences of the sights of the Allies.

Actually, all the conflicts took place between the Russia and the England. After coming to an agreement with the Bolshevik and getting the aid from them and securing the east border, the Anatolian movement expand the national organization and showed the refusal of the Sev. M. Kemal planned to set the England, establishing a Kurdish and Armenian state in east and optimizing the Greece in

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bursa.

west, against the France that is angry because of losing the biggest share. Anyway, the Italian was the first country getting out of the Anatolia, because of giving west Anatolia to Greece by England.

The military success of the Ankara administration was the most important factor that closed up the France and Italian to Ankara. Both France and Italian comed up to Ankara not only for relaxing their public opinion but also preventing the policy of England. As you see, there were these things in the process of the armistice. And also, the parts reached an agreement with these national benefits.

Key Words: *Armistice, Bolshevik, National Benefit, Anatolian Movement.*

GİRİŞ

Mudanya Mütarekesi'nin sonuçlarının incelenebilmesi, daha iyi anlaşılabilmesi için tarafları bu ateşkese götüren tarihi hesaplaşmanın askeri, siyasi, ekonomik yönlerini iyi değerlendirmek gerekir. Başka bir deyişle özellikle Birinci Dünya Savaşı galiplerinin Mondros Ateşkisi İle Osmanlı Devletine kabul ettirdikleri şartların ve Sevr ile yine Osmanlı Devletine boyun eğdirdikleri isteklerinin Mudanya'da nasıl bir görünüm aldığı görmek gerekir. Birinci Dünya Savaşı galipleri neler istemişlerdi, nelerden vazgeçiyorlardı ve vazgeçmelerinin sebebi ne idi?¹

SÜREÇTE YAŞANANLAR

Tarihe “Ekim Devrimi” diye kaydedilen Bolşeviklerin iktidarı ele geçişi, eski Rus takvimine göre 25 Ekim 1917’yi göstermektedir. Yeni takvime göre 7 Kasım gününe isabet eden olay Osmanlı ve sonraki Türk Devleti’nin kuzey politikasında önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Anadolu hareketi, Kızıl Ordu’nun ilerlemesi ve bu arada İngilizlerin Türkleri Kafkas şeddinin bir parçası haline getirme çabalarının arasında kalmıştır. Kafkas şeddi İngilizlerin, Kafkasya’da bir tampon bölge oluşturup Türk ve Kafkas güçlerini Ruslara karşı birleştirmek, özellikle Ermenistan’ı güçlendirerek Rusların Kafkasya’ya inmelerini engellemek düşüncelerinden oluşmaktaydı. Bölgeden gönderdiği 22 Ocak tarihli raporunda Kazım Karabekir ikili oynama tavsiyesinde bulunur. Mustafa Kemal’in bunun karşısında 5 Şubat tarihli durum değerlendirmesinde farklı düşünceleri vardır. İngilizlerin Kafkas şeddi projesini Türklerin kesin yok edilme stratejisi olarak tanımladıktan sonra, alınacak önlemleri şu şekilde sıralar: Doğu cephesinde resmi veya resmi olmayan seferberlik yaparak Kafkas şeddini arkadan yıkacak güçleri yığmaya başlamak, yeni Kafkas

¹ Ergün Aybars, “Mudanya Mütarekesi’nin İngiliz Basımında Etkisi”, **Osmanlı’dan İşgal Yıllarına, Mütareke’den Cumhuriyet Günlerine Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa, 2008, s. 68.

hükümetleriyle ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi İslam hükümetleriyle acele olarak ilişki kurarak itilaf planına karşı kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde saldırı harekâtımızı birleştirmek için Bolşeviklerle anlaşmak ve içten millî örgütlenmeyi son derecede genişletmek ve güçlendirmek, silah, cephane ve malzememizi vermemek için silah kullanmaktır. En önemli görev ise İtilafın zaman kazanmasına meydan vermemek ve onun maskesini atıp memleketin tüm direniş unsurlarını birleştirecek bir neden yaratmaya zorlamaktır.

Emperyalist Batı karşısında birkaç cephede birden savaşıyan Türkiye için, doğu sınırının garanti altına alınmasından başka, aynı düşmana karşı savaşıyan ve tabii bir müttefik olan Rusya ile anlaşma yapmak önemlidir. Yapılan yardımlar da düşünülürse anlaşma yapma gereği ve önemi daha da belirginlik kazanacaktır. Rusya için ise, en karışık bölgelerden biri olan Kafkas cephesinde ittifak güçlerine karşı bir kalkan vazifesi yapacak bir Türkiye ayakta tutulmalıdır. Ayrıca Doğuya yönelmiş Bolşevik hareketinin İslam toplumları tarafından sözü dinlenen bir Türkiye'nin engellemeleri ile karşılaşmasının önlenmesi, hatta desteğinin alınması sağlanmalıdır. Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesinde görüldüğü gibi Türkiye'nin bu konudaki etkisi büyüktür. Ayrıca Türkiye, İtilaf cephesine karşı bir pazarlık unsuru olarak tutulabilecektir. Bütün bu veriler ışığında Rusya'nın yardımları ve anlaşma çabaları anlam kazanmaktadır.²

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ise Türk-Fransız ilişkilerine yeni bir boyut getiriyordu. İtilaf Devletleri bu antlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini beklerken, Mustafa Kemal ülkesinin göz göre göre parçalanmasına kesinlikle razı olmuyordu. Mustafa Kemal, doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurdurarak, batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile pastada en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içindeki Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlıyordu. Fransızlar Sevr'in değiştirilmesi konusunda daha olumlu bir tavır takınırken İngilizler direnmekte devam ediyorlardı. Ancak Ankara Hükümeti'nin Sevr'in iptal edilmesi konusundaki kararlılığı askeri platformdaki başarılarıyla da (1. İnönü Savaşı 9-10 Ocak 1921) desteklenince İtilaf Devletleri, ister istemez Londra'da konferans masasına oturmak zorunda kalıyorlardı (21 Şubat-12 Mart 1921). Mustafa Kemal'in Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra Bolşeviklerle olan yakın ilişkisi, 1. İnönü Zaferi ile iyice pekişen askeri başarılarının yanı sıra idari ve mali

² İhsan Çolak, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM., Bolşevik İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 49, Ankara, Mart 2001.

konulardaki başarılarıyla artan prestiji İtilaf Devletleri'nin bu kararı almalarında etken oluyordu.

Fransızları Ankara'ya yaklaştıran nedenlere göz atacak olursak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Kemalistler özellikle Ocak 1920'den itibaren Kilikya, Antep, Urfa, Maraş yöresinde meydana gelen çatışmalarda Fransa'yı zorlamış ve bunun sonucunda Fransa gerek asker sayısını gerekse harcamalarını artırmak durumunda kalmıştı. 19 Şubat 1921 tarihli Fransız Harp Bakanlığı raporuna göre Fransa Nisan 1919 ile Şubat 1921 arasında Kilikya, Antep, Urfa, Mardin bölgesi ve Suriye'de 881.150.000 Frank tutarında harcama yapmış ve söz konusu bölgede 65.000 kişilik bir askeri güç kullanmıştı. Fransızlar ayrıca Anadolu'da gittikçe artan Bolşevik etkinliğinden, Mustafa Kemal'in Batılı yayılmacılar karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasından ve bölgedeki panislamist faaliyetlerden rahatsız oluyorlardı. Tüm bu etkenlerin yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri ikinci saldırıda basan elde edememeleri, Fransa'yı Ankara ile uzlaşmaya iten en önemli nedenlerdendi.

Ankara kanadına bakıldığı zaman ise, Fransız başvurusu üzerine Mayıs ortalarında Münir Bey'i Adana'ya göndermekle Ankara Hükümeti'nin de Londra'da başlamış olan diplomatik ilişkileri devam ettirme arzusunda olduğu görülebilir. Mustafa Kemal'in buradaki amacının İtilaf Devletleri'nin Fransız kanadını iyice kendi tarafına çekmenin yollarını bulmak ve Bekir Sami - Briand Anlaşması'nda Misak-ı Milli ile çelişen tartışma konularını Türk çıkarlarına uygun bir biçimde çözümlenmek olduğu gibi, devam edeceği anlaşılan Yunan ilerlemesi karşısında yeni kurulmuş olan düzenli ordu birliklerini güneyden sağlanacak güçlerle takviye etmeye yönelik olduğu düşünülebilir³.

Birinci Dünya Savaşı sonuçlanırken baştanbaşa düşman işgaline uğrayan Türk yurdunu kurtarma savaşında ilk olarak Sovyetlerle olan sorunlar çözülmüş, Doğu Anadolu güvenceye alınmıştı. 1921 Ekim'inde de Fransızlarla anlaşmaya varılmıştı. Bu arada Türk topraklarını işgale müttetiklerine kırgın olarak başlamış olan İtalya'da zaten katı olarak uygulamadığı işgale kendiliğinden son vermişti. Geriye kalan batı cephesinde çarpışmaları, Türk-Yunan savaşı olarak sürdürülmüş, 1922 Eylül'ünde ise Yunan kuvvetleri kesin yenilgiye uğramışlardı. Yunanlılar 1921 Londra Konferansı'ndan sonra Fransa ve İngiltere tarafından terk edilmiş, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ise İngiltere'nin bile tam desteğini yitirmişlerdi. Yinede Yunan güçlerinin ardındaki gerçek kuvvet

³ Bilge Sükan Yavuz, "1921 Tarihli Türk – Fransız Antlaşmasına Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 23, Ankara, Mart 1992.

İngiltere, özellikle Başbakanı Lloyd George, Türk-Yunan sorununun izleyeceği yönü kendi sorunu gibi, yani Akdeniz'de kendi saygınlığının sürdürülmesi olarak görüyordu.⁴

Sakarya zaferinden sonra bir bekleyiş dönemi başlamıştı. En iddialı Yunan saldırısı fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Yunan ordusu, Sakarya'da büyük zayıflık vererek önceki hatlarına çekilmek zorunda kalmış ve artık saldırı gücünü yitirmiş, siperlerde bekleyişe geçmişti. Türk ordusu, Sakarya'da ağır bir yenilgiye uğrattığı düşmanı gerisi geriye kovalamış, ama denize dökmeğe kalkışmamıştı. Kısacası, cephede silahlar susmuştu. Bu suskun bekleyiş bir yıla yakın sürecekti.

1922 Haziran, Temmuz aylarında, Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmek istediği, Yunan işgali altındaki batı Anadolu'da da ayrı bir Hükümet kurulacağı haberleri çıkarıldı. Kurulacak Batı Anadolu Hükümeti, Ankara Hükümetine karşı, Yunan kanadı altında olacaktı. Ankara Hükümeti, tüm Anadolu'yu ve doğu Trakya'yı kurtarmağa çalışırken Anadolu'nun bir bölümünün elden gittiğini görecekti. Yunan orduları Anadolu'dan çekilip gitseler bile arkalarında ayrı bir Hükümet kurup bırakacaklardı. Mustafa Kemal'in durumu daha da sarsılacaktı. İngiliz raporlarına bakılırsa, T.B.M.M. içinde Mustafa Kemal'e muhalefet 1922 yaz aylarında durmadan artıyordu. Meclis, Temmuz başında, Hükümet üyelerinin seçimiyle ilgili yasayı kabul etmiş, Mustafa Kemal'in yetkilerini kısmıştı. Mustafa Kemal artık hükümet üyeliklerine aday gösteremeyecekti. Ankara Hükümetinde değişiklikler olmuştu. Belki Rauf Bey, Mustafa Kemal'e rakip olarak sivrilebilirdi. Mustafa Kemal, sarsılan otoritesini güçlendirmeğe çabalıyordu. Eski otoritesini kazanıp kazanamayacağı Rauf Beyin tutumuna da bağlıydı. Ankara'da Mustafa Kemal'in durumunu etkileyen her şey, uluslararası durumu da etkileyecekti. Milli hareket zayıflarsa, Ankara daha ılımlı bir tutum izlemeğe başlayacak, yani İtilaf devletlerinin isteklerine boyun eğecekti. Ağustos başında İngiliz Yüksek Komiseri, İstanbul Hükümeti Hariciye Nazır ile bir görüşmesini rapor ediyordu. İzzet Paşa'ya göre, Mustafa Kemal'in durumu sarsılmıştı. Ankara'da vekilleri artık Mustafa Kemal seçmiyordu. Bundan sonra yapılacak konferansta Ankara'yı Rauf Bey temsil etmeliydi.

Bu gibi kısır yazışmalar ve boşuna bekleyişlerle zaman yitirildi. Anadolu'daki çıkmaz durum sürdürüldükçe sürdürüldü. 1922 Ağustos ayı sonlarına gelinirken görünen durum kısaca şuydu: Sakarya Meydan Savaşının üzerinden bir yıl geçmişti. Bir yıldır Anadolu fiilen savaşıyor, barış bekliyordu. Barışın ne zaman Türk ulusuna bahşedileceği, ta

⁴ Seçil Akgün, Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, U.Ü. 1993, s. 52; Ali Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütakereleri Tarihi Ant., 1948, s. 149.

uzaklardaki Lloyd George'ların, Lord Curzon'ların iradelerine kalmıştı. Gerçi Sakarya'dan altı ay sonra İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları bir barış plânı saptamışlardı. Ama bunun arkası gelmemişti. Arkasını Batı'ya dayamış olan Yunanistan Anadolu'yu boşaltmak niyetinde görünmüyordu. Hiç değilse Batı Anadolu'da ayrı bir "Rum Devleti" veya "İyonya Devleti" kurup bırakmadan çekilmeme kararındaydı. Lloyd George Hükümetinin de böyle bir iğreti "Devleti" tanımaktan geri kalmayacağı seziliyordu. Anadolu'nun boşaltılacağı yolundaki haberler sıklaştıkça, İstanbul Hükümetinin Ankara Hükümetine karşı düşmanlığı yeniden artmıştı.

Anadolu boşaltılırsa, Ankara Hükümetine değil, İstanbul Hükümetine teslim edilmeliydi. Padişah bunu istiyordu ve bu uğurda İngiltere ile anlaşmağa hazırdı. Gerek İngiltere, gerek Padişah, Mustafa Kemal'i içten çökertme emellerinden kendilerini kurtaramamışlardı. Sakarya'dan beri yerinden kıpırdamayan Türk ordusunu hesaba katan pek kalmamış gibiydi. İngiliz askerî otoritelerinin son raporlarına bakılırsa, Türk ordusu taarruza kalkışamazdı, kalkışsa bile Yunan ordusunu Anadolu'dan söküp atamazdı.

26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Büyük Taarruz, İngilizler için tam bir sürpriz oldu. İngiliz Haber Alma Örgütleri, Türk taarruzunu zamanında haber alamamışlardı. Haber aldıkları zaman ise artık Yunan ordusu Dumlupınar'da yenilmiş bulunuyordu. Lloyd George Hükümeti şaşkına döndü. Telâşlı yazışmalar birdenbire olağanüstü ölçüde arttı.⁵

Atina hükümeti, cephedeki durumun vahametini 7 Eylül gecesi öğrendi. Ertesi sabah İngiltere'ye başvurdu, İzmir'in korunması için devletlerin tez elden önlem almalarını istedi ve Anadolu'yu boşaltmak şartıyla ateşkesi kabul edeceğini bildirdi. İngiltere'nin Atina Eş güderi Bentick 5 Eylül 1922 tarihli mesajında durumun 3 Eylül'den beri iyileştiğini ve General Tricoupis kuvvetlerinin savaşıacaklarının umulduğunu, İngiltere direnirse, Mustafa Kemal'in, Trakya'nın boşaltılması için Yunanistan'ı zorlayamayacağını ve İngiltere tarafından Yunanlıların İstanbul'a girmelerine izin verilirse Trakya'nın savunmasının kolaylaşacağı belirtiliyordu. Bunun içinde ateşkes antlaşması yalnız Anadolu'nun boşaltılması şartına bağlanmalı ve Trakya bunun dışında bırakılmalıydı. Anadolu'nun ve hele Trakya'nın artık savunulamayacağına çabuk hüküm verilmemeliydi. Yunan üçüncü ordusu Trakya'ya kaydırılırsa M. Kemal Anadolu'dan fazlasını isteyemezdi.⁶ Bu arada İzmir'de bulunan yüksek

⁵ Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 4.

⁶ İngiltere'nin Atina Eşgüderi Bentinck'ten Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a 2 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

komiserler ise Kemalist kuvvetlerle çatışmaktan sakınmak gerektiği ve ateşkes için müttefiklerin bir an önce müdahale etmesi kanısındaydı.⁷

Ama tüm bu umutlar boşa çıkar. 6 Eylül'de, Tricoupis'in tutsak edildiği duyulur. İngilizler buna pek inanmazlar. Ertesi gün haberler doğrulanır. Nitekim İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, "General Tricoupis Başkomutanlığa atandığını ilk önce M. Kemal'in kendisinden öğrendi" diye rapor eder. 7 Eylül'de ise General Harrington, tüm azınlıkları korumak için devletlerin hemen harekete geçmesi gerektiğini, ateşkes için kaybedilecek zamanın olmadığını ve Yunanlıların Anadolu'dan kaçıp gitmekten başka bir şey düşünmediğini rapor eder. Bir gün sonra ise, yani 8 Eylül'de Yunanlılar İzmir'i boşaltma hazırlıklarını tamamlarlar. Ertesi gün de Türk süvarisi İzmir'e girer. Bu durumda İngiltere'nin ilk kaygısı ise İzmir'deki İngiliz toplumunu korumak olmuştur. Bunun için de Amiral Brock derhal İzmir'e gider ve birkaç destroyer de oraya yollarır⁸

Diğer taraftan bu tarihlerde İtalya hükümeti de İngiltere'ye bir nota gönderir. İtalya hükümetine göre, İngiltere ile Fransa arasında mütareke konusunda görüş ayrılıkları müttefik girişimlerini geciktirebilirdi. Bunun için de müttefikler, savaşan tarafları Venedik konferansına çağırmalı ve burada ön barış imkânları görüşülmelidir. Ayrıca bu sırada müttefikler, savaşan taraflara ateşkes çağrısında da bulunabilirlerdi.⁹ Ancak İngiltere hükümeti ise konferansa çağırmanın uygun olmayacağını ve Anadolu'daki gelişmeler ile mütareke yapılmasının beklenmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁰ Ayrıca bu görüşünü de İstanbul'daki yüksek komiseri Rumbold'a 10 Eylül tarihinde iletmiştir. İletilen bu mesaja göre, Anadolu boşaltıldıktan sonra çarpışan taraflar arasında temas kesilecek ve Türklere Trakya'nın bir bölümünün boşaltılması gibi bir ödün vermeye gerek kalmayacaktı. Ayrıca Yunanlıların İstanbul'u işgal edecekleri korkusu da, M. Kemal ile müzakerelerde önemli bir koz olabilirdi. Bu bakımdan Trakya'da Yunanlıların geri çekilmesi önerilerine karşı durmak gerekirdi.¹¹

Bu arada, İzmir'deki İngiliz Başkonsolosundan çıkan ve M. Kemal'in İngiltere ile savaş halinde olduğu yönündeki bir telgraf ise Londra'da telaş yaratır. Gerçi bu haberin yanlış olduğu çabucak ortaya çıkar.

⁷ İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold'dan, Lord Curzon'a 5 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

⁸ İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold'dan, Lord Curzon'a 12 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

⁹ İtalya'nın Londra Büyükelçisi D.F. Martinon'un, Lord Curzon'a 9 Eylül 1922 Tarihli Nota, Şimşir, a.g.e.

¹⁰ Lord Curzon'dan Martinon'a 11 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

¹¹ Lord Curzon'dan Martinon'a 10 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

Ama İngiltere gerek Anadolu'dan ve Atina'dan, gerekse İslam ülkelerinden gelen mesajlardan iyice kaygılanmaya başlamıştır. Nitekim Rumbold, Dış İşlerine gönderdiği 14 Eylül tarihli mesajında, tez elden bir konferans toplanması için en uygun zamanın olduğunu, aksi takdirde M. Kemal'in ikinci hedefinin Trakya olacağını ve konferansın amacının ise mütareke, Trakya, boğazlar ve azınlıklar sorunlarını kapsaması gerektiğini, bunun için de müttefiklerin en kısa zamanda boğazlardaki ve İstanbul'daki kuvvetlerini arttırmaları gerektiğini bildirmiştir.¹²

Öte yandan Türk zaferi Mısır ve Hindistan başta olmak üzere diğer Müslüman ülkelerde ise büyük bir coşku yaratmıştır. Nitekim Rumbold, "Nairobi İslam derneğinin Türk zaferini kutlanma mesajını Lord Curzon'a bildirirken, Türk zaferinin, bir Müslümanlık-Hıristiyanlık sorunu ortaya çıkaracağını, bunu önlemek için de müttefiklerin üstün deniz gücünü kullanacaklarını ve böylece Kemalist ordunun Trakya'ya geçemeyeceğinin anlaşılacağını ve bunun da gerek Türklerin, gerekse İslam dünyasının coşkusunu yatıştıracağından" bahseder.¹³ Ayrıca benzer konuda uyarılar, Hindistan kralı Maibinden tarafından, Hindistan İç İşleri Bakanlığına¹⁴ ve İngiltere'nin Mısır Yüksek komiseri Mareşal Allenby tarafından da Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirilir.¹⁵

Bütün bu uyarılar ve Türk ordusunun Trakya'yı kurtarmak amacıyla İstanbul ve Çanakkale'ye ilerlemesi karşısında Lloyd George başkanlığındaki İngiliz kabinesi 17 Eylül 1922 tarihinde, Boğazların ve İstanbul'un Türklere verilmemesi için, Türk saldırısına karşı gerekirse kuvvet kullanarak korunması kararında olduğunu açıklamış¹⁶ ve bazı kararlar almıştır. Bu kararlara göre İngiliz politikası, Mart ayında Paris'te varılan anlaşmaya dayanacaktır. Boğazların İngiliz çıkarları için çok önemli olduğu unutulmayacak ve Kemalist kuvvetlere karşı koyulacaktır. Donanma, Kemalistlerin Gelibolu yarımadasına atlamalarını engelleyerek, bazı İngiliz birlikleri bu yarımadayı işgal edecek ve bu bölgeye Malta'dan takviye yollanacaktır.¹⁷ Bu kararlar doğrultusunda Akdeniz Orduları Başkomutanlığına, Savunma, Deniz ve Hava Bakanlıklarına bölgeye takviye

¹² Rumbold'dan Lord Curzon'a 14 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

¹³ Rumbold'dan Lord Curzon'a 12 Eylül 1922 Tarihli Mesaj Şimşir, a.g.e.

¹⁴ Hindistan Kralı Naibin'den, Hindistan İşleri Bakanlığına 11 Eylül 1922 Tarihli Mesaj Şimşir, a.g.e.

¹⁵ İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Mareşal Allenby'dan, Lord Curzon'a 16 Eylül 1922 Tarihli mesaj, Şimşir, a.g.e.

¹⁶ Aybars, "Mudanya Mütarekesi'nin Anlamı" **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007, s. 79.

¹⁷ İngiliz Kabinesi Sekreter Vekilliği'nden, Lord Curzon'a 17 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

kuvvetler göndermeleri yönünde talimatlar verilmiştir¹⁸. Öte yandan Fransa, İtalya ve Dominyonlardan da askerî yardım istenmiştir.¹⁹ Ayrıca Lloyd George da, aynı gün Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği Başkanları ile New Foundland Başbakan vekiline telgrafla askeri yardım talebinde bulunmuştur. 17 Eylül 1922 günü de Koloniler Bakanı Churchill, İngiltere hükümetinin, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan müttefikleri atmasına karşı koymaya ve Gelibolu yarımadasını elde tutmaya karar verdiğini bunun içinde Fransa ve İtalya'nın İngiltere'nin yanında olduğunu bildirerek, Yunan, Romen ve Sırp hükümetlerinin de yardımlarının sağlanabileceğini aksi takdirde İngiltere'nin yenilgisinin Hindistan'da ve öteki Müslüman ülkeler de vahim sonuçlar yaratacağını söylemiş ve askeri birlikler gönderilmesini talep etmiştir.

İngiltere'ye göre; Türklerin tarafsız bölgeye saygı göstermeleri istenirken yeni istekler öne sürülmüyordu. M. Kemal 1918 mütarekesine ve tarafsız bölgeye saygı göstermeliydi. Aksi takdirde, zayıf olunursa Müslümanlar arasında yaygın karışıklıklar çıkardı. Bunun için arzu edilen, azimli bir davranışla savaşı önlemektir. Bu bakımdan Dominyonların asker göndermesi çok önemliydi.²⁰ Aynı tarihlerde Lord Curzon'da Romanya ve Yugoslavya'ya başvurmuş ve Türk ordusunun Boğaz geçiş serbestliği ile Balkanların dengesi için bir tehlike olduğunu ileri sürerek General Harrington emrine birer tümen göndermelerini istemiştir.²¹ Türklerin, ne olursa olsun Avrupa'ya geçmesini engellemek ve Türk başarısının yarattığı üstün durumu ortadan kaldırmak kararında olan Lloyd George'un çağrısına, ne müttefiklerinden, ne dominyonlardan, ne de Balkan Devletlerinden olumlu yanıt gelmemiştir. Çünkü hiç kimse İngiliz politikası uğruna maceraya atılmak istemiyordu.²² Ancak bunlar bile Loyd George'un savaş politikasını engellemeye yetmedi. Aksine Çanakkale'ye hızla İngiliz birlikleri yığılmaya başlanmıştır.²³

Bu önlemler, gerek Türklerin gerekse öbür müttefiklerin barışa yönelmekte büyük çabalar harcadıkları o günlerde İngiltere'nin yeni bir çatışma hazırlıkları yapmakta olduğunun göstergesi idi. Dikkate almadıkları da İzmir'e giderek 19 Eylülde Mustafa Kemal ile görüşen General Pelle'nin

¹⁸ İngiliz Kabinesi Toplantı Tutanağı, 18 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

¹⁹ Aybars, Ulusal Zaferimizi Taçlandırın Kent Mudanya, a.g.e., s.79.

²⁰ Koloniler Bakanı Churchill'den, İngiliz Kabinesine, 23 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

²¹ Aybars, Ulusal Zaferimizi Taçlandırın Kent Mudanya, a.g.e., s. 80.

²² İngiltere'nin Bükreş Elçisi Deriny'den, Lord Curzon'a 18 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

²³ Nutuk, Cilt 2, s. 459.

barışın biran önce sağlanabilmesi için Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girmemeleri önerisine Atatürk'ün Milli Hükümetin böyle bir bölge tanımadığı yanıtıydı. Bu yanıt, Türklerin Misak-ı Milli sınırlarının ve bu sınırlar içinde kalan Doğu Trakya'nın tam bağımsızlığından hiçbir ödün vermemekteki kararlılıklarını gösteriyordu. Bu kararlılık, Avrupa'da barış için çabaları ve ülkeler arasındaki trafiği de hızlandırmıştı.²⁴

Bu arada Türk ordularının da ileri yürüyüşleri devam ediyordu. Fransa ve İtalya 20 Eylül günü askerlerini Çanakkale'den Gelibolu'ya çektiler. Harrington'a göre Çanakkale, İngiliz politikası için mihenk taşı olmalıydı. Ve takviye gelinceye kadar zaman kazanılmıyordu.²⁵ Bu gergin hava içinde durumu görüşmek için 20 Eylül'de Fransa Başbakanı M. Poincare ile İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında Paris'te ilk toplantı yapıldı. Curzon'a göre Mart ayından beri M. Kemal'i konferansa getirmek için harcanan çabalar boşa gitmişti. Venedik konferansına katılacağı yerde M. Kemal taarruza geçmişti. Yunan cephesi çökmüştü, Anadolu'da toprak sorunu çözümlenmiş, Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümü ise M. Kemal'e bırakılamazdı. Bunlar, konferansta müttefiklerce çözüme bağlanmalıydı. Tarafsız bölgeye uyması Ankara'ya duyurulmuştu, İngiltere, Çanakkale ve İstanbul mevzilerini güçlendirme kararı almıştı. Fransa'nın, boğazların Anadolu kıyısından askerini çekmesi kararı Gordion'un düğümünü kılıçla kesmesi için M. Kemal'e bir çağrı demek olmuştu. Müttefikler arasındaki beraberliğin bozulması vahim sonuçlar doğuracaktı. İstanbul'un geri verileceği Türklere söylenebilirdi ama Boğazlar ve Gelibolu yarımadası gibi konularda müttefikler serbest olmalıydı. Türkler tarafsız bölgeye girerse bir daha silahsızlandırılmış bölgeyi kabul etmezlerdi. Fransa kararını gözden geçirmeliydi. Mart teklifleri değiştirilebilirdi ama bu teklifler ancak konferansta değiştirilebilirdi.

M. Poincare'e göre ise, Fransa'nın Türkiye'ye göndereceği askeri yoktur. Fransa Müslüman kolonilerindeki duyguları hesaba katmak zorundadır. Bu durumda M. Kemal'i konferansa çağırmak, çağırırken de kendisine Boğazlar ve Trakya konusunda vaatte bulunmak gerekir. Yoksa Türklerin Trakya'ya atlamaları önlenemez. Türkler harekete geçince Bulgarlar Sırbistan'a, Ruslarda Polonya'ya ve Romanya'ya saldırabilirler. Türkleri konferans masasına getirebilmek için kendilerine açıkça vaatte bulunulmalıdır. İngiltere bunu kabul etmezse Fransa bunu tek başına

²⁴ İstanbul İngiliz orduları Başkomutanı General Harrington'dan, İngiltere Savunma Bakanlığı'na, 20 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

²⁵ Fransa Başbakanı M. Poincare ile İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon Arasındaki Toplantı Tutanağı, 20 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

yapacaktır. Türkler zorla durdurulamazlar. Mart teklifleriyle Türkler konferansa getirilemezler. Hiç değilse bazı konularda Türklere vaatte bulunmak gerekir.²⁶

Öte yandan Paris'te bu görüşmeler sürerken, Fransız General Pelle de İzmir'e gelerek M. Kemal ile görüşmüştür. Bu görüşmede General Pelle, Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girmemelerini istemiş ve Mondros Mütarekesi hükümlerine göre, stratejik bölgelerin işgal altında bulunduğunu, T.B.M.M Hükümeti'ni Bâb-ı Ali'nin devamı olarak kabul edip, Türklerin tarafsız bölgeye girmemelerinde ısrar etmiştir. M. Kemâl Paşa ise, Müttfiklerin Mondros Mütârekesi hükümlerini en baştan beri çiğnediklerini, emperyalistlerin Yunanlıları Türkiye'ye saldırttıklarını ve üç yıl Türk ulusuna zulüm yapılırken seslerini çıkartmadıklarını sert bir şekilde hatırlattıktan sonra, Türkiye'nin tarafsız bir bölgeyi tanımadığını, Türk ordularının durdurulamayacağını ve ateşkesin uzaması halinde orduları hareketsiz bırakamayacağını ve Trakya dâhil bütün ülkenin terk edilmesini istemiştir.

Ayrıca M. Kemal Paşa, boğazlar konusunda görüşmeye hazır olduğunu da bildirerek, İzmir limanında bulunan İtilâf Devletleri donanmasına bir nota vermiştir. Bu notada ise donanmanın 24 saat içinde İzmir limanını terk etmesini bildirmiştir. Donanma ise bu notadan sonra geldiği gibi gitmiştir.²⁷

Paris'te devam eden konferansın ikinci oturumunda M. Poincare, İngiltere'ye de çekilmeyi tavsiye etmiştir. Nitekim Poincare görüşmelerde "Orada tutunmak olanaksızdır" diyerek İngiltere'nin de çekilmesini istemiştir. Poincare görüşmelerde, Fransa'nın tek bir Fransız askerinin ölmesine razı olmayacağını ve M. Kemal'in istediği an Boğazları geçebileceğini, Trakya'nın Türklere geri verilmesini ve Yunanlıların Meriç'in gerisine kadar çekilmesini, bunları sağlamak için de barış konferansının toplanmasını istemiştir. Curzon ise önemli olanın Boğazlar bölgesinde müttfiklerin birliğinin bozulması olduğunu bildirmiş ve donanmanın gücünün sonunda ise o da bir konferans toplanmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Curzon ayrıca M. Kemal'in frenlemesini ve bunun içinde Franklin Boulion'un görevlendirilmesini Poincare'den rica etmiştir.²⁸ Curzon 20 Eylül 1922 tarihinde İngiltere hükümetine çektiği mesajda tüm bunların yanı sıra savaşa neden olabilecek bir hareketten kaçınılması gerektiğini de tavsiye

²⁶ Aybars, Ulusal Zaferimizi Taçlandırın Kent Mudanya, a.g.e., s. 80.

²⁷ Fransa Başbakanı, İngiltere Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Arasındaki Toplantı Tutanağı, 20 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

²⁸ Lord Curzon'dan İngiltere Hükümetine Yapılan Telefon, 20 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

etmiştir.²⁹ Bunun üzerine de İngiltere Dış İşleri Bakanlığı 21 Eylül'de Harrington'a savaşa neden olabilecek hareketler den kaçınılması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü İngiliz Politikasının temeli Gelibolu yarımadası ve boğazların serbestliği idi. İmparatorluğun prestiji bakımından Çanakkale'nin tutulması çok önemliydi. Önem bakımından Çanakkale başta, İstanbul ikinci sırada, İzmit ise üçüncü sırada geliyordu. Bu yüzden General Harrington, İzmit'ten ve hatta İstanbul'dan Çanakkale'ye asker kaydırılması ve tarafsız bölgeye girmemesi, girerse ateş edeceği konusunda M. Kemal'e gerekli bildirimde bulunması yönünde talimatlandırılmıştı.³⁰

Ancak Harrington çok kaygılıydı savaşa neden olmaktan kaçınıyordu.³¹ Rumbold ise Curzon'a çektiği mesajda bir yanardağ üstünde oturuyoruz diyordu. Kuvvetlerinin yetersiz olduğundan bahsediyor ve ivedi bir şekilde Fransa ve İtalya'nın tutumlarının ne olacağını tez elden öğrenilmesini istiyordu.³² Bütün bu belirsizlik ortamında İngiltere Deniz Bakanlığı Akdeniz Başkomutanlığına 22 Eylül tarihinde donanmanın Kemalist kuvvetlerin Anadolu'dan Avrupa'ya geçişleri önlemekle yükümlü olduğu ve bunun içinde boğazdaki bütün gemileri uzaklaştırmak veya yok etmekte dahil olmak üzere tüm önlemleri almaya yetkili olduğunu bildiriyordu.³³

Konferansın üçüncü oturumu 22 Eylül tarihinde başladı. M. Poincare'e göre çatışmayı önlemenin tek yolu Mudanya konferansını başlatmaktı. Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere geri verileceği hemen açıklanmalıydı. Ancak böyle olursa savaş önlenebilirdi. İngiltere ve İtalya razı olmazlarsa, Fransa kendi tutumunu açıklayacak ve savaşın sorumluluğunu yüklenmeyecekti. Askerin geri çekilmesi müttefiklerin çıkarları gereği idi. İngiltere gerçek durumu görmemezlikten geliyordu. Türk zaferi üzerine İslam dünyası büyük bir coşku içindeydi. Fransa bunun tehlikeli sonuçlarına katlanamazdı. General Pelle'nin bildirdiğine göre de durum çok vahimdi. Ayrıca İtalya'da aynı görüşteydi. Ancak Curzon'a göre ise Trakya sınırının Meriç'e kadar çekilmesi ciddi bir adımdı. Bunun için de Trakya konusu barış konferansına bırakılmalı ve M. Kemal'e genel nitelikte

²⁹ İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Crowe'dan Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye 21 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

³⁰ General Harrington'dan Savunma Bakanlığı'na 21 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

³¹ Rumbold'dan, Lord Curzon'a 21 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

³² İngiltere Deniz Bakanlığı'nda, Akdeniz Başkomutanlığı'na, 22 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

³³ Fransa Başbakanı, İngiltere Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Arasında Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda Yapılan Görüşmenin İngiliz Sekreterince Kaleme Alınan Tutanağı, 22 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

bir güvence verilmeliydi. Aksi takdirde Türkler istediklerini önceden alırlarsa barış konferansının da hiçbir anlamı kalır mıydı? Bunun üzerine İngiltere de kendi tasarısına, bunun müttefiklerin ortak bir notası olması yönünde bir teklif sundu.

Ankara hükümetine yapılacak İngiliz çağrı tasarısı aynen şöyleydi: “Müttefikler Venedik’e veya başka bir yere tam yetkili bir temsilcisini göndermesi için M. Kemal e çağrıda bulunurlar. Konferansın amacı kesin barış yapmak olacaktır. Müttefikler Ankara hükümetinin Trakya konusundaki istediklerini incelemeye hazırdırlar. Barış antlaşması yürürlüğe girerse askerlerini İstanbul’dan çekeceklerdir Doğu Trakya’daki Yunan askerlerinin, belirlenecek bir çizginin gerisine çekilmesi için nüfuzlarını kullanacaklardır. Konferans boyunca Ankara hükümeti tarafsız bölgeye girmeyecek ve Marmara’yı geçmeyecektir. Generaller Mudanya’da veya İzmit’te toplanacaklardır.” Bu İngiliz tasarısı Fransa tarafından Trakya konusunda Türkiye’ye ödün verilmediği için müttefik ortak noktası olarak kabul edilmedi. Bunun üzerine toplantı ertelendi ve kısa bir bildiri kabul edildi.³⁴

Aynı gün İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü de yakın doğu konulu mesajında, Fransa’nın ve Rusya’nın tutumlarını değerlendiriyor; M. Kemal’in, Boğazlar ve İstanbul üstüne yürümek istediğini bildiriyordu. Raporda ayrıca savaş çıkarsa Fransa’nın İngiltere’ye yardım etmeyeceğinin Ankara’ya duyurulduğundan, Rusların Türkleri yüreklendirip yardım amacıyla Kafkas Rus ordusunu güçlendirdiğinden ve Ankara’nın Romanya’ya karşı harekât konusunda Ukrayna ile temasa geçtiği ve cevap alamadığı içinde şimdilik Boğazlara karşı harekete geçmediğinden bahsediliyordu.³⁵

Kıscacası Türk ilerleyişi karşısında istediğini bulamayan İngiltere için ortak bir rota hazırlaması çok önemlidir. Bu yüzden İngiltere ödün vermeye, Meriç ve Edirne’den söz etmeye razı olur.

Yalnız Misak-ı Milliden söz etmez çünkü Misak-ı Millide Meriç sınırından başka Batı Trakya’nın özerkliği de söz konusudur. Lord Curzon, M. Poincare’ye Franklin-Boullion’un müttefik notasındakilerden fazlasını Türklere vaat etmemesini ister. Bunun üzerine Curzon, Poincare ve Sforza imzasıyla 23 Eylül 1922 tarihinde Ankara hükümetine ortak bir nota gönderilir.³⁶ Bu notada üç müttefik hükümet Venedik’te veya başka bir

³⁴ İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü Raporu, 22 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

³⁵ Fransa Başbakanı, İngiltere Dışişleri bakanı ve İtalya’nın Paris Büyükelçisi Arasındaki Toplantı Tutanağı, 23 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

³⁶ Lord Curzon, m. Poincare ve Kont Sforza İmzasıyla Ankara Hükümeti’ne Gönderilen Nota, 23 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

verde toplanacak konferansa tam yetkili temsilci gönderip göndermeyeceğini bildirmesini Ankara hükümetinden rica ederler. Konferansın amacı ise kesin barış antlaşması olacaktır. Üç müttefik hükümeti Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı geri almak arzusunu olumlu karşıladıklarını beyan ederler. Barış antlaşması yürürlüğe girer girmez askerlerini İstanbul'dan çekmeleri yolundaki güvencelerini yinelerler Konferanstan önce Yunan askerlerinin saptanacak belli bir hattın gerisine çekilmesi için nüfuzlarını kullanacaklarını söylerler. Söz konusu çizgiyi saptamak üzere ise, M. Kemal ile Müttefik generaller arasında Mudanya'da veya İzmit'te bir konferans hemen toplanabilecektir.³⁷

Bu nota ile Lord Curzon Meriç ile Bulgar sınırı arasındaki toprak dilimini Yunanistan'a kazandırmayı amaçlamıştı. Burada Yunan askerlerinin çekilebileceği çizgi kesin bir biçimde belirtmekten kaçınılmış ve böylece Müttefik Komutanların Mudanya'da hareket serbestliği kazanması sağlanmaya çalışılmıştı. Lord Curzon'a göre Kemalist'lere empoze edilen şartlar açık biçimde belirtilmiş ve Kemalist'lere kaçamak yapabilecekleri bir boşluk bırakılmamıştı.³⁸

Türkiye'ye yapılan bu barış çağrısından sonra da gerginlik yatışmadı. 25 Eylül tarihli İngiliz gizli haber alma örgütü raporunda Sovyetlerin Doğu Avrupa'ya askeri harekât istediği ve bu yöndeki askeri hazırlıklarının sürdüğü, Kemalistlerin de motorlarla Zonguldak'tan Trakya'ya asker taşıdığı bildiriliyordu. İngiltere de bu yönde Çanakkale'de savaş hazırlıkları yapıyordu.³⁹ Taraflar, Paris'te izlenecek politikayı görüşürlerken, İngiltere, kuvvetlerine ilkin Türkler ateş açmadıkça saldırıya geçmemelerini bildirmişti. Harrington da 23 Eylül günü Generaline Türklerle yüz yüze gelseler de mecbur olmadan ateş açmamasını bildirmişti. Çok geçmeden, Türkler ilerlemiş ve gerçekten İki taraf, İngilizlerin tarafsız bölge tanımladıkları çizgide karşı karşıya gelmişlerdi. Bu, çatışmanın an meselesi olduğunu gösteriyordu, Hatta bir Fransız gazetesi, "Karşı karşıya gelen taraflar heykel köpekler gibi birbirlerine bakıp duramazlar" derken bir başkası, Le Journal "Doğuda ne olursa olsun, Fransa barış istiyor." diyerek yöneticilerin hararetli görüşmeler sürdürmekte oldukları o anda bu gergin durumun halklar üzerinde doğurduğu kaygıyı yansıtıyorlardı. Nitekim bütün koşullar yeni bir çatışma başlamasına elverişli olmasına karşın kimse ilk adımın sorumluluğunu istemiyordu. Gerekirse ateş açılabileceği buyruğunu

³⁷ İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'den, Dışişlerine (Lord Curzon'dan, İngiliz Kabinesine) 23 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

³⁸ İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü Raporu, 25 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

³⁹ Akgün, a.g.e., s. 52; Yahya Akgün, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuyu, Ankara 1981, s. 247.

vermiş olan Harrington, bu buyruğunun ertesi sabahı yaverine çarşımanın nasıl gittiğini sorup "Daha başlamadı ki!"⁴⁰ yanıtını alarak ferahlamıştı. Türk askerleri 23 Eylül'de bu sözde tarafsız bölge sınırını ilk kez aştı. Gelibolu'nun karşısına düşen Lâpseki kasabasını kurtardı. Türk süvarisi Çanakkale'ye yöneldi. Erenköy'ü zapt etti 26 Eylül'de General Harrington M. Kemal paşaya bir nota göndererek, Türk süvarisinin tarafsız bölgeden geri çekilmesini istiyordu. M. Kemal Paşa ise "Aramızda bir tarafsız bölge bulunduğundan haberim yok" karşılığını veriyor ve Türk süvarisinin Yunan ordusunu kovaladığını belirtiyordu. Ayrıca İngilizlerin Çanakkale'deki askeri önlemleri anlamayacağını da ekliyordu. Boğazların serbestliğinin Ankara Hükümetince zaten tanındığını ve her hangi bir yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesini istiyordu. General Harrington ise verdiği cevapta söz konusu bölgede Yunan kuvvetleri'nin bulunmadığını Yunan donanmasının İstanbul'dan çekildiğini ve arzusunun çatışmaktan kaçınmak olduğunu ve emri olmadıkça Türklere ateş edilmeyeceğini söylüyordu. General Harrington kendisine gönderilen takviyenin barışın yararına olduğunu ve saldırı emeli beslemediğinin M. Kemal Paşa'dan tarafından duyulmuş olmasının kendisini son derece ferahlattığını da ekliyordu.⁴¹

Bu arada İngiltere'de de kabine sürekli toplantı halindedir. 28 Eylül tarihindeki İngiliz kabine toplantısında Yakın Doğu Bunalımı konusunda bir karar verilemez. Yalnız İngiliz çıkarları, Boğazların serbestliği, Fransa ve İtalya ile ittifakın ayakta tutulması ve bu politikanın yürütülebilmesi için gerekirse seferberlik ilan edilmesi ve Çanakkale'ye takviye gönderilmesi ile Türklerin Trakya'ya asker çıkarması karşısında Yunanistan'ın bunu önlemesine engel olunması yönündeydi.⁴² Kabine ayrıca General Harrington'un tekliflerini incelemiş ve bazı kararlara varmıştı. Kabine kararına göre Harrington'un M. Kemal ile ikili görüşme yapması Paris'te varılan antlaşmaya uygun değildi. Ama Hükümet Mudanya konferansının tez elden toplanmasını destekliyordu. Yunan askerlerinin gerisine çekileceği hat Mudanya'da generallerle saptandıktan sonra müttefik hükümetlerin onayına sunulacaktı. Yunanlılar Mudanya kararını kabul etmez ve geri çekilmezler ise Türk askerlerinin Trakya'ya geçmesine izin verilmesi teklifi, Paris kararına uygun değildi. Türklerin Marmara'yı geçmelerine izin verilmesi savaşın Avrupa'ya sıçraması demektir.⁴³ Mustafa Kemal'in General Pelle ile

⁴⁰ Akgün, a.g.e., s.52 (Harrington, Charles; age ..., s.116)

⁴¹ General Harrington'dan, Savunma Bakanlığına, 27 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

⁴² İngiltere Bakanlar Kurulu Toplantısında Alınan Kararlar ve Ortaya Atılan Görüşler, 28 Eylül 1922, Şimşir, a.g.e.

⁴³ Lord Curzon'dan, Rumbold'a 28 Eylül 1922 Tarihli Mesaj, Şimşir, a.g.e.

görüşmesinde sergilediği kararlı tutumdan sonra çözüm arama çabalarını daha da yoğunlaştıran bağlaşıklar, İzmir'e her üç ülke adına konuşmaya yetkili kıldıkları Franklin Boullion'u göndererek bir şans denemesi daha yapmaya karar verdiler. Franklin Boullion, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için 28 Eylül de İzmir'e geldi. Boullion Türklerle kurduğu olumlu diyaloglar ve geliştirdiği iyi ilişkiler dolayısıyla özenle seçilmiş bir isimdi. Boullion müttefikler adına özel yetki ile donatılmış olarak Mustafa Kemal'e 1914 sınırının tanınacağı güvencesini verdi ki bu da Türklerin istediğinden başka bir şey değildi.

Diğer taraftan Mustafa Kemal ile Boullion arasında Doğu Trakya konusunu önde tutan görüşmeler süregelirken Paris'teki müttefik Dışişleri Bakanları da 23 Eylül notası olarak esasları oluşturup İzmir'e iletiler. Notada askeri harekâtın durdurulması, barış konferansına gidilmesi. Edirne dahil Meriç'e kadar Trakya topraklarının Türklere iade edilmesi. Boğazlarla ilgili sorunlar gibi sorunların çözülmesi için İzmit veya Mudanya'da bir konferansa toplanması önerilmişti.⁴⁴

Öte yandan M. Kemal aynı gün General Harrington'un ikinci mektubuna da yanıt vererek, müttefiklerin İstanbul halkına uygulamakta oldukları tedbirleri kaldırmalarını ve Yunan donanmasının bir daha İstanbul'a gelmemesini istiyor ve ileri harekâtın durdurulduğunu bildiriyordu. Ayrıca müttefiklerin Paris'ten gönderdikleri notayı da 29 Eylül'de yanıtlayıp⁴⁵, askerî harekâtın durdurulduğunu fakat Yunanlıların Edirne dahil, bütün Trakya'yı hemen boşaltmalarını ve İsmet Paşanın da 3 Ekimde Mudanya Konferansına katılacağını bildiriyordu.⁴⁶ İngiliz kabinesi ise 29 Eylül'de toplanarak, Lord Curzon'un karşı çıkmasına rağmen General Harrington'a bir telgraf göndererek, Türkiye'ye hitaben, Türk askerinin tarafsız bölgeyi terk etmesini, aksi takdirde ateş açılacağını bildirir bir nota vermesini istiyordu. Ancak Harrington, barışın hazırlandığı bir sırada, yeni bir savaşı başlatabilecek bu emri uygulamamakla en akıllı yolu izledi. Ve 1 Ekim'de Londra'ya yolladığı bir telgrafta emri niçin uygulamadığını açıklıyordu. Bu arada M. Kemal Paşa ile Harrington arasında Mudanya'da bir konferans toplanmasının belirmesi üzerine İngiliz Kabinesi yeni hazırlıklara başladı.⁴⁷ Mudanya Konferansına General Harrington'un katılacağını Ankara Hükümetine bildirirken aynı zamanda konferans konusunda bir yönergeyi de hazırlayıp H. Rumbold'a 1 Ekim 1922 tarihinde

⁴⁴ Nutuk, s.460.

⁴⁵ Aybars, Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent Mudanya, a.g.e., s.79.

⁴⁶ Fransa'nın Londra Büyükelçisi Saint Avlaire'den İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 2 Ekim 1922 Tarihli Notasına Ankara Hükümetinin cevabı, Şimşir, a.g.e.

⁴⁷ Aybars, Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent Mudanya, Bursa, 2007, a.g.e. s.79.

ilettiler. Bu yönergede yer alan hususlar şunlardı: i) Konferans sadece askeri konularla uğraşacak, Trakya'da Yunan askerinin hangi hattın gerisine çekileceğini belirleyecek, ii) Mustafa Kemal Paris görüşmelerinde kararlaştırılmış olan esaslara uyacak, iii) Müttefik Generaller siyasi konularda karar vermeyecekler ve bu gibi konular ortaya atılınca Yüksek Komiserlere danışacaklardır. Doğu Trakya'nın geçici yönetimi müttefik hükümetlerce kararlaştırılacaktır. Bütün bu şartlar altında Mudanya Konferansı 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında toplanacaktır. Mütareke şartları ise 14-15 Ekimden itibaren uygulanmaya başlanacaktır.⁴⁸

Sonuç

Mudanya Mütarekesi (ateşkes) Türk ordularının kazandığı "Büyük Zaferin" sonucunda, ileride yapılacak barış antlaşmasının Türkiye lehine gelişmesini etkileyecek bir başarı idi. Mondros ile Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışırken, Mudanya ile yeni, diri bir Türk devleti doğuyordu Mustafa Kemal İstiklâl Savaşı'nda çok akıllı bir politika izleyerek, İngiltere'yi askerî alanda yalnız bırakmıştı. Şimdi mütareke masasında da yalnız bırakıyordu. Yalnız başına kalan İngiltere, Türkiye'ye savaş açmak sorumluluğunu ve cesaretini tek başına yüklenemedi. Üstelik Yunan ordusunun hemen bütün silâh, cephane ve malzemesi de Türk ordusunun eline geçmiş bulunuyordu.

Venezelos'un "Büyük Yunanistan" hülyası ile Lloyd George'un Türkiye'ye yeni bir savaş açmak için, müttefiklerini Türkiye'ye karşı kullanmak politikası yıkıldı. İngilizler Mondros'u imzalattıkları Türkler'in karşısında Mudanya'da yenik taraf olarak gözükmek için büyük çaba harcadılar. Hıristiyanlık ve emperyalizm yenilmişti ve bu durum Müslüman sömürge halkları üzerinde etki yapabiliyordu. Türklerle başa çıkamamış olmak İngiliz basının özellikle günlük gazetelerini ve Hükümeti çok kızdırmıştı. Fransa ve İtalya'nın askerlerini Boğazdan çekmesi ve Türklerle çatışmaya girmeyeceklerini açıklaması ihanetle suçlanırken, Dominyonların yardımı reddetmeleri hayal kırıklığı yaratmıştı. 16 Ekim'de İngiliz Koalisyon Hükümeti'nin sonunun geldiği anlaşılıyordu. 1918 seçimlerinde % 13,5 oy almış bulunan Lloyd George'un Liberal Partisi ile % 32,5 oya sahip Conservative (muhafazakâr) ve % 1,5 oya sahip İşçi Partisi'nin oluşturduğu bu ilginç koalisyon ve Lloyd George'un politik yaşamı, 19 Ekim'de istifasıyla sona eriyordu.

⁴⁸ Lord Curzon'dan H.Rumbold'a 1 Ekim 1922 Tarihli mesaj, Şimşir, a.g.e.

Bariş konferansının toplanacağı yer için M. Kemal Paşa İzmir'in seçilmesini istemişti. Fakat Müttefikler tarafsız bir ülkede yapılmasını istedikleri için İsviçre'nin Lozan şehri seçildi.⁴⁹

KAYNAKÇA

- Aybars, Ergün; Osmanlı'dan İşgal Yıllarına, Mütareke'den Cumhuriyet Günlerine Mudanya, 2008, s.68
- olak, İhsan; Moskova Antlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM., Bolşevik İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 49, Mart 2001
- Yavuz, Bilge Sükan; 1921 Tarihli Türk – Fransız Antlaşmasına Hazırlık Aşamaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 23, Mart 1992
- Akn, Seçil; Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, U.. 1993, s.52 (Türk geldi, Ali; Mondros ve Mudanya Mtakereleri Tarihi Ant., 1948, s.149
- şimşir, Bilal; İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 4
- İngiltere'nin Atina Eşgderi Bentinck'ten Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a 2 Eylül 1922 Tarihli Mesaj (şimşir, Bilal; İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 4)
- İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold'dan, Lord Curzon'a 5 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold'dan, Lord Curzon'a 12 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- İtalya'nın Londra Büyükelçisi D.F. Martinon'm, Lord Curzon'a 9 Eylül 1922 Tarihli Nota
- Lord Curzon'dan Martinon'a 11 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Lord Curzon'dan Martinon'a 10 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Rumbold'dan Lord Curzon'a 14 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Rumbold'dan Lord Curzon'a 12 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Hindistan Kralı Naibin'den, Hindistan İşleri Bakanlığına 11 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Mareşal Allenby'dan, Lord Curzon'a 16 Eylül 1922 Tarihli mesaj
- Aybars, Ergün; Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent Mudanya, 2007, s.79

⁴⁹ Aybars, Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent Mudanya, a.g.e., s.84.

- İngiliz Kabinesi Sekreter Vekilliği'nden, Lord Curzon'a 17 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- İngiliz Kabinesi Toplantı Tutanağı, 18 Eylül 1922
- Aybars, Ergün; s.79
- Koloniler Bakanı Churchill'den, İngiliz Kabinesine, 23 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Aybars, Ergün; s.80
- İngiltere'nin Bükreş Elçisi Deriny'den, Lord Curzon'a 18 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Nutuk, Cilt 2, s.459
- İstanbul İngiliz orduları Başkomutanı General Harrington'dan, İngiltere Savunma Bakanlığı'na, 20 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Fransa Başbakanı M. Poincare ile İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon Arasındaki Toplantı Tutanağı, 20 Eylül 1922
- Aybars, Ergün; s.80
- Fransa Başbakanı, İngiltere Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Arasındaki Toplantı Tutanağı, 20 Eylül 1922
- Lord Curzon'dan İngiltere Hükümetine Yapılan Telefon, 20 Eylül 1922
- İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Crowe'dan Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye 21 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- General Harrington'dan Savunma Bakanlığı'na 21 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Rumbold'dan, Lord Curzon'a 21 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- İngiltere Deniz Bakanlığı'nda, Akdeniz Başkomutanlığı'na, 22 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- Fransa Başbakanı, İngiltere Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Arasında Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda Yapılan Görüşmenin İngiliz Sekreterince Kaleme Alınan Tutanağı, 22 Eylül 1922
- İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü Raporu, 22 Eylül 1922
- Fransa Başbakanı, İngiltere Dışişleri bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Arasındaki Toplantı Tutanağı, 23 Eylül 1922
- Lord Curzon, m. Poincare ve Kont Sforza İmzasıyla Ankara Hükümeti'ne Gönderilen Nota, 23 Eylül 1922
- İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'den, Dışişlerine (Lord Curzon'dan, İngiliz Kabinesine) 23 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
- İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü Raporu, 25 Eylül 1922

- Akgün, Seçil; Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, U.Ü. 1993, s.52 (Akgün, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Ankara 1981, s.247)
- Akgün, Seçil; Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, U.Ü. 1993, s.52 (Harrington, Charles; age .., s.116)
- General Harrington'dan, Savunma Bakanlığına, 27 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
İngiltere Bakanlar Kurulu Toplantısında Alınan Kararlar ve Ortaya Atılan Görüşler, 28 Eylül 1922
- Lord Curzon'dan, Rumbold'a 28 Eylül 1922 Tarihli Mesaj
Nutuk, s.460
- Aybars, Ergün; Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent Mudanya, 2007, s.79
- Aybars, Ergün; Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent Mudanya, 2007, s.84

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİM SİSTEMİNDE MODERNLEŞME ÇABALARI: KIZLARIN EĞİTİMİ VE BURSA İNAS RÜŞDİYE MEKTEBİ

*Sadettin EĞRİ**

ÖZET

II. Mahmud devrinde sıbyan okullarının yetersizliği konusunda tartışmaların artması üzerine ortaokul özelliğinde olması düşünülen “rüşdiye” mektepleri açılmaya başlandı. Çocukların ergenlik çağına kadar bu okullarda okutulması düşünüldüğünden bu mekteplere önce “sınıf-ı sâni” adı verilmek istenmiş, sonrasında ise “rüşdiye” adı bizzat padişah tarafından verilmiştir. İlk rüşdiye mektebi 1838 tarihinde açılmıştır. 1867’ye kadar rüşdiye mekteplerinde sadece Müslüman öğrenciler okurken, bu tarihten sonra Türkçe sınavını başarıyla geçen Osmanlı tebasından her öğrenci mektebe kabul edilmeye başlanmıştır. 1869 tarihinden itibaren yayımlanan Nizamnâme ile “Mekâtib-i Rüşdiye”ler hakkında temel kararlar alınmıştır. 1876’dan evvel Osmanlı’da 423 rüşdiye, 20.000’e yakın talebe mevcuttur. Bursa Rüşdiye Mektebi inşaatı bittikten sonra gerekli sayıda öğretmen atamasının yapılması ile 1860 yılında açılmıştır. 1875 tarihinde Hudâvendigâr Vilâyeti’nde 25 rüşdiye mektebi, 1081 öğrenci bulunmaktadır. II. Abdülhamid döneminde rüşdiye mektepleri ile ilgili düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir. 1879 yılında maârif merkez teşkilatı yeniden düzenlenmiş ve Maârif Nezâreti bünyesinde bir “Mekâtib-i Rüşdiye Dâiresi” kurulmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak II. Abdülhamid döneminde Bursa’da erkek rüşdiyelerinin dışında bir kız rüşdiyesi açılmıştır. Önceleri bir evi kiralanarak eğitim veren bu okul, daha sonraları bugünkü Bursa Mahkeme Hamamı civarında inşa edilen binada hizmet vermeye başlamıştır. 1911’de Mal Hatun İnas Mektebi adıyla anılan okul, sonraki

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
Bu makale, “13. International Congress of Ottoman Social and Economic History-İspanya 2013”de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

yıllarda değişik adlarla tanımlanmış ve bugünkü Kız Lisesi'nin nüvesini oluşturmuştur. 1899'da Bursa İnas Rüşdiyesi'nde 3 muallime, 20 kız öğrenci, 1 müstahdem vardı. 1893'den 1894'e devreden öğrenci sayısı 112, yeni kayıt 13, mektebi terk eden öğrenci sayısı 36, şهادetnâme alan öğrenci sayısı 8, öğretmen sayısı 5'tir.

Anahtar Kelimeler: Abdülhamid II, Bursa, İnas Rüşdiyesi, modernleşme, kızların eğitimi.

ABSTRACT

Girl's Education and Bursa İnas Rüşdiye School

With the increase of the debate on the insufficiency of primary schools in Mahmoud II reing, the opening of the "rüşdiye" schools, which were considered as secondary schools, started. Since it was thought to educate children in these schools until puberty, the name 'sınıf-ı sani' was considered to be given to these schools, but later the name 'rüşdiye' was given by the sultan himself. The first 'rüşdiye' was opened in 1838. Until 1867 only Muslim children had been educated in these schools, since then every person from Ottoman community who passed the Turkish exam successfully was started to be accepted. Since 1869, with the published Nizamname, key decisions had been made about "Mekâtib-i Rüşdiye". Before 1876, 423 rüşdiye and about 20.000 students had been available. After the completion of the construction of Bursa Rüşdiye Mektebi, with the assignment of required number of teachers, the school was opened in 1861. In 1875 in Hüdavendigâr Province, there were 25 rüşdiye schools and 1081 students. In Abdülhamid II period relevant regulations with rüşdiye school were continued. In 1879 the central organization of the Ministry of Education was re-arranged and "Mekâtib-i Rüşdiye Dâiresi" was established within the body of Ministry of Education. Parallel with these developments in Abdülhamid II period, a girl's school (rüşdiye) was opened along with the boy's school (rüşdiye) in Bursa. This school, which provided education in a rented house previously, started to provide service in a building which was built around today's Bursa Mahkeme Hamamı. The school, called Mal Hatun İnas Mektebi in 1911, was defined with different names in next the years and formed the core of today's Kız Lisesi. In 1899 at Bursa İnas Rüşdiyesi, there were 3 mistresses, 20 female students and 1 employee. The number of transferor students from 1893 to 1894 was 112, new register was 13, the number of students who left the school was 36, the number of students getting testimonial was 8 and the number of teachers was 5.

Key Words: Abdulhamid II, Bursa, İnas Rüşdiye, modernization, girl's education.

Giriş

Bir kentin kültür tarihi açısından etkili ve kalıcı olmasının farklı kıstasları vardır. O şehre ait mimari yapılar, yetiştirdiği ilim adamları ve sanatçılar, devlet yönetimindeki yeri ve önemi, tabii güzellikleri, ticari faaliyetleri, tarihi zenginlikleri ile eğitim kurumları bunlardan bazılarıdır. Şüphesiz Bursa Türk tarihi açısından da önemi büyük ve değerli bir kenttir. Kuruluş döneminde Bursa; ilk payitaht olmasının getirdiği özellik ile medreseleri, diğer eğitim kurumları ile o devirlerde yetişen ilim adamları bakımından Osmanlı Devleti'nin merkezidir.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, genel hatlarıyla farklı maksatlara yönelik faaliyet gösteren çeşitli eğitim kurumlarından söz edilebilir. Bunları şöyle özetleyebiliriz: İlkokul düzeyindeki “sıbyan” mektepleri Osmanlı toplumunun hemen hemen her köy ve kasabasına yayılmıştı. Bu mekteplere beş on yaşları arasındaki çocuklar kabul edilir, onlara din ve ahlâk öğretilirdi. Ancak sıbyan mekteplerinin esas gayesi, çocuklara Kur'an'ı yüzünden okumayı öğretmektir. Eğitim öğretim kurumlarının temelini teşkil eden ve dönemin yüksek öğretim kurumu olan “medreseler” ise mülkî ve askerî sahada toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde ilim adamı yetiştirmek üzere oluşturulmuştu. Medreseler ve sıbyan mektepleri, devletin kontrolünden uzak, vakıf veya vakıflara bağlı olarak müstakil hareket edebilen öğretim müesseseleriydi.¹

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi içerisinde oluşturulmuş olan eğitim öğretim kurumları, kuruldukları dönemlerde süreklilik ve yenileşme açısından görevlerini yerine getirmiş olsalar da 17. yüzyıldan itibaren bu özelliklerini kaybetmişler; toplumda yenileşmeyi temin edecek esas görevlerini yapamaz olmuşlardır.

Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Ekim 1869 (Cemâziyelâhir 1286) tarihinde eğitimi bir bütün olarak düzenlemek amacı ile toplanmış ve “Dâire-i İdare” ve “Dâire-i İlmiye” isminde iki dâireden oluşan Meclis-i Kebir-i Maârif'i oluşturmuştur. “1869 Nizâmname” adı verilen bu yönetmelik maârif teşkilatı ve mektepler hakkında bir takım tedbirler

¹ Klasik dönem eğitim faaliyetleri için bk. İsmail Girgin, *20.Y.Y. Başlarında Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011; Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, C. V, Ankara, 1999, s. 207-217; Abdülkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 442; İhsan Sungu, “Tevhidi Tedrisat”, *Belleten*, C. II, sayı: 7-8, Ankara, TTK, 1938, s. 398; Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978.

alıyordu. Nizâmnâmeye göre mevcut okullar “umûmî ve husûsî” (genel ve özel) okullar olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Genel okullar; ilköğretim okullarını meydana getiren Sıbyan Mektepleri, ortaöğretim okullarını oluşturan Rüşdiye, İdâdî ve Sultaniler, yükseköğretimi oluşturan Dârümuallimîn, Dârümuallimât ve Darülfünûn’dan meydana geliyordu. Özel okullar ise Müslüman ve gayrimüslimlerin açacakları özel okulları kapsamaktaydı. Aynı zamanda Maârif Nezâreti, İstanbul’da bir Dârümuallimîn-i İbtidâi açılmasına, rüşdî mekteplerin İstanbul dışındaki vilâyetlerde de yaygınlaştırılmasına karar vermiştir.²

Sultan II. Abdülhamid döneminde edinilen tecrübeler ve duyulan ihtiyaçlara göre 1892’de yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişiklik yüksek öğretimin sağlam bir temele oturtulmasının ancak iyi bir ortaöğretimin sağlanmasıyla gerçekleşebileceğinin anlaşılması üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu ihtiyaca göre 1892’de “Mekâtib-i Âliye Dâiresi” kaldırılarak yerine “Mekâtib-i İdâdiye Dâiresi” oluşturulmuştur. Ayrıca “Rumeli Vilâyetleri Maârif Müfettişliği” adıyla yeni bir memuriyet, teftiş heyeti kadrosuna alınmıştır. Yüksek ve özel mekteplerin işlerinin takibi ise Mekâtib-i Âliye ve Husûsiye Müfettişliği’ne bırakılmıştır.³

1869 yılında yayınlanan nizâmnâmeyle, her köy ve mahallede bir sıbyan mektebi, en az 500 ev bulunan kasabalarda rüşdiye, en az 1000 ev bulunan kasabalarda idâdî, her vilâyet merkezinde sultani, İstanbul’da uygun yerlerde kız rüşdiyeleri, kız ve erkek öğretmen okulları (Dârümuallimîn-Dârümuallimât) ile bir üniversite (Darülfünûn) kurulması planlanmıştı. Bu okullar oluşturulurken sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerde hem Müslümanlar hem gayrimüslimler hem de kızlar için ayrı ayrı mektepler oluşturulacaktı. Sıbyan ve rüşdiye mektebi haricindeki okullar karma sistemde eğitim yapacaktı. Nizâmnâmede okullarda ders verecek öğretmenlerin Osmanlı vatandaşı olması, diplomalı olması gerektiği belirtiliyor ve öğretmenlerin yükselmelerinde kıdem ve liyakatin esas alınması öngörülerek öğretmenlerin bazı sosyal haklarına yer veriliyordu. Nizâmnâmeyle ayrıca öğretim giderlerinin karşılanabilmesi için “Maârif Sandıkları” oluşturuldu. Okulların inşası, tamir, tadilat işleri, araç gereç giderleriyle öğretmenlere ödenecek maaşlar için sandıkların ihtiyacı olan para devlet bütçesinden ayrılan ödenek, vakıf gelirleri, bağışlar, öğrencilerden alınan harçlardan oluşacaktı.⁴

² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, TTK, 1999, s. 91-94; Muamme Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. XV, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s. 44;

³ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, TTK, 1999, s. 34-35.

⁴ İsmail Girgin, *20.Y.Y. Başlarında Bursa’da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s.30-33.

Bursa Rüşdiyeleri

Sultan II. Mahmut Devri'ne kadar mühendishanelere ve meslek okullarına girecek olan öğrenciler, eğitim öğretim kademelerinin birinci kısmı sayılan sıbyan mekteplerinde yetişmekte idi. Ancak bu dönemde eğitimde modernleşme hareketleri, sadece askerî alan ile sınırlı kaldığı için sıbyan mekteplerinde verilen eğitim yetersiz kalmaktaydı. İlköğretim düzeyindeki mekteplerin eğitim kalitesinin düşük olması sebebiyle bu mektepleri bitiren öğrencilerin bilgileri oldukça sınırlı idi. Bu sebepten dolayı askerî idâdilere öğrenci yetiştirmek⁵, sivil halkı okutup, devlet bürokrasisine memur yetiştirmek ve mevcut memurların bilgilerini arttırmak amacıyla⁶ sıbyan mekteplerinin üstünde ve “sınıf-ı sâni” derecesinde, 1838 senesinde açılan “Mekteb-i Maârif-i Adliye” ve 1839 senesinde bu mektebin diğer bir şubesi olarak açılan “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye” ilk “mülkî rüşdiye” derecesinde kabul edilen mekteplerdir. Rüşdiyelere, 10-15 yaşları arasındaki ve sıbyan mekteplerinden diploma alan ya da bu derecede eğitim görmüş olan öğrenciler kabul edilmişlerdir. İlk açıldığında eğitim öğretim süresi 4 yıl olarak kararlaştırılmış, 21 Mart 1850'de Dârülmaârif'in açılmasıyla da 6 yıla çıkarılmış, 1863'te 5'e, 1869'da 4'e, son olarak 1892'de 3 yıla indirilmiştir. 1 Temmuz 1853 tarihinde alınan bir kararla rüşdiyeler, vilâyetlerde de açılmaya başlanmıştır. 1859 senesine gelindiğinde ise İstanbul'da ilk “kız rüşdiyesi” açılmıştır. Bunun yanında kızların eğitilmesi için rüşdiyelerin kızlara mahsus olanları açılmaya başlamış ve bu okullara bayan öğretmen yetiştirmek üzere 1870 yılında, Dârümuallimât açılmıştır. Kız rüşdiyeleri ise ilk üç senesi “ibtidâî” ve diğer üç senesi de “rüşdî” sınıflardan oluşmak üzere toplam altı senelik bir eğitim öğretimi içermiştir.⁷

Bu çalışmalar kapsamında, Bursa'da ilk rüştiye (ortaokul), Mahkeme Mahallesi'ndeki Mahkeme Hamamı karşısında inşa edilmişti. 1854'te askerî rüştiye olarak inşaatına başlanan okul, 17 Temmuz 1860 tarihinde (bugünkü Kız Lisesi'nin bulunduğu yerde) ulema, tekke şeyhleri ve vilâyet meclisi üyelerinin katılımıyla düzenlenen bir törenle açıldı. 1892'de Mekteb-i İdâdî-i

⁵ Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târîhçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul 1338. Yeni harflerle 2. Baskı, aynı adla ve “XIX Asır Osmanlı Maârif Tarihi” alt başlığı ilavesi ile. Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001 s. 6.

⁶ Osman Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, s. 375.

⁷ Bursa Rüşdiyeleri hakkında bilgi için bk., İsmail Girgin, *20.Y.Y. Başlarında Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Mülki ile birleştirilen rüştiye yeni binasına taşınmış, eski bina Kız Rüştiyesi olmuştur.⁸

Kız Rüşdiyeleri, Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiyesi⁹

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre kız rüşdiyelerinin programı şöyledir: “Mebadi-i ulûm-i diniye, Lisân-ı Osmânî kavâidi, Mebâdî-i kavâid-i Arabiye ve Farisiye, İmla ve İnşa, Muntehabât-ı edebiye, Tedbîr-i menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutmak usulü, Nakşa medar (yardımcı) olacak derecede Resim, Ameliyat-ı hayatiye, Musiki (mecburi değil) (Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, 23 ve 29. Madde; Cevat, 2001 s..428-430) Kız okullarının ders programlarında din bilgisi, ahlâk, nâfi'a bilgisi, osmanlıca, hesap, sülûs ve rık'a, arapça, farsça, imlâ, tarih, coğrafya, hıyâtet (terzilik) ve nakış gibi dersler bulunması kızların da erkekler gibi eğitildiği ancak kadına özgü işler olarak kabul edilen terzilik ve nakış işlerinin de kızlar tarafından ayrıca öğrenilmesi gerektiğine inanılmasından kaynaklanmaktadır.

İbtidaîler ile birlikte 6 senelik kız rüşdiyelerinde 1899 (1316) yılında haftalık ders saatleri ve ders isimleri belirtilmişti (Maarif Salnamesi 1316, s.393): Kızlara özgü olanlarını ayrıntılı olarak ele alırsak; dördüncü seneden itibaren haftada iki saat okutulan İdâre-i beytiyye dersinde: mesken, esâs-ı beyt, muhâfaza-i mesken ve esas usûl-i tahsîn (odun, kömür soba vs. için edilecek ihtiyatlar) usûl-i tenvîr (çıra, mum, zeytinyağı vs.) elbise gibi eşyaların tamiri, muhafazası, yıkanması, lekeleri çıkarma, dikişçilik öğretilirdi. Beşinci sene ise et balık, hamur, nişasta, şeker, kahve, çay, şurupların muhafazası ve el-dudak çatlaklarının pomadı, misvak, diş fırçası, diş tozu ve bir aileye lazım olan ilaçlar öğretiliyor. Altıncı sene ise haneye ait tababet (doktorluk) ve hıfz-üs sıhha, ev hanımının vezaif-i ahlakiyyesi öğretiliyor (Maarif Salnamesi, 1316: s.418-420).

⁸ Kentlerin yeni yönetim yapısı çerçevesinde 1879-1882 yılları arasında Bursa valiliği yapan Ahmed Vefik Paşa'nın kentin modernleşmesinde önemli çalışmaları görülmektedir. 1855 depreminde büyük zarar gören Bursa'yı Ahmed Vefik Paşa yeniden inşa etmeye ve “yeni modern bir Osmanlı kenti” oluşturmaya çalışmıştır. Kendini Osmanlı olarak tanımlayan, doğu-batı arasında sınırların bulunmadığına inanan Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa kentinin modernleşmesi için yaptığı çalışmalar Bursa'nın modernleşme serüveninin özgün bir diğer yönünü oluşturmaktadır.

⁹ Kız rüşdiyelerinin ders programı hakkında geniş bilgi için bk., Songül Keçecikurt, “II. Abdülhamid Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 29 Mart-Nisan 2012, Kırgızistan.

1902 yılında Maarif Nezaretinin yayınladığı ders cetvelinde de inas rüşdiyelerinde haftada iki defa el hünelerinin gösterileceği belirtilmiştir (Bilcümle Mekâtib Ders Cetveli, 1320: s.4.). El hünelerleri dersinde ise birinci sene, zincir örgüsü, uygulama, hesap nakışın örme verevi, ikinci sene; örgünün envai, baskı (mendil,gömlek vs.) aşırma (ili kumaşı bir araya getirip dikmek) tersli yüzlü oyulgama, hesap nakışın cem'i, yama dikmek, örmek,üçüncü sene; çeşitli dantel ve kaneviçe işleri, dördüncü sene; örgü file, dantel, makine, fisto tel işlemesi,beşinci sene; pesend, pul ve tartı ile işlemek,dival,sarma gömlek ve saire işlemek fisto ve marka çeşitleri, çuha iplikasını makine ile dikmek, altıncı sene ise; iğne ve etanın envai, biçilinin envai, tül üzerine dantel makine ile dikmenin envai öğretilirdi (Maarif Salnamesi, 1316: s.433-434). 1889 yılında bütün kız ve erkek rüşdiyelerinde haftada okutulacak ilim ve fen dersleri belirlenmiştir (Maarif Salnamesi 1316, s.435).

Daha sonraki yıllarda inas rüşdiyelerinde piyano ve yabancı dil derslerinin okutulduğu görülmektedir. Mesela Antalya İnas Rüşdiyesine bu dersleri okutmak ve aynı zamanda müdür-i sânilik görevini yerine getirmek üzere 1335(1917) hicri yılında tayinler yapılmıştı (BOA, DH.UMVM, 68/54). Bu görev için de 1500 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Aşağıdaki hicri 1321 tarihli Salname'de görüldüğü gibi; Hudavendigâr Vilayeti'nde Maarif idaresi'nde görevli kişilerin görevleri, isimleri, rütbeleri, şayet varsa madalyaları gösterilmiştir.

Yine aynı salnamede İnas mekteb-i Rüşdîsi'ndeki öğretmenler belirtilmiştir: Muallime-i Ūlâ Zekiye Hanım, Muallime-i Sâniye Mâcide Hanım, Muallime-i Sâlise Zekiye Hanım, Hat Muallimi Hasan Fehmi Efendi'dir.

II. Mahmud devrinde sıbyan okullarının yetersizliği konusunda tartışmaların artması üzerine ortaokul özelliğinde olması düşünülen "rüşdiye" mektepleri açılmaya başlandı. Çocukların ergenlik çağına kadar bu okullarda okutulması düşünüldüğünden bu mekteplere önce "sınıf-ı sâni" adı verilmek istenmiş, sonrasında ise "rüşdiye" adı bizzat padişah tarafından verilmiştir. İlk rüşdiye mektebi 1838 tarihinde açılmıştır. 1867'ye kadar rüşdiye mekteplerinde sadece Müslüman öğrenciler okurken, bu tarihten sonra Türkçe sınavını başarıyla geçen Osmanlı tebasından her öğrenci mektebe kabul edilmeye başlanmıştır. 1869 tarihinden itibaren yayımlanan Nizamnâme ile "Mekâtib-i Rüşdiye"ler hakkında temel kararlar alınmıştır. 1876'dan evvel 423 rüşdiye, 20.000'e yakın talebe mevcuttur. Bursa Rüşdiye Mektebi inşaatı bittikten sonra gerekli sayıda öğretmen atamasının yapılması ile 1860 yılında açılmıştır. 1875 tarihinde Hudâvendigâr Vilâyeti'nde 25 rüşdiye mektebi, 1081 öğrenci bulunmaktadır.

خداوندگار ولایتی

نقوس عمومیہ	مکاتبہ تحصیلہ ہونان طلبہ	طلبہ ناک نقوس عمومیہ بہ نسبتی
۱,۵۰۰,۰۰۰	۱۳۷۰۹۸	۹۱۳۹ ۱۰۰
معارف ادارہ سی		
مأموریت	اسامی	رتبہ
مدیر محاسبہ مأموری تجویرات کاتبی » مقیدی محاسبہ مأموری رفیقی مندوق امینی	خواصی بک حسن تحسین بک عبدالرحمن ذکی افندی محمد صدق بک حسن فہمی افندی	ممتاز
مدالیہ	تاریخی	تہائی
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.

ساننامہ معارف

۴۸۰

بروسہ اناٹ مکتب رشیدی

مأموریت	اسامی	رتبہ	تاریخی	مدالیہ	تہائی	تجدیدی
معلمہ اولی » ثانیہ » ثالثہ خط معلمی	ذکیہ ماجدہ ذکیہ احمد وہبی افندی
طالبات : عدد ۱۲۶			خادمہ : عدد ۱			

Salname-i Maarif, 1321, c.6.

II. Abdülhamid döneminde rüşdiye mektepleri ile ilgili düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir. 1879 yılında maârif merkez teşkilatı yeniden düzenlenmiş ve Maârif Nezâreti bünyesinde bir "Mekâtib-i Rüşdiye Dâiresi" kurulmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak II. Abdülhamid döneminde Bursa'da erkek rüşdiyelerinin dışında bir kız rüşdiyesi açılmıştır. Önceleri bir evin kiralanmasıyla eğitim veren bu okul, daha sonraları bugünkü Bursa Mahkeme Hamamı civarında inşa edilen binada hizmet vermeye başlamıştır. 1911'de Mal Hatun İnas Mektebi adıyla anılan okul, sonraki yıllarda değişik adlarla tanınlanmış ve bugünkü Kız Lisesi'nin nüvesini oluşturmuştur. 1899'da Bursa İnas Rüşdiyesi'nde 3 muallime, 20 kız öğrenci, 1 müstahdem vardı. 1893'den 1894'e devreden öğrenci sayısı 112, yeni kayıt 13, mektebi terk eden öğrenci sayısı 36, şhadetnâme alan öğrenci sayısı 8, öğretmen sayısı 5'tir.

İnas Rüşdiyeleri'nin açılmasında belli amaçlar vardır. Kızların eğitilmiş birer fert olmalarının amaçlanması o tarihlerde değişim ve modernleşmenin müjdecisi kabul ediliyordu. Maarifle ilgili kanun veya emirlerde doğrudan dile getirilmese bile o devirdeki yayınlar ve anlayışa uygun amaç ve hedeflere göre geleceğin anneleri olacak olan kızların aşağıdaki özelliklere sahip olmaları hedeflenmiştir:

- a. Bilgili ve kültürlü olmalıdır
- b. Terbiyeli bir neslin yetişmesine katkıda bulunmalıdır
- c. Geleceğin ideal anneleri olmalıdır
- d. Çocukları için iyi bir valide olmalıdır
- e. Günlük hayata yönelik pratik bilgi ve becerilere sahip olmalıdır
- f. Vatan için iyi evlat yetiştirmelidir
- g. İyi bir zevce olmalıdır

Söz konusu konularla ilgili dönemin gazete ve yayınlarında yer alan yazılardan bazıları şöyledir:

İnâs-ı Sultânî Mektebi ve Şarkda İnkılâb-ı İctimâî

“*Takvîmü's- Sinîn* gazetesi bu günün meselesi diye bundan bahs ettiği sırada diyor ki: Şüphesiz ki bu memleket için pek büyük, pek azametli bir hâdise-i ictimâiyedir. Denilebilir ki Boğaziçi'nin yeşil bir tepesinden hâkim-i âfâk olan bu müessese-i hayriye bütün şarkda kendisini gösterecek bir inkılâb-ı karîbin en kuvvetli bir âmili, en yüksek bir idosu olacaktır... Bu nesiller te'âkub itdikçe o müesseseler de artacak, yükselecek ve suretle tekâmül-i manevîsi, inkılâb-ı ictimâîsi de temin edilmiş olacak.”¹⁰

“Ciddî düşünceli muhterem kadınlarımızın terbiye-i inâs hakkındaki efkâr ve mütâlaalarını göstermek üzere (*Takvîmü's- Sinîn* (Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın çıkardığı gazete) refikamıza gönderilen ve şâyân-ı dikkat ve ehemmiyet-i mündericât-ı âliyyeyi muhtevî bulunan şu mektubu nakl ile millet-i İslâmiyye nâmına beyân-ı iftihâr ideriz.”¹¹

¹⁰ *Sîrât-ı Müstakîm*, 18 Cemâziyelâhire (7 Temmuz 1909), 1327, s.237.

¹¹ *Sîrât-ı Müstakîm*, 18 Cemâziyelâhire, 1327, s.248-249.

مکتبہ اقبال

۱۳۲۶

مطبعہ رحی اوارہ :
جمال اوفلندہ انتہیت
مستوفی جوائزہ
شکول پوشندہ
۳- کومرو

اظهار :
مسکوزموافق آثار
جدید مع المثنویہ
قبول اولوہ
درج ایلہین آثار اعادہ اولوہ

دہس ، فلسفہ ، علوم ، عقود ، ادبیات تاریخ ، وسیاسیادہ دہنامہ امرال و شکرہ امویہ دہمت اہمرفقندہ بر نثر اولوہ .

آبہ بدلی
سہلکی القابلی
مکلف عباہی ایہون ۶۵
روسہ ۶۵۰
سازمکلف اجاہیہ ۱۷

۳۵ فروش
۳۰۰ روپہ
۹ فرانک

ساحب و مؤسسی :
ابوالعزیز العابدین - ح . اشرف ادیب
تاریخ تأسسی
۱۰ کوز ۳۳۴

درسداتہ نسخہسی ۵۰ پارہہ
تیرہ دن علوا پورو ایلہ کونڈیلیرسہ سوی
۲۰ عروش فطہ اقلیر

عدد : ۱۱۵

۱۸ جادی الآخرہ ہجرتہ ۲ حریران ۳۳۷

آلتھی جلد

انات سلطانی مکتبی

و

شرقہ افقہ اجتماعی

« ستین غریبہسی یوکونک مسئلہسی دیہ بوندن بحث ایستدیکی
صرہدہ دیہورکہ :
« شہہ سزکہ بو ، مملکت ایہون پک بیوک ، پک عظمہتی بر حادثہ
اجتہاہہ در . دینلہ بیلیرکہ بوغاز ایچنک یشیل بر تہہ سندن حاکم آفاق اولان
بو مؤسسہ خیرہ بوغون شرقہ کندیسی کوسترہ جک بر انقلاب قریبک
اک قوتلی بر عاملی ، اک یوکسک بر ایدوسی اولاجقدر . »
اشاخی دہ یتہ تکرار ایدیور :
« ... بو ناملر تماقب ایستکچہ ، او مؤسسہ لردہ آرتاجق ؛ یوکسلہ جک
بو سورتلہ شرقک تکامل معنویسی ، انقلاب اجتہاہیسی دہ تأمین ایدایش
اولاجق .. »
عجبا نہ دیمک ایستہ یور !

Terbiye-i İnâs Etrâfında

Kadınların lüzûm-ı talim ve terbiyesi hemân umûmiyyete yakın bir ekseriyyet-i münevvere tarafından o kadar katiyyetle kabul ve tasdik idilmiş bir hakikatdir ki bu bâbda basît makâli zâid görüyorum. Esasen maksadım da bu değildir. Madem ki bugün hey'et-i ictimâiyye içinde kadınların en mühim ve en mutenâ vazifesi her şeyden evvel iyi bir valide olmalarıdır. Bugün mevcudiyet-i irkiyyemizi tehdid iden inhitât-ı ictimâiyyenin önünü alacak en kat'î müessir, vatana müteşebbis ve faaâl bir unsur-ı kıymet-medâr yetiştirmek.

Nesl-i âtîyi "Pedagoji ve Psikoloji"nin icâbât-ı fenniyesine tevfiikan tecdîd ve ıslâh iderek ihyâ itmek olunca, bilhassa bizim memleketimizde kadınların vezâifi bir kat daha kesb-i ehemmiyet ve nezâket ider. Hatta diyebilirim ki bu bizim için bir hayat ve memat meselesidir. Islâhât-ı hakîkiyyeye en evvel kadınlarımızdan başlamak lüzum ve hakikatı teslim olunduktan sonra onlar hakkında tatbik olunacak en makul ve en müfid bir tarz-ı terbiyeyi taharrî itmek mesele-i mühimesi karşısında bulunuyoruz. Hiç şüphesizdir ki kadınlara tahmil idilen vezâifin, mevki-i ictimâileri ve muktezâ-yı hilkatleriyle mütenâsib olması iktizâ ider. Terbiye-i inâs

hakkında takib idilecek mihâniyyetin müşmer ve müfid olması ancak ihtiyâcât-ı ictimâiyeye tevâfuk itmesiyle mümkün olabilir. Yoksa müntesbîn-i fen olanlarıyla erbâb-ı sanatı –otuz milyonun ekseriyyet-i adediyyesi nazar-ı itibara alınınca- henüz mefkûd denilecek ve bizi bir çok seneler daha en adî bir iş için Avrupa’ya adam sipariş itmeğe mecbur idecek derecede fakr-i irfan içinde inleyen muhitimizde kadınların mühendis, kimyager, doktor veya avukat olmalarını temin değil, hatta temenni itmek kadar cennet tasavvur olunamaz.

جیدی دوشونجهی صتم قادینلرمنک تربیه انات حقدنمک افکار
و مطالبه لرکی کورتلرک اوزره * سنین * رفیعه کولدرین
وشاپان دقت واهیت مندرجات عالییهی معنوی بولونان
شومتکونی نقل ایله ملت اسلامیته نمانه بیان افکار ایدرز :

تربیه انات اطرافتده

قادینلرک لزوم تعلیم و تربیه سی همان عمومته یقین بر اکثریت
منوره طرفندن اوقدر قلمیته قبول و تصدیق ایدلش بر حقیقتدرکه
بوایده بسط مقالی زاتم کوریرورم . اساساً مقصدیمده بوکلدر .
مادم که بوکون هیأت اجتماعیه ایتمده قادینلرک که مهم واک متنا
وظیفه سی هرشیدن اول ائی بروالده اولمایدز . بوکون موجودیت
عرقیمزنی تهید ایدن انحطاط اجتماعیک اوکی آله حق انک قطن
موتز . وطنه مشیت وفعال برعصرتیمتدار یئشدرمک . نسل آقنی
« یه داغوزی » و یسقیقوزی « نک ایجابات فیه سنه توفیقاً تجدید
و اصلاح ایدرک احیا ایتک اولنجه ، بالفاسه بزم حملکتیمزده قادینلرک
وظائفی برقات دها کسب اهمیت و تراکت ایدر . حتی دیه یلیرمک
بو بزم ایجون برحیات وعات مسئله سیدر . اصلاحات حقیقیه انک
اول قادینلرکدن باشلامق لزوم و حقیقی تسلیم اولندقدن سوکره
اونلر حقدنه تطبیق اولنحق انک معقول واک مقید برطرز تربیه ی
تجری ایتمک مسئله مهمه سی قارشینده بولبورز . هیج شبهه سدرکه
قادینلرک تحصیل ایدیان و نشاطک . موقع اجتماعی و مقتضای خلقلاریله
متناسب اولسی اقتصفا ایدر . تربیه انات حقدنمه تقییب ایدیلرک
میخایکتک مشر و مفید اولسی . آتقیق احتیاجات اجتماعیه توافق
ایتمسه ممکن اوله یلیر . یوقسه . متعین فن اولنلاریله ارباب سنین
– اونوز میلیونک اکثریت عددیه سی نظر اعتباره آلتنجهب هنوز

Bizim vazifemiz iyi bir valide, iyi bir zevce, velhasıl iyi bir ev kadını olarak saadet-i aileyi tesis etmek. Vatanın muhtac olduğu kendisine cidden hâdim evladları yetiştirmekdir. İşte bu gayeyi nazar-ı itibara alınca kadınlara verilmesi lazım gelen terbiyenin şekli kendiliğinden tayin ider. Saâdet-i aileyi nasıl tesis etmeli, nesl-i âtîyi nasıl yetiştirmeli, bu vatan nasıl evladlara muhtaçdır, bunların her biri başlı başına bir silsile-i makâlât teşkil idecek kadar haiz-i ehemmiyettir... Cehalet bu milletin bâ-husus Türk ırkının feyz-i hayatını emerekinkişâf-ı devrân bütün kabiliyetini nasıl akîm bıraktıysa yarım yanlış bir Fransızca ile mürebbiye namını takınan bir takım kadınların yetiştirdikleri genç kızlar ve bunların ensâli, bu memleket ve bu millet için o kadar muzır ve vahim oldu. Biz yalnız cehaletle bu hale gelmedik. Hazm ve temsil olunmamış bir garb terbiyesiyle milliyetinden tecerrüd itmiş zavallılar gözümüzün önünde duruyor. İnhitât-ı ictimâiyemizde bu “Dejenere”lerin büyük bir dahli olduğu inkar olunamaz acı bir hakikatdir. Fransızca, İngilizce öğrenmeyelim demiyorum, garb medeniyetine de bigâne kalalım demiyorum. Avrupa’nın terakkiyatını memleketimize idhal için daha bir çok seneler gerek kadınlarımız ve gerek erkeklerimiz hiç olmazsa bir ecnebi lisanı öğrenmek ihtiyacından müstagni kalamazlar, biz bu lisanları Avrupa’yı sathî bir taklid için değil, fakat terakkiyat-ı fenniyesini ve tatbikât-ı fenniyeden ibaret olan medeniyetini, o

medeniyete bir şekl-i millî vererek ahz ve ictibas için öğrenelim. Fenne agûş-ı kabulümüzüateşin bir iştiyakla açarak feyz-i hayat alacağız. Fakat secâyâ-yı ırkıyemizi tehdid iden halel ve fesaddan sıyânet iderek mevcudiyet-i ırkıyemizi idame için de milliyet ve itikadâtımızı tahkim ve teyid edeceğiz.

Genç kızlarımız milliyet ve itikadâtına sadık, metin, azm-perver ve müteşebbis, garbın bütün bütün terakkiyât-ı fenniyesiyle mücehhez evladlar yetişdirebilecek güzide bir valide, hanenin umûr-ı dahiliyesini bir hükümet-i muntazama katiyetiyle hüsn-i idare idebilecek intizâm-perver birer ev kadını, saâdet-i âileyi tesis iderek erkeklerini mesud ve bahtiyar idecek hulûk u sâdık birer zevce olmağa, şerâit-i hâzıra-i ictimâiyenin kendilerine tahmîl itdiği vezâfi ifâ itmiş olacaktırlar.

Şimdiye kadar kadınlarımız hiçbir şey olmağa muvaffak olamadı. Bu kadar mahrumiyet ü fikdân-ı vesâit içinde ne olabilirlerdi? Terbiye-i inâsı der-uhde iden müessesât-ı âliyyeyi meydana getirmek ricalimize terettüb ider. Çünkü vatanın saâdet ve felaketinde kadınlar kadar erkekler de alakadârdır.

Kadınlarımızın derin bir iştiyâk-ı irfana tercüman olan feryadları, erkeklerimizin bârid-i lâkaydîsi karşısında mahkum-ı sükût kalıyordu. Filhakika ilân-ı meşrûtiyyetde terbiye-i inasa dair birkaç makale bazı gazetelerin bazı sütunlarını işgal etmiştir. Sonra bunu üç sene imtidâd iden bir devre-i sükût u lâkaydî takib itdi. Nihayet derin bir zulmet içinde zaîf bir şule gibi arasına bahs olunan “Kandilli”deki müesseseye dair bir teşebbüs-i mühim şu son günlerde bir şekl-i katiyyet iktisâb idiyor. Meclis-i Mebusanımızın reis-i fâzil ve muhteremi mazideki silsile-i mücâhedâtı bu son ve azîm-i muvaffakiyetle tetvîc itmiş oldu. Bütün Osmanlık kendilerine medyûn-ı şükrândır. Acaba bu müessesede ne gibi bir program takib idilecek? Henüz buna dair gazetelerde etraflı bir tafsilata müsâdif olmadık. Herhalde memleketin ihtiyacat-ı hakikiyesiyle mütenâsib makûl ve fennî bir programın esasâtı ihzâr idilmiştir. Ümid idelim ki muvaffakiyetle tatbik olunabilsin. Fakat muallim, mürebbiler nasıl ve nereden tedârik olunacak? Bizde hem mürebbî hem muallim evsafını haiz zevat-ı muktedire ihtiyac vakıa kifayet idecek derecede midir? Bunların tedarik ve intihabında ne gibi evsaf aranması icab ider? Bunları başka bir makaleye bırakıyorum./Nezihe Muhlis-Büyükada”

Sâhibe-i İffet-i Ümmühât-ı İslâmiyyenin Enzâr-ı Dikkatine¹²

“Japon kadınları da terakkiyât ve tekemmülât-ı nisvâniyyeye sâî oldukları, aralarında bu maksadı temin için bir cemiyet teşkil etmiş

¹² *Sırât-ı Müstakim*, 18 Cemâziyelâhire, 1327, s.249.

buldukları halde havza-i siyasete dahil olmak istemedikleri gibi erkeklerin der-uhde itmiş oldukları işlere karışmak arzusunu da göstermiyorlar.

صامیه عفت امرات اسلامیه نك انظار دقتند :
ژاپون قادینلری ده ترقیات و تکمالات نسوانیه یه سابعی اولدقلری ،
آره لر نده بو مقصدی تأمین ایچون بر جمعیت تشکیل ایتمش بولوندقلری
حاله حوزة سیاسیا ته داخل اولمق ایسته مدکلری کبی ارا ککلرک در عهده
ایتمش اولدقلری ایشاره قاریشمق آرزوسنی ده کوسترمیورلر .
دانیمارقه قادینلری طرفندن ، قادینلرک حق انتخابه مالک اولمسنه
چالیشان قه مینیسترلرک عقد ایلدکلری بین الملل قونفرمه اشتراک ایتملری
ایچون ژاپون قادینلری نه مراجعت ایتمش ، ژاپون قادینلری ده شو یله
جواب یرمه ش : « بز چو چتلیرمیزی تربیه ایتمک ، حقیقه و طبری ر
صفتنه لایق اوله جق ، وطن عزیز ی فداکارانه مدافعه ایده جک اولاد
یتشدیرمکله مشغولز ، بولتیقه ایله اشتغال ایتمک و قتمز یوقدر . »

Danimarka kadınları tarafından kadınların hakk-ı intihâba malik olmasına çalışan feministlerin akd eyledikleri beynelmil kongreye iştirak itmeleri için Japon kadınlarına müracaat idilmiş, Japon kadınları da şöyle cevap vermiş: Biz çocuklarımızı terbiye etmek, hakkıyla vatan-perver sıfatına layık olacak, vatan-ı azizi fedakarâne müdafaa edecek evlad yetiştirmekle meşgulüz, politi ile işğal itmeğe vaktimiz yokdur...”

Bursa İnas Rüşdiyesi ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde muallimeler ve muallimler ile mektebin binası veya masrafları ile ilgili pek çok kayıt mevcuttur. Bu kayıtlarda özellikle atamalar ve maaşların ödenmesi, muallimelerin sosyal ilişkileri ve ahlaki durumlarının dikkatle takibi, durmadan yer değiştiren ve tamirata uğrayan mektebin masraflarının karşılanması, söz konusu mektebin giderlerinin ve kirasının karşılanmasında Bursa ahalisinin gösterdiği ilgisizlik ve Bursa halkına sitem, okulun müfredatında yapılacak değişiklik teklifleri gibi konularda bilgiler mevcuttur.

Bu konuda yapılabilecek çalışmalara faydalı olabileceği düşüncesi ile arşivdeki bazı belgeler ve içerikleri şöyledir:

❖ *Hudâvendigâr Vilâyeti Mektûbi Kalemî'nden Maârif Nezâret-i Celîlesi'ne*

Bursa İnas Rüşdiyesi I. Muallimesi Kâniye hanım ile mekteb bevvâbesi (kapıcısı) arasındaki kavga ve dedikodu neticesinde kapıcı mektebten kovulduktan sonra maarif müdürü vilayete sormadan muallimenin

yerini değiştirmiştir. Kumandan paşa ile defterdar gibi önemli şahsiyetlerin kızları bu okulda okuduğundan onların ve bazı mühim şahsiyetlerin bu konudaki görüşleri alınmıştır. Onların görüşlerine göre; muallime hanım gayet edepli ve terbiyeli birisidir. Kâniye Hanım'ın vefat eden babası zaptiye mektupçuluğu ve İşkodra defterdarlığı gibi hizmetlerde bulunmuştur. Muallimeye uygun olmayan davranışlar isnat edilerek onun görevden uzaklaştırılması adalet ve insafa sığmaz. Bu gibi durumlarda vilayet vasıtasıyla Maarif Nezareti'ne başvurulması gerekir. /Vali: Ali bin Seyyid İsmail Hakkı

26 Receb 1305/8 Nisan 1888 BOA, MF.MKT. Dosya: 99 Gömlek: 62

❖ *Hudavendigâr Maarif-i Celilesine*

Bursa İnas Rüşdiyesi muallimesi Kâniye Hanım'ın görevde kararlaştırılmış olmakla birlikte muallimenin uyumlu olması konusunda uyarılması uygundur.

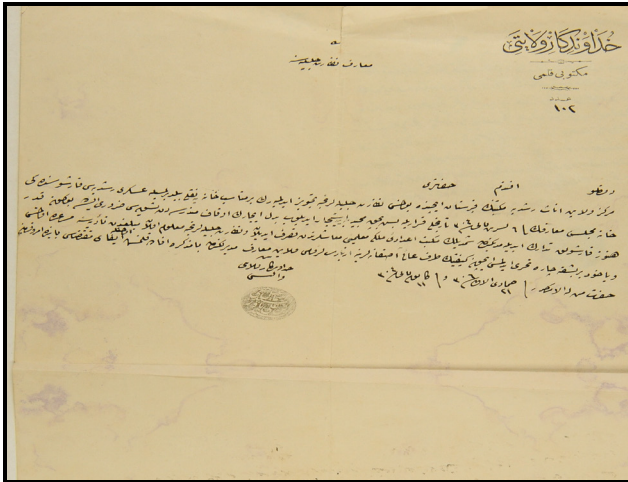
20 Şevval 1305/ 30 Haziran 1888 BOA, MF.MKT. Dosya: 99 Gömlek: 62

❖ *Hudavendigâr Vilayeti Maarif Müdürlüğüne*

Bundan sonra maarifteki memurların azl ve tebdilleri lazım gelenlerle ilgili işlemin vilayet makamından Maarif Nezareti'ne bildirilmesi usul olarak belirlenmiştir.

20 Şevval 1305/ 30 Haziran 1888 BOA, MF.MKT. 99/62

❖ *Hudavendigâr Vilayeti Maarif Müdürlüğüne*

Bursa İnas Mekteb-i Rüşdiyesi nakış muallimliğine mahsus 200 kuruştan 100 kuruş ayrılarak muallime-i sâlise Mihriye Hanım'la müştereken ifa etmek üzere okulun muallime-i sâniyesi Ahdiye Hanım'a zam olarak verilmesi...

10 Receb 1310/ 28 Ocak 1893

BOA, MF.MKT. 159/77

❖ *Hudâvendigâr Vilâyeti Mektûbî Kalemî'nden Maârif Nezâret-i Celîlesi'ne*

Bursa İnas Rüşdiyesi Mektebi'nin kabristan içinde bulunması Nezâret-i Celile'lerince uygun bulunmayarak uygun bir binaya naklinin gerekliliğine ve Askerî Rüşdiye karşısındaki hane; Meclis-i Maarif'in 6 Teşrinisani 1304 tarihli kararıyla 5,5 mecdiyeye kiralanıp, icar bedelinin eseri kalmamış vakıf gelirlerinden ödenmesi zaruri ise de; bugüne kadar tedarik edilememiştir. Şimdilik Mekteb-i İdadi-i Mülki muallimlerinin maaşlarından tasarruf edilen paradan ödenmesi veya başka bir çare bulunarak sonucun bildirilmesi...

21 Cemaziyelahire 1306/ 22 Şubat 1889

BOA, MF.MKT. 108/11

❖ *Maarif Nezareti'nden*

Rüşdiye mekteblerinin tedariki kanunen ahaliye ait olup, her tarafta bu kanuna riayet edilmekte iken, Bursa gibi büyük bir şehirde İnas Rüşdiye Mektebi için kiralanmış hanenin topu topu 5,5 mecdiyeden ibaret olan kirası için bir karşılık bulunamamış olması maarif idaresi tarafından bir gayretsizliğin olduğu sonucuna varılmıştır. İdadi mektebi tahsisatından rüşdiye mektebi kirasına akçe ayırmak usulen mümkün olmadığından; bu kiraya uygun bir karşılığın meclisce bulunması veya önceki okul binası eğitime elverişli değil ise, duyulduğuna göre Bursa'da bazı kapalı okullar olduğu, söz konusu okulun bu kapalı okullardan birine nakli uygundur.

4 Receb 1306/ 6 Mart 1889

BOA, MF.MKT. 108/11

❖ *Hudavendigâr Vilâyet-i Celîlesine*

Bursa İnas Rüşdiye Mektebi kirası olan 5,5 mecdiye henüz bulunamamıştır. Bu kiranın Bursa İdadi muallimleri maaşlarından veya başka bir şekilde tedarikiyle ilgili 21 Cameziyelahire 1306 tarihli vilayet yazısı maarif Nezareti'ne ulaşmıştır. Rüşdiye mekteblerinin tedariki kanunen ahaliye aittir...

7 Şaban 1306/ 8 Nisan 1889

BOA, MF.MKT. 108/11

❖ *Bursa Maarif Müdüriyeti'ne Telgraf*

İnas Rüşdiyesi muallime-i ûlâsı maaşının acilen ödenmesi ve bugüne kadar ödenmemiş olmasının sebebinin bildirilmesi...

9 Zilkade 1306/ 7 Temmuz 1889

BOA, MF.MKT. 118/48

❖ *Hudavendigâr Vilâyeti Maarif Müdüriyetine*

Bursa İnas Mekteb-i Rüşdiyesi muallime-i ûlâsı Kâniye Hanım'ın azli konusundaki bilgi üzerine kendisinin Dersaadet'e çağırılması istenmiş ise

de henüz gelmediğinden, niçin gelmediğinin araştırılması ve adı geçenin Dersaadet'e gönderilmesi...

21 Zilkade 1307/ 9 Temmuz 1890

BOA, MF.MKT. 159/77

❖ *Maarif-i Umumiyye Nezaret-i Celilesine*

Bursa İnas Rüşdiyesi muallime-i ûlâsı Kâniye Hanım'ın tediye olunan maaşının ödenmesiyle ilgili vermiş olduğu dilekçe incelenmiştir. 1305 senesine ait maaş bordroları Maarif Nezareti'nede bulunmaktadır. Her ay ödenen maaşlara ait bilgiler de bu cedvellerde bulunmaktadır. /Maarif Müdürü Mehmed Said

24 Eylül 1306/ 3 Ekim 1890

BOA, MF.MKT. 125/39

❖ *Muhasebeye*

Vilayet Maarif Müdürlüğü'nden gelen ve muhasebeye gönderilen cedvellerin incelenmesi sonucu; Kâniye Hanım'ın iddia ettiği maaşlara ait bordroların mevcut olmadığı ve söz konusu ödenmeyen maaşların niçin ödenmediği durumunun araştırılarak, Maarif Müdürlüğü'nce araştırılması...

2 Kanunusani 1306/ 14 Ocak 1891

BOA, MF.MKT. 125/39

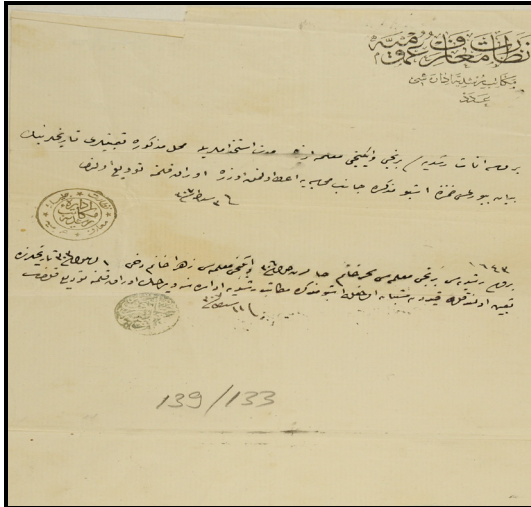
❖ *Hudavendigâr Vilayeti Maarif Müdürlüğüne*

Bursa İnas Rüşdiyesi muallime-i ûlâsı Kâniye Hanım'ın 1305 yılına ait maaşlarının cedveller içerisinde olmadığı görülmüştür. Cedveller gönderilmemiş ise şimdiye kadar maaşının ödenmeme sebebinin bildirilmesi...

9 Cemaziyelahir 1308/ 20 Ocak 1891

BOA, MF.MKT. 125/39

❖ *Nezaret-i Maarif-i Umumiyye'den*

Bursa İnas Rüşdiyesi I. ve II. muallimelerinin çalışma süreleriyle tayin tarihlerinin bildirilmesi...

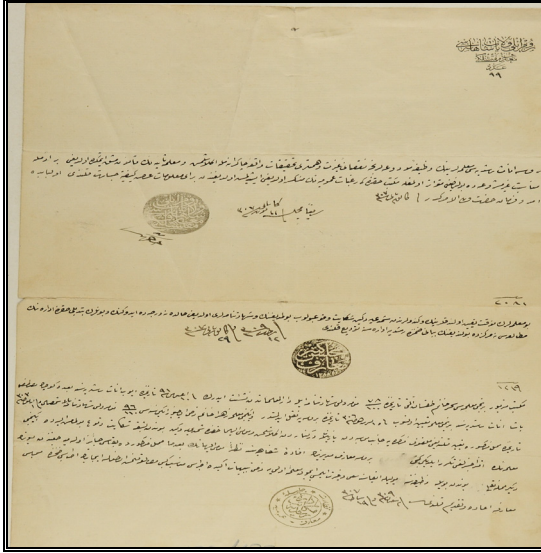
2 Şubat 1307/ 14 Şubat 1892

Bursa İnas Rüşdiyesi I. muallimesi Seher Hanım 1 Teşrinisani 1306 ve II. muallimesi Zehra Hanım'ın 1 Teşrinisani 1306 tarihlerinde tayin oldular.

11 Şubat 1307 / 23 Şubat 1892

BOA, MF.MKT. 139/133

❖ *Rumeli Vilayet-i Şahanesi Maarif Müfettişliği'nden*

Bursa İnas Rüşdiyesi muallimelerinden iki öğretmenin bir adamla gayr-ı meşru münasebetlerinin olduğu ve bu sebeble okula rağbetin azaldığı tespit edilmiştir.

1 Kanunusani 1307/ 13 Ocak 1892

BOA, MF.MKT. 139/133

Bu muallimelerin durumlarının incelenmesi, haklarında şikayet olup olmadığı ve durumlarının ne olduğunun araştırılması, şهادetnamelerinin durumu rüşdiye idaresine havale edildi.

29 Kanunusani 1307/ 10 Şubat 1892

BOA, MF.MKT. 139/133

Söz konusu mektebin I. muallimesi Seher Hanım 1296 tarihinde 78/100 numaralı şهادetname ile Darulmuallimat'dan mezun olmuş, 10 Ağustos 1297 tarihinde ebvab-ı inas rüşdiyesine tayin olmuş sonra Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi I. muallimeliğine tayin olmuş 15 Teşrinisani 1306'da Bursa'ya nakl edilmiştir. II. muallime Zehra Hanım 1302 senesi

96/110 numaralı şehadetname ile mezun olmuş, 1 Eylül 1303 senesinde kendi okuluna tayin edilmiştir.

İkisi hakkında bu şikayet dışında herhangi bir şikayet vuku bulmamıştır. II. muallimenin imtizacsızlığı tekrar ettiği gibi Bursa Maarif Müdürü'nün ifadesinden hareketle bulunduğu okuldan başka yere nakli ve Seher Hanım'a da tenbihte bulunulmasına...

2 Şaban 1309/ 2 Mart 1892

BOA, MF.MKT. 139/133

❖ *Bursa Maarif Müdürlüğü'ne*

I. muallimenin 700 kuruş maaşla Antalya'ya; II. muallimenin 400 kuruş maaşla İsparta'ya tayinlerinin yapılması konusu Hudavendigar Vilayet'ne yazı ile gönderildi.

29 Ramazan 1309/ 26 Nisan 1892

BOA, MF.MKT. 139/133

II. muallimenin görev değişikliği uygun olmayıp azl edilmesine, yerine Darulmuallimat mezunlarından Bursa'da Debbağhane'de Mustafa Efendi'nin kızı Seyyide Hanım'ın kabul etmesi halinde tayininine; I. muallimenin göreve devamına ancak tavır ve hareketlerine dikkat etmesi şartıyla tenbihatta bulunulmasına...

28 Nisan 1308 / 10 Mayıs 1892

BOA, MF.MKT. 139/133

❖ *Maarif Nezaret-i Celilesi'ne Telgraf*

The image shows a handwritten document on aged, yellowed paper. At the top, there is a header with the text "Maarif Nezaret-i Celilesi'ne Telgraf" and a date "28 Nisan 1308 / 10 Mayıs 1892". Below the header is a table with multiple columns and rows. The columns are labeled with names and titles, and the rows contain numbers and text. The table is written in Ottoman Turkish. Below the table, there is a signature and some additional text. The document is a telegraph message to the Ministry of Education.

İnas Rüşdiyesi muallime-i saniyesinin bir an evvel tayini istirham edilmektedir./ Maarif Müdürü Said

2 Temmuz 1308/ 14 Temmuz 1892

BOA, MF.MKT. 148/43

❖ *Bursa Rüşdiye İdaresine*

Mezkur muallimeliğe Darulmuallimat mezunlarından Ahdiye Hanım tayin edilmiştir.

24 Zilhicce 1309/ 20 Temmuz 1892

BOA, MF.MKT. 148/43

Ahdiye Hanım'a maaş ve harcırah ödenmesi...

6 Ağustos 1308/ 18 Ağustos 1892

BOA, MF.MKT. 148/43

❖ *Hudavendigâr Vilayeti Maarif Müdürlüğüne*

نوع حرکت	تاریخ	مقدار	ملاحظات
عطلت	۱۸۸۹

فواز که در روز جمعه صاف درینکه
مردمانند است که در این روز...
...

150/77

Bursa İnas Mekteb-i Rüşdiyyesi nakış muallimliğine mahsus 200 kuruştan 100 kuruş ayrılarak muallime-i salise Mihriye Hanım ile müştereken ifa etmek üzere okulun II. muallimesi Ahdiye Hanım'a zam olarak verilmesi...

10 Receb 1310/ 28 Ocak 1893

BOA, MF.MKT. 148/43

Bursa İnas Rüşdiyyesi hakkında Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı bazı belgeler ve konuları da şöyledir:

- Bursa Rüşdiye-i Askeriye Mektebi'nin deprem dolayısıyla yıkılmasıyla Kız İnas Rüşdiye Mektebi'nin Rüşdiye-i Askeriye'ye bırakılmasının doğru olmadığı. BOA, MF.MKT. 214/44
- Bursa'da, İnas Mektebi'nin askeri rüşdiye olarak kullanılması ile ibtidai ve rüşdi iki inas mektebinin inşası talebinin uygun görülmediği. BOA, MF.MKT. 373/63

- Bursa İnas Rüşdiyesi'nde piyano öğretilmesi hususundaki talebin yerine getirilemeyeceği. BOA, MF.MKT. 548/33
- Bursa İnas Mekteb-i Rüşdiyesi'nin talebe sayısının artması nedeniyle yetersiz kalması üzerine Reyhan Mahallesi civarındaki mekteb binasının da tamir edilerek eğitime açılması. BOA, MF.MKT. 2482/63105
- Bursa İnas Rüşdiyesi'ne talebe yetiştirmek üzere tamir edilen Reyhan Paşa İnas İbtidaisi muallime maaşının maarif bütçesinden ödenmesi mümkün olmadığından mahallince tedarik edilmesi. BOA, MF.MKT. 644/10
- Bursa İnas Rüşdiyesi'nin tefrişiyile alınacak eşya bedelinin sarfı ve eski eşyalarının satılarak bedelinin gelir kaydedilmesi. BOA, MF.MKT. 845/7
- Bursa İnas Mekteb-i Rüşdiyesi'nin intizam-ı idaresi ve talebenin talim ve terbiyesi hususlarında maarif müdürü ile muallimlerin ikdam ve gayretleri meşhud olduğundan bahisle taltifleri. (Maarif). BOA, BEO. 2649/198670
- Bursa'da maaşlarının ödenmesinde güçlük çekildiği bildirilen İnas Rüşdiye Mektebi muallimlerine Ziraat Bankası ile aşardan maarifin hissesine düşen meblağdan ödeme yapılması. BOA, MF.MKT. 1066/81/7

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi ile pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Onun modernleşme anlayışı içerisinde eğitim kurumlarına özel bir önem verdiği de bilinmektedir. Kendisinden önceki devirlerde başlayan modernleşme faaliyetleri askerî okullar ve kırsalalarda bariz bir şekilde görülürken, II. Mahmud ile birlikte kız öğrencilerin okullaşması yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk zamanlarda mekteblerin inşası, muallimelerin görevlendirilmelerinde yaşanan sıkıntılar, parasal sorunlar bu konudaki hızlı gelişmeyi engellemiştir. Kız ve kadınların eğitim ve öğretimleri konusunda devletin hassasiyeti dikkat çekici niteliktedir. Devrin anlayışına göre becerikli, ahlaklı, üstün meziyetli ve bilgili kadınların yetişmesi için kurulan İnas Rüşdiyeleri, çok zor şartlar altında faaliyetlerine devam etmiştir. Bursa İnas Rüşdiyesi örneğinde olduğu gibi masraf ve tahsisat konusunda problemler çıkmış, yasaya göre bölge ahalisi tarafından karşılanması gereken mekteb masraflarının karşılanması konusunda çeşitli sebeplerden dolayı halkın gerekli hassasiyeti göstermediği de görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978.
- Demirel, Muammer; “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. XV, Ed. Salim Koca vd., Semih Ofset, Ankara 2002.
- Girgin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, C. V, Ankara, 1999, s. 207-217.
- Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi*, 1321, Bursa.
- Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi*, 1325, Bursa.
- İsmail Girgin, *20.YY Başlarında Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Keçecikurt, Songül, “II. Abdülhamid Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 29 Mart– Nisan 2012, Kırgızistan.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Maarif Salnamesi*, 1316.
- Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul 1338. Yeni harflerle 2. Baskı, aynı adla ve “XIX Asır Osmanlı Maârif Tarihi” alt başlığı ilavesi ile. Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- Özcan, Abdülkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992.
- Salname-i Maarif*, 1321.
- Sirât-ı Müstakîm*, 1327, 18 Cemâzîyelâhire.
- Sungu, İhsan, “Tevhidi Tedrisat”, *Belleten*, C. II, sayı: 7-8, Ankara, TTK, 1938, s. 398;
- Yelkenci, Ömer Faruk, *II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi*, Kaknüs, İstanbul, 2010.

Arşiv Belgeleri:

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MF (Maarif Vekâleti) .MKT. (Dosya) 148/ (Gömlek) 43.
- BOA, MF.MKT. 1066/81/7.

BOA, BEO. 2649/198670.

BOA, MF.MKT. 845/7 .

BOA, MF.MKT. 644/10.

BOA, MF.MKT. 2482/63105.

BOA, MF.MKT. 99/62.

BOA, MF.MKT. 159/77.

BOA, MF.MKT. 108/11.

BOA, MF.MKT. 118/48.

BOA, MF.MKT. 125/39.

BOA, MF.MKT. 139/133.

BOA, MF.MKT. 148/43.

ZEUKSİPPUS TİPİ SERAMİKLERİN ANADOLU'DAKİ DAĞILIMLARI

*Filiz İNANAN**

ÖZET

Doğu Roma (Bizans) seramik tipolojisinde çok önemli bir yere sahip olan Zeuksippus seramikleri(ZW), Anadolu ve dışında, döneminin en çok dağılım gösteren seramik gruplarından. İlk üretim yerleri hala tartışılan bu seramiklerin, bazı yerleşimlerde yerel üretimlerinin yapıldığı belirlenmiş ve homojen bir grup oluşturmadıkları anlaşılmıştır. Zeuksippus tipi seramiklerinin dağılım haritalarını oluşturmak ve sürekli güncellemek, hem yeni üretim merkezlerinin hem de özellikle 12.ve 13.yıllardaki ticaret rotalarının belirlenmesi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, mevcut verilere dayalı dağılımların durum değerlendirmesi ile Ege ve Akdeniz havzası boyunca ZWlerin dağılımı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zeuksippus seramikleri, Anadolu, yerel üretim, Bizans seramikleri, Anaia.

ABSTRACT

Distribution of Zeuxippus Type Pottery in Anatolia

Zeuxippus Ware (ZW) distributed widely in Anatolia and beyond is one of the most important groups of the Byzantine Pottery. It is still argued that where these wares were produced first. Although there is no evidence for origin of Genuine ZW, some settlements has been shown that local production centres of ZW's imitations or derivatives and hereby it is understood that this group were not homogeneous. Mapping of ZW type pottery distributions and updating them are essential for determining both new settlements which have ZW deposit and local production possibilities and trade routes. In this study, distributions of ZW are

* Öğr.Gör.Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü; inanan@uludag.edu.tr

presented throughout Aegean and Mediterranean Basin assessing to determine the state of their distributions based on available data.

Key Words: Zeuxippus ware, Anatolia, local production, byzantine pottery, Anaia.

Bizans Dünyasının en önemli kullanım eşyalarından olan çanak-çömlekler hakkındaki bilgimiz, son yıllarda sayıları giderek artan kazı, yüzey araştırması ve analiz çalışmalarıyla hayli genişlemiştir. Bu çalışmalar hem yerel seramik üretimlerinin saptanmasında etkindir, hem de farklı merkezlerde ele geçen seramiklerin, hangi yerel üretim merkezine ait olabileceği konusunda, daha sağlıklı ifadeler kullanmamıza olanak sağlamaktadır. Fakat tüm bu değerlendirmelerin yapılmasından önce, hangi yerleşim merkezinde hangi seramik gruplarının görüldüğü saptanmak zorundadır. Bu amaçla hazırlanmış iki önemli yayın mevcuttur. Bunlardan biri Ege bölgesi yerleşimlerindeki seramik gruplarının dağılımını içeren, B.Böhlendorf- Arslan tarafından hazırlanmıştır¹. Y.Waksman ve V.François tarafından hazırlanan diğer çalışmada, Anadolu coğrafyası ve dışındaki bölgelerdeki seramik dağılımı, analizler ışığında değerlendirilmiştir². Ancak titizlikle hazırlanan bu araştırmaların yeni kazı verileriyle güncellenmesi, yeni yerel üretim ve dağılım yerleşimlerinin haritalara eklenmesi gerekmektedir. Bizans seramik tarihinin, özellikle 12.yüzyıl sonu ve sonrasındaki dönemlerinin en yaygın seramik gruplarından biri Zeuksippus seramikleridir ve çalışmamız bu seramik ailesinin Anadolu'daki dağılımıyla sınırlandırılmıştır³.

Marmara Bölgesi (Harita 1)

İstanbul'da gruba adını veren Hamam dışında, Gülhane Sarnıççı, Büyük Saray⁴, Saraçhane-St.Polyektos Kilisesi⁵, Kyriotissa Meryem Kilisesi

¹ B.Böhlendorf-Arslan'ın araştırması, Ege bölgesi yerleşimlerinde ele geçen Bizans seramiklerini sınıflandırılmış, tarihlendirilmiş ve kataloglanmıştır, bkz. Böhlendorf-Arslan 2004.

² Ayrıntı için bkz. Waksman-François 2004-2005.

³ Zeuksippus seramikleri ilk buluntu yerleri olan İstanbul-Zeuksippus Hamamından adını almıştır. Ancak sonradan eklenen çalışmalarla, bu seramik grubunun ilk buluntulardan farklı birçok kalitede ve birden çok yerleşimde yerel üretimlerinin yapıldığı görülmüştür. İlk buluntular Gerçek Zeuksippus, taklit ve türev üretimler daha çok Zeuksippus Ailesi seramikleri adıyla anılır. Ancak terminoloji ve sınıflandırması hala tartışılan tüm buluntular için, yayınımda "Zeuksippus Tipi seramikler" ifadesi kullanılmıştır. Genel bilgi için bkz. Megaw 1968, Megaw 1989, İnanan 2013.

⁴ Megaw 1968.

⁵ Megaw 1989:259.

(Kalenderhane Camii), Myrelaion-Bodrum Camii kazılarında⁶ ve son yıllarda yapıla Marmaray inşaatı sırasında, Sirkeci Tren Garı çalışmalarında Zeuksippus seramikleri ele geçmiştir. Sirkeci buluntuları Paleologos dönemindeki üretimi işaret ettiğinden ayrı bir önem taşımaktadır⁷ ancak burada veya yakın çevresinde Zeuksippus seramiğinin üretimine ilişkin veri saptanmamıştır.

Nikaia (İznik) yerleşimindeki çoğu tek renk sırlı örnekler,13-15.yüzyıllar arasında sürdüğü düşünülen, Bithynia üretimlerine benzerlik göstermektedir⁸. Laboratuvar araştırmaları İznik'te Zeuksippus seramikleriyle ilişkili kapların üretildiğini işaret etmektedir⁹.

Bithynia bölgesi yüzey araştırmalarında, Uludağın kuzey yamaçlarındaki Gebekilise, Dayırt (Dağyurt) ve Ayazma mevkiilerinde, Sivzideresi'nde Zeuksippus tipi seramikleri ile "Novy Svet" grubu seramikler bulunmuştur. Seramiklerin renksiz kurşun sırlı, astarlı ve bitkisel motifli oldukları belirtilmiştir¹⁰.

Antik Assos kenti yakınında, *Gülpınar-Apollo-Smintheus* kazıları içindeki Zeuksippus Tipi Seramiklerde, grubun tipik dairesel ve çizgisel kazımalarının yanında, stilize bitkisel motifler ve spiraller ile palmetten gelişen farklı motiflerin bezendiği, 13.ve 14.yüzyıla tarihlendirilmiş yüksek halka kaideler ve amorf parçalar görülmektedir¹¹.

Arkeolojik verileri hayli az olan, Çanakkale- *Madytos (Eceabat)* kenti ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında, bu tipin alçak halka kaideli, basit ağızlı örneklerine rastlanmıştır. Bezemelerde eşmerkezli daireler, içi verev taranmış merkezi madalyonlar ile eşmerkezli iki daire arasında tarak benzeri bir aletle yapıldığı düşünülen dalgalı kazımaların dışına çıkılmadığı görülür¹². 13.yüzyıl başında Latinler tarafından işgal edilen ve 14.yüzyıl ikinci yarısında Türk hakimiyetine geçen *Adrianopolis (Edirne)*'de bulunan Zeuksippus Tipi seramikler, bol mika katkı hamurlarıyla dikkat çeker¹³.

Bugün Meriç nehri olarak bilinen Hebros (Evros) nehrinin kenarındaki *Ainos-Enez* yerleşimi de konumu sebebiyle Latin işgaline maruz

⁶ Hayes 1981:36.

⁷ Waksman-Girgin 2008: 467-468.

⁸ François 1997a, 424-427, 432.

⁹ Waksman-Spieser 1997; Waksman-François 2005.

¹⁰ Yüzey araştırmasındaki tüm seramikler için bkz. Auzepy 2006, Auzepy 2007.

¹¹ Yenişehirlioğlu 1983,181,Yenişehirlioğlu 1989, 315.

¹² Türker 2008, 23.

¹³ Böhlendorf Arslan 2004, Teil I, 154-155.

kalmıştır. Ancak 14.yüzyılda bile Yunan halkı burada yaşamaya devam etmiştir. Ainos'da seramiklerin yanı sıra kale çevresinde özel mülkiyete dahil olan bir bahçede çok sayıda üçayak bulunması dikkat çeker¹⁴. Karakteristik Zeuksippus desenli buluntuların çoğu üçayak izi taşır¹⁵.

Uzun süreli seramik üretimi yapıldığı bilinen Troya kenti yakınlarındaki *Alexandria Troas* kentinde özellikle bu grubun çok renkli (Sınıf 2) örneklerinin bulunduğu fakat, sarı, turuncu ve yeşil sırlı örneklere pek rastlanmadığı bilinmektedir¹⁶.

Bandırma güneyinde Hisar-tepe adıyla anılan mevkide yer alan *Daskyleion (Manyas-Ergili)* yerleşimi de Latin işgaline uğrayan kentlerdendir. 13.yy sonuna kadar Bizans hakimiyetinde kalan kentin kazılarında, çok sayıda Zeuksippus Tipi seramik ele geçmiştir. Buluntular içinde düz dipli ve halka kaideli açık kaselerin yanında, kapalı kaplar, kadehler ve kupalar mevcuttur. Daskyleion buluntularının ayrıcalıklı dekorasyonları bu kenti seramik araştırmaları açısından önemli bir yer haline getirmektedir. Kent buluntuları bazı stilize palmetler, farklı motiflerin resimsel bir kompozisyonda bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş tek bir desen gibi algılanabilecek bezemeler, kazıma uygulamanın yanında tarakla yapılan bezemeleri taşıyan seramikler, bazı özgün geometrik tarama biçimleri, insan özellikle de kuş figürlerinin kullanışı açısından özgün örnekler içermektedir¹⁷.

Marmara adası kıyılarında saptanan, 13.yüzyıl batığı *Çamaltı Burnu I* buluntuları içinde Zeuksippus Tipi seramiklerle benzer özellikleri paylaşan seramikler görülmüştür. Bu kaselerden biri alçak halka kaideli, küresel gövdeli, dik kenarlıdır. İç yüzeyi tüm gövdeyi çevreleyen iki eş merkezli daire içine yerleştirilmiş haç kollarını anımsatan çift kazıma çizgiyle dörde ayrılmıştır. Haç kolları arasında kalan bu alanların her birinde stilize bir palmeti anımsatan uzun saplı, üç loplu yapraklar vardır. Yapraklarla haç kolları arasındaki alanlar çok düzgün biçimde taranmıştır¹⁸.

Ege Bölgesi (Harita 1)

Ege Bölgesi, Zeuksippus Tipi seramiklerinin dağılımlarının en yoğun izlendiği bölgedir. Ege kıyıları ve hinterlandında sürdürülen birçok

¹⁴ Erzen 1983, 288.

¹⁵ Parman 1996, 399. Ayrıca Gelibolu yarımadasının Evreşe ilçesinde köylüler tarafından bulunan seramikler için bkz. Arda-Karagöz 2004: 85-90.

¹⁶ Japp 2007, 67.

¹⁷ Doğer 2012.

¹⁸ Günsenin 2003, 369- 370; Günsenin 2009, 240-241.

kazıda ele geçen seramiklerin bazı yerleşimlerde yerel üretimlerinin yapıldığı sonucuna varılmıştır. Bu yerleşimlerden biri olan *Pergamon*'da, Zeuksippus tipi seramiklerin yerel üretiminin yapıldığı analizlerle kanıtlanmıştır¹⁹. Ortaşehir kazılarında “Gerçek Zeuksippus” parçalarının yanı sıra yerel üretim oldukları bilinen çok sayıda seramik kase, tabak, kaide, ağız ve amorf gövde parçası ele geçmiştir²⁰. Pergamon kazısı Zeuksippus tipi seramik buluntularının çıkarıldıkları tabaka, 12.yüzyıl sonundan 13. yüzyıl sonuna kadar, kapların kullanıldığını göstermektedir. Özellikle 13.yüzyılın ikinci yarısında bu seramiklerin kullanımının yoğunluğu açıktır²¹. Ayrıca Bergama yakınındaki *Yortanlı*²², *Ansarkaya*²³, *Yaylaköy-Kale*²⁴, *Ballitepe* ve Manisa ilindeki *Kaleköy*'de saptanan farklı yapılar çevresinde çeşitli ortaçağ seramiklerinin yanında Zeuksippus tipi seramikler belgelenmiştir. Bu seramiklerin Pergamon'dan bu yerleşime getirildiğini düşünülmektedir.

Hermos (Gediz) ve Kaistros (Bakırçay) nehirleri arasında kalan *Aiolis* bölgesinin, güneyinde kalan Dumanlı Dağ (Sardene), Yamanlar Dağı (Amanara) ve aşağı Gediz ovası sınırları arasında yapılan yüzey araştırmasında toplanan seramikler içinde, “Kazıma teknikli seramikler” adı altında tasniflenen Zeuksippus tipi seramikler görülmektedir. Basit ağız ve amorf gövde parçalarından oluşan buluntularda, karakteristik Zeuksippus deseni olan spiraller ve eşmerkezli dairesel kazımlar hakimdir²⁵.

Troia-Aşağı şehir kazılarında, 1250-1350 yılları arasına tarihlendirilen konteks içinde ele geçen Zeuksippus tipi seramikler J.W. Hayes tarafından “Bölgesel Zeuksippus Türevleri (RZD)” adı altında kataloglanmış, kırmızısı-kahve renkli, mika katkılı yerel ya da bölgesel

¹⁹ Pergamon seramik buluntularının tümü ve yerel üretim kapları için bkz. Spieser 1996.

²⁰ Waksman-Spieser 1997, 105-123..

²¹ Böhlendorf-Arslan 2004, Teil I, 205.

²² B.Böhlendorf'un değerlendirmesinde özellikle Pergamon yakınlarındaki bazı yerleşimlere Pergamon'dan seramik ithal edilmiştir. Düz dipli formların ve çeşitli bitkisel bezemeli örneklerin Pergamon üretimlerine benzerliğinden bahseden araştırmacı, içlerinde yoğun kuartz ve kalker olan, açık sarı sırlı parçaları ayrı tutarak bunların Küçük Asya, Bulgaristan ve Kıbrıs örneklerine daha yakın olduklarını ifade eder. A.g.e, Teil I, 212.

²³ Ansarkaya'da yüzey buluntuları arasındaki, tarakla yapılmış çizgilerden oluşan dekorasyonlu bir parçanın mika katkısı oranı açısından Pergamon üretimiyle yakınlığı belirtilmiştir. Böhlendorf Arslan 2004, Teil I, 370.

²⁴ Yunt Dağları eteğindeki Yaylaköy-Kale çevresinde bulunan beyaz astarlı, açık sarı, parlak sırlı, hafif dışa çekik, basit ağızlı, küresel formlu parça, hamurundaki mika katkısı, işçilik ve dekorasyon özelliği açısından; Ballitepe ve Kaleköy buluntuları gibi Pergamon üretimlerine yakın olarak değerlendirilen parçalardır. A.g.e, Teil I, 216-218.

²⁵ Mimaroglu 2008, 192-196.

üretimler olabileceklere ifade edilmiştir²⁶. Bölgesel üretimlerin dışında, az sayıda Gerçek Zeuksippus Seramiği de belgelenmiştir. Buluntularda karakteristik motifler izlenirken formlarda yüksek halka kaideler, basit ve dışa çekik ağız kenarı, dik ağız kenarı olmak üzere küçük boyutlu kaseler dikkat çeker. *Troia-Akropolis*'in kuzey eteklerindeki Bizans mezarları tabakalarından da Kazıma-Sgraffito, Boyalı-Sgraffito, Boyalı-Kazıma Sgraffito kaplarla Zeuksippus Ailesine ait parçalar bulunmuştur. Birer kaide, ağız ve amorf parçayla temsil edilen grupta, kaidede “8” motifi ile eşmerkezli daireler görülmektedir. Yine aynı bölgedeki (*Troia*) *Beşiktepe*²⁷ ve *Ilion*²⁸ buluntuları, Böhlerdorf tarafından 12.yüzyıl sonu ve 13.yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir.

Marmara denizinin batı kıyılarındaki *Ganos* dağı eteklerinde yer alan bir Orta-Bizans dönemi manastırında sırlı seramik üretimi yapıldığı bilinmektedir. Çevredeki yol çalışmaları sırasında yıkılmış amphora fırını kalıntıları bulunmuştur. *Ganos* çevresinde 1993 yılında yapılan yüzey araştırmasında toplanmış seramikler içinde “Zeuksippus Türevi” olarak adlandırılmış üç adet ağız kenarı ile bir amorf gövde parçası bulunmuştur. Parçaların hepsi beyaz astarlı ve tek renk sırlıdır. Çok küçük olan bu parçalarda kazıma çizgiler dışında bezeme görülmez. Buluntular 13.yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁹. Ayrıca Tekirdağ *Ganos* Dağı çevresinde son yıllarda yapılan diğer bir yüzey araştırmasında da, bazı köylerin çevresinde aynı tipte kaide ve ağız parçaları bulunmuştur³⁰

Eski adı “Ayazmend” olan, Balıkesir-Ayvalığa bağlı *Altınova* köyünün batısında, Yel değirmeni olarak bilinen höyükte ve çevresinde yapılan araştırmada sgraffito, champlevé, astar, tek renk sırlı seramiklerle önemli miktarda sırsız seramik parçası ve tondolarında eşmerkezli dairelerle “S” motifli ya da üç bölüme ayrılmış çeşitli kazıma motifleri bulunan Zeuksippus tipi seramikler ele geçmiştir. Sarı, yeşil ve bej renkli sırlı, kalın astar tabakasının kazınarak oluşturulduğu dekorasyonlu örnekler dışında iki tane parçanın Gerçek Zeuksippus seramikleri olabileceği belirtilerek, buluntular 12.ve 14.yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir³¹. Aynı ildeki

26 Hayes 1995, 197-202.

27 Böhlerdorf-Arslan 2004, Teil I, 182-189.

28 Böhlerdorf 1998, 263-271.

29 Armstrong-Günsenin 1995, 183-200.

30 Araştırmayı yöneten Doç. Dr. Z. Koçel Erdem'e ve Prof. Dr. G. Köroğlu'na, bana bu malzemeyi inceleme fırsatı verdikleri için teşekkürlerimi sunarım. Yüzey araştırması için bkz.Koçel Erdem 2009, 2012.

31 Gök-Gürhan 2007, 114-115.

Zeytinliada kazılarında, Geç Bizans Seramikleri adı altında toplanan seramikler arasında Zeuksippus grubuna ait kaide parçası görülmektedir³².

Tarihi Erken Tunç dönemine dek inen Antik Misya yerleşimlerinden *Adramytteion*, (Edremit-Burhaniye-Ören İlçesi), Laskaris Hanedanının Latinlerle savaşmasının ardından 1214 yılında Latinlere verilmiş, ardından Bizans egemenliğine girmiş ve 14.yüzyılın ilk yarısında kaybedilmiştir³³. Kent kazılarında astar-boyama, champlevé ve sgraffito bezemeli çok sayıda seramiğin yanı sıra ızgaralar, üçayaklar ve atıklar gibi fırın malzemeleri ele geçmiştir. Kilise bölümünden çıkarılan parçalar daha çok bezeme tekniklerine göre gruplandırılmış fakat Zeuksippus olarak adlandırılmamıştır. Buluntu yerleri ve benzerlerine göre 11.ve 14.yüzyıllara ait oldukları belirtilen seramiklerde geometrik, bitkisel birçok motif yanında balık, kuş gibi çeşitli hayvan motiflerine rastlanmaktadır³⁴.

İzmir-Aliaga ilçesindeki *Kyme (Küme)* kazılarında 12.ve 13.yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen küçük boyutlu bir kale ortaya çıkarılmış ve seramik buluntular içinde Zeuksippus tipi seramikler ayrıntıyla kataloglanmıştır. Kırım, Venedik, Yunanistan, Levant ve Kıbrıs örnekleriyle karşılaştırılan parçalar, kesin bir kanıt gösterilmeden yerel üretim olarak değerlendirilmiştir³⁵.

İzmir ili sınırlarındaki *Phokaia (Foça)* ilçesi de Pergamon'a yakın merkezlerden biridir. Liman kutsal alanında yapılan kazılarda Attika ve diğer erken dönem seramiklerinin yanı sıra³⁶, 12.ve 14.yüzyıllar arasına tarihlendirilmesi gerektiği belirtilen Yeşil-Kahverengi Boyalı Seramikler, Ege tipi seramikler, Geç Dönem Sgraffito seramiklerle Zeuksippus tipi seramik parçaları bulunmuştur³⁷.

Bugünkü yapılaşma nedeniyle, Bizans dönemi hakkında çok geniş bilgiye sahip olmadığımız *Magnesia Hermos* (Gediz Manisası) yerleşiminde, 1222 yılında inşa edildiği bilinen bir kalenin kalıntıları mevcuttur. Yayınlanan tek bir amorf Zeuksippus tipi seramik parçasının yakın bölgedeki diğer buluntularla benzeştiği ancak Selanik örnekleriyle de yakınlık gösterdiği ifade edilmiştir³⁸.

³² Öztürk-Kızıllarslanoğlu 2009, 11.

³³ Çoruhlu 2006, 233-237.

³⁴ Çoruhlu 2002, 287.

³⁵ Uggeri 2003.

³⁶ Özyiğit 1995, 429-430.

³⁷ Böhlendorf-Arslan 2004, Teil I, 226.

³⁸ Bu parça Pergamon, Troia, Yortanlı, Metropolis ve Meandros Magnesia buluntularına benzetilmiştir. A.g.e, Teil I, 219-220.

Yunt Dağ Köselen Köyü, *Aigai* yerleşimi kazılarında, 1.Nolu Sarnıç'ta, sarnıcin kullanım evresine ilişkin tabakasından çok sayıda tüm ve tüme yakın kap ele geçmiştir. Geç 12-13.yüzyıla ait oldukları belirtilen buluntularda, madeni kapları taklit eden tek kulplu sürahiler, kırmızı astarlı geometrik ve çizgisel bezemelere sahip seramik parçalarının yanında çoğu Zeuksippus Ailesine dahil edilebilecek sırlı seramik parçası bulunmuştur³⁹.

Haçlı seferleri sırasında büyük kısmı Ceneviz donanmasına ev sahipliği yapan, 14.yy başlarında Türklerin eline geçen *Smyrna (İzmir-Agora)* kenti buluntuları içindeki Zeuksippus tipi seramiklerde, yükseklikleri değişen halka kaidelerin, basit ağızlardan çok dik düz ya da dik ve kaburgalı profillerin yaygın olduğu görülür. 12.yüzyılın ikinci yarısıyla Geç Bizans dönemi arasında kullanıldıkları belirtilen Agora örneklerinde eşmerkezli dairelerin yanı sıra stilize palmetler, "8" düğümleri, merkezi madalyondan gövdeye uzanan çeşitli geometrik desenlerle spiral bantlar ve bir örnekte balık benzeri hayvan figürü karşımıza çıkmaktadır⁴⁰. İzmir ili Kemalpaşa ilçesi-*Nif (Olympos) Dağı* çevresindeki alanları içine alan bölgedeki kazı ve yüzey araştırması yayınlarında da 13.yüzyıla tarihlendirilmiş Zeuksippus Tipi seramikler mevcuttur⁴¹.

İzmir-Manisa arasındaki *Sardes (Sardis-Sart)* kentinin gelişimi, muhtemelen Pers istilalarıyla duraksamış ve o dönemde kent tahrip edilmiştir ancak 7.yüzyılda kurulan Bizans kalesi yıllarca varlığını korumuştur. Kent hayatı özellikle Laskarisler döneminde tekrar canlanmışsa da, 14.yüzyılın ilk yarısında Saruhanoğulları Beyliğinin idaresine girmiştir⁴². Sardes çalışmalarında bulunan Bizans seramiklerinde 9.ve 11.yüzyıllar arasına ait gruplarla, geç dönem örnekleri olan Yeşil Boyalı seramikler, St.Simeon seramikleri ve Zeuksippus Tipi seramikler boldur. Kil, astar ve sır analizleri sonucunda burada seramik üretimi yapıldığı sonucuna varılmıştır. Sardes seramik atölyelerinde, Zeuksippus Tipi ve farklı sırlı seramiklerin üretildiği düşünülmektedir. Sardes'te bulunmuş iki kaseyi yayınlayan Böhlendorf, yeşil sırlı olan alçak halka kaideli, içe çekik ağızlı, yeşil sırlı bir kaseyi dekorasyon açısından İstanbul-St.Polyektus kilisesi buluntularına, yüksek halka kaideli, basit ağızlı, sarı sırlı diğer bir kaseyi⁴³ ise form açısından Selanik ve Olynthus kaselerine benzetmiştir. Yayınlanan örneklerde Sardes'te hem halka kaideli kaselerin hem de düz dipli bardak

³⁹ Doğer-Dereboylu 2008, 219-230.

⁴⁰ Doğer 2007, 118.

⁴¹ http://www.nifolympus.com/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=67. Ayrıca bkz. Tül Tulunay 2009.

⁴² Rosser 2001, 351.

⁴³ Böhlendorf Arslan 2004, Teil 3, kat.no.472.

formlarının varlığı dikkat çeker. Kaide parçalarına bakıldığında oturma düzlemlerinin genellikle dümdüz olduğu, sadece kaide halkasının yükselen kısmına dönüştürme yuvarlaklaştığı gözlenmektedir. Buluntuların Pergamon, Menderes Magnesia ve Korinthos kazılarının 13.yüzyıl tabaka buluntularıyla paralel olduğu belirtilmiştir⁴⁴.

Küçük Menderes (Kaystros) kıyılarında, Yeniköy'de yer alan Antik *Metropolis* kenti kazılarında Kahve-Yeşil Boyalı, İnce Sgrafittolar, Ege Tipi Seramikler gibi farklı gruplarla birlikte ele geçmiş olan Zeuksippus Tipi seramiklerin, Sardes'den ithal edilmiş olabilecekleri öngörülmektedir. Ancak *Metropolis* buluntuları içinde Pergamon, Ephesos ve Meandros Magnesia, İstanbul-St.Polyektus kilisesi seramiklerine benzer parçalar da mevcuttur⁴⁵.

Küçük Menderes yakınlarındaki *Ephesos (Efes)* şehri, Küçük Asya'daki Roma taşralarının en önemli ticari ve finans merkezlerindendi. Yakın çevresindeki diğer kentler gibi muhtemelen Sasani istilası ya da bir deprem sırasında 7.yüzyılda yıkılarak tahrip edildi. 9.ve 10.yüzyıllarda tekrar canlanan kent, 1304 yılında Türklerin eline geçene kadar Bizans idaresinde kaldı⁴⁶. Ephesos'ta uzun yıllardır devam eden kazı çalışmalarında İnce Sgrafitto, Ege Tipi, Kahve-Yeşil Boyalı, Astar Teknikli, Monogramlı seramiklerle birlikte Zeuksippus Tipi seramikleri ele geçmiştir. Çok az örneği yayınlanan seramiklerden bir tanesi, bezeme açısından Yunanistan-Thebes örneklerine benzetilmiş ve 13.yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir⁴⁷.

6.yüzyılda Bizans ordusu sadece Ephesos'ta değil *Ayasuluk (Hagios Theologos-Ayostheologos)* tepesinde de yaşıyordu. 11.yüzyılda şehrin yakın çevresinde Selçukluların saldırıları başladıysa da, 1304 yılına kadar Ayasuluk Bizans yönetiminde kaldı. Scala Nuova (Kuşadası)'nın İtalyanlarca çok önemli bir liman olması nedeniyle 14.yüzyılın ikinci yarısı boyunca ticaretteki önemini korudu. Ayasuluk'ta aralıklarla sürdürülmüş olan kazının 1961 yılı sezonunda bir adet tüm Zeuksippus grubuna ait tabak bulunmuş ve kazıma seramik çanak şeklinde tanımlanmıştır. Üçayak izi taşıyan, beyaz astarlı, hardal sarısı ve kahverengi sırlı kabin tondosunda "Gregorius" monogramı kazılıdır. Bu tabağın benzerlerinin, 13. ve 14.yüzyıllarda kullanıldığı ifade edilmiştir⁴⁸.

⁴⁴ A.g.e, Teil I, 230-231.

⁴⁵ A.g.e, Teil I, 237-239.

⁴⁶ Rosser 2001, 136.

⁴⁷ Böhlendorf Arslan 2004, Teil I, 243.

⁴⁸ Parman, 1980, 329-330.

Ege Bölgesinde en önemli ortaçağ merkezlerinden biri olarak beliren Kuşadası, *Anaia (Kadıkalesi)* yerleşimi ise Zeuksippus tipi seramikler açısından, yerel üretimin kanıtlandığı yeni bir yerleşim olarak dikkat çeker. Mimari ve küçük buluntuları açısından Anadolu Ortaçağının ayakta kalan en önemli yapılarından biri olan kalenin içinde ve sur dışında on yılı aşkın süredir devam eden kazılarda henüz seramik fırını bulunmasa da, çok sayıda üçayak, yarı mamul ve hatalı üretim parçası ele geçmiş, bazı parçaların analizleri yapılmış ve seramik literatüründe “*Anaia Kapları*” olarak tanınmaya başlamışlardır⁴⁹.

Meandros Magnesia (Menderes Magnesia) yerleşimi kazılarında, özellikle Bazilika içindeki çalışmalarda çok fazla sayıda Zeuksippus Tipi seramik ele geçmiştir. Diğer yerleşimlerde izlendiği üzere, bu seramiklerin yanında Tek renk sırlı seramikler, İnce Kazıma, Mangan Lekeli, Astar Boyalı seramikler ele geçmiştir. Böhlendorf, çok sayıda üçayak, fırında fazla kalmış atık parçalar ve yarı mamul parçaların varlığından söz etmiş, Magnesia içinde daha çok Zeuksippus Tipi seramik üreten bir sırlı seramik atölyesinin olabileceğini öngörmüştür. Yazar burada üretildiğini düşündüğü tek renk sırlı seramik kapların, form açısından yine burada bulunan Zeuksippus Ailesi kaplara benzerliğine dikkati çekerek, tipik ve yaygın Zeuksippus motiflerinin uygulanışındaki kolaylığı göz önüne almış ve Magnesia’da üretim yapıldıysa, Zeuksippus tipi seramiklerin de üretilmiş olabileceğini varsaymıştır. Ayrıca Menderes Magnesia buluntularının benzer örneklerinin, Pergamon kazılarındaki, 12.yüzyılın ikinci yarısına ait katmandan çıkarıldığını belirtmiştir⁵⁰.

Denizli ili-*Hierapolis* yerleşiminde 11. ve 13. yüzyıllara tarihlenmiş ve sadece Bizans sırlı seramikleri olarak resimlenmiş buluntular içinde de Zeuksippus Tipi seramikler görülmektedir⁵¹. Buluntular nispeten düzenli bir stratigrafinin izlendiği kazıların Geç Bizans-12.yüzyıl sonu ile 14.yüzyıl başı arasında tarihlendirilen tabakasından Sırlı seramikler, Astar teknikli, Yeşil lekeli seramiklerle bir arada gün yüzüne çıkarılmıştır⁵².

1396 yılına kadar Piskoposluk merkezi olarak kalan⁵³ *Miletos*’ta birçok alanda, araştırma konumuzu oluşturan seramik grubu, Beylikler

⁴⁹ Bana Anaia/Kadıkalesi Kazıları malzemesini çalışma fırsatı veren Prof.Dr. Z. Mercangöz’e ve çalışmalarına katkılarından dolayı Doç. Dr.L.Doğer’e teşekkürlerimi sunarım. Kadıkalesi seramikleri için bkz. Mercangöz 2013, İnanan 2010, Mercangöz-Doğer 2009, Doğer 2005.

⁵⁰ Böhlendorf-Arslan 2004, Teil I, 248.

⁵¹ Şimşek 1998, 490.

⁵² Böhlendorf Arslan 2004, Teil I, 259.

⁵³ Böhlendorf Arslan 2007, 88.

Dönemi kabartmalı kaplar ve polikrom-sgraffito dekorlu kaplarla birlikte bulunmuştur⁵⁴. Miletos, kil yatağı açısından uygun bir bölgedir ve birçok dönemde burada seramik üretildiği bilindiği için, Zeuksippus tipi seramiklerinin yerel üretimi ihtimali de söz konusudur⁵⁵. Böhlendorf, Miletos buluntularının biraz daha geç safhalarda, 13.yüzyılın ikinci yarısında üretilmiş olduklarını ifade eder ve merkezinde geniş oyma (champlevé) tekniğiyle yapılmış Süleyman düğümü motifi bulunan parçayı da bu gruba dahil eder⁵⁶. Monokrom ve polikrom örnekleri görülen kapların, halka kaideli, dik ya da düz ağız tablalı küçük kaseleri içerdiği bilgisini ekler⁵⁷. Ayrıca Miletos buluntuları içindeki bir kasenin⁵⁸ benzerlerinin Ephesos, Pergamon, İstanbul ve Selanik'te görülmesine rağmen, işçilik ve hamur yapısı açısından değerlendirildiğinde Meandros Magnesia'da üretilip buraya getirilmiş olmasının, daha güçlü bir ihtimalini göz önünde tutar⁵⁹.

Akdeniz Bölgesi (Harita 1)

Akdeniz kıyılarında, Ege kıyı ve iç bölgelerine oranla daha az oranda dağılım gösteren Zeuksippus tipi seramikler, Antik Likya bölgesindeki, hepsinde bir Bizans kilisesi bulunan *Kyaneai*, *Büyük Avşar* ve *Hoyran* kentlerinde⁶⁰, *Demre-Aziz Nikolaos* kilisesi kazılarında⁶¹, Aspendos ve Perge arasındaki bir tepeliğe kurulmuş olan *Sillyon (Yanköy)*'da⁶², *Antioch (Antiocheia, Antakya)*'da⁶³, *Mersin-Yumuktepe* kazılarında⁶⁴, Mersin-Silifke açıklarındaki *Korykos (Kızkalesi)*'ta⁶⁵ bulunmuştur⁶⁶. Bu yerleşimler dışında, *Al Mina (Samandağ)* höyüğü üzerinde, Haçlı

54 Böhlendorf Arslan 2004, Teil I, 138-140.

55 Böhlendorf Arslan 2008, 383.

56 Böhlendorf Arslan 2004, Teil 3, Taf.147-748.

57 Böhlendorf-Arslan 2008, 407.

58 Böhlendorf Arslan 2004, Teil 3, Taf147-749.

59 A.g.e, Teil I, 257.

60 Kyenai çevresindeki örnekler a.g.e., Teil III, Taf.151-778-780; Hoyran çevresi buluntuları Teil III, Taf.151-783-788.

61 Acara 1996, 381-382.

62 Böhlendorf Arslan 2004, Teil 3, Taf.155-813-816.

63 Waage tarafından yayınlanan seramik buluntular; Erken İslam dönemi, Çin-Tang Dönemi ve çağdaş seramikler; Bizans kökenli parlak yeşil ya da çok renkli sırlı, kazımalı parçalar; Memlük işgalinden sonraki döneme ait muhtemelen İslam kökenli seramikler olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Waagé 1948; 101-105.

64 Köroğlu 2004, 103, Köroğlu 2002, Res.8.

65 Köroğlu 2007, 258-259.

66 Köroğlu 2007, 267.

Prenslüğünün en önemli liman yerleşimi Saint Symeon⁶⁷ çevresinde, çok sayıda seramik fırın malzemeleriyle bir arada ele geçmiştir⁶⁸. Al'Mina yerleşiminde seramik üretimi yapılmıştır ancak üretimler arasında Zeuksippus tipi seramiklerin olduğuna dair bir gösterge yoktur. Burada bulunan Zeuksippus tipi seramikler muhtemelen Kıbrıs, Pergamon veya Troia gibi Bizans şehirlerinden ithal edilmiş olmalıdır⁶⁹.

Akdeniz kıyılarında, Anadolu dışında Levant ve Akra gibi yerleşimlerde, bu gruba ait olan çok sayıda seramiğin bulunduğu unutulmamalıdır. Anadolu'nun Akdeniz kıyılarındaki kazı çalışmaları ve yayınlar arttıkça, buralardaki dağılımın genişlemesi ihtimaldir.

Karadeniz Bölgesi (Harita 1)

Karadeniz kıyılarında henüz yeterli araştırma yapılmamış ya da seramik buluntular yayınlanmamıştır. Fakat Anadolu dışında Karadeniz'de ve kıyılarında çok önemli iki buluntu yerine değinmek gerekmektedir. Kırım-Khersonessos'da bulunan Zeuksippus seramikleri hem hamur kaliteleri hem de kompozisyonları açısından farklı özellikler taşımaktadır. Bu tabakların en tanınanları, A.L.Yakobson tarafından yayınlanan ve 11.-12.yüzyıla tarihlendirilen tabaklardır⁷⁰. Resimsel dekorasyonlarıyla diğer örneklerden ayrılan Kırım tabakları dışındaki, ikinci önemli buluntu yeri ise bir batık kargosudur. Karadeniz'de Kırım'da, Soldaia-Sudak kıyısında bulunan ve bir Pisa gemisi olan Novy-Svet batığında, pithos, amphora ve İtalyan Ruletli Seramikleriyle çok sayıda Zeuksippus Tipi dekorasyona sahip kase ve tabak bulunmuş⁷¹ve buluntular "Novy Svet Kapları" olarak isimlendirilmiştir⁷². Novy Svet batığı adıyla anılan bu Pisa gemisinin 13.yüzyılda battığı kabul edilmektedir⁷³.

Anadolu içinde, Karadeniz yerleşimlerinde Zeuksippus Tipi seramik buluntusu veren en önemli yerleşim *Sinop-Balatlar Kilisesi* Yapı

⁶⁷ Yerleşimdeki üretimler içindeki kazıma dekorlu ve renkli sır akıtmalı seramikler "Saint Symeon Seramikleri" Redford 2001, "Al Mina seramikleri" ya da Haçlı Dönemi Seramikleri" olarak da adlandırılmaktadırlar. Köroğlu 2007, 265, dipnot 28.

⁶⁸ Lane 1937, Pl.XX / 1.

⁶⁹ Böhlendorf Arslan 2004, Teil I, 305.

⁷⁰ Yakobson 1979, 153, Fig.2.

⁷¹ Seramiklerin resimleri için bkz. <http://www.archaeology.org/interactive/blacksea/artifacts.html>; Fig. 15, 22; Novy-Svet kapları olarak adlandırılan ve karakteristik Zeuksippus dekorasyonunu paylaşan sahip kaplar için bkz. Fig.18-19. Waksman 2010.

⁷² Waksman-François 2004-2005, 629-724.

⁷³ A.g.e, 675-677.

Topluluğudur⁷⁴. Bu tip seramiklerin yanında Ege tipi, İnce Sgraffito, Beyaz Hamurlu seramiklerle çok sayıda Renkli Sgraffito kaplar da buluntular içindedir. Henüz Sinop buluntularıyla diğer Karadeniz bölgesi buluntuları arasında bir ilişki ya da benzerlik görülmemekte, başka bir bölgeden Sinop'a ithal edildikleri düşünmek gerekmektedir⁷⁵.

Sonuç

Metnimizde ayrıntıyla açıklandığı üzere Zeuksippus Tipi seramikler, Anadolu'nun özellikle kıyı bölgelerinde, çok geniş bir coğrafyada dağılım göstermektedir. Ancak bu dağılımda Gerçek Zeuksippus Seramikleri yerine, daha çok yerel üretimlerin dağılımı söz konusudur. Birçok yerleşimde çoğunlukla İnce Sgraffito, Ege Tipi, Geniş Oyma (Champlevé), Beyaz Hamurlu ve Slip Teknikli kaplarla bir arada bulunan bu tip seramiklerin, yerel üretim merkezlerinin artması olasıdır.

Küçük Asya'nın iki kenti Pergamon (Bergama) ve Anaia (Kadıkalesi) gibi yerel üretimin saptandığı merkezlere ait mallar belirlenmiş ve şu ana kadar Pergamon örneklerinin yakın coğrafyasında, Anaia Seramiklerinin ise daha çok Akra gibi Latin yerleşimlere dağıldığı gözlenmiştir. Anaia kentinin de, Zeuksippus Tipi seramik buluntusu veren diğer birçok yerleşim gibi, güçlü bir Latin bağlantısı vardır⁷⁶. Ortaçağ seramiklerinin dağılım alanlarının belirlenmesi, analizlerinin yapılması ve giderek genişleyen veri tabanları içinde değerlendirilmesi sonucunda, kentler arasındaki tecimsel ilişkilere yönelik bilgimizin genişleyeceği açıktır. Ayrıca tarihsel süreçte yakın ya da uzak mesafeli ticaretin önemli malları arasındaki seramikler ve ticaret rotalarının daha kesin verilerle yeniden gözden geçirileceğine kuşku yoktur.

KAYNAKÇA

- Acara, M., "Seramik", Y.Ötüken, "1994 Yılı Derme, Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı" içinde, *XVII.KST* (1996), 365-387.
- Arda, G.-Karagöz, A., "Gelibolu Yarımadası Evreşe Bölgesindeki Bizans Yerleşimlerine Ait İzler", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı 4, Ankara 2004, 85-92.

⁷⁴ Köroğlu 2012.

⁷⁵ Bana Sinop Kazısı seramiklerini inceleme fırsatı veren Prof. Dr. G. Köroğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

⁷⁶ Mercangöz 2013, 161-174, ayrıca Anaia kaplarının analiz sonuçları ve Akra yerleşimi analizleriyle karşılaştırmaları için bkz. Waksman 2013:109.

- Armstrong.P.-Günsenin, N., “Glazed Pottery Production at Ganos”, *Anatolia Antiqua III*, Paris, 1995, 179-201.
- Auzepy, M.F., “Campagne de Prospection 2005 de la Mission Monasteries Byzantines de la Cote sud de la Marmara”, *Anatolia Antiqua XIV*, (2006), 369-398.
- Auzepy, M.F., Çetinkaya, H., Delouis, O., Grelois, J., Pralong, A., Kaplan, M., Yılmaz, H., “Campagne de Prospection 2006 de la Mission Marmara”, *Anatolia Antiqua XV* (2007), 355-369.
- Böhlendorf, B., “Ein Byzantinisches Gräberfeld in Troia / Ilion”, *Sonderdruck aus Studia Troica*, band 8, 1998, 263-273.
- Böhlendorf-Arslan, B., *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Turkei*, İstanbul 2004.
- Böhlendorf-Arslan, B., “Beylikler Döneminde Milet’te Seramik Üretimi”, *Konya Kitabı X*, İpek Yolu Özel Sayısı, Konya, 2007, 87-98.
- Böhlendorf-Arslan, B., “Keramikproduktion Im Byzantinischen Und Türkischen Milet”, *İstMitt* 58, İstanbul, 2008, 371-407.
- Çoruhlu, T., “Adramyttion Antik Kenti 2001 Nekropol Kazısı Ortaçağ Keramik Buluntuları”, *VI. Ortaçağ - Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, (08-10 Nisan 2002) Bildiriler, Kayseri 2002, 281-298.
- Çoruhlu, T., “2004 Yılı Ören (Adramytteion Antik Kenti) Kazı Çalışmaları”, *27. KST* (2006), Cilt 1, 229-240.
- Doğer, L., “Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları”, *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi, Lale Bulut’a Armağan*, XIV/1 (Nisan 2005), İzmir, 2005, 105-133.
- Doğer, L., “Byzantine Ceramics: Excavations at Smyrna Agora (1997-98 and 2002-03)”, *Byzas* 7, 2007, 97-121.
- Doğer, L., Dereboylu, E., “1.Nolu Sarnıç”, E.Doğer, L.Doğer, Ş.Tül, Y.Sezgin, M.Önder, S.Akat, M.H.Kan, B.Yener, E.Dereboylu, Ü.Türkan, E.Atay, M.Şahan, F.Genç, O.K.Serttürk, İ.S.Çakır, “Aigai 2004-2006 Yılı Kazıları”, içinde, *29.Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1., 2008, 207-232
- Doğer 2012, *Daskyleion II, Hisartepi/Daskyleion Kazısı Bizans Seramikleri*, Prof.Dr.Tomris Bakır’a Armağan, Ege Yayınları, İstanbul, 2012.
- Erzen, A., “1981 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, *KST IV* (1983), 285- 290.
- Fronçois, V., “Les Ateliers De Céramique Byzantine De Nicée/Iznik Et Leur Production (Xe-Début XVe Siècle)”, *BCH 121. I*, 1997, 411-442.
- Gök-Gürhan, S., “A Study of Byzantine and Otoman ceramic fragments found by surface survey North and west of Yel değirmeni mound,

1997”, The Madra River Delta: A Regional Study on the Aegean Coast of Turkey, Kyriacos Lambrianides and Nigel Spencer, Chapter 11, The British Institute at Ankara, Monograph 35, London 2007, 109-122.

- Günsenin, N., “L’epave De Çamaltı Burnu I (Ile de Marmara, Proconnesse): Resultats Des Campagnes 2001-2002”, *Anatolia Antiqua XI* (2003), 361-376.
- Günsenin, N., “Marmara Adası-Çamaltı Burnu I Batığından Sgraffito Desenli Bir Tabak”, *Ebru Parman’a Armağan, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Yazıları*, Ankara 2009, 237-242.
- Hayes, J.W., “The Excavated Pottery From The Bodrum Camii”, *The Myrelaion (Bodrum Camii)*, Ed.C.L.Striker, New Jersey 1981, 36-41.
- Hayes, J.W., “A Late Byzantine and Early Otoman Assemblage from the Lower City in Troia”, *Studia Troica, Band 5*, (1995) 197-210.
- İnanan, F., “Zeuxippus Type Ceramics and Samples from Kadıkalesi/Anaia, Kusadası”, *Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası*, Ed.Prof.Dr. Z.Mercangöz, Ege Yayınları, June 2013, 59-76.
- İnanan, F., “Anaia - Kadıkalesi: A New Zeuxippus Ware Production Centre”, *Çağlar Boyu Ticaret ve Üretim Uluslararası Sempozyum, Proceedings of the International Symposium “Trade and Production Through the Ages”*, Selçuk University, Konya 25–28 November 2008, Eds. E.Doksanaltı, E.Aslan, Konya 2010, 115–128.
- Japp, S., “Late Roman, Byzantine and Otoman Pottery from Alexandria Troas, *Byzas 7*, 2007, 55-72.
- Koçel Erdem, Z., “Tekirdağ Ganos Dağı Araştırmaları, 2008”, *27.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 25-27 Mayıs 2009, Denizli, 2.Cilt, 79-107.
- Köroğlu, G., “Yumuktepe in The Middle Ages”, ed. Isabellea Caneva-Veli Sevin, *Mersin-Yumuktepe A Reappraisal*, Lecce, 2004, 103-132
- Köroğlu, G., “Kız Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kazıma ve Renkli Sır Akıtma Tekniğinde Seramikler”, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, (17-19 Ekim 2007) Bildiriler, İzmir 2007, 257-273.
- Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XV.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi (19-21 Ekim 2011), Eskişehir, 2012,Cilt 2, 523-538.

- Lane,A., “Medieval Finds From Al-Mina İn North Syria”, *Archaeologia* 87, 1937, 19-78.
- Megaw, A.H.S., “Zeuxippus Ware”, *BSA* 63, 1968, 67-88.
- Megaw, A.H.S., “Zeuxippus Ware Again”, *BCH Supplement XVIII*, 1989, 260-266.
- Mercangöz, Z. - Doğer, L., “Kuşadası, Kadikalesi/Anaia Bizans Sırlı Seramikleri”, *I. ODTÜ Arkeometri Çalıştay. Türkiye Arkeolojisi'nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar. Prof. Dr. Ufuk Esin Anısına*, 7-9 Mayıs 2009, Ankara, 2009, 83-101.
- Mercangöz, Z., “Latin Patrons of Commercial Production in Kadikalesi/Anaia”, *Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadikalesi nearby Kuşadası*, Ed.Prof.Dr. Z.Mercangöz, Ege Yayınları, June 2013, 161-174.
- Mimaroğlu, S., “Sırlı Seramikler Işığında Güney Aiolis Bizans Dönemi Yerleşimleri”, *-IV.Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu / Anatolia Ek Dizi No.2 / Supplement Series Nr.2, III*, Ankara 2008, 185-206.
- Öztürk, N., Kızıllarslanoğlu, H.A., “Zeytinliada 2007 Yılı Kazı Çalışmaları”, *30. KST* (2009), 2.Cilt, 1-12.
- Özyiğit, Ö., “1993 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *XVI. KST* (1991), Cilt 1, 425-454.
- Parman, E., “Ayasuluk'ta Bulunan Sırlı Bizans Keramikleri”, *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Ankara 1980, 321-340.
- Parman, E., “Edirne Arkeoloji Müzesinde Bulunan Enez 1990 Yılı Bizans Sırlı Keramikleri”, *Anadolu Araştırmaları XIV*, Prof.Dr.Afif Erzen'e Armağan, İstanbul, 1996, 391-414.
- Spieser, J.M., *Die Byzantinische Keramik Aus De Stadtgrabung Von Pergamon*, Berlin 1996.
- Şimşek, C., “V. Dönem Hierapolis Roma Hmamı Kazısı”, *VIII.Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 7-9 Nisan 1997 (Kuşadası), Ankara 1998, 461-492
- Tül Tulunay, E., “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Yılı Kazısı”, *30.KST.* (2009), 3.Cilt, Ank. 411-421.
- Türker, A., “Glazed Byzantine Pottery in Eceabat-Madytos”, *XII.Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 15-17 Ekim 2008 (Çanakkale), İzmir, 2010, 15-22.

- Uggeri, S.P., ““Zeuxippus Ware”:Novita Da Kyme Eolica (Turchia)”, *ACTES (IIPAKTIKA)*, Thessaloniki,11-16 Octobre 1999, Athènes, 81-90.
- Waagé, F.O., *Antioch-on-the-Orontes IV:I: Ceramics and Islamic Coins*, Princeton, 1948.
- Waksman, S.Y.-Spieser, J.M., “Byzantine Ceramics Excavated In Pergamon: Archaeological Classification And Characterization Of The Local And Imported Productions By PIXE And INAA Elemental Analysis, Mineralogy, And Petrography”, Ed.H.Maguire, *Materials Analysis Of Byzantine Pottery*, Washington 1997, 105-123.
- Waksman, S.Y.-François,V., “Vers une redéfinition typologique et analytique des céramiques byzantines du type Zeuxippus Ware”, *BCH 128-129*, 2004-2005, 629-724.
- Waksman, S.Y.-Girgin, Ç., “Les Vestiges de Production de Céramiques des fouilles de Sirkeci (İstanbul). Premiers Elements de Caracterisation”, *Anatolia Antiqua XVI*, (2008), 443-469.
- Waksman, S.Y., ““Novy Svet Ware”, an Exceptional Cargo of Glazed Wares from a 13th-Century Shipwreck near Sudak (Crimea, Ukraine)-Morphological Typology and Laboratory Investigations”, *The International Journal of Nautical Archaeology*, (2010), 39.2, 357-375.
- Waksman, S.Y., “The Identification and Diffusion of Anaia’s Ceramic Products: A Preliminary Approach Using Chemical Analysis”, *Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası*, Ed.Prof.Dr. Z.Mercangöz, Ege Yayınları, June 2013, 101-112.
- Yakobson, A.L., *Keramika i keramicheskae proizvodstvo serdnevekovoj tavriki céramique et production de céramique en Crimée au Moyen Age, (en russe)*, Leningrad 1979, 147-158.
- Yenişehirlioğlu, F., “Apollo Smintheus Tapınağında Çıkan Ortaçağ Sırlı Anadolu Seramikleri”, *I. AST* (1983), 175-181.
- Yenişehirlioğlu, F., “La Céramique Glaçurée De Gülpınar”, *BCH Supplement XVII*, 1989, 303-315.

1 Ainos	21 Kyaneai
2 Konstantinapolis	22 Hoyran
3 Nikomedeia	23 Myra
4 Nikaia	24 Sillyon
5 İlion	25 Seydra
6 Beşiktepe	26 Mancinkkale
7 Gölpinar	27 Al Mina
8 Adramytteion	28 Adrianopolis
9 Yortanlı	29 Ganos
10 Pergamon	30 Ganos (Işıklar/Hieron Oros) Dağı çevresi yüzey araştırması (Ormanlı Köyü, Çanakçı)llbhbhbhbhb
11 Kyme	31 Evreşe
12 Phokaia	32 Çamaltı Burnu I Batığı
13 Magnesia (Hermos)	33 Marmara Kıyıları Yüzey araştırması- Dayırt köyü
14 Sardes	34 Marmara Kıyıları Yüzey araştırması- Ayazma köyü
15 Metropolis	35 Daskyleion
16 Ephesos	36 Madytos (Eceabat)
17 Magnesia (Meandros)	37 Anaia (Kuşadası/Kadikalesi)
18 Priene	38 Yumuktepe
19 Miletos	39 Korykos (Kızkalesi)
20 Hierapolis	40 Sinope

Harita 1: Zeussippus Tipi Seramiklerin Anadolu'daki Dağılımı

B.Böhlendorf-Arslan (2004) yılı yayımını genişletilmiş halidir. İlk 28 yerleşim onun tarafından hazırlanmıştır.

DİVAN ŞİİRİNİ HUKUKİ BAKIŞ AÇISI İLE DEĞERLENDİRMEK: SUÇ ve CEZA

Özlem ERCAN¹

*Ne suç eylerse gönül yâr bilür imiş benden
Ne günâh olsa arada bana isnâd eyler
Revânî*

ÖZET

Hem Batı hem de Doğu toplumlarında adalet, yüzyıllardır gerçekleştirilmesi istenen bir ülkü konumundadır. Hakkın gözetilmesi ve yerine getirilmesi, haklı ile haksız ayırt etme çabası anlamına gelen adalet ancak hukuk kuralları ile bir bütün olarak algılanırsa mümkündür. Bunun için de yaşanan toplumun özüne uygun bir hukuk düzenine ihtiyaç vardır. Ancak her toplumda hem dinî kurallar hem de günlük hayatın ihtiyaçları çerçevesinde oluşan kanunlar, toplumsal düzeni sağlamakla yükümlü oldukları ve insanların nasıl davranmaları gerektiğine işaret ettikleri hâlde suçun ortaya çıkmasını engelleyememiştir. “Kanunlarda açıkça yasaklanan ve karşılığında bir ceza öngörülen her türlü eylem olarak” (Dolu 2011, 32) tanımlanan suç, doğal olarak ceza kavramını doğurmaktadır. Cesare Beccaria’ya göre “Suçu önlemek, cezalandırmaktan daha kolay...” olmasına rağmen “Suç ve ceza insanlık tarihi kadar eskidir. Adem ve Havva yasak meyveyi yiyerek ilk suçu işlemişler ve bu suçları nedeniyle cezalandırılmışlardır. Suç ve ceza olgusu, zaman içerisinde insanlık tarihindeki yerini almış; bazı dönemlerde cezalandırma yöntemleri işkence ve azap çektirme adı

¹ Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniv. Fen-Edb. Fak. TDE Bölümü,
El-mek: ozlemercan1@yahoo.com

altunda bir meslek, hatta sayısı hiç de az olmayan bazı sadist yöneticilerin de desteği ile sanat olarak algılanabilmiştir.” (Kanat 2000, 7)

Divan Edebiyatında suç ve ceza anlayışını daha iyi anlayabilmek için ilkin Osmanlı ceza hukuku ile İslam’da ve Osmanlı’da suçların neler olduğu ve söz konusu suçlara hangi cezaların uygun görüldüğü hakkında bilgi verilecektir. Makalenin diğer bölümlerini ise Divan şairinin suç ve ceza kavramlarından neyi anladığı ve genellikle âşığa, rakibe ya da birtakım unsurlara uygun görülen cezaların ne olduğu oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Hukuk, Ceza, Suç, Osmanlı.

ABSTRACT

Court Legal Perspective of Poetry and Evaluate to: Crime and Punishment

Justice in both Western and Eastern societies for centuries, is an ideal that is to be carried out. Observance and fulfillment of the right, the effort to distinguish between right and wrong, but of the idea of justice and the rule of law coincided with each other as a whole, by detecting possible. For this, the essence of civic society according to the rule of law is needed. But in every society and religious precepts as well as the needs of everyday life within the framework consisting of laws, social order and ensure that they are obliged, and how people should behave pointed out that they still crime in the occurrence could not prevent. “Laws expressly prohibited and against all actions envisaged as a criminal” (Dolu 2011, 32) offenses described, naturally raises the concept of punishment. By Cesare Beccaria “to prevent crime, to punish easier ...” although “Crime and punishment is as old as human history. By eating the forbidden fruit of Adam and Eve committed the first offense, and that they were punished for their crimes. Crime and criminal cases, have been replaced over time in human history; torture and torment in some periods of punishment under the name of a profession, or even no small number of managers with the support of some sadistic could be perceived as art.” (Kanat 2000, 7)

Divan literature to better understand the concept of crime and punishment in the former Ottoman criminal law for the crime of Islam and the Ottoman Empire comes to what is happening and what the penalties for offenses deemed appropriate will be informed about. The poet of the other portions of the article the concept of crime and punishment and often to understand what of the lover, competitor, or to some factors will create what is appropriate penalties.

Key Words: Divan Poetry, Law, Criminal, Crime, Ottoman.

Giriş

A. Osmanlı Ceza Hukuku Hakkında

İslam dininin ana kaynağı olan Kuran ve sünnet, İslam ceza hukukunun dayanaklarıdır. Ancak İslam hukukçuları bu esas ve amaçlardan yola çıkarak günlük hayata ilişkin bazı düzenlemelere gitmek zorunda kalmışlar ve bu uygulamalara “içtihat” adını vermişlerdir. Böylece İslam hukukunun yapısı Kur’an, sünnet ve içtihatlar çerçevesinde belirlenmiş ve cezalar İslam’ın temel aldığı beş değer (akıl, din, can, ırz, mal) korunmasını gözetmek üzerine yoğunlaşmıştır. (Bardakoğlu 1993, 472)

Bazı araştırmacıların zaman zaman İslam hukukundan sapmalara işaret etmesine rağmen² genel kanı Osmanlı Devleti’nde hukukun her alanında İslam hukukunu uygulamış olduğu yolundadır. Bununla beraber Osmanlı’da devlet başkanının ta’zir suç ve cezaları konusunda İslam hukukunun verdiği geniş yetkiyle hareket ettiği, fıkıh kitaplarının hükümleri ile birlikte kendi iradelerini kullanarak oluşturdukları bir sistemin, yani “örfi hukuk” adıyla anılan düzenlemelerin olduğu da malumdur. Yani Osmanlı ceza hukuku hem şer’î hem de örfî ceza hukukunun kanunlarından oluşmaktadır. (Koç, Tuğluca 2006, 11-13) Kanunnamelerdeki hükümler şer’î mevzuata aykırı olmadığı gibi onlardan beslenmekte hatta şeriatın serbest bıraktığı sahalarda da söz konusu şer’î hükümlere uyulduğu görülmektedir. Padişahların koydukları kanunların şeriatın yetki sınırlarını aşmadığı da kabul gören yargılardan olmasına rağmen bazen İslam hukukuna aykırı kurallar fetva alınarak ya da İslam hukukunun tanıdığı bir yetki kullanılmıyormuş gibi davranılarak İslam hukukuna şeklen uydurulmuştur. (Koşum 2004, 160)

Genel olarak Osmanlı’daki cezaların hükme bağlanışında uygulanan yol, İslam ceza hukukunun suç saydığı fiillere ceza verilmesi şeklinde olmuştur. Cezalandırma yöntemi ise kendine has şartlarda belirlenmiş, zaman zaman akılcı şartlar da cezanın tayininde önemli ölçüde etkili olmuştur. (Acar 2001, 68)

² Üçok, Coşkun (1946). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 3, Sayı 1, s. 125-146; Üçok, Coşkun (1946). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler II”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 3, Sayı 2-4, s. 365-383; Üçok, Coşkun (1947). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 4, Sayı 1-4, s. 48-73.

B. İslam Hukukunda ve Osmanlı'da Suçlar ve Cezalar

İslam hukukunda ve Osmanlı'da suçlar ve onlara uygulanan cezalar şu şekildedir:

1. Birinci Kısım Suçlar ve Cezaları: Bir kimseyi yaralamak ya da öldürmek suçudur. Şahsın haklarına karşı işlendiği için af veya barış yapmak bu suçlarda geçerlidir. Bu suçların cezası “kisas” ve “diyet”tir.

2. İkinci Kısım Suçlar ve Cezaları: Kur'an'ın işaret ettiği Allah'a karşı işlenen suçları kapsamaktadır. Hırsızlık, zina, şarap içme, zina iftirası, yol kesme ve İslam dinini terk etme (irtidat veya ridde) olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu suçların cezası Kur'an'da belirtildiği için değişmez ve “hadd” olarak isimlendirilirler.

3. Üçüncü Kısım Suçlar ve Cezaları: Ceza takdirinin devlet başkanına veya ona vekâlet eden hâkime bırakıldığı ta'ziren (yasaklamak, terbiye etmek) cezalandırılan suçlardır. Bu suçların neler olduğu İslam hukukunun metin hâlindeki kaynaklarında gösterilmemiş olmakla birlikte İslam hukukçuları bu grup cezaların celde, hapis, sürgün, kınama, tehdit, nasihat, tazmin, mali ceza hatta ölüm cezası şeklinde verilebileceğini kabul ederler. Hâkimin isteğine göre suçluya sadece öğüt verilip azarlanabilir. Daha ötesi gerekirse suçlu hapse atılır, sürgüne yollanır, dövülür ya da suçlunun yüzü karalanarak teşhir ettirilir. Suçlu bazen de suçundan vazgeçinceye kadar selam vermemek (ilgi alakayı kesmek) ya da görevden azil etmek, saçını tıraş etmek, para cezası vermek, bir taşınmazını yıkmak şeklinde de ta'zir olunabilir. Ayrıca siyaseten katl adı verilen ve İslam devleti hükümdarlarına tanınan devlete zararlı oldukları kanısına vardıkları kimseleri öldürebilmeleri hakkı da ta'zir cezalarından sayılabilir. (Akbulut 2003, 167-179)

Divan Şairinin Suç ve Ceza Algısı

A. Divan Şiirinde Suç

Klasik şiirde, günlük hayata ilişkin âdet ve inançlar genellikle sanatkârane söyleyişlerin içinde, dolaylı yoldan okuyucularına çağrıştırdığı anlamlar arasında gizli kalır. Osmanlı ve İslam hukukuna dair hususlar da âşık ve sevgili arasındaki münasebetleri, aşkın verdiği sıkıntıları, sevgilinin âşığa karşı takındığı tavır ve hisleri ifade etmekte kullanılan bir araç olmuştur. Bunlar dışında bazı beyitlerde doğrudan doğruya söz konusu suç ve cezalardan da bahsedildiği olmaktadır.

Taranan divanlardaki beyitler değerlendirildiğinde suça bakış açısını belirleyen değişik görüşler ortaya çıkmaktadır: Bunlardan ilki Allah'ın karşısında duyulan korkuyla ilâhî emirleri yerine getiremeyen âciz bir kulun hâllerinin suç olarak görülmesidir. İbadet etmeyen, içki içen, nefsi arzularına

yenik düşen âşık, suçlu, günahkâr, günden güne amel defteri kabaran ve affedilmeyi bekleyen bir kuldur.

Devr-i adlünde dürüp tûmâr-ı kahrın defterin
Umaram yazmaya cürmümi kirâmen kâtibîn P. Şem'î, K. 14-39

Pây-ı huma varmag ise cürm ü güneh-i mest
N'itsün dil-i mahmûre odur dest-geh-i mest Nâmî, G. 32-1

Allah'a karşı işlenen suçların yanı sıra sevgiliye karşı işlenen suçlar da bulunmaktadır. Söz konusu bu suçları çeşitli başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

1. Sevgiliden kavuşma talep etmek suçtur. Bu suçun karşılığı olarak âşık ölüm cezasını bile uygun görmektedir.

Ger günâh ise mahabbet dostum kanum sebîl
Cürm ise vaslun temennâsi begüm katlüm helâl Âşık Çelebi, G. 28-2

2. Güzel sevmek suçtur. Öyle ki bu suçun günahı Allah karşısında işlenen suçlara eşittir. Âşığa göre suç sayılmayan bu iş, sevgilinin nezdinde her türlü cezayı hak etmektedir.

Seni sevdiğü günâh ise suçın bağışla
Kıyma miskîn gönüle hây dilek hây dilek Revânî, G. 196-2

Mey içüp mahbûb sevmekdür günâhum
Sun'iyâ umarın bağışlana Hak cânibinden işbu suç Sun'î, G. 10-5

Seni sevdüklerümi cürme sayıp
Getürdün başuma bunca mesâyib Süheylî, G. 21-1

Gelince 'aşk turmaz 'akl-ı nâ-hemvâr bir yerde
Ne mümkün ictimâ'-ı cürm ü istigfâr bir yerde Nazîf, G. 217-1

Şiirlerde aşka kapıldığı için âşığı suçlayan sadece sevgili değildir. Rakip de bu işi suç olarak görmektedir. Ancak âşığa göre asıl günah olan, güzel sevmemektir.

Güzel sevmek hatâdur dirsın ey zâhid ne sözdür bu
Günâha tevbe kıl kim âhiri cürmün nedâmetdür Ravzî, G. 213-4

Bir kişi ne cân ile ider cürm ü cinâyet
Zâhid bize ta'n itmez idî olmasa cânî Ravzî, G. 657-4

3. Sevgilinin güzelliğini bir şair olarak lâyıkyıla anlatamamak suçtur. Kalemlerini ve şairliklerini Allah'ın ilhamı olarak gören şairler, iş sevgiliyi methetmeye gelince suskun kalmaktadırlar.

Vasf-ı la'lünde senün cürm ü kusûrum bî-had
Bilmezem nice cevâb idebilem ol sorıya Süheylî, G. 209-4

4. Sevgiliye karşı duyulan hisleri belli etmek suçtur.

Gün yüzün devrinde âh itmek eğer olmasa suç
Berk-ı âhumdan tolardı kubbe-i zâtü'l-bürûc H. Hamdî, G. 19-1

5. Sevgiliye öykünmeye çalışmak suçtur. Divan şiirinde sevgilinin bir sultan olarak kimseye benzemesi mümkün değildir. Üstelik bir köle olan âşığın ya da herhangi bir varlığın sevgiliye öykünmeye kalkması sultanın velayetini hiçe saymaktır. O hâlde bu suçun cezası dil koparmak, burun kesmek, deri yüzmek, dayak, teşhir ve hatta ölüm olmalıdır.

Öykünür dirler leb ü ruhsâruna bâdeyle şem‘
Dil-berâ dök kanını anun bunun başını kes Lâmi‘î, G. 184-5

Her yaptığı suç olarak görülen âşık, sevgili karşısında çaresizce sözde suçlarını bağışlatmanın yollarını arar. Sevgilinin kapısına yüz sürer, her türlü aşağılanmaya katlanır. Kendini alçak gönüllülükle sevgiliye adar. Âşık suçunu baştan kabul etmiştir. Sevgili karşısında durumunu savunmaya kalkmak ya da suçunu kabul etmemek mümkün değildir. Kurtuluş sadece sevgilinin merhametinde ve cömertliğinde gizlidir.

Suçın bağışla Emrî’nün tapuna yüz süre geldi
İder yüz meskenet birle tevâzu‘lar gedâlıklar Emrî, G. 201-5

Yur âb-ı ‘afv anı ne kadar olsa cürmümüz
Şefkat kılursa ol şeh-i bende-nüvâzumuz Yakînî, G. 72-6

Ne kadar çoğise cürmüm keremün az itme
Az olur kim niçe ‘âsilere çok rahmet olur Ravzî, G. 301-3

Çok günâh itdi gönül hıdmete cânâ varamaz
‘Afv it anun suçını kim utanur yalvaramaz Revânî, G. 164-1

Çün kullarınun cürmi durur lutfına bâ‘is
Yüz karalığ ile kerem-i şâha sığındum Revânî, G. 245-2

Cürmüm bağışla lâle-sıfat olma türe-dil
Olmaz bilürsin ey ‘acc-ı sebdîn olanda kîn Nisârî, G. 206-2

Bütün bunların aksine âşık bazen de suçundan habersizmiş gibi davranır. Hatta suç, kendinden başkasına atmaya çekinmez. Bazen de kendine atılan taşlara bir anlam veremez.

Ol gül-i ruhsar ile gözdür iden küstahlı
Bilmenem cürmi nedür ey na-müselman gönümün Kavsi, G. 254-4

Başuma çal işiğün taşın didükce hışm ider
Bilmezin suçum nedür kim hışm idüp fırlar kaya Ravzî, G. 89-2

B. Divan Şiirinde Ceza

Divan şairleri ceza deyince, kişinin ahirette alacağı cezaları hatırlamaktadırlar. Şairler genellikle Allah karşısında işlenen suçların cezasının “rûz-ı cezâ”da görüleceği gerçeğinin yansıması olarak, bu durumun kendileri üzerinde yarattığı korkunun yakarışları içindedirler. Görevlerini tam olarak yerine getiremeyen bir kul olma sıfatı çoğu kez âşığa

ya da şaire yakıştırılsa da sevgilinin de âşığa yaptıklarının cezasını ahirette çekeceği zaman zaman ifade bulmaktadır.

Rûz-i mahşerde nolur hâl-i perîşânım benim
Âh keşf olmazsa bâb-ı hâne-yi gufrân bana Ali Emirî, G. 72-3

Cevr idüp âşıkları zulm ile öldürdün bugün
Yarını anmaz mısın rûz-ı cezâsı yok mudur Muhibbî, G. 628-2

Divan şairlerinin ceza olarak niteledikleri ikinci durum ise sevgilinin bazı hâl ve davranışlarının âşık için ceza oluşturmasıdır. Ancak bu cezalardan, cevr ve cefalardan hoşnut bir âşık söz konusudur. Bazı durumlarda ise sevgilinin nazı aşırıya kaçtığı için bu da âşığı canından bezdiren bir ceza olmaktadır. Ayrıca ayrılığın müptelası olan âşık, sevgilinin naz ve cefalarının sonu olacağını bildiği için kavuşmayı da ceza olarak görmektedir. Hatta ayrılıktan şikâyeti bile gereksiz görmektedir. Çünkü ayrılık ceza gibi görünse de değildir. Sonuçta âşık, cezanın kavuşma şartına bağlı olduğunu bilmektedir.

‘Avnî dile zulm eyledüm ol dilberi sevdüm
Cevr ile cefâ bana cezâ olsa sezâdur Y. Avnî, G. 18-6

Gâh öpüp gâh ısırup gâh emer leblerüni
Sâkiyâ cânımuza bunca cezâlar niçe bir P. Şem’î, G. 45-5

‘Âşık odur ki câzibe-i hüsne cân vire
Cânân cezâ-yı vasl ide ammâ be-şart-ı ân Süheylî, G. 377-2

Şikâyet itme Şuhûdî cefâ-yı hicrandan
Çü şart-ı vasl ile meşrûfâdur cezâ-yı firâk Şuhûdî, G. 114-5

Niyâz-mend-i visâlin zamân-ı nâzikedir
Cezâsı firkat olur firkatı cezâ olmaz Nazîf, G. 124-4

Divan Şiirinde Suçun Cezası

Divan şiirinde çeşitli yüzyıllara ait şairlerin divanlarının taranması neticesinde elde edilen beyitler, İslam hukukunun belirlediği suçlar ve onlara uygun görülen cezalar kapsamında sınıflandırılınca Divan şiirinde âşığa ya da başka bir unsura isnat edilen suçtan -birkaç örnek dışında- doğrudan doğruya bahsetmek yerine daha ziyade cezalar üzerinde yoğunlaşıldığı görülmüştür.

İncelenen divanlarda yukarıda bahsedilen suçlara karşılık olarak gerek İslam hukukunun gerek Osmanlı örfi hukukunun öngördüğü cezalar sevgili tarafından âşığa, başka kişi ya da unsurlara uygun bulunmaktadır. Divan şiirindeki cezalar, şer’î ve örfî hukukun belirlediği suçlara istinaden verilmediği için onları cezaların niteliklerine göre sınıflandırmanın daha uygun olacağı düşünülmüştür:

1. Kıyas, Diyet, Keffâret ve Hadd: İşledikleri suçun aynı ile cezalandırılması anlamına gelen kıyas, Osmanlı tarihi boyunca nadiren uygulanmış bir cezadır. Öldürme olaylarında bile kıyas cezası, tatbik edilmek yerine “dem-i diyet” olarak adlandırılan bir miktar para ve malın verilmesi ile sonuçlandırılırdı. Bununla beraber çok az rastlanmakla beraber Osmanlı tarihinde karşılaşılan bazı olaylar genel yargıların zaman zaman dışına çıkılmasına neden olmaktadır. Mesela Sultan I. Mahmud dönemine ilişkin bir belge hırsızlık yapan bir kişinin katlinin (kıyas) meşru olarak görüldüğünü göstermektedir. (Kankal 1993, 197) Ancak Divan şairleri kıyasın yaygın biçimde uygulanmamasını dikkate almayarak cana can hükmünün yerine gelmesini istemektedirler. Kıyas uygulanacak kişi kendileri bile olsa bu duruma razıdılar. Âşık, döktüğü kanlı yaşların karşılığı (kıyası) olarak sevgilinin yan bakış hançeri ile yaralanmak istemektedir. Diğer bir beyitte âşık, sevgilinin busesini almaya niyetlenen rakibin âşığı öldürmeye kastetmesinin kıyasla cezalandırılması gerektiğini düşünmektedir. Son beyitte ise dudak kan emmeyi sevdiği için kısasa kalkışmıştır.

Sehâbî dökdi yire hûn-ı merdüm-i çeşmi
Efendi hançer-i gamzenle anı eyle kısâs
Sehâbî, G. 180-5

Kasd-ı ‘uşşâk itmiş agyâr almaga bûs-ı lebin
Lâzım oldu ana Nâmî bir niçe yüzden kısâs
Nâmî, G. 200-5

Sordum lebin hûnı diyüp kıldı kısâs eytdim neden
Mundan didi kim hûnı tek meyli hemîşe kanadur Hidâyet Çel., G. 52-4

Diyet, belirli suçlar nedeniyle mağdura ya da onun mirasçılarına tazminat olarak verilen mal demektir. Kasten adam öldürmede kıyastan vazgeçilirse diyet uygulanacağı gibi taksirle adam öldürme durumunda da bu ceza uygulanırdı. Bazen de maktul yakınlarının suçluyu affedip diyet almadıkları da olurdu. (Avcı 2004, 85-86) Divan şiirinde diyetin çeşitli şekillerde yer ettiği görülmektedir. Bazen kadeh, sevgilinin dudağından aldığı buse karşılığında şarap vererek kan parasını ödemektedir. Bazen de gam ile arkadaş olan gönlün kanını içmek isteyen göz, şair tarafından “Gam bu kanı yerde bırakmaz.” diyerek uyarılmaktadır.

Câm-ı şarâb-ı la’l lebün mübtelâsıdur
Şol bûseler ki andan alur kan bahâsıdur
Bâkî, G. 80-1

Gönül gam hem-demidür kanın ey göz merdümü içme
Bilürsin kana kandur gam sana koymaz anun kanın
Fuzûlî, G. 224-4

Âşık, ölümünün diyeti sevgili olacaksa ölmeye razı olmaktadır.

Yâr için ölenün diyeti yâr imiş ne gam
Ger yâr için Hidâyet ölü salalar meni
Hidâyet Çelebi, G. 212-5

Bir yandan da parasız olduğu için kan parasının değerli olmadığını da bilmektedir.

Niçün müzâyaka katlinde Kavsînün yâ Rab
Anun bu za'f ile kanı nedür bahası nedir

Kavsî, G. 147-7

Bir günaha karşı tutulmak üzere oruç tutmak, sadaka vermek ya da köle azat etmek anlamına gelen keffâret (Devellioğlu 2010, 578), Ahmedî'de şu şekilde anlam bulmuştur.: Şarap içmemek için bir iki kadeh keffâret verilmesi gerekmektedir. Diğer beyitte ise şair, suç karşılık bu cezayı az görmekte ve yüzünün gözünün yaralanmasını hatta elinin doğranmasını istemektedir.

Ahmedî itdise peymân ki dahî içemeye mey
Ana keffâretîçün bir iki peymâne gerek

Ahmedî, G. 369-10

Çünkü keffâret olur ma'siyete sehl ola
Ger yiye zahm yüzüm gözüm ü tograna elüm

Ahmedî, G. 435-12

Sözlük anlamı “men etmek” olan Kur'an'da ceza veya cezayı gerektiren suç anlamında kullanılan (Bakara, 2/ 187, 229) hadd, zina, kazîf (zina iftirası), sirkat (hırsızlık) ve hırabe (deve hırsızlığı) suçlarına girmektedir. Bazı hukukçular devlete karşı işlenen suçları da Kur'an'da geçtiği için hadd suçu içine dâhil etmektedir. (Avcı 2004, 161) Söz konusu beyitte şair, doğrudan zina suçundan bahsederek aşk sahibine uygun görülen cezanın hiç olmazsa ceza gününde daha az sıkıntı vermesini ummaktadır.

Vâ'izâ erbâb-ı 'aşka niçe bir hadd-i nizâ'
Umaruz rûz-ı cezâ olmaya bu denlü sudâ'

Nâmî, G. 219-1

2. Recm: Zina eden kişinin taşlanması anlamına gelen recm cezası, Osmanlı kanunnamelerinde var olan, yalnız suçun ispatının zorluğundan dolayı uygulanamayan bir cezadır. Osmanlı'da genellikle zina yapana recm cezası uygulanmak yerine ta'zir olarak para cezasının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Kadılar şer'î anlaşmazlıkları çözerken fıkîh kitaplarından faydalanırlarken örfî anlaşmazlıklarda kanunnameleri esas almışlar ve zina suçuna karşılık kanunnamelerdeki para cezasını uygulamışlardır. (Mutaf 2008, 578-584)

Divan şiirinde âşığın taşlanması üç şekilde kendini göstermektedir:

a. Âşık, sevgili tarafından taşlanmaktadır. Bu taşlar âşığı katletse bile sevgiliden şikâyet etmek mümkün değildir. Bir diğer beyitte atılan taşların şiddeti ile âşığın göğsü ezilmiş, çokluğu ile adeta bir duvarın altında kalmıştır.

Sengile katl iderise ol seni
Ahmedî kılmagıl andan sen gile

Ahmedî, G. 587-7

Urup taş ile dil üzre göçürdi göğsümi ol yâr
Dirîgâ yıkdı ben zâr u za'îfün üstine divâr

Emrî, 150-1

b. Halk tarafından taşlanan âşığın bu harekete maruz kalmasının nedeni yine sevgilidir. Çünkü aşkın dillere düşmesi insanların onu kınamasına sebep olmakta, âşığa söylenen her bir söz, yapılan her bir davranış kınama taşı olarak âşığı yaralamaktadır. Bazen mecazen atılan bu taşlar kimi zaman gerçek taşlar olmaktadır. Çünkü âşık takındığı hâllerle delileri çağırıştırdığı için halk da korku ve eleştiri ile onu taşlamaktadır.

Ne taşlarsın beni sen dahı yiter

Senünçün bana halk atduğı taşlar

Ahmedî, G. 136-8

c. Âşık, güzel sevdiği için zahit tarafından da taşlanmaktadır. Ancak namusundan emin olan âşık, o taşlar ile evinin daha da mamur olduğunu düşünmektedir.

Seng-i ta'n ile beni taşlama ey zâhid-i huşk

Yüri sen şîşe-i nâmûsumuza virme şikest

Revânî, G. 25-2

Kaçmazuz ger müdde'î atsa melâmet taşını

Kim bizüm vîrânemüz ol seng ile âbâddur

Selhâbî, G. 122-5

3. Hamr (Şarap) İçme Suçu ve Cezası: Şarabı az ya da çok içmek İslam ceza hukukuna göre suçtur. Osmanlı ceza kanunnamelerinde içki içme suçu diğer suçlara oranla ayrıntılı olarak düzenlenmemiştir. Ancak içki içme, para karşılığı ta'zir cezası ile cezalandırılmıştır. Ayrıca geceleri içki içildiğini tespit eden subaşı ve ases gibi görevlilerin bu kişileri mahkemeye çıkarttıkları görülmektedir. Gayrimüslimlerin içki içmesi suç sayılmazken içkiden dolayı kamu düzenini bozmaları ta'zir cezası ile hükümlendirilmiştir. Meyhaneler sadece gayrimüslimlerin bulunduğu şehirlerde işletilmiştir. Meyhanelerin bulunduğu mahallelerdeki gerek Müslüman ve gerek gayrimüslim halk zaman zaman bu mekânların kapatılması hususunda şikâyette bulunmuşlardır. Ancak buraların devlete sağladığı gelir göz önüne alınarak uygulamadan vazgeçildiği görülmektedir. (Yazıcı 2012, 1317-1332)

Rind şahsiyete sahip âşık, bütün kınama ve ayıplamalara karşın içki içmekten vazgeçememekte ve “Allah'ım bizi korktuğumuzdan kurtar!” duası ile meyhane basan aseslerden kurtulmayı istemektedir. Sâbit ise “Dostlar gelin şahneyi dövelim. Sesimiz öyle yükselsin ki o sesle düğâh makamı söyleyelim.” diyerek şahnenin (inzibat memuru) baskılarından bıktığını göstermektedir.

Halkdan bâdeyi pinhân içertüz tâ ki bizüm

Seng-i ta'n ile şikest irmeye peymânemüze

Selhâbî, G. 141-5

İt gibi bekler 'ases tutmak diler mey-hâreyi

“Yâ gıyâse'l-müstagnîsîn neccinâ mimnâ nehâf”

Adlî, G. 48-2

Dögelüm şahneyi hem basduralum feryâdın

Savt-ı a'lâ ile bir fasl-ı düğâh eyleyelüm

Sâbit, Gazel-i Müzeyyel, 46

4. Hırsızlık Suçu ve Cezası: Hem İslam hukukunda hem de Osmanlı hukukunda hırsızlık suçu için öngörülen ceza “el kesmek” olmasına rağmen Osmanlı’da bu ceza nadir olarak uygulanmıştır. Osmanlı belgelerine göre suçu sabit görülen hırsızlara genellikle ta’zir cezası şeklinde ölüm, hapis, para, kürek mahkûmluğu, kalebentlik veya sürgün gibi cezaların uygulandığı görülmektedir. (Düzbakar 2008, 83-85)

Divan şiirinde hırsızlık suçunun cezası olarak el kesmekten ölüm cezasına kadar her türlü uygulamaya rastlamak mümkündür. Mesela Şeyyâd Hamza hırsızlık yapanın cezasının iki sene kulluk olduğunu söylemektedir.

Ol zamanda uğruluk kılan kanı

Kulluk kılır iki yıl dünü günü

Yûsuf u Züleyhâ, Ş. Hamza, b. 77

Divan şairlerinin, Osmanlı hukukunda uygulamada az sayıda görülse bile bu suçun karşılığı olarak en çok el kesme cezasından bahsettikleri görülmektedir. Beyitlerden anlaşılacağı üzere hırsızlık yapan unsur ya da kişiler değişkenlik göstermektedir. Şair, hüsn-i ta’lil yaparak birtakım unsurları hırsızlık ettikleri gerekçesiyle ellerini keserek cezalandırır. Mesela kalem, eli uzun olduğu için ilk önce eli kesilmiş sonra da katrana bulanmıştır. Elma, sevgilinin çene altından letafet çaldığı için mecliste rintler tarafından kesilmiştir. İsyankâr sümbül ise hırsızlık ettiği için eli kesilmiş ve darağacına çekilmiştir. Gönüllerin ise sevgilinin dudağını çalmaya niyetlendikleri için elleri kesilmektedir.

Dest-i ‘adlün kesdi destin sokdı katrana anun

El uzunluğunu resm idindügiyçün her kalem

Âşık Çelebi, G. K. 7-27

Meger letâfet ugurladı gabgabundan sîb

Ki bezm içinde soyup kesdi rindler anı

Emrî, G. 553-3

Kılmış el uzunluğunu bu sünbül-i serkeş

Destini kesüp anun için dâra çekerler

Sun’î, G. 59-5

Cevre sundı diyü kesme didüm zülfün ucın

Didi ‘ayb eyleme ger kesseler ‘ayyârın elin

Cem Sultan, G. 257

Başka bir beyitte ise aşk şahnesini şehre vali yapan şair, aklını şahne tarafından zincirlenen bir hırsız olarak hayal etmektedir.

Vâli itdüm şahne-i ‘ışkı vücûdum şehrine

Düzd-i ‘aklı beste-i zencîr-i sevdâ eyledüm

Şehâbî, G. 271-5

Hırsızlığın cezası olarak gönül, çene çukurunda hapsedilmesinin ardından sevgilinin perçemi tarafından asılacaktır. Diğer beyitte ise hamamlardaki bir âdet hatırlatılmaktadır. Bugün de devam eden bir âdet olduğu üzere Osmanlı’da hamamların kadınlara mı ya da erkeklere mi ait olduğunu belirtmek üzere kapılara havlular asılırdı. Bazen de şehrin kalabalık yerlerinde bulunan bu hamamların kapıları genellikle kapalı olduğu ve binaların arasında kaldığı için kapının önüne asılan havlu ve

peştamallar hamamların yerini belirlerdi³. Beyitte havlu ya da peştamalların kapılara asılması, hüsn-i ta'îl yoluyla gelip geçen güzeller ona yakınlık gösterecek diye suret hırsızları hamamın kapısına asıldı, şeklinde ifade edilmiş, böylece hırsızlık yapan kişinin cezasına işaret edilmiştir. Bağdatlı Rûhî ise hırsızlıktan asılan kişinin suçunu, kurulan darağacının önünde halka bir tellalın ilan ettiğini söylemektedir.

Çıkarup çâh-ı zenehdândan meger dil düzdini
Şimdi berdâr itmek ister kâkül-i müşkîn-i dost

Revânî, G. 32-6

Ol sûret ugrusun der-i hammâma asdılar
Tâ göstere perîler ana dil-rübâlîğı

Ravzî, G. 649-2

Didüm ol zülf-i siyehde ne çok efgânlar olur
Asılan düzdün önünce dedi dellâl yürür

B. Rûhî, G. 164-2

5. Celde: Sopa veya çomak anlamına gelen celde cezası, eski Türk hukukunun temel cezalarının başında gelir. Osmanlı hukuku başta olmak üzere Türk hukuk tarihi boyunca uygulana gelmiş celde cezası, en az üç ve en çok ta'zir cezası olarak 39 sopadır. (Akgündüz 1999, 10) Divan şiirinde sevgiliye öykünmek ve hırsızlık yapmak sopa cezasının karşılığı olmuştur. İlk beyitte sevgilinin boyuna özenen fidan, bahçıvan tarafından dövülmekte; ikinci beyitte ise âşığın kanını çalarak içen lal dudak, âşık tarafından töre ve kanun gereği cezalandırılarak dövülmek istenmektedir.

Nihâl öykündüğüçün kadd-i yâre
Beline bâğbân urdu dayağı

Zâtî, G. 659

La'lin şehâ ugurlayın içti yüreğim kanını
Tokuzladısaram anı türe ile yosun içün

Kadı Burhaneddin, G. 425

6. Hapis: Osmanlı'da genellikle ta'zir yönünden suçluya bir yaptırım uygulanması gerekiyorsa hapis cezası uygulanmıştır. Adam öldürme, yol kesme, isyan, hırsızlık, genel ahlak ve aile düzenine karşı işlenen suçlar, vergi ödememek, iftira, yalan tanıklık yapma, hürriyeti tehdit, casusluk, görevi ihlal, yasak eşya ticareti, alkol ve uyuşturucu kullanma, orman yakma, yetkili mercilerin emirlerine uymama, bazı askerî suçlar ve dinî gerekçeleri yerine getirmeme gibi suçların cezası Osmanlı'da hapis olmuştur.⁴

³ Ece Koçal, "Tarihi Hamamlar Modern Yaşamın Stresini Atmak İsteyenleri Ağırıyor" 17 Şubat 2006, www.arsiv.sabah.com.tr

⁴ Avcı, Mustafa, "Osmanlı Hukukunda Hapis Cezası", http://www.akader.info/KHUKA/2002_mart/osmanli_hukukunda_hapis.htm

Divan şiirinde hapis cezası, hapis için kullanılan mekânların hatırlatılması ve âşğın ya da birtakım unsurların zindanda alıkonulması şeklinde yer eder. Divan şiirinde en çok adı geçen Yedikule Zindanı'ndan başka Osmanlı zamanında İstanbul'da Galata, Rumelihisarı, Ağakapısı ve Baba Cafer gibi adıyla anılan zindanlar çok ünlüydü. Adi suçlular Galata ve Zindan Kapısı'na; vezir, paşa gibi yüksek rütbeli kişiler ise Yedikule Zindanı'na hapsedilirlerdi. (Pakalın 1993, 663) Ayrıca eskiden katil ve hırsızların hapsedildiği Roma devrinde kilise olarak yapıldığı hâlde Bizans, Osmanlı ve Cenevizliler tarafından hapisane olarak kullanılan Tersane Zindanı (Onay 2000, 439) Divan şiirinde yer eden başka bir mahbestir:

Ko dil kalsun hayâl-i zülf ile zindân-ı hicrânda
Olur cây-ı selâmet düzd-i nâ-tersâna tersâne Nâbî, G. 754-7

Çeşm-i fettânî gibi sefk-i dimâya teşnedür
Mesken olmuşdur o şüha var ise Yedikule Sâfî, G. 252-11

Divan şiirinde hapis cezasını anımsatacak şekilde zindan çok fazla kullanılmıştır. Âşğın vücudu⁵ felek⁶ sadak⁷, aşk⁸, güzellik⁹ gibi daha pek çok unsur zindan ve mahbesin benzetilene olmuştur. Bu benzetmeler dışında sevgili ve âşık arasındaki münasebetleri ortaya koymak için birtakım teşbihler yapma imkânı doğmuştur. Mesela sevgilinin dudağını çalmaya niyetlenen gönül, çene çukurunda hapsolür. Bazen de Hz. Yûsuf gibi zindanda kapalı kalır.

Özellikle mutasavvîf şairlerde hapis kavramı daha geniş anlamlarda kullanılır. Dünya şeytanlarla dolu bir zindan olmasının yanında kimi zaman Allah, mürşid ya da peygamberin yoklukları ile nefis ve süflî âlem de zindana teşbih olunur. (Güleç 2006, 181-190)

Kısaca Divan şiirinde hapis, sadece âşğa reva görülen bir ceza değildir. Herhangi bir suçun karşılığı olarak birtakım unsurlar hapis cezasına uğrayabilir. Mesela sevgilinin saçının kokusunu çalan misk hapse atılabilir ya da işlediği suçlardan hapse konan nefis Şeytanı gece saatlerinde zindandan kurtulabilir.

⁵ Cân gam-ı gamzen ile mahbes-i tenden çıkdı / Sanki bir merdüm-i mahbûs idi zindân deldi (Bâkî, G. 501-3).

⁶ Oldı gam-ı Yûsuf'la felek başına zindan / Sanman ki Züleyhâ dahi mahbûs değüldür (Fehîm-i Kadîm, G.102/6)

⁷ Tiri benzer göricek nâvek-i müjgâna sadak / Tutdu kanlu deyü bend eyledi zindâna sadak (Hayâlî, G. 260-1)

⁸ Bugün güzlârındur merdân-ı derdün/ Tekellûf ehlinün zindanıdur aşk (Hayâlî, G. 256-3)

⁹ Halâs olmak ne mümkündür deme zinhâr o mahbesden / Hemân mevkûf-ı hüsn-i iltifât-ı padişâhidür (Nefî, G. 31-8)

Çin-i zülfine gelür bûy alur uğrı diyü
Saldılar habse tutup kahr ile miskin Hutun'ün Adlî, G. 55-2

Bulmasa tan mı cihân zindânı bendinden halâs
Ana kim bu şeb-rev-i İblîs-i nefis oldı 'ases Âhî, Tevhid, 7

7. Sürgün: Bir ceza çeşidi olan sürgün, hem İslam hukukunun belirlediği suçlara hem de yöneticinin takdirine bırakılmış ta'zir suçlarına uygulanabilen bir cezadır. Suçun niteliğine, suçlunun makamına göre belirlenen sürgün yeri, suçlunun kaçma ihtimalini ortadan kaldırmak, onlara kolayca hükmedebilmek gibi sebeplere göre de şekillenmektedir. Bozcaada, Midilli, Sakız, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi Akdeniz adaları ile Trabzon, Sinop, Malkara, Dimetoka, Bursa, İzmir ve Kütahya sürgünlerin yapıldığı yerlerdendir. Osmanlı'da devletin düzenini bozan, memuriyetini kötüye kullanan, emir ve yasaklara aykırı davranan ve şer'î hükümlere uymayanlar sürülmüşlerdir. (Köksal 2006, 283-294-341)

Divan şiirinde ise sevgili karşısında suçlu olan herkes, her şey sürülmeyi hak etmektedir.

Ger gâyb oldum-ısa katından anun n'ola
Bu suçu bana ol şeh-i devrân bağışlaya Ahmedî, G. 69-15

Kûyuna gelmiş rakîbi sür çıkar didüm didi
Bir sipâhîdür henüz itmiş değül tîmâr zabt Ravzî, 362-5

Öykünür meclisde la'1-i yâre câmî gördiler
Sâkîye emr itdiler ol demde anı sürdiler Şehâbî, 114-1

Devlet adamlarının padişah fermanları ile sürüldüklerinden yola çıkarak beyitte şarap (kızıl deli), rakıyı (ak yazılıyı) sürgüne gönderen bir sultan olarak hayal edilmektedir.

Ak yazılı işâret edip nefyini gamın
Fermân verir kızıl deli sultân efendimiz Kânî (Onay 2000, 82)

8. Kınama ve Azar: Fıkıh kitapları arasında anılan ta'zir cezalarından biri olan kınama, özellikle yalancı şahitlik ve kalpazanlık gibi adi suçlarda uygulanmıştır. (Akgündüz 1999, 10) Kınama şeklindeki ta'zir cezaları sünnete dayandırılmaktadır. Buna göre ceza kişiyi mahkemeye çağırma ile gerçekleşir ve suçluyu azarlamak için kaba ve ağır konuşmalar yapılır. Kınama çeşitleri önceden belirlenmiş değildir. Kadı, suçluyu dilediği kelime, cümle, işaret ve başka yollarla kınayabilir. (Yakut 2011, 47-48)

Sevgilinin âşığa takındığı tavırlar ve ruhî hâli dikkate alınırsa azarlama ve kınama onun âşık için sık sık başvurduğu cezalardan biri olarak ön plana geçer. Kendini bir türlü sevgiliye kabul ettiremeyen âşık, camını da verse sevgilinin vefasında bile azar olduğunu düşünmektedir.

Ben baş u cân kodum yolına ol neçün 'aceb
Dâyim 'itâb u hışmıla bana cezâ ider Ahmedî, G. 139-6

Benümle bir nice söz Allah için müvâcih söyle
Çenan ki layık-ı lutf olmasam ‘itab yüzünden Kavsî, G. 397-9

Nâz ile itse tekellüm kaçan ol gonca-dehen
Gösterir mihr ü vefâ semtin ‘itâb-âlûde Nisârî, G. 220-4

Başka bir beyitte şair, şarap içmeyi bir suç olarak görmemekte ve kadının onu haddinden fazla azarlamasına bir anlam verememektedir.

Şâribü'l-hamra tutalum ki had lâzım
Kâdı anı niçin âzâr ide fevka'l-had Mesihî, G. 35-2

9. Teşhir: İslam hukukunda teşhir, bir ceza olarak kabul edilmektedir. Buna göre ta'zir cezalarından sayılan teşhir, suçun insanlara duyurularak ondan sakınmaları hususunda uyarılmaları ve yaptığı rezilliklerin herkesin bilmesi olarak algılanmıştır. Osmanlı uygulamasında ise teşhir genellikle zina suçunun cezası olarak kanunnamelerde yer almaktadır. Teşhir, kişinin başına bir işkembe sarılarak eşek üzerine ters bindirilmesi suretiyle yapıldığı gibi, başın geçirildiği ağır bir tahtaya ufak çanlar takılarak ya da suçlunun boynuna ağır, büyük boyda bir çan geçirilerek gerçekleştirilirdi. Bazen mahkûm, boynunda mahkeme kararı asılı hâlde bir meydanda bekletilir bazen de suçlunun yüzüne karalar sürülerek, sakalı kesilerek teşhir ettirilirdi. (Kılınç 2007, 1015-1017)

Beyitlerden anlaşıldığı üzere gerek âşık, gerek âşıkla ilgili birtakım unsurlar sevgiliye benzemeye çalıştıkları ya da sevgiliye olan ilgileri yüzünden yüzlerine karalar sürülerek halka teşhir edilmektedirler.

Bir nazar kılduğičün gayre bu ter-dâmen gözüm
Kara dürtüp yüzine ben anı rüsvâ itmişem Ahmedî, G. 60-3

Mâhun yüzine kara sürüp gezdürür felek
Öykündi var ise yine yârun yanagına Emrî, G. 426-3

Ey güneş-ruh sana öykünse eğer gökde kamer
Yüzine kara sürüp ‘âleme rüsvâ eyle Ravzî, G. 566-2

Öykündüğüçün zülfüne cânâ yed-i kudret
Miskün yüzine kara sürer Çîn ü Hutende Mesihî, G. 244-3

Bir başka beyitte ise güllerde asılı kalan bülbüller, idam edilip de başları burçlarda teşhir edilen idam mahkûmlarına benzetilmektedir.

Goncalar gülşen hisârında bedendür sanmanuz
Asılı ol burca kanlu başıdır bülbüllerün Sun'î, G. 89-2

Sevgilinin aydınlık çehresinin manasını çalan ay, yaptığı hırsızlık sonucunu halka teşhir edildiği için rezil rüsva olmaktadır.

Ma'nâ-yı rûşenün alup ugurlayın senün
Rüsvay olup durur nite kim düzd mâhtâb Mesihî, K. 7-43

Nasihatlerden nasibini almayanlar eşek çanının ve kalpazanlık yapanlar ise maden erittikleri tavanın boyunlarına asılması ile teşhir edilmektedirler.

Şu kim kulağına asmadı pend gevherini
Asılsa boynına anun yaraşa har ceresi

H. Hamdî, G. 151-2

Astılar boynuna gök sırlı amel pütelerin
Kalbezenlikde tutulmuş gibi zerger sünbül

Sâbit, K. 8-8

Teşhir cezalarından biri de saç tıraş etmek idi. Şair, saçını tıraş etmek için sevgilinin kılıcını bilemediğini vurgulamaktadır.

Başımı itmek diler gibi tıraş
Tığımı turmaz biler ol ser-trâş

Hisâlî, G. 194-1

10. Çarmıha Germek: Çarmıh cezası da eşkıyaya ve özellikle casuslara uygulanırdı. (Koçu 1971, 31-33) Mahkûm anadan doğma soyulur, kolları ve bacakları açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlanır, omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçak ile oyularak buralara iri yağ mumları dikilir ve yakılırdı. Çarmıh, üzerindeki mahkûm ile beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi. Mahkûm ölmezse akşamüstü asılırdı.

XVII. yüzyıl ortalarında asi Abaza Mehmet Paşa'nın İstanbul'da tutuklanan casusları böyle idam edilmişti. 1553'de Macar kralı I. Ferdinand'ın vergilerini ödemek üzere İstanbul'a gelen heyet içinde yer alan Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya ilişkin izlenimlerini topladığı bir kitapta çarmıha germe cezasına da yer verir: "13 Mart 1554'de Sinan Paşa, Galata'da bir Macar yahut da bir Hırvat köleyi, kolları haç biçiminde asılmış vaziyette çiviletti. Her iki bacak kemiğinden çivilerle tahtaya çaktırdı, akşama doğru idam edilinceye kadar bütün gün orada kaldı. Bu kölenin suçlu kaçıp özgürlüğüne kavuşmak istemesiydi." (Yıldırım 2000, 38)

Şair, hâkimin hükmü ile düşmanın çiviletilerek çarmıha gerildiğini ve çektiği acıdan dolayı vücudundaki her bir kılın çivi gibi battığını söylemektedir.

Çarmıh itmeg için dest-i kazâ düşmenünün
Her ser-i müyi olupdur bedeninde mismâr

Mesihî, K. 8-36

Ahmedî, âşığın çektiği sıkıntıları anlatmak istediği bu beyitte, gerileceği çarmıhı sürdüğünü ancak taşıyamayıp yüz üstü düştüğünü söyleyerek eşek sırtında çarmıhı taşıdığına telmih yapmaktadır.

Geh bend ü kayda düşibenün oldı çâr-mîh
Geh süriyebenün yüzi üstine düşdi hâr

Ahmedî, K. 43-7

11. Kulak Çekmek: Yargıcın takdirine bırakılmış cezalardan biri olan kulak çekme hafif cezalardandır.¹⁰ Divan şiirinde genellikle kulak çekme ile kanun ya da tanburun akordunu yapmak için aletin sapında ya da tellerin bağlandığı kısımda olan burguların kıvrılması arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Beyitlerde bazen de birtakım suçlar atfedilen kişi veya unsurların da kulağı burulmaktadır. Mesela feleğin elinde helak olan âşık, kendini sürekli kulağı çekilen bir kişi olarak görmektedir. Âşığın kara bahtından sorumlu olan felek, sazın burgusunu burur gibi kulağının çekilmesini hak etmektedir. Gözyaşı akıtan âşığa özenen çeşme kurnasının açılıp kapanması kulağı burulan bir insana benzetilmektedir.

Nerrâd-ı dehr elinde benüm hâl-i zârımı
Arada tâs-veş kulagı çekilen bilir Sehâbî, G. 61-4

Yerlü yerden siz ey erbab-ı tarab varı durun
Ele sazınuzı alun çarh kulagımı burun Kavsî, G. 273-1

Öyküdi gerçi çeşmüme çok çeşme lûlesi
Ammâ kulagın iller anun az burmadı Bâkî, G. 521-1

12. Ölüm Cezası: İslam hukukunda ağır suçlar için söz konusu olup kasten adam öldürme, evlinin zinası ve irtidad (din değiştirmek) suçlarına uygun görülen cezadır. Bunlar dışında diğer suçlara ya da din değiştirene ölüm cezası verilip verilmeyeceği konusu fıkhıta tartışmalı hükümlerdir. Hz. Peygamber'in yukarıdaki üç sebep dışında da ölüm cezasını uygulattığı, mesela hayvanla veya hemicinsiyle ilişki kuran cinsî sapıkların, Müslümanlar arasında fitne ve fesada yol açanların, mahremiyle evlenenlerin, sihirbazların, suç işlemekte ısrar edip ceza ile uslanmayan hırsızın ve şarap içenin suçlarını tekrar etmeleri hâlinde öldürülmesini emrettiği rivayetler arasındadır. Bu uygulamalardan hareketle İslam hukukçularının çoğunluğu, devlete had ve kısas dışında ölüm cezası verme hakkı tanımışlar ve dinde olmadığı hâlde yeni âdetler çıkaranların, düşman lehine casusluk yapan Müslüman'ın öldürülmesinin cevazını tartışmaktadırlar. (Bardakoğlu 1993, 474)

Geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti'nde özellikle sosyal ve iktisadî çalkantıların olduğu dönemlerde asayişin temin ve merkezileşmesi devlet anlayışını yerleştirme düşüncesi ile ölüm cezalarında zaman zaman İslam hukuku esaslarının zorlandığı bile olmaktadır. Osmanlı'da siyaset cezası olarak ölüm de dâhil her türlü ceza verilebiliyordu. Mesela esir çalan, köle veya cariyeyi kandırıp kaçıran, birkaç defa hırsızlığı sabit olan kimselerin cezası asılmaktı. Ayrıca görevlerinde ihmali görülen devlet

¹⁰ Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı'da Hukuk Sistemi",
www.birsuturkdevlet.weebly.com/osmanlida-hukuk.html

hizmetlileri de siyaseten katille cezalandırılabilirdi. (Aydın 1993, 480) Merkeziyetçi devlet anlayışının gereği olarak huzurun ve devletin devamlılığının sağlanması esasına uygun olarak padişahlar ceza verme yetkilerini ellerinde tutmuşlar ve devletin çıkarlarını koruma adına siyaseten katil yetkilerini kullanmaktan çekinmemişlerdir. (Katdı 2013, 182)

Âşık, sevgilinin yazdığı hükmün âşıkların katline sebep olduğunu bilse de bu durumdan memnundur. Âşığı siyaseten öldürmeye kalkan sadece sevgilinin hattı ya da kaşı değildir. Gamze de âşığı katletmeyi dilemektedir. Ancak âşık için bu sorun teşkil etmez. Çünkü katledildiğine dair şahit bulacaktır. Osmanlı ve İslam hukukunda katil suçunu itiraf etmese bile ispat için iki erkek şahit yeterlidir. (Şen 2000, 182) Öte yandan ayrılık gamı da âşığı katletmeye hazırdır.

Katl-i ‘uşşâka hatı hükm-i hümâyûn yazmış
Ravziyâ görmedüm anun gibi tigrâsı güzel Ravzî, G. 421-5

Gamzen diler ki katil-i gâzî ola ne gam
Ol katlden ki anda şehâdet bula katil Ahmedî, G. 387-5

Neler eyler gam-ı hecrün beni tenhâ bulsa
‘Acabâ itmedüğü cevri ü siyâset mi kalur Nâmî, G. 74-6

Divan şiirinde âşık çeşitli şekillerde ölüm cezasına çarptırılmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı sevgilinin saçlarının ipe benzetilmesi ve gönüllerin saçlarda asılı olması hayalinden yola çıkarak âşığın darağacına çekilmesidir. Bazı beyitlerde ise mumların tavana asılması darağacına çekilmiş bir insan olarak hayal edilmektedir.

Zülfi ile kaşları tâkında cân asılmağa
Dûd-ı dilden kara ibrişim kemendüm var benüm Âhî, G. 66-3

Niçe bin diller asar zülf-i dil-âvîzün senün
İrişür Çinden sabâ hiç korkmaz urganın çeker Emrî, G. 116-4

Tek beni zülf-i dil-âvîzüne ber-dâr eyle
Çekeyin pâdişehüm kendü elümle resenüm P. Şem’î, G. 116-5

Dönmen çekerem özimi ber-dâr anuñün
Bi’l-lâh ki dönmeçliğüme dahı ne çâre Hidâyet Çel., G. 203-3

Katlüme hattun getürdi nâme-i tezvîrler
Salbüme zencir-i zülfün kılmasun tedbîrler Emrî, G. 86-1

Ucında rengdür sanma ruhunçün asdılar şem’i
Ayagına inüpdür cümle-i cismindeki kanı Emrî, G. 560-2

Ahmet Paşa, gönlün sevgilinin gece saçlarında dolaşmasını asılma sebebi olarak görürken, aynı zamanda bu beyitten gece gezen kişilerin asesler tarafından asıldığını da ilan etmektedir. Bu beyit, Osmanlı’da özellikle gece hırsızlarının şehrin uygun görülen bir yerinde hatta bazen

girdiği evin, dükkânın ya da hanın kapısına asıldığını (Yıldırım 2000, 36) ispat eder niteliktedir.

Asesi hüsn ilinin gönlümi zülfünde bulup
Gece gezdik diye asmağa yarakladı resen

Ahmed Paşa, G. 237-4

Başka bir beyitte ise sevgilinin yüzüne bakmaya yeltenen âşığın bir bakış için asılması bile mümkün görünmektedir.

Çü bir cemâle baharsan olur adun hâyin
Dilerler ol nazarıçun seni itmege ber-dâr

Ahmedî, K. 26-17

Âşık sevgili tarafından asılrsa ya da buna niyet edilse bile âşık da rakibi asma isteği ile doludur.

O boğazından asılası bile ya'ni rakîb
Acabâ kanda bulunur ana urgan bu gice

Ravzî, G. 567-3

Âşığın diğer bir katledilme biçimi başının kesilmesidir. Ravzî'nin başın ecel demircisi tarafından örse yatırılıp kesildikten sonra mızrağa geçirilmesini söylemesi kesilen başların mızrakların ucuna takılmasını hatırlatmaktadır.

Haddâd-ı ecel başını sindân-ı fenâyâ
Koyup urusar nâ-geh ana mitraka kıkı

Ravzî, K. 12-10

Âşığın başını sevgilinin gamze hançeri kestiği gibi bazen de zaman ya da ecel kılıcı bu işi görmektedir. Şiirler de ele alınan bu öldürme biçimi, en çok sevgiliye benzemeye çalışan ya da ona olan ilgisini belli eden meclis mumunun başının kesilmesi şeklinde kendini göstermektedir.

Cân alup baş kesmeği kesmedi gamzen hançeri
Kanda âşûb olsa anda bir katîl eksük degül

H. Hamdî, G. 101-4

Nokta-veş ayırrsa tenden başımı tîğ-i ecel
Harf-i 'ışkun mümteni'dür levh-i dilden k'ola hak

Âhî, G. 62-6

Ey niçe başlar keser zulm ile devr-i bî-amân
Sûsen anunçün biline tîg u hançer bağlamış

H. Hamdî, G. 74-4

Sûz-ı 'ışkı rûşen itmiş gâlibâ bezm içre şem'
Kim götürüp bir ayag üstinde boynın vurdılar

Şehâbî, G. 114-2

Öldürme biçimlerinden biri de suda boğmaktır. Sevgilinin dişlerine benzemeye çalışan incileri sedefin boğacağını söyleyen şair, sevgiliyi karadan seyreden rakibin de denize atılarak az kalsın boğulacağını nakletmektedir. Beyitteki "soydı" sözcüğü Osmanlı'da suçlunun derisinin soyulup denize atıldığı olayını hatırlatmaktadır.

Dürün ol dişlere ta'n idecegin bilse sade f
Beslemezdi anı suya boğup eylerdi telef

Emrî, G. 245-1

Soydı denize koydı rakîbi bogayazdı
Karadan iderken o sitemkârî temâşâ

Ravzî, G. 68-3

13. Köle Azat Etme Cezası: İslam hukukuna göre Nisâ suresine dayandırılan bu ceza, bir kişinin kazara birinin ölümüne sebebiyet verince yerine getirilmesi gereken bir cezadır. Söz konusu ayet şudur:

“Ve bir müminin, bir mümini öldürmesi, ‘hata ile olması hariç’ olamaz (caiz değildir) ve kim bir mümini bir hata sonucu öldürürse, o zaman bir mümin köle azat etmesi ve ölenin ailesine bir diyet teslim edilmiş olması gerekir, ancak onların, (o diyeti) sadaka olarak bağışlamaları hariç. Fakat o (hata ile öldüren) eğer, size düşman bir kavimden olup ve o müminse, o takdirde, bir mümin köle azat etmesi gerekir. Ve eğer sizinle arasında anlaşma bulunan bir kavimden ise o zaman ölenin ailesine teslim edilmiş bir diyet ve bir mümin köle azat etmesi gerekir. Fakat (bunları) yapmaya imkân bulamayan kimse ise o takdirde tövbesinin Allah tarafından kabulü için, art arda iki ay oruç tutsun. Ve Allah, en iyi bilendir, en iyi hüküm verendir.” (Nisa, 4/92)¹¹

Beyyitte geçen köle azat etme cezası sevgiliye âşğın gönlünü yıktığı için uygun görülmüştür.

Yıhdugün gönlümü küffâre vâcibdür gerek
Yâ beni âzâd ide yâ bin kul âzâd eyleye

Kavsî,G 445-2

14. Çengele Asma ve Kazığa

Oturma: İstanbul’da, Eminönü’nde bulunan çengel, kalın kalaslardan yapılmış kale burcuna benzeyen bir alet idi. Üst kısmına, çeşitli büyüklükte ve uzunlukta, baştan yukarıya doğru kıvrık ve sivri, keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller konmuştu. Çengel cezasına eşkıya, özellikle korsanlar çarptırılırdı. Kaptan paşalar donanma ile Akdeniz’den dönerlerken korsan getirirlerdi.

Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırırlardı. 1655-1656 yıllarında Türkiye’de bulunmuş olan Fransız seyyah Jean Thevenot çengeli şöyle anlatıyor: “Çengele asmaya gelince bu birçok yerinden tıpkı kasaplarınki gibi ucu sivri demirden çengellerin bulunduğu bir ceza aletidir. Üst kısmına suçlu palanga ile konduktan sonra, düşmeğe bırakılır ve düşerken asılır. Eğer bu asma işi vücudun orta yerinde ise kötü bir şey yoktur. Çünkü bir sefer de ölür. Fakat eğer çengel başka bir tarafından tutuyor ise bazen orada üç gün eziyet çekmeğe devam eder. Ve nihayet acıkmış ve susamış hâlde acıdan kıvranarak ölür. (Yıldırım 2000, 36-37)

¹¹ www.kurantefsiri.org/hidayet.aspx?sID=4

Divan şiirinde aşğın çektiği her türlü eziyet çengel cezasına teşbih edilmiştir. Aşk acısı ile sürekli ahlar çeken âşık, onun arkadaşlığını yitirince ahların göğse türlü acılar veren çengellere dönüştüğünü söylemektedir.

Âh idi benüm hem- nefesüm ol da tutıldı

Çengâl olup âh meger bagruma ildi

H. Hamdî, G. 172-3

Sevgilinin dudağını çalmaya çalışan gönül hırsızı, sevgilinin çengel saçlarına asılmaktadır.

Ser-i zülfün ider dil düzdine çengâl besbelli

Eger ki nâz u istignâ iderse hâl besbelli

Ravzî, G. 661-1

Kâkülün devrinde ber-dâr itmege dil düzdini

İy kemân-ebrû ser-i zülfün asar çengâllar

Cem, G. 97-4

Âşık sadece sevgiliden değil, felekten de çekmektedir. Bahtını kara yazan feleğin hilalini çengele benzeten şair, hilalin içindeki yıldızı da vücudu olarak hayal etmiştir.

Görinen gökde hilâlile sitârem sanman

Göz diküp çarh-ı felek kasduma açdı çengâl

P. Şem’î, K. 8-42

Felek ve sevgilinin saçları arasında bağ kuran şair, “Uğursuz baht ile sevgilinin saçına bağlanan gönüllerden olma, sonra baş aşağı çengele asılmış hırsıza dönersin.” demektedir.

Vâj-gûn baht ile dil-beste-i gîsû olma

Dönme ol düzd-i nigûn-sâra ki çengâldedir

Sâbit, G. 97-2

Çengele asılı olan kişinin duruşundan benzetmeyle ortaya çıkan “Çengel çiçeği olası” cümlesi, eskiden beddua olarak kullanılırdı. (Şentürk 1995, 51) Beyitlerde sık sık geçen bu benzetmeye örnek olarak sevgilinin saçlarından koku çalan sümbülün çengel çiçeğine döndüğü şu beyit uygundur:

Çengel çiçeği kıldı kazâ sümbül-i bâğı

Ugurladı bu büyü diyü kâkül-i hamdan

Emrî, G. 407-3

Fransız seyyah Le Brun, Türkiye’de falaka cezası dışında büyük suçlarda asma, boğazlama, kafa kesme veya kazığa oturtma yöntemleri uygulanarak ölüm cezalarının da verildiğini dile getirmiştir. Ancak kazığa oturtarak verilen ölüm cezasının yalnızca, yol kesip hırsızlık yapan eşkıyalara ve katillere verildiğini belirtmiştir. (Gürer 2010, 123) Latifî Tezkiresinde (Canım 2000, 324) Şükrî adlı bir şaire ait olan beyitler hem çengel çiçeğini hem de kazığa oturtmayı söylemektedir.

Yüzini gören istemez asmağa güvâhı
Ursan kazığa kimse demez neydi günâhı
Bâğ içre tutup ol güli kazıkladı dirler
Görem anı çengel çiçeği olsun İlâhî

(Pakalın 1993, 348)

15. Ağza Kurşun: Bir yabancı seyyah gözlemlerini aktarıyor: “Ramazan ayında oruç tutmayan kimseler de vardı. Fakat onlar çok zaman gizlice yerler ve içerlerdi. Çünkü onlar bunu aleni olarak yaparlarsa başları derde girerdi. Ramazan ayında şarap içenler ağızlarına kızgın kurşun dökülmek sureti ile cezalandırılırlardı. Bazen de ölüme mahkûm edilirdi. Ceza birkaç defa tatbik edilmiş fakat şimdi oldukça azdır.” (Yıldırım 2000, 45-46) Emrî, şarap içen goncanın ağzından kuşun akıtıldığını birtakım benzetmelerden yararlanarak vermektedir.

Kurşun akıtdı jâle boğazına goncanın
Devr-i lebünde içdi meğer kim şarâb-ı nâb

Emrî, G. 34-2

16. Alna Mühür Vurmak: Muhabbet tellallığı yapanların ve yalan yere tanıklık edenlerin alınlarına damga vurma, İslam ceza hukukunun hiçbir yerinde bulunmayan ve ta'zir cezalarını sayan fıkıh kitaplarında da yer almayan bir ceza olmasına rağmen bazen Osmanlı'da uygulanmıştır. (Üçok 1947, 62, 68) Şair, Osmanlı'da alna vurulan bu damgaların kırmızı renkte oluşuna nispetle gülün kırmızı renginin sebebinin hüsn-i ta'lil sanatı yaparak açıklamaktadır: Yanağın kırmızılığına özenen gül, onunla tezvîr (yalancı tanıklık) davasına kalkıştığı için alnına damga vurulmuştur.

Alnına tamga urupdur hâkim-i kudret gülün
Rûy-ı yâr ile meger da'vâ-yı tezvîr eylemiş

Emrî, G. 224-2

17. Falakaya Vurmak: Osmanlı'ya seyahat eden gezginler, adalet sisteminde suçlu bulunanlara uygulanan cezalara da yer vermeyi ihmal etmemişlerdir. Fransız seyyah Le Brun, korkunç bir ceza olarak nitelediği falaka cezasını uzun uzun anlatmıştır. Suçlu bulunan kişilerin genellikle, falakaya yatırılarak ayak tabanlarına sopayla vurulmak suretiyle cezalandırıldıklarını belirtmiştir. Vurulan sopa sayısı, suçun niteliğine veya suçun işlenmesi sonucunda zarar gören kişinin uygun gördüğü sayıya göre belirlendiğini, bu cezanın uygulanmasından sonra insanların birkaç hafta bazen de birkaç ay yürüyemediklerini dile getirmiştir. Ayrıca, kimi zaman da bu cezanın ayak tabanları yerine sırta da uygulandığını kaydetmiştir. Söz konusu cezanın, yalnızca erkeklere değil görevlerini yerine getirmeyen kadımlara da verildiğini söylemiştir. (Gürer 2010, 123)

Fidanda yeni çıkmaya başlayan gonca uç verdiğinde henüz ağır basmadığı için başı eğilmemiş, dik durmaktadır. Şair, bu manzaradan yola çıkarak goncanın inatçılığından şahnenin (inzibat memura) tomruğuna falakaya vurulduğunu dile getirmektedir.

Şahne-i nâmiyenin tomruğına girmez idi
Olmasa böyle mu'annid mütemerrid gonca

Sâbit, G. 295-3

Başka bir beyitten ise kadı vekilinin ayağı her tökezleyen kişiyi sarhoş sanıp şirretlik yaparak onu falakaya yatırdığı anlaşılmaktadır.

Sürçenün mest diyü ayağın almak ister
Görmedüm ben bu ayak nâ'ibi gibi şirrir

Sâbit, G. 90-6

18. Burun Kesmek: Osmanlı'da uygulanan ta'zir cezalarından biri olan burun kesme, Sultan Selim Kanunname'sinde seferden kaçmayı alışkanlık hâline getiren askerlerin burunlarının ya da kulaklarının kesilerek siyaseten cezalandırılmaları, ayrıca para cezasına çarptırılarak hapsedilmeleri şeklinde uygulanan bir ceza olarak bulunmaktadır. (Yakut 2011, 83) Beyitte şair, "Makas, sevgilinin yanağına öykünen meclis mumunun burnunu siyaseten kesti." diyerek mumların kesilmesi olayına telmih yapmakta hem de söz konusu cezayı hatırlatmaktadır.

Şem'-i meclis meger öykündi çerâg-ı ruhuna
Burnını kesdi siyâsetler idüp ana makas

Ravzî, G. 357-2

19. Dil Koparmak: Dil koparma, bazı kaynaklarda Osmanlı işkence çeşitleri içinde anılırken¹² Eski Türkler'de de çeşitli suç ve fiillerden ötürü işkence, organ kesimi, sakatlama, yaralama, araba tekerleği altında ezmek, yüzü damgalamak, dağlamak, el, kulak, göz çıkarmak, ayak kıstırmak, diş kırmak gibi usullerin yanında dil kesmek de uygulanmıştır. (Arık 1996, 36) Eski Türklerde dil kesme gibi İslam ceza hukukunda bulunmayan cezalara yer verildiği ve bu hükümlerin birçok bakımlardan Osmanlı kanunnameleri hükümlerine benzediği açıkça görülmektedir. (Üçok 1947, 72) Bu hükümlerin kaynağı hakkındaki bilgi olmamakla birlikte bunların Türklerin örf ve âdet hukukundan doğmuş oldukları ve Osmanlılardan önce Selçuklar zamanında yürürlükte oldukları kabul edilebilir. Nitekim 884 - 921 yılları arasında hüküm sürmüş olan Alâ üd-Devle Bey'e izafe edilen kanunnamedeki hükümler buna örnektir. (Üçok 1947, 68) Söz konusu kanunnamedeki 34. hüküm şudur: "Eğer avamdan ise şer'le isbat itdürelere değil ise havasdan dindar kimesne ise sözüne inanalar ve avamdan olan yalan çıkarsa beş altın alma veyahut dili kesile." (Üçok 1947, 71)

Eski Türklerde Allah'a hakaret veya küfür edenin dilinin koparılması (Arık 1996, 36) gibi bir uygulamanın Osmanlı döneminde de devam ettiğine dair bir delil olarak Ravzî'nin beyti uygundur. Çünkü şair, Hz. Muhammed'e "Yoktur." diyenin dilini makas ile keseceğini söylemektedir.

Mikrâz-ı lâyile keserin Ravziyâ dilin
Her kim ki lâ dir ise bizüm Mustafâ' muza

Ravzî, G. 570-5

¹² www.osmanturkoguz.blogspot.com.tr/2011/02/277-osmanlida-iskence-cesitleri-ve_06.html

Divan şiirine genellikle mumun veya kalemin dilinin kesilmesi şeklinde yansıyan bu ceza, bazen de sevgiliye karşı işlenen “öykünme” suçunun hükmü olarak görülmektedir.

Benefşe reng ü bûyla senün zülfüne öykünmiş

Sabâ bu cürmiçün anun dilin çekdi kafâsından

Ahmedî, G. 483-6

Öte yandan âşığın dilinin kesilmesi öldürücü bir ceza olmadığı için sevgili için yeterli değildir. Çünkü kastı âşığı katletmektir.

Emrî kesmez dilini ölmeyicek dimişler

Dil kesilsün ben anı öldüreyin dimiş yâr

Emrî, G. 128-5

Her ne kadar Osmanlı’da dil kesmek, hırsızlık suçu için verilen bir ceza olmasa da şiirler dilden terennüm edildiği için, Sümbülzâde Vehbî şiir çalanın dilinin kesilmesi gerektiğini, belagat kanununda fetvanın böyle olduğunu vurgulamaktadır.

Sirkat-i şî’r edene kat’-ı zebân lâzımdır

Böyledir şer’-i belâgatde fetâvâ-yı sühan

S. Vehbî, K. 51-74

20. İşkence: “İşkence nedir?” sorusuna

verilen yanıt şudur: “İşkence, genellikle intikam ve devlet tarafından otoritenin sağlanması için suçluları cezalandırmak amacıyla uygulanır. Aslına baktığımızda işkence bir çeşit cezalandırma biçimidir. Genelde ölüm cezası öncesi veya ölüm

cezasının içerisinde işkence uygulanmaktadır. Bazen de suçluyu konuşturmak ve itirafa zorlamak için de işkence tercih edilmiştir.” (Kanat 2000, 38-39)

Hz. Muhammed, “*Kıyas ancak kılıçladır.*” buyurmasına ve burun, kulak kesmek, yüz dağlamak ve göz oymak gibi işkence usullerini yasaklamasına (Avcı 2008, 184) rağmen Osmanlı’da işkence birtakım kanunlarla düzenlenmiştir. İkinci Bayezid Kanunnamesi’nde 32. maddeden itibaren Sultan, söz konusu maddede bugünün Türkçesiyle “*Bir kimsenin elinde veya evinde çalıntı bir eşya bulunduğu takdirde, eşya o kişi tarafından satın alınmışsa satanı bulduralar. Bulamazsa ve daha önce de hırsızlıkla suçlandıysa bulup kadıya götürene veya bir başka yerde bulduğunu ispat edene kadar işkence yapalar. Ama suçunun sabit olmadan evvel ölmemesi için işkencede ihtiyatlı davranalar ve işkencede ölenin dosyası kapatıla.*” buyurmaktadır.

İkinci Bayezid, bu kanunnameye “İfadem işkence altında alınmıştı.” gibisinden kadıya sonradan yapılabilecek itirazları önlemenin de yolunu göstermiştir. Aynı kanunun 39. maddesinde “*Hırsız taife işkence sırasında suçunu itiraf etse ve deliller de o yönde olsa itiraf geçerlidir.*” demektedir. Sultan, 40. maddede ise suç ortaklarına da işkence yapılmasını

emretmektedir: “Yakalanan ve suçu sabit olan hırsız bir başkasıyla beraber çalıştığını söylerse ve suça ortak olduğu iddia edilen kişi başıboş bir serseriye yahut sabıkası varsa o da işkenceye alına. Ama sabıklı değilse hırsızın iddiası üzerine işkence edilmeye.”¹³

Katiller genellikle işkence ile öldürülürdü. Saray bahçesinde bostancı fırınının yanında bulunan bir küçük hapishanede sanıklara infaz öncesi işkence yapılır ve işkencehaneye “fırın” denilirdi. “Fırına götürün.” demek işkence veya işkence emri demektir. (Yıldırım 2000, 36)

Mahkûmların özellikle konuşmaları için idamlarından önce çeşitli işkencelere tabi tutuldukları görülürdü. Mahkûmlar adeta ağır işkencelerle idamın infazına hazırlanırdı. Meselâ 1555’de Rumeli taraflarında kendisinin Şehzade Mustafa olduğunu iddia eden bir kişi etrafına büyük kalabalıklar topluyor, tımar dağıtıyor, rütbelere veriyordu. Mustafa hile ile yakalanarak İstanbul’a getirilip ağır işkencelerden sonra katledildi: “Padişahlık davasına kalkan serseri, Sultan Süleyman’ın Şark seferinden Üsküdar’a döndüğü gün işkence ile idam edildi. Elleri, ayakları, kulakları ve burnu kesildi. Uyuz bir at üstünde halka teşhirden sonra idam edildi.” (Yıldırım 2000, 52)

Cellatlar tarafından uygulanan bu işkencelerin başlıcaları ise şunlardı: Mahkûmun derisini diri diri ustura ile yüzmek, sinirlerini cımbızla çekmek, başlarını tıraş ederek ateşte iyice kızılaştırılmış bir demir taşı başlarına geçirmek, kemiklerini demir çekiçler ile kırmak, bedenini delip uzuvlarına sonda yapar gibi burgular sokmak, kaynayan sudan buz gibi suyun içine sokmak...¹⁴

Divan şiirinde söz konusu işkence çeşitlerinden bahsetmeden önce âşığın sevgilinin yaptıklarını işkence olarak gördüğünü söylemek gerekmektedir. Beyte göre beyler suçluları nasıl işkenceyle söyletiyorlarsa âşık da sağlam tabiatına rağmen sevgiliye dair içindeki her şeyi anlatmak zorunda kalmıştır.

Hep güzeller derdidür tab’-1 selimüm söyleden

Mücrimi işkencelerle tut ki begler söyledür

Ziyâî, G. 165-3

20.1. Su İşkencesi: Gözyaşının göze su işkencesi yapmasına gerek yoktur. Çünkü uyku hırsız göze hiç uğramamıştır. Beyitten hırsızlara kişiye boğulma hissini yaşatıldığı su işkencesi yapıldığı anlaşılmaktadır.

Sen yataksın diyü virme çeşme su işkencesin

Gelmedi ey girye hîç anun evine düzd-i hâb

Emrî, G. 18-3

¹³ Bardakçı, Murat, “Osmanlı işkencesi bile kanunla yapardı, Hürriyet Gazetesi”, 15 Ağustos 1999, www.webarsiv.hurriyet.com.tr

¹⁴ www.serenti.org/osmanlida-cellat-idam-ve-iskence/

20.2. Dağlama: Özellikle cani durdurmak ve zarar gören dokuların yayılmasını önlemek için kullanılan bir tedavi yöntemi olan dağlama, ateşte kızdırılan metalden bir aletin vücuda uygulanması veya deri üzerine koyulan bezden fitilin yakılması şeklinde yapılırdı. Divan şiirinde dağ, bir tedavi yöntemi olmakla birlikte âşıklığın timsali, bir inanç sistemine bağlılık ve süs unsuru olarak da beyitlerde kullanılmıştır. (Koç Keskin 2011, 23) Divan şiirinde en çok geçen usullerinden biri olmasına rağmen doğrudan bu işkenceyi kasteden beyitlere rastlamak mümkün olmasa da aşağıdaki beyitlerden ilkinde, âşığın göğsündeki dağları boynuna asılmış kâğıt tomarları gibi düşünmesi dağlanan bir suçlunun teşhiri gibi görünmektedir. Diğer beyitte şair, tenindeki dağ ve yarıkları, yağmacılık ve hırsızlıkları ile ünlü Hindular'ın dağlanan bedenlerine benzetmektedir.

Yaralu kollarımı dâğ-ı gamundan nice bir
Destmâl ile asam boynuma tûmâr gibi Âhî, G. 124-4

Tâze tâze dâğlarla kanlu kanlu şerhâlar
Hırka-i Hindûya döndürdi ten-i sad-çâkimüz Bâkî, Matlalar-5

20.3. Deri Yüzmek: Hallâc-ı Mansûr'a telmihen sık sık şiirlerde geçen deri yüzmeye, sevgiliye öykünen miske reva görülmüştür.

Zülfüne öykünmegin müşğün derisin yüzdiler
Kellelenmegin lebüne ezdi yârân şekkeri Revânî, G. 428-3

20.4. Yaraya Tuz Basmak: Doğrudan doğruya bu işkence çeşidine rastlamamakla birlikte şairin, yağın karı, yaraya tuz basılması olarak hayal etmesi ve karın toprağa bu eziyeti uygun görmesi söz konusu işkenceyi çağrıştırmaktadır.

Hâk hakîrûn ekdi yine yarasına tuz
Tâzeledi cerâhatını itdi kâr berf Revânî, K. 13-16

20.5. Burna Tuzlu Su Koymak: Şair, sevgilinin benini karabiber tanesine benzetenlerin burnuna tuzlu sular konulmasını istemektedir.

Burnına tuzlu sular koyulsun anı göreyin
Ravziyâ benzetse her kim hâl-i yâri fûlfüle Ravzî, G. 514-5

20.6. Mil Çekmek/ Kör Etmek: Siyasî suçluların gözlerini kızgın demirle ya da zehirli mille kör etmenin yanı sıra Osmanlı hanedanından da bazı kişiler gözlerine mil çekilmek suretiyle kör edilmişlerdir. (Onay 2000, 328)

Divan şiirinde genellikle âşığın ya da başka bir kişi veya unsurun sevgiliye bakmaya yeltenmesi bir suç olarak addedildiği için ona bakan her kim ve ne olursa olsun gözüne mil çekilmektedir. Üstelik sevgili “Beni seyret.” demesine rağmen âşığı kör etmekten de vazgeçmemektedir. Fuzûlî ise kirpiklerini kızgın mile benzetmektedir.

Şa‘şa‘a sanma harîm-i yâra baktılar diyü
Mihri subh encüm gözine çekdi mîl-i âteşin Emrî, G. 373-2

Mil-i âteş-keş olur dîdeme seyr it beni dir
Hem idüp pey-zede-pâ dir bana ber-hîz ü biyâ

Nâmî, K. 25-34

Ey Fuzûlî bakmayam tâ gayra her hûnin müje
Âteşin bir mildür ki çeşmüme ibret çeker

Fuzûlî, G. 78-7

20.7. Kol, Ayak Kırmak: Osmanlı'da suçluya uygun görülen işkencelerden biri de buydu. Evliya Çelebi, belinde el ve ayak kıracak baltalarla dolaşan Kara Ali'nin portresini şöyle çiziyor: "Bu kolun üstad-ı kâmilî Kara Ali'dir ki bazularını sıvayıp tiği ateştabını kemerine bendedip, sair işkence edecek aletlerini kemerine asıp, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına tıktırıp, sair yamakları dahi aletleriyle kemerlerini süsleyip yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki, neuzübillah hiçbirinin çehresinde nur kalmamış zehir adamlardır." (Yıldırım 2000, 62) Âşık suçu ne olursa olsun uğrayacağı cezaya razıdır: Başı şişe gibi kırılsın, eli parçalansın, istemektedir.

Ad bahânedür arada kamu takdîr-durur
Ger başum şişe bigi sına ya uşana elüm

Ahmedî, G. 435-10

Şair, sevgilinin dudağını öpen kadehin ayağının sarhoşlar tarafından kırıldığını söylerken bu işkenceyi çağrıştırmaktadır.

Meclis içre mestler gördi lebün öper yürür
Ufadup ağzını kırdılar ayağın sâgarun

Emrî, G. 259-2

20.8. Dişleri Dökmek: Şair, goncanın sevgiliye öykünmesinin cezası olarak dişleri dökmeyi uygun bulmaktadır.

Ağzuna öykündügiyçün gonca anun jâleler
Muşt ile urup boğazına tıkar dendânların

Emrî, G. 374-3

20.9. Başa Ateşten Tas Vurmak: Osmanlı'da suçlu daha idam edilmeden önce alttan verilen ateşle kızdırılarak saç hazırlanırdı. Mahkûmun başı kesildikten hemen sonra baş bu saça bastırılır ve böylece sıcaktan dolayı kan beyinde iki saniye kadar dolaşacağı için adama yerde duran cansız bedeni son defa gösterilirdi.¹⁵ Divan şairleri, aşk acısının âşığın üzerinde oluşturduğu etkileri ya da feleğin kendilerine ettiği eziyetleri "başına tas vurulmuş" bir kişinin çektiği eziyetle bir görmekte-dirler. İlk beyitte ah ateşini kızgın tasa benzeten şair, sevgiliyi kırmızı başlık giymiş bir cellat olarak hayal etmekte; diğer beyitte ise sevgilinin aşkını açıklayarak suç işlemediği hâlde zaman celladı felek tasını âşığın başına geçirmektedir.

Âteş-i âhumla oddan tâs urupdur başuma
Bir levendüm kırmızı bir şeb-külâhum var benüm

Ahî, G. 71-3

‘Aşkumî fâş itmedüm nâr-ı şafakla kızdurup
Tâs-ı çarhî başuma geydürdi cellâd-ı zamân

Emrî, G. 359-2

¹⁵ www.notdenizi.com

Sonuç

Hiçbir sanatkâr yaşadığı toplumun gerçeklerine sırtını dönemediği gibi Divan şairleri de hayattan kopuk, fildişi kuleden toplumu seyreden, yaşadıkları topluma uzak, o toplumun âdetlerinden tenzih edilmiş, ya da sadece soyut konuları işleyen hayalperest kişiler konumunda değildir. Şairler, toplumu gözlemleyerek aldığı bilgi ve görgüyü hayal gücü ile süslemişler ve devrin sanat anlayışı çerçevesinde ya da dâhil olunan akımın izin verdiği ölçüde şiirlerini tasavvur etmişlerdir. Yaşadıkları toplumun birçok özelliğini şiirlerine taşırlarken, yalnızca onları farklı bir gerçeklik süzgecinden geçirerek estetik anlayışla söylemeyi tercih etmişlerdir. Diğer pek çok konu gibi, bu gerçek manzaraların içine Osmanlı toplumunun hukuk düzenini de dâhil olmuş ve görülen odur ki şair tarafından Osmanlı hukukunun dışında yer alan bir suç anlayışı yaratılmıştır. Çünkü şairlere göre suç, genellikle toplumda ve hukukta uygun karşılanmayan fiilleri kapsamak yerine, sevgiliye karşı işlenen suçlar olarak genellenmiştir. Ayrıca şairler, birtakım benzetme unsurlarını da kullanarak âşığa, rakibe ya da suçlu addedilen herhangi bir varlığa hükmolunan cezayı estetik bir unsur olarak işlemişler ancak az sayıda da olsa bazı beyitlerde doğrudan doğruya suç ve cezaya işaret etmekten de geri durmamışlardır.

KAYNAKÇA

- ACAR, İsmail (2001). “Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku”, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XIII-XIV, İzmir, s. 53-68.
- AK, Coşkun (1987). Muhibbî Divanı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AK, Coşkun (2001). Bağdatlı Rûhî Divanı, (Karşılaştırmalı Metin), Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- AKBULUT, İlhan (2003). “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 1, s. 167-181.
- AKDOĞAN, Yaşar, Ahmedî, Divan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3141, Kültür Eserleri, 424. (www.kulturturizm.gov.tr)
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1999). “Kanunnâmelerdeki Ceza Hukuku ve Şer’î Tahlili”, Journal of Islamic Research, Volume: 12, No: 1, s. 1-16.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Osmanlı’da Hukuk Sistemi”, www.birsuturkdevlet.weebly.com/osmanlida-hukuk.html
- AKYÜZ, Kenan (1990). vd., Fuzûlî, Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARIK, Feda Şamil (1996). Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 28, Ankara, s. 1-50.

- AVCI, Mustafa (2008). Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş, Konya: Mimoza.
- AVCI, Mustafa, “Osmanlı Hukukunda Hapis Cezası”, http://www.akader.info/KHUKA/2002_mart/osmanli_hukukunda_hapis.htm
- AVŞAR, Ziya, Revânî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3145, Kültür Eserleri, 428. (www.kulturturizm.gov.tr)
- AYDEMİR, Yaşar, Ravzî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3192, Kültür Eserleri, 443. (www.kulturturizm.gov.tr)
- AYDIN, Mehmet Âkif (1993). “Ceza”, İstanbul: DİA, C. VII, s. 478-482.
- BARDAKÇI, Murat, “Osmanlı İşkenceyi Bile Kanunla Yapardı”, Hürriyet Gazetesi”, 15 Ağustos 1999, www.webarsiv.hurriyet.com.tr
- BARDAKOĞLU, Ali (1993). “Ceza-Fıkıh”, İstanbul: DİA, C. VII, s. 470-478.
- BAYAK, Cemal, Sehâbî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3191, Kültür Eserleri, 442. (www.kulturturizm.gov.tr)
- BAYRAM, Yavuz (2009). Adlî, Hayatı, Şahsiyeti, Şairliği, Divanının Tenkitli ve Orijinal Metni, Amasya.
- BİLKAN, Ali Fuat (2000). Nâbî Divanı, İstanbul: Akçağ.
- BURMAOĞLU, Hamit Bilen (1983). Lâmi’î Çelebi Divanı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı’nın Tenkitli Metni), Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hüseyin Ayan, Erzurum.
- CAN, Ertuğrul (2005). Şuhûdî Divançesi (İnceleme-Metin), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. H. Dilek Batislam, Adana.
- CANIM, Rıdvan (2000). Latîfî, Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- ÇAĞLAYAN, Nagihan (2007). Nisârî Divanı (İnceleme-Metin), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Arslan, Sivas.
- ÇAKIR, Mümine (2008). Kavsi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin), Ankara.
- DARICIK, Murat (2006). Nazîf Divanı (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin-İnceleme), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yard. Doç Dr. Ahmet Ölmez, Sivas.

- DEVELLİOĞLU, Ferit (2010). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOLU, Osman (2011). Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- DÜZBAKAR, Ömer (2008). “İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (2), s. 79-105.
- ENGİN, Sedat (2006). Cem Sultan’ın Türkçe Divanı’nın Tahlili, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- ERGİN, Muharrem (1980). Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜLEÇ, İsmail (2006). “Mutasavvıf Şairlerde Zindan Kavramı”, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Merkezi, Hapishaneler Sempozyumu 4-5 Aralık 2003, haz. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Babil Yayınları, s. 181-190.
- GÜRER, Serpil (2010). XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- GÜRGENDELİ, Müberra, Mostarlı Hasan Ziyâ’î Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 3195, Kültür Eserleri, 446. (www.kulturturizm.gov.tr)
- HARMANCI, M. Esat, Süheylî Divan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 3189, Kültür Eserleri, 440. (www.kulturturizm.gov.tr)
- KAÇALİN, Mustafa S., Âhî, Divan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 3140, Kültür Eserleri, 423. (www.kulturturizm.gov.tr)
- KANAT, Cüneyt (2000). Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, İstanbul: Küre Yayınları.
- KANKAL, Ahmet (1993). “Osmanlı Ceza Hukukuyla Alakalı İlginç Bir Belge”, OTAM, Sayı 4, Ankara, s. 197-201.
- KARACAN, Turgut (1991). Bosnalı Alaeddin Sâbit, Divan, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- KARAVELİOĞLU, Murat Ali, On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem’î’nin Divanı’nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi, Kültür ve

Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü,
3138, Kültür Eserleri, 421. (www.kulturturizm.gov.tr)

- KATGI, İsmail (2013). “Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl (Hukuki Maiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S. 24, s. 180-211.
- KILIC, Filiz, Âşıl Çelebi Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3184, Kültür Eserleri, 435. (www.kulturturizm.gov.tr)
- KILINÇ, Ahmet (2007). “Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihi Açısından Yaptırım Türü Olarak Teşhir”, *Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 1-2, s. 1007-1032.
- KOÇ KESKİN, Neslihan (2011). Minyatür Merceği ile Divan Şiirini Görmek, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Walter G. Andrews Armağanı-1*, 34/1, s. 1-37.
- KOÇ, Yunus; TUĞLUCA, Murat (2006). “Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, s. 7-24.
- KOÇAL, Ece “Tarihî Hamamlar Modern Yaşamın Stresini Atmak İsteyenleri Ağırıyor”, 17 Şubat 2006, www.arsiv.sabah.com.tr
- KOÇU, Reşat Ekrem (1971). *Tarihimizde Garip Vakalar*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- KOŞUM, Adnan (2004). Osmanlı Örfî Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Bahar, s. 145-160.
- KÖKSAL, Osman (2006). “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *AÜ, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, s. 283-341.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MENGİ, Mine (1995). *Mesîhî Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- MUTAF, Abdulmecid (2008). “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı’da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar”, *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer, s. 573-597.
- ONAY, Ahmet Talât (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ.

- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, Hamdullah Hamdî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3198, Kültür Eserleri, 449. (www.kulturturizm.gov.tr)
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, İstanbul: M.E.B.
- Sâfi Divanı, Milli Kütüphane, A-8870, s. 361.
- SARAÇ, M. Yekta, Emrî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3144, Kültür Eserleri, 427. (www.kulturturizm.gov.tr)
- SERİN, Sefer (2007). Diyarbakırlı Ali Emirî Divanı (İnceleme-Metin), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yard. Doç Dr. Halil İbrahim Yakar, Gaziantep.
- SONA, İbrahim (2006). Hidâyet Çelebi Divanı, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Mermer, Ankara.
- ŞEN, Murat (2000). “Eski Yargılama Hukukumuzda Şahidin Yükümlülükleri ve Başkasından Naklen Şahitlikte Bulunma”, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C. IV, S. 1-2, s. 181-195.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (1995). “Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler I”, Osmanlı Araştırmaları, XV, İstanbul, s. 1-91.
- TARLAN, Ali Nihat (1967). Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı, C. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1970). Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı, C. II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). Ahmet Paşa Divanı, Ankara: Akçağ.
- TURAN, Lokman (1998). Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin), Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Doç Dr. Ahmet Kırkkılıç, Erzurum.
- ÜÇOK, Coşkun (1946). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1946, Cilt 3, Sayı 1, s. 125-146.
- ÜÇOK, Coşkun (1946). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler II”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1946, Cilt 3, Sayı 2-4, s. 365-383.

- ÜÇOK, Coşkun (1947). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1947, Cilt 4, Sayı 1-4, s. 48-73.
- YAKAR, Halil İbrahim, Gelibolulu Sun’î Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3197, Kültür Eserleri, 448. (www.kulturturizm.gov.tr)
- YAKUT, Esra (2011). *Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- YAZICI, Muhammed (2012). “Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)”, *JASSS*, Volume 5, Issue 8, December, p. 1317-1332.
- YENİKALE, Ahmet, Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3194, Kültür Eserleri, 445. (www.kulturturizm.gov.tr)
- YENİKALE, Ahmet, Sünbül-zâde Vehbî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3374, Kültür Eserleri, 514. (www.kulturturizm.gov.tr)
- YILDIRIM, Ali (2000). *Darağacında Kan Sesleri Bir Celladın Anıları*, Ankara: İtalik Yayınları.
- YILDIZ, Osman (2008). *Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf) Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, Kâşif (2010). *Budinli Hisâlî Divanı*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- ZÜLFE, Ömer, Yakînî, Divan (İnceleme, Metin ve Çeviri, Açıklamalar, Sözlük), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3187, Kültür Eserleri, 438. (www.kulturturizm.gov.tr)
- www.kurantefsiri.org/hidayet.aspx?sID=4
- www.osmanturkoguz.blogspot.com.tr/2011/02/277-osmanlida-iskence-cesitleri-ve_06.html
- www.notdenizi.com
- www.serenti.org/osmanlida-cellat-idam-ve-iskence/

PÜSKÜLLÜ BELA: DİYARBAKIRLI OSMAN NÛRÎ PAŞA DİVAN’INDA FES

Gülay DURMAZ¹

ÖZET

Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa, 19. yüzyılda yaşamış bir devlet adamı ve şairdir. 19.yüzyıl büyük değişimlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu değişimler hemen her alanda kendini göstermiştir. Ancak yapılan yenilikler, eskiye olan bağlılıklar bu dönemin sancılı bir dönem olmasına neden olmuştur. İmparatorluğun son dönemi olması nedeniyle gücünü yitirmesi ile Avrupa’yı model olarak alması bu oluşumlarda etkilidir. Osman Nûrî Paşa da içinde bulunduğu dönemde gerek şiir alanında gerekse toplumsal kültürel alanda yaşanan değişimleri Divan’ında işlemiştir. Fes de bu konulardan biridir. Geleneksel bir yapıya sahip olan toplumun kılık kıyafetteki değişimin simgesi olan fesin kullanımına dair beyitler bu makalenin konusu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19.yüzyıl, değişim, şiir, fes.

ABSTRACT

A Great Nuisance: “FEZ” in Osman Nûrî Paşa From Diyarbakır Divan

Osman Nûrî Pasha from Diyarbakır was a statesman and poet, who lived in nineteenth century. There had been big changes in the nineteenth century. These changes revealed themselves in almost every avenue. However, the novelties and attachment to the past caused this century to be painful. Empire’s modeling Europe due to losing its power with the decline also affected this century’s being a tough

¹ U.Ü Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

period. In his Divan, Osman Nûrî Paşa also handled the changes in the poetry as well as in the culture. Fez was one of those issues. The couplets related to the use of fez, which was the symbol of the changes in the clothing of a traditional society, would be the subject of this article.

Key Words: 19th century, change, poetry, fez.

19. Yüzyıl ve Fes:

Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa 19. yüzyıl da yaşamış bir devlet adamı ve şairdir. 19. yüzyılda birçok açıdan değişim yaşanmıştır. Bu değişimlerden biri, kılık kıyafet konusundadır. Özellikle de fesle ilgili yaşananlar toplumda önemli bir yer tutmaktadır. Osman Nûrî Paşa'nın Divan'ında da fesle ilgili beyitler dikkat çekici ölçüdedir. Bu makalenin konusunu Divanda yer alan tarifıyla püsküllü bela (Fes) oluşturmaktadır. Bunun için şair ve dönemle ilgili gerekli bilgilerin konunun aydınlatılabilmesi için gerekliliği açıktır.

Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa'nın Hayatı hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bunların başında Şevket Beysanoğlu'nun "Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları" eseri gelmektedir. Buna göre:

"Osman Nûrî Paşa, Diyarbakır eşrafından Şeyh-zâde İbrahim Hafid Paşa'nın oğludur. 1217/1803 Diyarbakır doğumludur. Tahsilini tamamladıktan sonra memleketinde bazı memuriyetlerde bulunan Osman Nûrî Paşa, 1830'da Bağdat'a gitmiş, Vali Ali Rıza Paşa zekâsını ve bilgisini takdir ettiğinden maiyetine almış ve ona Beylerbeyi rütbesini vermiştir. Uzun müddet Bağdat ve havalisinde bulunan Paşa'nın Şam vilayetine tayini üzerine Diyarbakır'a dönmüştür. Sonra İstanbul'a giden Osman Nurî Paşa, 1848'de Urfa mutasarrıflığında, 1850'de Kars sancağı kaymakamlığında ve daha sonra da Muş, Mardin mutasarrıflıklarında bulunmuştur. Bu son memuriyetinden ayrılarak memleketi Diyarbakır'a gelip yerleşmiş ve 1272/1856'da vefat etmiştir. Mezarı Fatih Cami'nin bitişiğindeki mezarlıkta, babasının yanındadır. Müretteb Divan'ı vardır. Ölümüne, hemşehrisi Said Paşa şu tarihi söylemiştir: "*Gülşen-i Adn'e mürur eyledi Osmân Pâşâ*" (Beysanoğlu, 1996:321).

Osman Nûrî Paşa, Fatin Tezkiresinde (Sarıkaya, 2007: 703) de benzer bir biçimde şöyle geçmektedir:

"Nâzım-ı mumâ-ileyh Osmân Nûrî Paşa Diyârbakır'lı Şeyh-zâde müteveffâ İbrâhim Paşa'nın mahdûmu olup mukaddemâ cânib-i Bağdad'a 'azîmet ve birçok vakt ikametle Bağdad Valisi esbak Ali Rızâ Paşa merhûmun himmet ü iltimâsiyle uhdesine rütbe-i mîr-i mîrânî bi't-tevcîh müteveffâ-yı müşârün-ileyhin vefâtından sonra Dersa'âdet'e bi'l-muvâsala iki yüz altmış dört senesi Urfa sancağı ve iki yüz altmış altı senesi Kars

sancağı ve ba'dehu Muş kazası ve muahharen Mardin sancağı kaymakamlığına me'mûr ve ta'yîn buyrulmuştur. Mûmâ-ileyhin divânçe olacak miktâr eş'ârı vardır."²

Kaynaklardan anlaşılacağı gibi hem devlet adamı hem şair olan Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa'nın hayatı görev yerlerine göre şekillenmiştir. Müretteb bir divanı olan Paşa'nın hayatına dair bilgileri divanında da yakalamak mümkündür. Örneğin,

Semt-i vatana düşmedi yol cevr-i felekle

Bir nice zamandır bu garîb illere düştüm

G. 307/2³

derken şair, gurbette bulunmaktan yakınmaktadır. Benzer beyitleri divanında bulmak mümkündür. Eserde aynı zamanda yaşadığı döneme ait bilgiler de yer almaktadır.

Osman Nûrî Paşa'nın yaşadığı dönem 19.yy.dır ve İmparatorluk bu döneme III. Selim'in (1789-1807) saltanatının son yıllarında girmiştir. Bundan sonra IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmut (1808-1839), Abdülmecit (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876), II. Abdülhamit (1876-1909) tahta geçmiştir. III. Selim Avrupa'nın gerek askerî gerek teknik alanlardaki üstünlüğünü görüp devletin ıslahı gereğine samimiyetle inanmış bir hükümdardır. Onu takip eden II. Mahmut, Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemleri hep Batı medeniyeti ile karşılaşan Osmanlı'nın bu yeni ve cazip güç karşısındaki davranışlarını yansıtır. Böylece önce askerî alanda başlayıp daha sonra diğer alanlara yansıyan reform hareketleri değişik tarihlerde birbirinden az çok farklı bazı adlarla anılmıştır: Nizam-ı cedit, Tanzimat, İslahat, Kanun-ı Esasi, Meşrutiyet vb. (Okay, 2006:54)

Yapılan reform hareketleri, geleneğine bağlı Osmanlı toplumu için bir hayli zorlu bir sürecin başlangıcı olmuştur. Osmanlıda batılılaşma ve modernleşme çabaları ile başlayan süreçte giyim kuşamla ilgili reformlar ilk olarak orduda başlamış, devlet görevlilerinde ve daha sonra sivil halk tarafından uygulanmıştır. Bu reformlar devlet tarafından uyulması zorunlu kurallar olduğu için, gerek askerî gerekse sivil hayatta zaman zaman direniş süreci yaşamıştır. III. Selim'le başlayan ancak II. Mahmut gerçekleştirdiği kıyafet inkılabı Batılılaşma yolundaki önemli bir adımdır. II. Sultan

² “Adı geçen şair, Osman Nuri Paşa, Diyarbakırlı Şeyh-zâde merhûm İbrahim Paşa'nın oğludur. Önce Bağdat'a gitmiştir ve uzun süre orada bulunmuştur. Kendinden önceki merhûm Bağdat Valisi Ali Rızâ Paşa'nın yardımcıları ile kendisine Beylerbeyi rütbesi verilmiştir. Adı geçen valinin vefatından sonra İstanbul'a gelerek iki yüz altmış dört senesinde Urfa sancağı ve iki yüz altmış altı senesi Kars sancağı ve sonra Muş kazası ve ardından Mardin sancağı kaymakamlığına atanmıştır. Kendisinin Divânçe olacak kadar şiiri vardır.

³ Diyarbakırlı Osman Nuri Paşa Divanı üzerinde çalıştığımız eserdir.

Mahmut, ilk kez “üniform” olan bir askerî giyim tasarlama girişimi kararı almış, ordu kıyafetlerinin batılılaşması, sultanların da batılı komutanlar gibi üniformalar giymelerini gerektirmiş, yeni düzenlemelerle tüm devlet görevlilerinin fes giymesini zorunlu tutmuştur. (Koca 2009:20)

II. Mahmut’un fes giyme zorunluluğu ile kendini gösteren yenilik anlayışı, 1826’da Yeniçeri ocağını kanlı bir şekilde kaldırdıktan sonra, yeniçerilik hatıralarını da tamamen yok etmek için kökten bir kıyafet inkılabı gerçekleştirmek istemesiyle ilgili olmasına bağlanabilir. Yeni kurduğu orduda askere setire pantolon giydirmiştir. Fakat baş için uygun bir serpuş⁴ bulunamamış “şubara” denilen ve yeniçeri tarafından hiç giyilmemiş bir nevi keçe külahlar üzerine sarıklar sardırılmıştır. Devrin ünlü vezirlerinden Mehmed Hüsrev Paşa, 1826 kaptan paşalık makamında donanma ile Akdeniz’de iken Türk bahriyelilerini Avrupa devletlerinin donanmalarında olduğu gibi sıkı askerlik talimini uygulamış ve 1827’de İstanbul’a dönerken donanma efradının başına Tunus’tan satın aldığı fesleri giydirmiştir. Paşa İstanbul’da fesli bahriyeleri padişahın bir Cuma namazı alayına çıkarmış, nizam içindeki askerlerin başındaki al fesler hem padişah hem de halk tarafında çok beğenilmiş ve II. Sultan Mahmut fesi kara askeri için de bir serpuş olarak kabul etmiştir. Kara askerlerinin deniz askerlerinden ayırt edilmesi için de Asâkiri Mansûre feslerine eğri bir sarık sardırılmıştır. Üstelik sadece askerlere değil, bütün devlet memurlarının ve ulema efendilerinin de fes giymesi için yeni bir kıyafet nizannâmesi yapılmış, burada memurların askerden ayırt edilmesi için, feslerine hiçbir şey sarmamaları, yani dalfes giymeleri tespit edilmiştir. Yalnız ulema efendiler için fesin etrafına beyaz bir dülbend sarmaları bir imtiyaz olacağı belirtilmiştir. Fes, aşırı muhafazakâr ham sofularla yeniçerilik geleneğine bağlı esnaf, fesi, sade dal fes giymemekte ısrar edince asker feslerindeki sarıklar kaldırılmıştır. Esnafın feslerine yemeni, çenber, yazma, dülbend gibi şeyler sarılmasına izin verilmiş ve fes halk arasında bundan sonra yayılmıştır. Böylelikle fes yaşamın içine girmiş, şairler tarafından işlenmeye başlanmıştır. (Koçu,1969:113). Fesin takılış tarzı, kişilerin toplumun içindeki yerini de belli etmeye başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğunda giyimde statüyü temsil eden bir unsur özellikle başlık olmuştur. Bu bakımdan II. Mahmut’un fes giyme

⁴ ser: Farsça bas; Puşiden: Farsça giymek. Serpuş, basa giyecek şey, bas kisvesi; yüzyıllar boyunca memleketimizde erkekler ve kadınlar tarafından basa giyilen şeyler çok çeşitli olmuştur. Ve bunların hepsi eski Türk giyim kuşamında, eski Türk Tuvaletinde çok önemli yer almıştır. Eski Türk serpuşlarının isimleri şunlardır: *kavuk, külah, takke, fes, tas, kukuleta, pusu, kalpak miğfer, hotoz, tepelik, taç, şapka*; Bunların içinde de kavuk, külah, takke ve şapkanın çeşitli isimler altında pek çok çeşitleri olmuştur. (Koçu 1967: 204)

mecburiyetini şart koşması Müslüman vatandaşların gayri Müslimler ile aynı statüde görülmesi olarak algılanmış ve bu bakımdan fesin kabul edilmesinde güçlüklerle karşılaşmıştır. Cemaatlerin kılık kıyafetlerinde Tanzimat sonrasında dikkat çeken yön, ayrımcılığın terk edilerek ortak semboller üzerinde ittifak-ı Osmanî anlayışını yaşama geçirme düşüncesinin hâkim olmasıdır. Milliyetçilik düşüncesinin çok uluslu imparatorlukların kâbusu haline geldiği 19. yüzyılda, fesin Osmanlı ruhunu yansıtacak ortak bir sembol olarak yaygınlaşması, bir anlamda çok uluslu imparatorluğun, Osmanlılık anlayışının aradaki her türlü farkı gölgeleyen adeta örten simgesel bir ifadesi olmuştur: Devletin ayrımcılığı kaldırma konusundaki girişimleri, karşı çıkanlar olduğu kadar birçokları tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Fes, pantolon devlet görevlisi sınıfların yeni üniforması haline gelmiştir. (Koca 2009:75)

II. Mahmut, reformların kalıcılığını sağlamak ve yeni Osmanlı imajını benimsetmek için kendisi örnek olmuştur. Ordu kıyafetlerinin batılılaşması, sultanların da batılı komutanlar gibi üniformalar giymelerini gerektirmiştir. (<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Fes

Fes, sözlüklere şu şekilde belirtilmiştir: Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türkî sözlüğünde “Fas şehrinde icat edilmiş kırmızı renkli baş kisvesidir.”(Sami 2010: 995) Pakalın ise “insanların başlarını havanın tesirinden korumak için kullandıkları yünden yapılmış serpuşlardan birinin adıdır.” şeklinde belirtirken (Pakalın,1983:613) Büyük Türkçe Sözlükte fes, “Şapka yerine kullanılan kırmızı, kalın çuhadan yapılmış, tepesinde püskülü olan, silindir biçiminde başlık.” Şeklinde tanımlanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun son yüzyılı içinde erkeklerin kullanımı için resmi olarak kabul edilmiş kırmızı renkli bir serpuştur. Giyildiği devirlerde çeşitli olarak kalıplanmış ve o zaman için değişik modalarda püsküllerle süslenmiştir.

Fesin çok eski bir tarihi vardır. Anadolu'nun mitolojik çağlarında Frikya Kralı Midas'ın icat ettiği "Frikya Kûlahı" fesin dedesidir denilmektedir. Frikyalılarından sonra fesin eski örnekleri olan çeşitli kırmızı kûlahlar Romalılar, Bizanslılar, Rönesans asırlarında İtalyanlar giymişlerdir. Fesin icat edildiği yer olarak Türk sözlüklerinde Fas gösterilmektedir. İslamiyetin yayılışından sonra fes giyilen ilk Müslüman ülke Fas'tır. Cezayirli ve Tunuslular da Faslılar gibi fes giymişlerdir. 16. yüzyılda Cezayir Osmanlı imparatorluğuna ilhak edildiğinde ve bu ülkede kuvvetli bir deniz akıncıları teşkilatı kurulduğunda, o deniz akıncıları başlarına fes giymişlerdir. Bu yüzden fes, Türkiye'de 16. yüzyılda da giymeye başlanmıştır. 17.yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi de bu durumu doğrulayan bilgiler vermektedir. Kısaca 16. ve 17. yüzyıllarda erkek fesleri Cezayirli gemicilerin başlarında görülürken İstanbul hanımları ise daha o asırlarda başlarına fes giymeye başlamışlardır. Günlük ev hayatında başını hotozdan çok tepelikler, inciler, elmaslarla bezenmiş, altın tellerle işlenmiş feslerle süslemiştir. (Koçu 1969:116) Fesle ilgili olarak biçiminden rengine püskülünden giyiliş tarzına kadar birçok şekilde özellik bulunmaktadır. Nûrî Divan'ında da bu özellikleri örneklendirecek beyitlerin olması o dönem toplumunun fese olan ilgisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır:

Fes-Biçim

II. Mahmut devrinden 1925 yılına kadar fesin şekli devir devir değişmiştir. Bir saksıya benzeyen fesin tablasının darlığına, genişliğine ve alından tabla kenarına kadar yüksekliğine göre değişen fes şekillerine kalıp denmiştir. "İlk fesler Mahmutiye kalıp" fesler diye anılmıştır. Bu dönemdeki fesler, mavi ipek püskülünün arkası uzun, önü kakül gibi kısa ve oldukça geniştir. Yüksekliğin muntazam görüntüsünün bozulmaması için fesin içi kartonla desteklenmiştir. (<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Nûrî de muhtemelen bu feslerin büyük ve yüksek olduğunu ifade etmek için olsa gerek, "Gisuların tuzağına düşmemek için fesler yüksekte uçmaya başlamıştır." diyerek bu tip fesleri anlatmaktadır:

Dâm-ı gîsûya düşerse bildigim yokdur rehâ
Başladı âniñ için pervâze gör bâlâda fes

G. 195/5

Genel görünüşü bu şekilde olan fes, ortaya çıkışından sonra padişahların istekleri doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Şehzadelerin ve vezirlerin fesleri elmaslarla süslenmiş, murassa fesler olmuştur. Abdülmecid zamanında fes, küçülmüş bugünkü şeklini almıştır. (Koçu,1969:115)Sultan Abdülmecit törenlerde fesine elmaslı sorguç takmıştır (Mecidiye Kalıp), Sultan Abdülaziz kendi zevkine mahsus kalita fes giymiş, yüksekliği az ve tablası da darca olan bu şekil feslere "Aziziye Kalıp denilmiştir. II.

Abdülhamit zamanında fesin kalıbı tekrar değişmiş, daha dikçe “Hamidiye Kalıp giyilmiştir. (<http://eprints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Birçok fes çeşidi vardır. Dal(sade)fes, eğri fes, tabla fes, fino fes, Tunus fesi, Cezayir fesi, babayâne, kel örten, ayıp kapayan, limon kabuğu, saksı dibi, vb. (Öztekın, 2006:233) Fes, genel olarak eğri, kas üstüne kadar eğik, yan, arkaya doğru vaziyetlerde giyilirdi. Bazen ön tarafta tabla ile fesin yanlarında meydana gelen çukura kibar çevrelerde “Yar Teknesi”, külhanbeyi çevresinde de “Kuş Yuvası” denirdi. Boyun ve kulakları örten feslere “Baba Yanı”, “Efendivari”, ıslanıp bozulmuşuna “limon kabuğu”; sıfır kalıba çekilmişine “Tablakâr”, kenarı kıvrılmış saçlarla süslü olarak giyilenine “Kapatma Sümbül Saksısı” gibi adlar verilir. Bunların dışında “Kel Örten”, “Ayıp Kapayan”, “Yandım Allah”, “Horoz bigi” adları ile anılan fesler de vardı. Daha eski dönemlerde “Ali Kurna” denilen Tunus fesleri, “İskender”, “Davut Vezir”, “Poti”, “Çifte Pehlivan”, “Bol Fırt”, “Kıbarlara Mahsus”, “Sıllık”, “Hereke” gibi isimler taşıyan fesler kullanılmıştır. (<http://eprints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Aşağıdaki beyitler sade fese örnek oluşturan beyitlerdir. İlk beyitte kâkülün kokusunun feyzinden sarhoş olan sade feslerden söz edilmektedir:

Sâde fes mi sâde bermest ü harâb-ı kâkülün
Feyz-i bûyundan olurlar âlem-i bâlâda mest G. 31/5

Sade fes, güzellik ve heybet verici bir şekildedir:

Böyle gör rengin edâ la’lin kaba kecrev revîş
Behçet-ârâ heybet-efzâ bir şekildir sâde fes G. 195/10

Fes-Püskül

Fes denince akla hemen püskülü de gelmektedir. Bu yüzden püsküllü bela, fesi tarif etmektedir. Feste püskülün nasıl kullanıldığını Koçu şu şekilde ifade etmektedir: Osmanlı’da daha 16. yüzyılda fesi ilk defa giymiş olan Cezayirli gemicilerin fesinde püskül olup olmadığı bilinmemektedir. II. Mahmut döneminde fes, püskülle süslenmiştir. Püskül, fesin sadece bir süs parçasıdır. (Koçu, 1969:115)

Püskülün kullanımı ile ilgili bilgilerin açıklamasında Koçu şöyle devam etmektedir: Püskül, iplikten, ipekten, sırmadan yahut ince telden yukarısı top ve aşağısı dağınık askının, askı şeklindeki süsün adıdır. “Püskürmek” kökünden yapılmış isimdir. Aslı “püskür” olup eskiden beri “püskül” diye söylenegelmiştir. İplikten ve ipekten yapılmış mavi ve kara püsküller fesin bir süsü olmuştur. II. Mahmut zamanda önceleri iplik ve ipek tel salınmış püsküller kullanılmıştır. (Abdülmecit zamanında ise püsküllerde tel ipek yerine burma ibrişim kullanılmıştır.) Fesin üst tablası kenarından fes etrafa saçak şeklinde salınan bu püsküllerin fes tablası üstünde karışıp

dolaşmaması için “ferahi” denilen mukavvadan kesilmiş yahut madeni olarak yapılmış daire şeklinde plaklar kullanılırdı. Fakat buna rağmen fes etrafına dökülen püskül, saçak, savruldukça yine karıştığı, şekli bozulduğu, saçak halindeki güzelliği kaybettiği için, gereği kullanılması zorlaşmıştır. Bu zorluk karşısında tel saçak püsküller yerine, burma top püsküller feslerde kullanılmıştır. (Koçu 1969: 195)

Turra, kâkül hep birbirinden beladır ama püsküllü bela denince akla hemen fes gelir:

Turrası kâküli heb biribirinden belâ
Fesde püskülü belâ ama kıyâmet perçem G. 288/13

Fesle nedir ol şive-i hüsnünde cilâlar
Bu hüsn ü bahâlar

Âşıkâ mübârek ola püsküllü belâlar
Hem cevr ü cefâlar G. 129/1

Kakülün püskülü kıskanması ile o da baştan çıkmaması mümkün değildir:

Reşk-âver olub püsküle kâkül görünüşde
Çıkdı o da başdan

Maglub ider elbet bizi dâhi bu hevâlar
Ey akl-ı duâlar G. 129/2

Sevgilinin âşıkları püskül gibi bir tarafa atması ise üzücüdür. Âşıklar, eğer bir hataları varsa bunların bağışlanmasını dilemektedirler:

Uşşâkıñı püskül gibi bir yâne bırakma
Ey sâdece fesli

Lutf eyle nola itmiş ise sehv ü hatâlar
Sen eyle atâlar G. 129/3

Bazen de püskül tuzak olmuştur. Bela olarak bilindiği için de gönül cevrine püskülün bela tuzağı olmasına şaşmamak gerekmektedir:

Cevr-i dile püskül ne aceb dâm-ı belâdır
Çün kâkül-i hoş-bu

Sevdâya salub Nûriye çok itdi ezâlar
Bu resme edâlar G. 129/5

Püskülün her bir telinde ayrı bir anlam vardır. Çünkü bu teller bin perişan hatır, gönül bağlamıştır. Böylece fes de püskül de âlemi dağıtmıştır.

Her telinde biñ perîşân hâturı bend eylemiş
Püskülüñ berbâde virmiş âlemi berbâda fes G. 195/6

Saçın kokusu sinede süs olarak püskül değil yaralar açmaktadır:

Sînesine dâg urmuş süsünü püskül değil
Zülf-i sünbül bû-yı bâde olalı dil-dâde fes G. 195/7

Fes-Renk

Fesin renginde de çeşitlilik vardır. Fes aslında kırmızıdır ama karaya çalan koyu güveze kadar bu rengin çeşitleri kullanılmıştır. Fes renkleri gittikçe koyulaşmak üzere kırmızı, hunnabi, orta renk al, nar çiçeği, vişne çürüğü, güvez, siyah olarak sıralamak mümkündür. (Koçu 1969: 195)

Fesin rengini belirten beyitlerde görüldüğü gibi fes, kırmızı olarak değerlendirilmiştir. Benzetmeler ise dudağın yakutunun aksinden yansıyan kadeh gibidir. Bu haliyle fes kıpkızıdır.

Aks-i yâkut-i lebinden kâse-i sahbâ gibi

Kıpkızıl fes rengiñ almış gördüm olmuş şâh-ı mest

G. 31/4

Bir kızıl mest oldı keyf-i la'l-i bû-yı zülfden

Serseri gezmekde şimdi küçe-i sevdâda fes

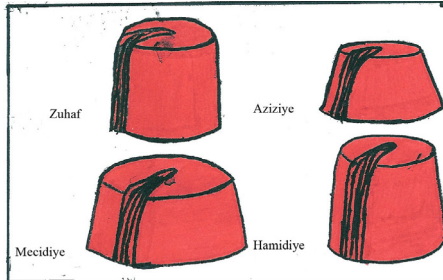
G. 195/8

Fes- Fes Yapımı

Ortaya çıkan fes ihtiyacını karşılamak üzere ilk defa Kadırga semtinde Hazine-i Hassa'ya ait bir konakta feshâne yapılarak üretime başlanmıştır. Ancak dışarıdan getirilen düşük gümrüklü fesler karşısında Osmanlı'daki el tezgâhları zarar etmiş ve bir karşı kampanya başlamıştır. Feshâne daha önce sadece kendi açtığı dükkânlarda mal satıyordu. Daha sonra Pazar payını kaybetmemek için, Yeni Cami, Mahmut paşa, Nûrîosmaniye'de açılan dükkânlarda da feshâne damgası vurularak satılmaya başlanılmıştır. (<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Fesçilik ve fes kalıpcılığı İstanbul'da yaygın birer zanaat olmuştur. Biçimi bozulan fesler kalıplanırdı. Fes, eğer kaliteli değilse, yağmurlu havalarda ıslandığında boyaları, giyenlerin yüzüne akar, o zamanların deyiimi ile giyenleri "Apukurya Maskarası" haline getirirdi. Fesler, genellikle Tunuslu ayak satıcıları tarafından, Eminönü'nde Yeni Cami, Ayasofya, Sultanahmet ve Beyazıt meydanları gibi kalabalık yerlerde satılmıştır.

16 arasında değişen muhtelif numaralara ait fes kalıpları ise "Dar Beyoğlu", "Hamidiye", "Büyük Hamidiye", "Tam Zuhaf", "Yarım Zuhaf", "Efendi Biçimi", "İzmir Biçimi" şeklinde adlandırılırdı.

Fes –Eğik Olması

Koçu, fes'in eğik olması ile ilgili olarak Ahmet Rasim'den şu satırları örnek verir. Fes, umumiyetle eğri giyilir, kaş üstüne kadar eğik olur yana, arkaya atılır. Bazen ön tarafta, tabla ile kenarında hasıl olan çukura “yar tekmesi” denilir. Zarafet dilinin yar teknesi dediği bu çukurun kopuklar arasındaki adı “kuş yuvasıdır.”(Koçu: 1969:116) Eğri fes modası, gençler arasında devam etmiş bir modadır. Uçarlı, koşarlı ve alımlı çalılımlı yakışıklı delikanlılar feslerini daima bir kaş üstüne eğmişler. Bu edaya perçem, kâkül, püskül cümbüşleri de katılmıştır. (Koçu 1969:100)

“Bir söz anlamak için mi kulağına eğilmiş yoksa sarhoş olmuş mahmur şeklini mi gösteriyor.” diyen şair fesin neden eğik durduğunu açıklamaya çalışmaktadır:

Fes eğilmiş gûşuna bir söz mi tefhim itmege
Yoksa mest olmuş düşüb mahmur şeklin gösterir G. 59/8

Nûri sevgilinin dudağının şevkiyle sürekli içerken Fesin -eğik durmasından dolayı- onun şarap içmeden sarhoş olduğunu söylemektedir:

Şevk-i la'liyle dem-â-dem Nûri deryâ-nûş iken
Fes gibi bi-çâreyi de eyledi bi-bâde mest G. 31/6

Sabri yağmalamak için gerekli özelliklerinden biri de fesin eğik olmasıdır:

Yine yağma mı aceb kasdı metâ'ı sabrı
Fes şikest dîdesi mest turfe edâ geldi bugün G. 356/3

Fes-Kâkül

Fes, perçem ve kâkül üstünde halka halka kıvrıkcık saçlar üzerindeki duruşa ve edaya ve simanın da şekline göre açar, yakışır. Kulaklara kadar geçen fes ise bönlük verir. Kenarı gisularla süslü olursa “Kapatma Sünbül Saksısı“ denilir. Püskülün fes üzerinde en makbul vaziyeti tamamen ense ortasına düşen şeklidir. Yan duruşlarla öne düşüşler ayrı ayrı manaya mevzudur. (Koçu 1969:116) Fes giyildiği zaman fesin etrafından çıkan saçların durumları da önem kazanmaktadır. Bazen kâkül, bazen perçem fesin kenarından çıkmakta ve şairin hayal dünyasında değişim anlatım şekillerine bürünmektedir:

Fes altından saçın bir kısmının görünmesi ya da saklanması anlatılır.
Kaldırub râyât-ı kâkül aldı fes iklimini
Şâh-ı hüsnüñ şimdıcik mansûr şeklin gösterir G. 59/7

Kâkülün kokusu fesin altında kalınca şair buna itiraz etmektedir:

Neden sarıyup çin-i zülf-i gerdâne
Hitâ-yı kâküli zir-i fesinde deste kalır G. 165/3

Kakül, baştan çıkıp haddini aşınca fes de onu turra gibi püskül eylemiştir:

Kâkülün başdan çıkub görmüş tecâvüzlükleriñ
Turra veş nisbetle püskül eylemiş âmâde fes G. 195/3

Festen çıkan kaküller, gisular hep aşıkları perişan eylemiştir.

Hayl-i uşşâkı perişân eyleyüb festen çıkub
Mülket-i hüsnünde sâhib-nâmdır gisûlarıñ G. 244/2

Kâküller başa sarılan sarıktan görünmezler, gizlenirler bu yüzden fes destarı ortadan kaldırmıştır. Böylece fes kenarından çıkan kaküller, görünür hâle gelmiştir.

Bildi pinhân itdigün uşşâkdan kâkülleri
Kahr idüb gönderdi destârı âdem-âbâda fes G. 195/4

Fes-Perçem

Gerek perçem olsun gerek kâküller olsun onların saçtan çıkması her zaman aşığın ilgi odağı olmuştur. Festen çıkan perçemler hatırdan hiç çıkmazlar. Fes ve perçem bir arada anılır olmuşlardır:

Zir-i fesden çikalı çıkmadı hiç hâtırdan
Virmedi hattına nezzareye ruhsat perçem G. 288/3

Zabt u teshîr olalı mülket-i ma'mûre-i fes
Nasb olundu o hudud üzre alâmet perçem G. 288/8

Saç, fes, püskül, kâkül arasındaki çekişme beyte bazen şöyle yansır:

Fese sarkındılığın aıladı zülf-i siyehiñ
Yan çıkub püsküle gösterdi metânet perçem G. 288/11

Kâküllerin üstünde fes, eğik durmaktadır:

Kâkülleri olmuş o mehiñ deste-be deste
Fes başta şikeste
Biñ sihr ü füsûn her nigeş-i nâzına beste
Ama gözü hasta G. 391/1

Fes-Zahid

Fes ve zahid başlığı Nûrî Divan'ında karşılaşılan beyitlerle ilgilidir. Şairin fesle ilgili olarak zahidi niçin kullandığını anlamak için onun Divan şiirindeki yerini bilmek gerekmektedir. Ansiklopedik Divan Şiiri sözlüğü'nde zahid "Kaba sofû Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişi. Bunlar dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve

durmadan ögütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdır. Hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çok gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakikate ulaşamamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Zahidin karşısında âşık vardır. Zahidde aşk yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zahid aşkı inkâr ettiği için bu duruma düşmüştür. Tek emelleri cennete kavuşmaktır. Güzellikleri göremezler. Başkalarını sıkır, ıstırap verirler. Bu bakımdan alaya alınırlar. Riyâkârdılar. Ellerinden ve dillerinden tespih eksik olmaz” (Pala 1995:577) şeklinde tanımlanmıştır. Elindeki teşbihi ve asası, cübbe, seccade, kabası, tarikat tacı, taylasanı ve misvağıdır. Bu kıyafet tarzı aşğın köhne aba giyiminin tam tersidir. (Şentürk1996:32)

Nûrî Divan’ında da fes karşısında zahidin sarığını övmemesi istenmektedir. Dönem 19. Yüzyıl olunca değişen toplum şartlarına uygun olarak artık zahidin karşına kıyafet açısından sunulan malzeme fes olmaktadır. Ancak şair, zahidin riyakârlığını da ihmal etmemiştir:

Dahl eyleme zâhid fese imâmeyi ögme
Sen dahi giyersin

Bir fes kadar esse saña da bâd-ı hevâlar
Gel etme riyâlar

G.129/6

Sonuç olarak; 19.yüzyıl, imparatorluğun son dönemlerini kapsamakta Batı’ya uyum sağlama çabalarını içermektedir. Bu çabaların içinde yapılan birçok reformlar vardır. Bunlar gerek siyasî, gerek askerî, gerekse toplumsal ve kültürel yönde olsun toplumda bulunan bütün kesimleri derinden etkilemiştir. Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa da içinde yaşadığı toplumun hem bir devlet adamı hem de şairi olarak bu değişimi yaşamıştır. Özellikle bu döneme ait yenileşme hareketlerinden biri olan kılık kıyafette yapılan düzenlemenin bir simgesi olan fes, Divan’ında yer alan konulardan biridir. “Fes”in toplum hayatındaki yerinden rengine, modeline, püskülüne, eğik olmasına kadar birçok özelliği üzerinde değişik mısralar yazan Nûrî, böylelikle 19. yüzyılın hayat sahnesinden yansıyan izleri bugüne taşımıştır.

Kaynakça:

Beysanoğlu, Şevket(1996), Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, C.I, San Matbaası, Ankara.

<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>

Koca. Emine (2009)” 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası” Türk İslam Medeniyeti Araştırmalar Dergisi. s:7 /Kış, Konya

Koçu, Reşat Ekrem(1969), Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları,

- M.Orhan Okay, (2006).Tanzimatçılar: Yenileşmenin Öncüleri(1860-1896), Türk Edebiyatı tarihi, c. 3,s.59, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, .
- Öztekin,Özge (2006), XVIII. Yy Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Divanlardan Yansıyan Görüntüler, Ürün Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki(1983), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1 M.E. B. Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki(1983), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1 M.E. B. Yayınları, İstanbul.
- Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s.577.
- Sami Şemsettin (2010) Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Sarıkaya, Orhan (2007), Tezkirecilik geleneği içinde Fatin Tezkiresi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
- Şentürk, Ahmet Atilla (1996) Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut zâhid Hakkında, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Türkçe Sözlük (1998). TDK. Ankara

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Tel: 0 224 294 1812

Fax: 0 224 294 1899

e-mail: sbd@uludag.edu.tr

www20.uludag.edu.tr/~sbd

YAYIN İLKELERİ

1- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Üniversitelerin Fen-Edebiyat Fakültelerinin sosyal bilimler bölümleri öğretim elemanlarına açıktır. Diğer fakültelerden gelecek yazılar için yayın kurulu yetkilidir.

2- Hakemli olan dergi yılda iki kez yayınlanır.

3- Dergiye gönderilecek yazılar, makale türünde hazırlanmalı, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4- Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) olabilir. Her makalede, ana başlığın altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 100 kelimeyi aşmayan, 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmış özet ve özetin hemen altında beş anahtar kelime yer almalıdır.

5- Yazılar, kaynaklar, dipnotlar ve özet dahil 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, kenarlarda en az 2,5 cm bırakılarak Word programında Times New Roman 12 ile yazılmalıdır. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol kenardan başlamak üzere yazılmalıdır.

6- Yazılar, diskete veya CD'ye kaydedilmeli ve metnin çıktısı üç kopya olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, diğerlerine yazarın ad ve soyadı yazılmamalıdır

7- Resimlerin metin içinde yerleri (resim1) şeklinde belirtilmeli, resim, çizim ve tablolara ayrılan sayı 15'i geçmemelidir.

8- Fotoğraflar, alt yazılarıyla birlikte Jpeg formatında en düşük 300 dp de taranmış ve CD ye kaydedilmiş olarak gönderilmelidir.

9- Yayın kuruluna ulaşan yazılar, kurul tarafından incelenir ve değerlendirmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili

hakemlere gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayınlanmasına veya aksine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazılar, yazarlar tarafından en geç bir ay içinde yayın kuruluna ulaştırılmalıdır.

10- Yazılar; bahar sayısı için ocak ayının, güz sayısı için temmuz ayının ilk haftasına kadar gönderilmelidir.

11- Yayınlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında kendi yazısının 30 adet ayrı basımı gönderilir. Yayınlanmayan yazılar geri gönderilmez.

12- Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 8 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar (lar)ın soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak tanıtılır. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynak Gösterme Örnekleri:

Metin içi ve dipnot: (Atasoy-Çağman 1974:15)

Makale Sonunda Kaynak Listesi

Kitap

Atasoy Nurhan- Filiz Çağman (1974), *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Makale

Kitap içinde bölüm

Alioğlu E.Fusun (1999), 'Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi', *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Hazırlayanlar: Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 83-102.

Sürelî yayında

Renda Günsel (1973), 'Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki H.1321 No.lu Silsilename'nin Minyatürleri', *Sanat Tarihi Yıllığı V*: 443-479.

